

HOLMI

XX. évfolyam 1. szám

2008. január

Szerkeszti: Réz Pál (főszerkesztő),
Radnóti Sándor (bírálat), Várady Szabolcs (vers), Závada Pál (széppróza),
Fodor Géza, Szalai Júlia, Voszka Éva

Szerkesztőbizottság: Bodor Ádám, Dávidházi Péter,
Göncz Árpád, Kocsis Zoltán, Lator László,
Ludassy Mária, Nádasdy Ádám, Rakovszky Zsuzsa.
Tördelőszerkesztő: Környei Anikó. A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

TARTALOM

- Márton László*: Egy égtáj évfolyamai • 3
Gergely Ágnes: A *Nyugat* centenáriuma • 13
Tandori Dezső: Egy ég-táj • 14
Lackfi János: Egy mondat • 18
Schiller Erzsébet: A *Nyugat* első száma • 21
Schein Gábor: Az irodalmi modernizáció
pillanatfelvétele a *Nyugat*
megindulásakor • 37
Térey János: „Páriz! Páriz!” (Szomory Dezső,
avagy a megrendülés) • 49
Borbás Andrea: Ady Endre naplóversei
a *Nyugat*ban • 58
Grécsi Emőke: A *Nyugat* körül • 65
Kelevéz Ágnes: Egy legendás Osvát-levél nyomában • 70
Rába György: Babits, a hétköznapi ünnepek
költője • 79
Vári György: Egy nevezetes vitáról,
hetven év távlatából • 84
Kovács András Ferenc: Tátrafüredi fantázia (Tóth Árpád
verstöredéke 1917-ből) • 95
A marosszentimrei templomnál • 96
Cséve Anna: „Nagyságos szenvedély” (I)
(Mozaikkockák Móricz Zsigmond
és a *Nyugat* kapcsolatáról) • 97

- Pollágh Péter*: A tükör embere • 103
Bíró-Balogh Tamás: Osvát Ernő elfelejtett nyilatkozata • 104
Kőszeg Ferenc: Egy letűnt nemzedék elfeledett krónikása (Halász Imre) • 108
Bolgár Dániel: Gazdasági mesék a Nyugatban • 128
Fráter Zoltán: Olvasni, sorok között (A Nyugat utolsó száma) • 147
Szép Ernő: Natália (I) (Közéletesi Vida Lajos) • 154

Wilheim András: Szöllősy András (1921–2007) • 166

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál. Vörösmarty Társaság
Levélcím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A
Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág
Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál
(Bp. VIII., Orczy tér 1. Tel.: 06 1/477-6300; postacím: Bp. 1900)
További információ: 06 80/444-444; hirlapelofizetes@posta.hu
Előfizethető még postai utalványon Závada Pál címén (1092 Budapest, Ráday u. 11–13.)
Előfizetési díj fél évre 2500, egy évre 5000 forint, külföldön 50, illetve 100 euró
Tördelte: Kardos Gábor. Nyomtatta az ADUPRINT Kft. Vezető: Tóth Béláné

A HOLMI honlapja: www.holmi.org

ISSN 0865-2864

Márton László

EGY ÉGTÁJ ÉVFOLYAMAI

Gyerekkorom és fiatalságom éveiben a „Nyugat” – ez a szó – nem elsősorban azt a folyóiratot jelentette, melyről az alábbiakban beszélni fogok. A Nyugat a világnak az a része volt, mely a közönséges magyar állampolgárok elől el volt zárva. Nem mintha Észak és Dél, Közel- és Távols-Kelet nem lett volna szintén elzárva, ám ezek a tájékok a k.m.á.-k érdeklődését legfeljebb egy-egy fellobbanó konfliktus kapcsán kelthették fel, merőben eszmei síkon. A Nyugat ezzel szemben érzékeket és fantáziát izgató tájék volt: egyszerre Nekeresd-ország és karnyújtásnyira levő Paradicsom, melyet azonban szögesdrót választ el a mindennapi élet helyszíneitől. A k.m.á.-k a Nyugat javaira vágytak, a Nyugat ruháit szerették volna hordani, italait kortyolni, életmódbeli divathullámait követni. (Hogy éppen a szellemi javakkal nem egészen így állt a dolog, azt most elegendő zárójelben említenem.) És a Nyugat – szögesdrót ide, határőrség oda – mégsem volt annyira elveszett Paradicsom, mint a bibliai, hiszen az állampolgár, amennyiben nem vonta magára a hatóságok neheztelését, időnként (persze nem túl gyakran) átléphette a Nyugat felé az államhatárt, és meghatározott számú napon át szemlélhette közelről a Nyugat csodáit.

A *Nyugat* című folyóirat alapítói 1908-ban nem tudhatták, hogy egyszer majd úgy lesz a folyóirat címlapjára nyomott égtájjal és államhatárral, ahogy a hatvanas-hetvenes-nyolcvanas években volt. Azt sem tudhatták, hogy egyszer majd megint nem úgy lesz. Mindenesetre a lap címében érezhető utópisztikus jelleg ugyanolyan irányultságú, mint a Kádár-rendszerben élő állampolgárok kissé szárnalmas, de tökéletesen érthető sóvárgása. A *Nyugat* alapítói annak a nyugati világnak velük egykorú előzményét óhajtották a magyar közéletben meghonosítani, melytől aztán a kommunista diktatúrák szögesdróttal és betonpalánkkal óvták állampolgáraikat. Fenyő Miksa, Osvát Ernő, Ignótus, Hatvany Lajos – és persze Ady – úgy képzelték, hogy a magyar kultúra (szűkebb értelemben az irodalom, tágabb értelemben az egész magyar közélet, a kultúrával szembe nem állítható civilizáció) nyugati hatásra fog felfrissülni, megszabadulni a vidékiességtől. Úgy képzelték, hogy a magyar földön meghonosult nyugatiasság a szellem nagyobb fokú szabadságát teszi lehetővé, és ezt kívánatosnak tartották. Továbbá úgy képzelték, hogy az okcidentalizmussal együtt nyugat felől jönnek majd az új időknek új dalai (illetve majd a vátesz betör velük), és a nyugatias beidegződések jóvoltából át lehet evezni új kínok, titkok, vágyak vizére.

De hát ezt már Reviczky Gyula is nagyjából így gondolta. Eötvös József sem gondolta lényegesen másképp. Talán még Csokonai sem. Arany János pedig nagyon másképp gondolta. Toldy Ferenc és vele együtt Vörösmarty szintúgy. Más kérdés, hogy Arany Jánost a nyugatosok (Ady kivételével, aki nem kedvelte) költőként, műfordítóként és kritikusként egyaránt a mesterüknek tekintették, Vörösmartyt pedig Babits és Szerb Antal segítette hozzá, hogy szoborból ismét élő költő legyen. A *Nyugat* legjobb alkotói mindnyájan valamiféle szintézisre törekedtek, a világirodalomra való nyitottság és az autochton megújulás együttesére; még akkor is, ha erről Babitsnak merőben más elképzelései voltak, mint mondjuk Móricz Zsigmondnak, és ha ezt Kosztolá-

nyi az alkotói tudatosságnak jóval magasabb fokán fogalmazta is meg, mint mondjuk Krúdy Gyula.

Elég most annyi, hogy a *Nyugat* körüli kiváló férfiak és nők együtt járónak, egyszerűsmind együtt üdvözlendőnek is látták a nyugatiasságot és az irodalmi megújítást. (Zárójelben teszem hozzá, hogy ebből a szemszögből minden világirodalmi hatás nyugatiasnak látszik, az is, ami keletről jön: gondoljunk Puskin és Dosztojevszkij magyar recepciójára.) Ez a felfogás offenzíven lép fel az első világháború előtti liberális nacionalizmussal szemben; az első világháború után fellépő agresszív, kirekesztő nacionalizmussal szemben viszont egyre inkább defenzívába szorul. Ebben a védekező helyzetben az egykor elutasított nemzeti liberalizmusnak, sőt olykor a konzervativizmusnak is egy sor eleme (érvelése, beállítódása, alkotói habitusa) felértékelődik, vállalható hivatkozási alapnak bizonyul.

E tény tekintetbevételével érdemes megvizsgálni a *Nyugat* innovatív lendületének alakulását. Nem az a kérdés, hogy radikálisan újító szellemiségű volt-e a *Nyugat* (nem lehetett az, hiszen szerkesztői mindenfajta radikalizmustól idegenkedtek), hanem hogy: egyáltalán újító volt-e? A közkeletű felfogás szerint a *Nyugat* eleinte újító volt, aztán később, ahogy a világ tovább modernizálódott, ahogy a szerkesztőség összetétele változott, ahogy a protagonisták meghaltak, megöregedtek, eltávolodtak a laptól stb., fokozatosan elment konzervatív irányba. És ez nagyjából így is van. Ugyanakkor nem árt egy pillantást vetni a lap mindenkori ellenfeleire.

Amíg a *Nyugat* a népnemzeti iskola veteránjaival és dogmatikus szocdem ideológusokkal hadakozott, addig könnyű volt újítónak látszani. Gyulai Pál (nála színvonalatlanabb) követői csak a pozícióikat tudták védeni, érvényes művészi állításokat tenni nem tudtak; a munkásmozgalom pedig csak a politikában és a társadalomtudományban volt produktív, a művészetben nem. A csakugyan újító szellemű társaság, Kassák és az avantgarde, mely a *Nyugat* indulása után néhány évvel lépett színre, éppen azért nem tudott megközelítőleg sem akkora hatást gyakorolni a magyar irodalomfelfogásra, mint a *Nyugat*, mert komolyan vette az újítást. Ezért nem volt meg benne az a rugalmasság és jó értelemben vett heterogenitás, ami a *Nyugatban* megvolt (és amit sokan összetévesztenek az innovációval). És ezért nem tudta Kassák az avantgarde iránt érdeklődő tehetségeket sem huzamosabb ideig maga mellett tartani. Figyelemre méltó, hogy Babits – a folyóirat nevével fémjelzett korszakában – a nála egy nemzedékkal fiatalabb tehetségeknek milyen elképesztő gyűlöletrohamait vonta magára, nem kis részben szerkesztői munkálkodása miatt – miközben maga a *Nyugat* mint műhely és fórum semmit sem veszített vonzerejéből.

De ez már a lap utolsó tíz-tizenkét évére jellemző helyzet.

Ekkor már másmilyen ellenfelei vannak a *Nyugatnak*. Újító szelleműek. De nem ám olyan elszigetelt és kissé steril újítók, mint a harmincas évekre már nagyjából kifáradt avantgarde, hanem vértől duzzadó és tetterre készek. Újítók és tetterre készek voltak a népiek, és hatalmas kulturális produktivitás volt rájuk jellemző ebben az időszakban. Persze a népi írók sokfélék voltak, nagyon eltérő műveltséggel, változatos ideológiai háttérrel, többnyire kacskaringós életrajzzal és alkotói pályával. Sokan közülük, a legjobb tehetségek, egy darabig munkatársai voltak a *Nyugatnak*, és volt egy időszak, amikor esély mutatkozott rá, hogy a *Nyugat* be tudja fogadni a népiek plebejus indulatát. Nem így történt. (Kivétel Illyés Gyula, aki egyszerre tudott nyugatos és népi író lenni.) Újítók és tetterre készek voltak a radikális marxisták, akik csekély számúak voltak, de a hatásuk annál nagyobb volt; az egész baloldali értelmiség többé-kevésbé szimpatizált velük, odafigyelt rájuk, ők pedig korszerű, színvonalas folyóiratokkal is jelen vol-

tak. Újító és tettere kész volt a szélsőjobboldal; cinikus állításnak hangzik, de tény, hogy az akkori közéleti erők közül ők voltak a leghaladóbbak, ők testesítették meg a lassan, de nem is olyan lassan realitássá váló jövőt; ezenkívül nem lebecsülendő kulturális vonzerőt fejtettek ki, erősödő pozíciókat szereztek a magas kultúrában, és egy sor fiatal tehetség integrálására tettek sikeres kísérletet.

Ezek mindannyian szemben álltak a *Nyugattal*.

Nem elsősorban elvi vagy esztétikai vitákat folytattak vele, hanem inkább, valahányszor konstruált ellenségképre volt szükségük, ezt a képet vagy a *Nyugatban* és a nyugatosokban testesítették meg, vagy legalábbis belevonták a konstrukcióba a *Nyugatot*. Ezekhez képest, ezek ellenében volt a harmincas években a *Nyugat* konzervatív. Annak a humanista szellemi örökségnek a konzerválására törekedett, melyet az említett erők félreszorítással vagy teljes megsemmisítéssel fenyegettek.

A *Nyugat* harmincas évekbeli konzervativizmusa már csak ezért is nagymértékben különbözött Rákosi Jenőék század eleji konzervativizmusától. A *Nyugat* defenzívája olyan egyetemes értékekre irányult, melyek léte vagy nemléte vajmi kevés fejtörést okozott a régi vágású konzervatívoknak. Ezenkívül a *Nyugat* védekező helyzetében is művészilag produktív maradt, és új alkotó generációk bevonásával megőrizte, vissza-visszanyerte frissességét. (Sokan ezt a frissességet vélik újító szellemnek, pedig nem az.)

Mielőtt azonban elbúcsúznánk Rákosi Jenőtől és mindazoktól, akik „a Régi és az Új küzdelme” című, közösen konstruált narratívumban a Régi Oldalt képviselték, még gyorsan megkérdezném: ők vajon (akikkel az induló *Nyugat* szemben állt) valóban konzervatívok voltak? A válasz: nem. Az avítas ízlés és a szüklátókörűség nem azonos a konzervativizmussal. A magyar irodalomban konzervatív szellemiségű alkotó volt Asbóth János, Czóbel Minka és Justh Zsigmond, de talán még Ambrus Zoltán is. Ők azonban esztétikai értelemben ugyanúgy újítóknak tartották magukat – és ugyanannyi joggal –, mint a *Nyugat* első nemzedéke.

Ezek után nem is egy, hanem két – egymással összefüggő – kérdés merül fel a *Nyugat* kapcsán. Az egyik: mennyiben hatott újdonságnak a folyóirat a korabeli irodalmi életben, illetve milyen tekintetben hozott létre ténylegesen új minőséget? A másik: hogyan értelmezzük a magyar irodalomban immár több mint kétszáz éve folyamatosan működő megújítási-megújulási kényszert, mely a Régivel szembeállítandó Újat tekintti önmagában értéknek? (Ez a felfogás kevésbé tekinti fontosnak az alkotói szuverenitást és a kvalitást, illetve a minőséget forradalomnak képzele, nem pedig szerves alakulások folyamatos kölcsönhatásának. Az újító kedvű, tettere kész irodalmi mozgalmárság pedig – amely nem azonos az irányzatossággal – mindig is szembeötlő affinitást mutatott a kollektivistai politikai ideológiák iránt.)

Szerintem a *Nyugat* színre lépésében nem az volt a tényleges újdonság, hogy számottevően „modernebb” volt a többi irodalmi fórumnál. Arról meg végképp nincs szó, hogy a *Nyugat* lett volna az egyedüli „modern” irodalmi lap. Eleget valamilyik Múzeum körúti antikváriumban fellapozni a *Szerda* vagy a *Renaissance* egy-egy számát, hogy erről meggyőződünk. Tényleges újdonságot az jelentett, ahogy a *Nyugat* szellemi műhelyként működött. Hogyan a századforduló után színre lépő fiatal tehetségeket egyszerre integrálni (és ezáltal bátorítani, igazolni, megerősíteni) tudta. Az az eredetileg Osváthoz fűződő szerkesztési elv, melyet Hatvany Lajos megvetően bócherizmusnak nevezett: egyszerre lenni nagyon szigorúnak és nagyon nyitottnak, éles szemmel észrevenni a tehetség jelét, és kíméletlenül számon kérni mindazt, amire a tehetség kötelez.

Ebben pedig a minőség és az alkotói szuverenitás tisztelete mutatkozott meg (függetlenül attól, hogy Osvát a szerzőket igen keményen és változatos módszerekkel újra meg újra megszívatta), és ezáltal tudott a *Nyugat* sokszínű, mégis irányzatos lenni.

Ehhez kellett kötőerőnek a megújulás ideológiája és az irodalmi modernizáció ki-sajátítása, melyet a nyugatosok – ellenfelek asszisztálásával (akik ugyanazt állították róluk elítélően, amit ők magukról öndicsérően) – sikeresen végre is hajtottak. Ez azonban nem tényleges megújulás (amilyen például a nyelvújítás volt), hanem egyrészt markáns alkotói karakterek egy szellemi körön belül való kibontakozása, másrészt a modernizmus kultusza. Ez utóbbi ugyanolyan, mint a magyar irodalom történetében föllelhető egyéb kultuszok, annyi különbséggel, hogy kevésbé van átpolitizálva, kevésbé van konkrét személyre vonatkoztatva, ezért kevésbé agresszív és kevésbé ártalmas a többi kultusz nagy részénél.

De nem a kultusz az érdekes itt, hanem a dolog másik része: az, ahogyan egy név (melyet ma klasszikusként tartunk számon) egyszerre csak felbukkan a *Nyugatban*, s figyelni lehet, amint évfolyamról évfolyamra egyre jelentősebb írások fűződnek hozzá; és egyszerre csak előttünk áll az a nagy író, akit az irodalomtörténetből és az összkiadásokból ismerünk. De itt nem magában áll, hanem más kisebb-nagyobb írók társaságában. Itt még él. Osvát persze tévedett is. Mai szemmel nézve a *Nyugatban*, főleg az első nyolc-tíz évfolyamban meglepően sok szerző, sok írás látszik gyengének. Ám ezúttal nagyon igaz ama sokszor hangoztatott igazság, mely szerint egy folyóirat nem attól jó, hogy kizárólag „jó” írásokat közöl, hanem attól a közegtől, melynek alakításában a gyengébb szövegek is közreműködnek, és amelyből a kiváló művek ki tudnak emelkedni, miközben bele is tartoznak.

Hatvany és Osvát vitájában, azt hiszem, Osvátnak volt igaza. Egy kicsit óvakodva írom ezt le, egyrészt mert Hatvany mecénás volt, a *Nyugat* anyagi veszteségekkel járt, amit ő – nem egészen alaptalanul – Osvát bócherizmusának tulajdonított, és nem lehet zokon venni tőle, hogy szerette volna rentábilissá tenni a lapot. Másrészt egy szerkesztőnek nem muszáj vérig sértenie a lap mecénását, még akkor sem, ha – igen helyeselhető módon – védi szerkesztői hatáskörét. Viszont amennyiben Hatvany koncepciója érvényesült volna, és az lett volna a szerkesztés mércéje, hogy melyik szerző neve mennyire közönségcsalogató, az hosszabb távon a *Nyugat* jelentéktelenné válásához vezetett volna, illetve a fiatal tehetségek nem tudtak volna olyan látványosan megerősödni, ahogyan Osvát zsarnoksága alatt megerősödtek. (Képzeljük el Gárdonyi Gézárt vagy Herczeg Ferencet, amint nagy kegyesen átengedi egy írását a *Nyugatnak*, s képzeljük el egy ilyen írás mellett az ifjú Kosztolányi, Csáth Géza, Füst Milán stb. valamelyik szövegét.) Ez esetben a *Nyugat* lezárult irodalomtörténeti tény lenne, lexikoncikk és szöveglehely, mint annyi sok megszűnt folyóirat.

Azt meg már csak mellékesen teszem hozzá, hogy a *Nyugat* indulásakor – szerintem véletlenül – tényleg sok fölfedezni való fiatal tehetség bukkant fel, és olyan ember került a szerkesztői székbe – tulajdonképpen szintén véletlenül –, akiben az egyéniség ereje megfelelő ítélerővel és intuícióval párosult. Azt hiszem, ez ritka együttállás, ezért Osvát példája – változatlan formában – nehezen követhető. Voltak és vannak szerkesztők, akik Osvátot hivatkozási alapnak tekintik, miközben dilettánsok tucatjait szabadják rá az irodalmi életre.

Ez tehát az egyik nóvum: a *Nyugat* mint szellemi műhely (és mint egy sor későbbi szellemi műhely fontos mintája). A másik az, hogy ebben a minőségében nem egyetlen generációhoz kötődött, hanem az első nemzedék után a húszas években megjelent a második, majd a harmincas években – azt hiszem, használhatom ezt a kifejezést – ki-

nevelődött a harmadik nemzedék is. Sőt, az „újholdasok” és egy sor velük egyívású alkotó személyében jött egy negyedik generáció is, mely a *Nyugat*-ban (és a folytatásának számító, rövid életű *Magyar Csillag*-ban) életkori okból nem publikálhatott, ám a lap mégis elevenen és közvetlenül hatott rá, és ezt a hatást később, a hatvanas-hetvenes-nyolcvanas években – ki-ki a maga módján – megpróbálhatta továbbítani.

A *Nyugat* első nemzedékéből szinte senki sem élte túl a harmincas-negyvenes éveket; aki mégis (mint Füst Milán), az nem igazán volt párbeszédképes. (Bár éppen Füst intenzív hatást gyakorolt egyetemi előadásaiival, melyek szenzációnak számítottak az ötvenes évek sivársága közepette.) Nem voltak sokkal megszólíthatóbbak a második nemzedék hosszú élettel megáldott tagjai sem (gondoljunk Németh Lászlóra). Némelyikük a hatalomhoz, a kulturális hivatalossághoz alakított ki merőben más viszonyt, mint a nyugatos kívülállás (Illyés Gyula, de Illés Endre is); aki pedig kívülálló volt, az vagy légmentesen el volt szigetelve az élő irodalomtól (Márai), vagy a hatalom védte bensőség cinikus különcének szerepét vette magára (Déry Tibor). Ehhez képest keveset nyom a latban, hogy ugyanezen generáció legjobb irodalomtörténészei és műfordítói mégiscsak átadtak tanítványaiknak egyet-mást a *Nyugat* szellemiségéből.

Más a helyzet a harmadik nemzedékkel és az újholdasokkal. Közülük is odavesztek számosan, vagy politikailag menthetetlenül elzüllöttek, vagy elszürkültek, vagy más módon lemorzsolódtak; de azért maradtak jó néhányan, akik viszonylag fiatalon, alkotóerőik és szellemi tekintélyük birtokában, példaszerű vagy legalábbis igazolható erkölcsi pozícióban hajlandók voltak szóba állni a kommunista diktatúrába beleszületett, beleszocializálódott fiatal tehetségekkel. Vas István, Weöres Sándor, Nemes Nagy Ágnes, Ottlik Géza, Rába György (plusz még vagy tíz név) hatását a közelmúltbeli magyar irodalomra aligha lehetne túlbecsülni. És ami az ő személyük, észjárásuk, alkotói magatartásuk közvetlen hatása, az közvetve a *Nyugat* hatása is volt. Nehéz volna konkrétan megmondani, hogy amikor X. vagy Y. hatást gyakorolt, az mennyiben volt „személyes” és mennyiben „nyugatos”; tény azonban, hogy volt egy óriási mesterségbeli tudás, továbbá volt a szakmai tisztesség és a szellemi szabadság ethosza (mely tartalmazta a hatalomtól, a hivatalos kultúrpolitikától való függetlenség követelményét is) – mindez nagyrészt a *Nyugattól* eredt, és mindezt nagyrészt az utolsó nyugatosok plusz az újholdasok örökítették át a magyar irodalom jelenlegi közép-nemzedékére.

Tudom persze, hogy ez durva leegyszerűsítés. A mesterségbeli tudás nem kapható készen, még olyan ágazatokban sem, ahol sok a kötött szabály, mint például a műfordítás. (De éppen a műfordítás az a terület, ahol a nyugatos hagyomány tulajdonképpen sohasem szakadt meg, sőt igazából uralkodóvá vált. A nyugatos szellemiségű alkotók az ötvenes-hatvanas években – ismert okokból – monumentális fordítói életműveket hoztak létre; ami pedig a műhelymunkát illeti, az Európa Könyvkiadó szerkesztősegei, a *Nagyvilág*, valamint az egyetemi fordítói szemináriumok mind-mind a nyugatos műfordítói hagyományokat és követelményeket vitték tovább. Ezért többé-kevésbé a *Nyugat* szellemi örökségéhez számítható a világirodalom második világháború utáni recepciója is, mely sokat behozott a régebbi lemaradásból.) A szakmai tisztesség és a szellemi szabadság pedig olyan javak, melyek mindig konkrét döntésekben épülnek vagy sérülnek, sőt olykor egyszerre történik velük mind a kettő. Az említett alkotók közt akadtak, akik adott esetben, egy bizonyos határig hajlandók voltak együttműködni a hivatalossággal, mások lehetőleg semmilyen kompromisszumot nem kötöttek, inkább választották a marginális létezést (lásd ez ügyben Mándy Iván A PÁLYA SZÉLÉN ÉS ELŐADÓK, TÁRSSZERZŐK című munkáit).

Mindenesetre volt egy jól érzékelhető határvonal, melyet a kései nyugatosok és újhaldasok közül azok, akik a *Nyugat* szellemiségét közvetíteni tudták, soha nem léptek át. Hol kimondva, hol kimondatlanul világossá tették, hogy az erkölcsi és az alkotói integritás közt összefüggés áll fenn, és egyik is, másik is csak az említett határvonalon belül őrizhető meg.

Azok az írók, akik a nyolcvanas években kapcsolódtak be az irodalmi életbe – a magam nemzedékéről beszélek –, még megtanulták érzékelni ezt a határvonalat, alighanem utolsókként. 1989 óta nincs többé kulturális irányítás, nincs hatalom védte bensőség, nincs gyámkodás, nincs represszió. Értelmét veszítette a hírhedt három T betű, a szerzői sereglet többé nem osztható támogatott, túrt és tiltott részre. Van ezzel szemben szabad nyilvánosság, kulturális sokszínűség, vannak irányzatos folyóiratok, iskolák, értelmezői közösségek, párbeszéd, viták – fölösleges volna bizonygatnom, mennyire jól van ez így. Az viszont kár volna, ha a korábbi állapotokról és az elnyomással szembeszegülő írói beidegződésekről való tudás is veszendőbe menne, mert vele együtt odaveszne az a szellemi immunrendszer is, mely a mindenkori perzekútorságnak ellenáll, és amelynek kifejlődése szintén a *Nyugat* szellemi örökségéhez kapcsolható.

Ezt a tudást (és ami vele jár, a *Nyugatra* visszavezethető etikai esztétizmust) elsősorban azok az írók, költők és kritikusok örökíthetik tovább, akik a hatvanas évek második felében vagy a hetvenes években kezdték pályájukat, és akik talán a legtöbbet köszönhetnek a *Nyugat* szellemi örökségének. Ők azok, akik a hetvenes évek második felében és a nyolcvanas években végigcsinálták az élő magyar irodalom (és, nem melléleg, az irodalomtörténet-írás) látványos átalakulását, átrendeződését. Ám ez irányú törekvésük nem lehetett volna ennyire határozott és eredményes, ha a *Nyugat* szellemisége nem hat rájuk ösztönzően; ha a *Nyugat* mint agóra és otthon nem jelentett volna számukra ismét megvalósítandó vívmányt vagy legalább dédelgetett ábrándot; és ha az akkori fiatal tollforgatók nem találnak az elhunyt, addigra már klasszikussá vált nyugatosokban szellemi őseikre, a még élőkben pedig mestereikre.

Mai szemmel nézve nyilvánvalónak látszik a folyamatosság a nyugatos hagyomány és az élő irodalom között. Pedig ez nem volt mindig ennyire nyilvánvaló. A hetvenes évek elején Vas István, nem kevés keserőséggel, így írt erről: „*Nem hinném, hogy a felszabadulás után megindult és több mint egy évtizedig tartó támadások és tiltások sokat ártottak volna a Nyugatnak. Ellenkezőleg, [...] mindez a tilalmasság dicsfényébe vonta, és ezzel, ha csak egy szűk körben is, meghosszabbította befolyását. Amint ezt a befolyást felszabadították, már meg is szüntették: a Nyugat majdnem teljesen elvesztette vonzerejét az újabb nemzedékekre. Legkivált Babits van legyőzve: sem költészetének, sem szellemének nincs többé eleven hatása – éppen utolsó évtizedének tanulmányai csak szétszórtan és nehezen hozzáférhetők. Nagy ellenfelei győztek, Szabó Dezső és Németh László, Kassák és Lukács: a fiatalság szívében és eszében ők foglalják el azt a helyet, ami – nézetem szerint – Babitsot illetné meg.*” (VALLOMÁSOK A NYUGATRÓL. Szerkesztette Rónay László. Bp., 1971.)

Ezek a sorok csordultig vannak telítve azzal az epeízű tudással, melyről beszéltem az imént. Vas István úgy látta, hogy valakik, hosszabb tiltás után, túrni kezdik a *Nyugatot*. Persze nem magát a folyóiratot, annak újraindulását túrik (arról szó sincs), hanem a nyugatos szerzők munkáinak újrakiadását (persze egy kissé cenzúrázva), a rájuk való hivatkozást, az alkotói teljesítmények elemzését, értékelését, esetleg méltatását. Kijelentésében az a félig kimondatlan feltételezés lappang, hogy a hivatalos kultúrpolitika 1956 után ily módon akarta megszüntetni a *Nyugat* közvetlen hatását, sikerrel. Továbbá úgy látta, hogy háború zajlott, mely már éppen eldőlt: különböző

eszmék képviselői haló poraikban is csatáztak. Ne tévessze meg az olvasót, hogy Németh László a vallomás írásakor még élt: Vas a harmincas évek végi, negyvenes évek eleji Németh László-tanulmányokra gondol, melyek csakugyan nagy hatással voltak több generációra. Lukács György esetében viszont látni vélek egy apró csúsztatást: Lukács a negyvenes évek második felében támadta intenzíven a nyugatosokat, viszont a húsz-huszonöt évvel későbbi fiatal értelmiség számára nem ezért volt attraktív, hanem részint fiatalkori, részint egészen idős kori munkái miatt.

Ezenkívül úgy látta, hogy a *Nyugat* egy lezárult, halott irodalomtörténeti tény. És ebbe mintha bele is törődött volna. Hiába mondja, hogy Babitsnak ott lenne a helye az ifjú szívekben és elmékben, ez csak elégikus óhaj.

Am nagyjából ugyanekkor (plusz-mínusz néhány év) ugyanez a Vas István behozza a magyar versbeszédbe T. S. Eliot és Kavafisz költészetét, ezzel pedig közvetve (illetve saját költészetével közvetlenül) nyugatos jellegű befolyást gyakorolt egy sor akkor vagy azután induló, később jelentőssé váló költőre. Ehhez járult mentori tevékenysége, melylyel mostohább körülmények között azt csinálta, amit ő maga látott és tapasztalt Babitstól. Itt említendő a hatvanas-hetvenes években írt visszaemlékezései is, melyek számottevően hozzájárultak ahhoz, hogy a *Nyugat* emlékezete ismét élő legyen, és hogy a folyóirat utolsó nyolc éve (ő ezt tekinti az igazi hőskornak) fölértékelődjék az előző korszakokhoz képest.

S ha így egymás mellé rakjuk az egyes mozzanatokat, lassacskán egészében is látszik a folyamatosság helyreállítása. Nemes Nagy Ágnes és Rába György – ki-ki a maga módján – Babitsot visszamenőleg is kimozdította abból a gödörből, melyben Vas István látta őt; nemcsak költészetét és kényszerű prófétaságát értékelték újra, hanem több fiatal kritikust is arra ösztönöztek, hogy vizsgálják meg Babits műbíráói szempontjainak érvényességét a maguk viszonyai között. Ugyancsak nyugatos szellemiségűnek tartom Weöres Sándor nagyszabású vállalkozását, a HÁROM VERÉB HAT SZEMMEL című gyűjteményt, melyben már az egykorú olvasók is a Toldy Ferenc által meghonosított irodalomtörténeti elbeszélés radikális alternatíváját látták; a költők (+ a versolvasók, verskedvelők stb.) nemcsak rejtett értékeket és furcsaságokat fedezhetnek föl benne, amint Weöres rájuk vetülő költői génuszától fel-felizzanak, hanem tapasztalhatják az előfutárookra való odafigyelés fontosságát is.

És még sorolhatnám, de talán ennyi is elég.

Ha röviden válaszolnom kellene arra a kérdésre, hogy miben látom a *Nyugat* legfőbb értékét, akkor a már említett két tényleges újdonságon, a műhelymunkán és az alkotógeneráció összekapcsolódásán kívül (továbbá a hozzá kapcsolódó írói és fordítói életműveken kívül) azt mondanám: a magyar irodalom nagykorúsításában.

A *Nyugat* színre lépése és több évtizedes fennállása a magyar irodalom (és tágabb értelemben a magyar szellemi élet) egyik sikeres autonómiatörekvése volt. Kivergődés abból a kiskorúságból, melyet a nemzeti önaffirmáció igénye majdnem egy évszázadon át konzervált. A magyar felvilágosodás utolsó stádiuma és megkésett betetőzése. Egyszersmind a klasszicizmus és a romantika összes olyan esztétikai-poétikai hozadéka, mellyel Kazinczy kora, majd a reformkor, egyéb tennivalók miatt, adós maradt (a világirodalom recepciójától kezdve az időmértékes verselésnek a magyar nyelv adott-ságaihoz való közelítéséig).

Ebben a minőségében a következő sikeres autonómiatörekvésnek, mely a hetvenes-nyolcvanas években zajlott, egyik fontos előzménye és támasza volt. Nyilván nem az egyetlen. Ám abban biztos vagyok, hogy a *Nyugat* hatása és az irodalom nagykorúsítá-

sának igénye nélkül az irodalom 1989-es hirtelen jött politikai tehermentesítése más-képpen zajlott volna, a belső jelentőség drasztikus deficitjével; és ez esetben most, e sorok írásakor aligha állhatna fenn a viszonylag nagy szabadsága, mely nélkül folyamatos irodalmi tevékenység (többek közt írói munka és lapszerkesztés) ma már nehezen volna elképzelhető.

Szeretném azonban hangsúlyozni, hogy az irodalom autonómiája is konkrét döntések folyamán épül vagy sérül. Ha most nagykorúságban vagy hozzá közeli állapotban élünk és dolgozunk is, önmagában véve semmi sem garantálja, hogy ez hosszú távon így is marad. Nem szükséges totalitárius diktatúra, pártállami kulturális irányítás ahhoz, hogy az irodalmi közélet visszasüllyedjen egy újabb kiskorúságba, és hogy ismét eluralkodjék a perzekútori irodalomértelmezés. (Melyről ugyanúgy elmondható, mint a viccbeli antiszemitizmusról, hogy „nálunk egyelőre nincs, pedig volna rá igény”.) A perzekútori irodalomfelfogás, periferikusan ugyan, de most is jelen van a kulturális közéletben, a politikai életben pedig, egyelőre szintén periferikusan, most is vannak szélsőségesen újító szellemű és tettere kész erők. Ha ezek számottevő befolyásra tesznek szert a kulturális életben, vagy szellemileg vonzóvá válnak (akár csupán egy-egy alkotói csoport számára is), a latens perzekútorság igen gyorsan és igen agresszív módon manifesztálódni fog.

Nincsenek olyan illúzióim, hogy – amennyiben egy ilyen folyamat elkezdődne – a *Nyugattól* átörökített etikai esztétizmus orvosság lehetne az irodalmi jakobinuskodás legújabb és legújított áfiumai ellen. Csupán abban reménykedem, hogy továbbra is átörökíthető marad, és az irodalmi kiskorúság visszatérésének nem kívánt esetében is felnőnek majd olyan költők, írók, irodalomértők, akik alkotó módon gyakorolják az ellenállás etikáját és esztétikáját.

Fölvetődhet végül a kérdés: nem tartom-e túlságosan problémátlanul átvehetőnek azt a humanista szellemi örökséget, melyet a mi tájainkon sokan már a *Nyugat* évtizedeiben is meddően patetikusként és kiüresedettnek láttak? (És nem is egészen ok nélkül; vagy legalábbis létezett a közelmúltban egy hazug diskurzus, mely úgy próbálta igazolni a reálisan létező szocializmust, azon belül az úgynevezett népfrontos politikát, hogy közben a *Nyugat* humanizmusával takarózott.)

No és: mi lesz a radikális újításokkal, megújulásokkal? Hol marad a szövegek subverzivitása? Összeegyeztethető-e a humanista tradícióval az irodalmat mindenkor élenkítő tiszteletlenség? Vagy akár a váratlan izgalom, a szellemi szenzáció?

Vagy csak a humanista értékek hatalmas afirmációja marad, a humanista tekintélyek permanens uralmával? A művészetek iránti áhítatos (és természetesen: kultikus!) tisztelet, melyet a humanizmusnak szokás tulajdonítani? (Megint csak nem ok nélkül: például Petrarcaról mesélik, hogy ünneplő ruhát öltött, valahányszor nekiült Horatiust olvasni, de még a kisebb költők munkáinak olvasása előtt is rendszeresen kezét mostott. És könnyen lehet, hogy imitt-amott még a jelenkori Kárpát-medencében is akadnak megátalkodott petrarcisták.)

No és (kicsit komolyabbra fordítva a szót): összeegyeztethető-e a humanizmussal az a mélységes bizalmatlanság a nyelv mint közeg és mint a kifejezés eszköze iránt, melyet a XX. századi nyelvészeti és irodalomelméleti iskolák annyira magától értetődővé tettek, hogy megnyilvánulásait gyakran már föl sem lehet ismerni? Mit kezdhet a humanista tradícióval az a nyelv, mely struktúraként annyira világosan látható, hogy vagy láthatatlanná teszi a megnevezett dolgot, vagy vonakodik megnevezésétől?

Nem hinném, hogy egy *Nyugatról* szóló eszmefuttatásban csupán közelítőleg is válaszolni lehetne a főnti kérdésekre vagy hozzájuk hasonlókra. De azért néhány dolgot megjegyeznek.

Például: éppen a *Nyugat* működése mutatja, hogy a szellemi tekintély nem jelent tekintélyelvűséget, és az irodalom belső értékrendjének messzemenő átalakítása annak megszilárdítását, nem pedig szétrombolását jelenti. Ebben a belső értékrendben (mely az irodalom autonómiájának egyik fontos garanciája) jelenleg és még sokáig a nyugatos humanista tradíció a legszámottevőbb integráló tényező. Azok számára is, akiket ízlésük vagy irodalmi szocializációjuk másmilyen irányzathoz köt. Azok számára is, akiknek érdeklődése az irodalom valamelyik rég letűnt korszakára irányul. De még azok számára is, akik a humanista tradícióval tudatosan szembehelyezkedve akarják konzisztenssé tenni írásművészetüket vagy esztétikai tapasztalataikat, vagyis ugyanakkor nem vonják kétségbe, hogy az írás igenis művészet, és az esztétikai tapasztalat létező dolog. (Gondoljunk Szabó Lőrinc hatására a mai magyar lírában, József Attila költészetének egyes újabb értelmezéseire vagy egy sor nem humanista külföldi szerző magyarországi recepciójára, Gottfried Benntől Ezra Poundig vagy Sade márkától Mishima Yukióig.)

Aztán. A humanizmusról igen sokszor elmondták már, hogy vereséget szenvedett. Vagy ha épp nincs kéznél egy-egy aktuális vereség, akkor: hogy eljárt fölötte az idő. Vagy hogy meddővé, tette képtelenné, kulturális emlékezettel agyonterhelte vált. Vagy hogy egy társadalmi osztály, konkrétan a polgárság kisajátította és felhígította. Ezek és az efféle vádak aztán igazolásául szolgáltak annak, hogy a XX. században a haladás eszméje nyíltan vagy alig burkoltan szembefordult a humániummal, s ennek következtében a polgárság (melynek szerény magyarországi leágazása tartotta fenn a *Nyugatot*) ma már ugyanúgy archeológia tárgya, mint az etruszk fémművesség.

Ám éppen ezért a XX. században a humanizmus kiszabadult abból a szűk körből, melybe az előző évszázad nacionálliberális kultúroptimizmusa megpróbálta, de teljesen sohasem tudta beszorítani. (Goethe szellemi öröksége a Gründerzeit éveiben sem volt azonos a levélnehezék gyanánt használt Goethe-büszttel.) E folyamat során éppen azok a szubverzív tényezők keltek új életre a humanista hagyományon belül, melyeket sokan azért hiányolnak, mert nem veszik észre őket. Ide tartozik az „eredeti”, középkor végi, kora újkori humanizmus egy sor jelenségének revitalizálódása, a tudósan szabadszájú erotikus költészettől kezdve az erasmusi (és természetesen lukianosi) szatírán át a népi nevetéskultúra fölfedezéséig. És mindezek poétikai konzekvenciái (Auerbach mimézistanulmányai, Bahtyin regényelmélete, Curtius műve a középkori latinságról, Ernesto Grassi fejtegetései a nyelv képi eredetéről) a humanista tradícióba illeszthetők be.

Nem azt állítom, hogy mindez része a *Nyugat* örökségének, hanem azt, hogy a fent említettek a mai irodalmi köztudatban a nyugatos hagyománnyal együtt értelmeződnek, és hogy a nyugatosok a maguk módján szintén hozzájárultak a humanizmus értelmének tágabbá, egyszersmind eredetközelibbé válásához.

Íde kapcsolódóan két irodalomértelmezői babonával vagy előítélettel szeretnék röviden számot vetni. Az egyik az oly sűrűn forszírozott megújítással-megújulással kapcsolatos. Sokan gondolják úgy, hogy az új jelenségek a régiek ellenében jutnak érvényre. Eszerint egy új irodalmi tünemény (műfaj, nyelvhasználat, írástechnika stb.), egy új minőséget produkáló csoportosulás azáltal bukkanhat elő a semmiből, és határoz-

hatja meg újként önmagát, hogy kiiktat egy vagy több (esetleg minden) réginek minősülő másikat, vagyis visszajuttatja abba a semmibe, ahonnan újként valaha ő maga is előjött. (Vagyis nem ugyanabba, mert az irodalomban sokféle semmi van, és a lesemizés egy priváció jellegű semmire irányul.) Nem kívánok ezúttal e felfogással vitatkozni; mindössze annyit jegyzek meg, hogy a *Nyugat* tényleges működése (amennyiben eltekintünk a modernségkultusz cicomájától) arra a másik, jóval szerencsésebb felfogásra mutat példát, mely az irodalom fejlődését szerves alakulások hol összekapcsolódó, hol párhuzamosan vagy különböző irányokba futó sorainak látja. E felfogás szerint az új jelenség nem letarolja a régiket, hanem különböző előzményekre támaszkodva (melyek gyakran a régieknél is régebbiek; például amikor egy modern költő, áthajolva a romantika és a klasszicizmus fölött, manierista előfutárokat keres) a régiek kontextusában jelenik meg, és e kontextust, az egyes elemek életben hagyásával, átrendezi.

Ezt egyébként már a kortársak is észrevették. Németh László, aki a harmincas évek elején egy remek megfigyelésekben bővelkedő tanulmányt tett közzé a *Nyugat* előfutáiról, nyilván egészen más megfontolásból vonta kétségbe a *Nyugat* unikális újító jellegét, mint a jelen sorok írója; mindenesetre a lap indulása előtt három-négy évtizeddel visszamenőleg észreveszi azokat az írókat és írói attitűdöket, melyek a nyugatosok felé mutatnak. Ezen a ponton Németh László maga is közel kerül a vele egyívású nyugatosok irodalomfelfogásához; mindenesetre ez még jóval szenzibilisebb és ideológiával kevésbé terhelt koncepció, mint az a néhány évvel későbbi, mely szerint az irodalmi elfogadottság valami országúthoz hasonló dolog, és ezen „elakad” X., aki „mélymagyar”, és „továbbmegy” Y., aki „hígmagyar”, méghozzá azért és csak azért, mert híg. Figyelemre méltó, hogy az előfutárokról írt fiatalkori tanulmányban Németh szinte kizárólag arisztokratikus-konzervatív szemléletű szerzőket tárgyal; bennük látja azt a régít, mely folytatódik a polgári-modernista újban. S hogy már a *Nyugat* első időszakában sem volt differenciálatlan szembenállás az új és a közvetlenül előtte járó régi között, azt mutatja sok egyéb mellett a Gyulai Pált búcsúztató, megrendült hangú Ady-vers vagy az a tény, hogy Deák Ferenc körének utolsó mohikánja, Halász Imre a *Nyugat* kiadásában adta közre politikai visszaemlékezéseit.

Ez tehát az egyik irodalomszemlélei előítélet, mely az újítás erőltetése révén a kiiktatás, a leváltás kultuszához vezet.

A másik előítélet szerint az irodalmi alkotások recepciójában az elfogadás és az elutasítás közötti skála játszik döntő szerepet, lehetőleg vagy a köztes tartomány elhagyásával, vagy a gáncs nélküli elismerés lehetetlenné nyilvánításával. Nem vitatom, hogy tényleg vannak irodalmi vagy félig irodalmi szövegek, melyek iskolai osztályzatot érdemelnek; ugyanakkor meg vagyok győződve róla, hogy a kritikus érdeklődés igazi irányultságának, igazi tétjének nem sok köze van a minősítéshez; illetve a minősítés annak egy benne foglalt, különválasztva pedig mellékes mozzanata.

Tudjuk és tapasztaljuk, hogy időnként eljön az igazság pillanata, amikor színt kell vallanunk, vajon egy adott műalkotás tetszik-e vagy sem. Ebben a pillanatban ilyen egyszerű a dolog; de a pillanat elmúlik, és utána az árnyaltabb megfontolások órái, hetei, hónapjai következnek. Az a sivár iskolamesteri irodalomszemlélet, mely csak leosztályozni tud, a bátor igazmondás jelszavával ténylegesen azt a kicsinyes pedantériát honosítja meg, melytől a tudásban és képzeletben gazdagabb szellemek – többek között a nyugatosok – mindig is undorodva fordultak el.

A *Nyugat* nem primer szépirodalmi része, az esszé-, a kritika- és a disputarovat arról tanúskodik, hogy a mégoly szenvedélyes ízlésviták sem teszik lehetetlenné a műimmanens feltételrendszerek elemző vizsgálatát, és hogy a minőségre nézve nem hátrány, ha az értékelés a szerzői észjárás rekonstrukciójából és egyéb tárgyi megfigyelésekből, valamint a hozzájuk kapcsolódó argumentációból adódik. Az is kiderül egy-egy évfolyam végigolvasása közben, hogy a friss olvasói (plusz nézői, zenehallgatói) benyomások tudomásulvétele nem föltétlenül vezet impresszionista kritikához. Ez egyszerűen válasz arra a lehetséges észrevételre, mely szerint a mai magyar tudományos irodalomközelítések (melyek előzményei többek között a hatvanas évek strukturalizmusában és újmarxizmusában keresendők) a nyugatos esszéírás ellenében jöttek létre. Ez igaz, ugyanakkor nem lehet nem észrevenni, hogy a mai irodalomtudományi műhelyek és a hozzájuk kötődő irodalomértők a *Nyugat* környékén is meg akarják találni előzményeiket; és minthogy a nyugatos hagyomány heterogén, ezek az előzmények is sokfélék lehetnek. Előzménykeresésnek tekinthető egy lezárt költői-írói életmű radikális újraértelmezése is.

Írásom címe eredetileg az lett volna, hogy NYUGTÁVAL DICSÉRD?, mármint a folyóiratot. A címet megváltoztattam, de attól még a kérdés kérdés marad. Válaszom: igen és nem. Igen, mert oly módon szerkesztett, úgy működő folyóirat, mint a *Nyugat*, nincs és nem is lesz többé. (Külön tanulmány lehetne az utóbbi fél évszázad magyar folyóirat-kultúrájának áttekintése a *Nyugat* visszfényében; azon belül az irányzatosság szigorú tiltása és a regionalizmus túrése a Kádár-rendszer alatt.) Igen, mert az élő magyar nyelv alakulása és az egyre gyorsabb civilizációs változások a *Nyugat* modernségét belátható időn belül átsorolják a régi magyar irodalom fiatalabb fosszilis rétegei közé. És nem: éppen hogy nem nyugtával dicsérem, mert a *Nyugat* kulturális attitűdje ugyanúgy etalon maradt, mint a reformkor politikai hitvallása.

A *Nyugat* nem utolsósorban azért tudott eleven maradni, mert nem volt rá esélye, hogy túlélje önmagát.

Gergely Ágnes

A NYUGAT CENTENÁRIUMÁRA

Seregnyi lampion a vízen
a fényt a kő borzolja meg
csorgó malomkerékre fordul
a mozdulatlan víztömeg

pára szorong a tavirózsán
a kelyhek árnya megvakít
elnyugtatja a szél az ölyvet
és Szent Ferenc madarait

az utak lassan tekerednek
egy jósdá őrzi lényüket
a hegyen szétválnak a bokrok
elindul fönn a révület

görög zsidó keresztény bánat
mindigre széttart s közrefog
a szabad szomszédság igénye
egyszer messziről felzokog

de addig bombán és szirénán
nem szól át csak az éjszaka
meg a hajnalok részegsége
egy halott inga s egy kutya

egy nagyálmú fiatalember
az Isten ujján átszakad
száz éve itt élnek közöttünk
ők mozgatják a tárgyakat

Tandori Dezső

EGY ÉG-TÁJ

A Nyugat.

Nem tája az égnek, de ma már a Földön sem okvetlenül használatos e fogalom. Hiszen Japán, üzletnek meg Kína, és mindennek: az üzlet. Így nehéz. Bár evidens. Mert ma van.

Ma van ma, és a folyóirat, a *Nyugat*, ugye, tagadhatatlanul tegnap volt. Vigyázat, magam itt, partra kifutó hullámok vizsgálgatásával, épp erről írnék, mennyiben van ma is a *Nyugat*, némely nekem fontos dologban okvetlenül.

Költői érzékelésemre kapcsolok, de nem a felkérés miatt. Ha e cikknek első és második része van... mindkettőt: majd (jövőre?). Bár a kettő összefügg. Van az önmagunkra ébredésnek egy fokozata, így mondom, mert nyilván jön több is, amikor megkérhetők nehezen leszünk, mind pedig azt nem tudjuk, mi lehet a rajtunk kívül taglalásra érdemes-érvényes téma. Nem úgy értem ezt, hogy más témákat fontosnak ne tartanék; sőt. Meg úgy sem, hogy tárgyszerű feladatokat szívesen el ne látnék, vagy mi rá az „ige”. Hanem hogy Kosztolányin most nagyon sokat gondolkoztam, el is mondom, miképp. S Kosztolányi a *Nyugat* költője volt. Tóth Árpádról, Babits Mihályról feltétlenül eszembe jut ez még. Filológiai műveltségem csekély, ráadásul egyre fogyatkozik, olyannyira más dolgokkal foglalkozom. (Nem lovakkal, nem madarakkal, nem is okvetlenül műfordítással... de ez lenne dolgozatom második része, egzisztencialista

lettem, a magam módján, tehát egyszeri esetként, mert meghalni is így fogok, nagy fölfedezés.)

Csekély filológiai műveltségemmel csak annyit tudok, hogy Gellért Oszkár Babits kicsit túlértékelt kedveltje volt. Hanem hogy Osvát, Móricz, Illyés itt a *Nyugattal* kapcsolatban hogy is vannak, Tersánszky, Nagy Lajos... Szabó Lőrinc... József Attila... Jékelyt csak sejtem, hagyján... és így tovább. Nemes Nagy Ágnesra, mint posztnyugatosra kitérek, zárásul, hamar.

A *Nyugat*, s nem vallomás, nem hitvallás ez, a mai napig nélkülözhetetlen eleme költészeti kultúránknak és gyakorlatunknak. Döntés történt. S ez, irányával, Adytól kicsit messzebbre vezetett. A hagyományos formai tökély mellett főleg valami mással. Karinthy Frigyes, ahogy főleg a híres zeneakadémiai képről tudom (nem nyegléskedem!), nyugatos volt, persze. Mint Kosztolányi Dezső. Ki utóbbi is meglepő helyekre írt mindazonáltal, de a *Nyugat* is sokszor küzdött anyagi gondokkal, s kivétel az olyan (családi alapítású, átmeneti idejű) folyóirat, kiadó, mely egy író egész élete művét képviselheti, jelenítheti... s jó-e az is? Vagy mindegy, vagy... vagy nem jó.

Döntés történt a *Nyugattal*, mely is, a döntés, a konzervatív-modern Ottlik Gézáig hatott, Örelyt érintette mint állomást, és főleg a háború után mindenkit érintett valahogyan, legföljebb úgy, hogy valaki a púr-la-párt esztétikát követte, avagy valami harmadikat, nyegediket.

Mégis kénytelen vagyok elmondani dolgozatom első részét. Miért nem tudom, „mi” is volt (van) a *Nyugat*, s nem igyekszem a magam tudáskincsének gyarapítására, hanem megelégszem (boldogan) azzal a gyarapodással, melyben e folyóiratszám révén részem lesz.

Sokat kellett most (annyi évezred után csak felszínes lehet az) a régi görögséggel (vigéckedem!) és a matematikával foglalkoznom (az ezzel kapcsolatos könyveket, népszerűségükben, eléggé hóhem-póhem dolgoknak tartom, értelmiségi használatra készült Ál-Való-Világoknak), így jutottam arra a következtetésre, hogy mind Aristotelés(z) vitája Platónnal, mind az egyéb meghaladások és cáfolások stb. eléggé belterjesek, egyazon körben maradnak. Ellenben az a Zenón (Zénón), akiről én beszélek itt, tehát – ha jól tudom – az eleai, Aristotelés(z) szerint a dialektika atyja (ez engem nem érdekel), a mozgás lehetetlenségét „bizonyította”. Ahogy a „mai metamatek” az ő nagy paradoxonját (paradoxonjainak egyikét) feloldja, besorozván a felező sort tízzel, s kivonva belőle az egyszeres alapot, l. pl. Keith Devlin nemrég nálunk is (Typotex) megjelent élvezetes könyvét, aztán ebből kivonja az egyszereset, ami marad, azzal a tételanyaggal megoldja az egyenletet, s na ja, a hős a teknősbékát itt és itt éri utol – ahogy ezt a megoldást kicsit pislogva adja Devlin, becsülettel megjegyzi, hogy a dolog így ugyanúgy trükk, ahogy trükknek gyanítjuk Zenón (Zénón) tételét is stb. Jó, de ha nem a mozgásra értjük, s erről beszéltem én ködösnek tartott – vagy sandán aktualizálónak! ami tőlem aztán távol – dolgozataimban (l. most is, kora ősszel egy pesti folyóiratban, ha igaz), erről, hogy ha nem mozgásról van szó, hanem egy „akármi túlsó oldal eléréséről”, azaz egy kiterjedt pont megalkotásáról (mely pont is nem: a.) durván, ezt a szót használom, eleve adott, mint egy kő, egy érzés, egy viszonylat is így adott pont lehet, b.) elméleti, mint az euklideszi geometria dolgai – pardon, nyers vagyok –, s akkor nincs kiterjedése, nem is kiindulópont), ez az elérés, tehát egyetlen ily pont megalkotása is lehetetlen, azaz VAN, AHOGY LEHETETLEN, a felező, s gyanítom, a másképp törtező (3/5, 4/7) módon is, ha valahogy a 3/5, a 4/7 szisztémán belül maradunk, ami csak végtelen tizedestörtekekkel lehetséges... emberi nyelven fogalmaztam,

meg nem is tudom a neveit ezeknek a tényleges számoknak, reális számoknak stb., melyik melyik. Magam az „1”-ből indulok ki. Tehát nem az „1”-re indulok, mint a hős és a teknős. Hanem „1” lenne a létrehozandó pont. De ha így haladok: 1/2, 1/4, 1/8... stb., nem jön létre a pont, nem érem el a túloldalt. (Ami az „1” nevű egység, pont stb. határa lenne. Haha, ez még csak egy egyenes. De végtelen sugárban kéne csinálni a végtelen pontból a kört, azaz sugarakkal, végtelen mennyiségű sugárral, jaj.) Elég legyen ennyi: mély érzületemet fejeztem ki vele. Azt ugyanis, hogy elvi dologból gyakorlati pont nem jöhet létre.

Hagyván most, hogy elsődleg és majdnem kizárólagosan a magam fizikai (fizikopszichológiátlan, lelki-testi) megléte, önléte érdekel (betegségek okán), így a JELEN, s Kosztolányit is ezért vizsgálgattam, latolgattam, mit mond ő a jelenben, s mit mond vajon „nekem”, hagyván ezt, maradok annál, hogy „felfogás pontjából” a teljes pont nem jöhetett volna létre, semmi elvi nem hozhat létre semmi gyakorlatit, ha durván adva nincs a dolog... akkor rá lehet fogni... vagyis a *Nyugat* sem jöhetett volna létre lelki elszánásból, a felezéses haladás lehetetlenné tette volna ezt. Durva ugrást (szintén entitás, az ugrás, már), a szellem anyagiségéből adódó lépést kellett végrehajtani-tenni, hogy a *Nyugat* (szellemisége) létrejöhessen. A legkevésbé Ady jegyében állt aztán a folyóirat, gondolom én. Tehát nem a (saját hite, de utólagos ránézésünk szerint is) radikális külsőségekkel múltmegtagadó Ady jegyében. A XIX. század végének magyar líráját nem lehet sikerjegyűleg radikálisnak itélni, inkább jó kezdemények sokaságának, s furcsa, hogy érdemleges képviselőinél mennyire nem Arany, főleg nem Petőfi lecsengetőjének. A spleen, a világbánat itt messze van a Baudelaire-étől, valamint a költészeti eszközeiben (nekem nem valami) forradalmi Rimbaud, tehát a tartalmi elemeiben forradalmi, új, jó, „új”, életérzésében nóvum Rimbaud, a végletes tragikumú, kusza, így önmagát vállaló Verlaine (az ottani Tóth–Babits–Kosztolányi), ám ott még sokan voltak, Juhász Gyulánál jelentősebbek), ezek az urak sincsenek lelopva jelen a mi nyelvünkön. Kosztolányi erotikus-kis-bizarrériái messze maradnak Rimbaud elemien szexuális koszoságaitól etc. Van azonban valami más.

Kosztolányin kezdtem tűnődni, és általánosabbnak sejtett jelenséghez érkeztem. Talán.

Ki izgatott mostanság Kosztolányinál? Hogy a „sajnos, még mindig Hugo” (nem szó szerint idézem) szellemesség, vagyis hogy ki a legnagyobb francia költő, jócskán benne a XX. században, hát még mindig... Még ma is Kosztolányi érződhet az „abszolútumnak”, nem a nála sokkal több bravúrt (s benne tiszta létérzetet) halmozó Weöres, nem az egy szál húr végtelen József Attila, másokról aztán ne is... nem, hanem minden hibájával együtt Kosztolányi.

Holott...

Még Vasnak is igaza volt, mikor tisztelettel kifogásolta. Bocsánat, 1978 körül, vagy előbb, e sorok írójának is, mikor bántani senkit nem akarván, Kosztolányit elkezdte, mondván, ő kibírja (szellemnyegle felfogás, de ráérezés), s így tovább. Kosztolányi az, aki annyit nyegle, henye, fickándós, félmegoldásos, patetikus; ő fogadja el még az „úri készet” is, a „vidéki, magyar” készet. És nyugatias, ha úgy tetszik (ah, csipketerítősen japános sokszor, de a svéd hallgatás, a magyar ajkú hallgatás – megmenti, igaz szóval értve-mondva, zseniális), „nyugatos”. Rettenetes hibákat görget, de még legléghább pontjain is (a könnyű, a nehéz, Esti) mily igaz(ságok vannak benne). Rémkedd, de csodaszerdára, ahogy tervezett cikkgyűjteményem (Csodakedd, rémszerda) logikusabban mondja. És az a Kosztolányi-hét, ami eltelik két ily nap közt, szintén elegendő.

Mégis, valami belső tényezője (hagyjuk a sugárzást stb.) azt adja, hogy a bálós (brr) *Hajnali...*, a jópolgári *Szeptemberi...* etc. a legegységesebb megszólalásnak érződik. Sírunk. (Mármost én sírok.) Kérem, fogalmazásomat senki ne kifogásolja, öt lábujjig érő máris pontosabbá tehető oly szavak, mint „bálós”, „jópolgári”. De Kosztolányi, ha úgy tesszük, oly abszolút nagyságot közelítő verseiben, mint az *Őszi koncert* némely darabja, aztán minden kötetének sok darabja – abszolút értelemben „link”, könnyed. Nemes Nagy, aki a legjelentősebb posztnyugatos, főleg eleinte (logikus): tanárként nem tűrné, „fiacskám...!” a kosztolányizmusokat. S mégis legnagyobb költőnk K. D., akit a *Nyugat* termelt ki közben, nem a „nyugatosok” közül a legnagyobb, hanem most... karmesterebb J. A.-nál, gazdagabb Jékelynél, emberközelibb Weöresnél, jobban hangolt, mint (legnagyobb költőnk, európai, amerikai, ázsiai stb.) Szép Ernő. Nagyján így marad, bár Babits a cégtáblája inkább, a *Nyugat* is a mi legjelentősebb irodalmi-szellemi vonulatunk.

*

Természetes, hogy magamról is kell még, mentségemre (vagy ha nem), szólnom. Ellenben az irodalomnak (és az írásnak) megvan az a csúdsajátja, hogy egyrészt az egyén, az „egy”, a pillanat, az ő pillanata az abszolút fontos, másfelől épp mert ez (oly „fontos”), nem célszerű dolog túl sokat szólni róla. Ha csak dologian lehet (Ugye?) Tehát csak ennyit: nem az 1957 tavaszán írt versenydolgozatom szelleme kísért (ne már, is!), mikor Ady, J. A. és Juhász Gyula munkaverseit kellett volna értékelnem... bő ötven éve, ah! évfordulóm van nekem is, azaz majdnem! és én nem olvastam Juhász Gyulától ily tárgyban csak egy költeményt... Deák Ferenc nagy volt, de nála még nagyobb volt... azaz fordítva? Kossuth Lajos nagy volt, de... így oldottam meg a *Nyugat* dolgot. Nem! A versenyen meg így csak 4. helyet szereztem, ezzel automatikusan nem vettek fel az egyetemre, tehát felvételizni kényszerültem, ahol megálltam ugyan a helyem, tudásom, akkor, meg lendülem, adta a kellő összértéket, mindegyik messze csappant azóta, s hamar! – és kiröpítettek volna, ha B. és S. professzor be nem dobja magát, vagányságból meg én nem tudom... ezt sokszor megírtam, vissza is éltek vele. Ellenben, ne feledjük, én még azokban az években jártam egyetemre, mikor nem Babits és a *Nyugat* volt tanítómesterünk, hanem „a dolgozó magyar nép” (B. professzor szavaival, na). Ha azt az öt évet végig nem lóghatom (remek kezdetek után), ma nincs velem mindaz, ami egyrészt szentül csalókan van, másrészt – én tudom, hogy! – van, de csak én tudom, főleg, átalján van; és én itt egy *tárgyra* voltam (haj! hála) kérve.

Tehát van Zenón (Zénón), és vannak a reáliák, és a *Nyugat* itt most akkor az ő paradoxának eleme vajon? vagy a nem létező eleme, mint (nekem) minden, ami a Kitéljesült Tudás? Egzisztencialista (elkötöm ezt is, tanárosan): csak halálommal „tudom meg majd”, amikor viszont nincs már tudás, a végső-végső-végső pillanat „utánja” az. (Reália, cáfolat: a halálból visszatértek.) Kosztolányin pedig sokat tűnődtem (sic!), hogyan írhatott már a halál előszobájában is olyanokat? Szépeket, műveseket? *Nyugatot*?

Talán ahogy most én: magamét. Rossz belegondolni. De süt a nap.

Még.

Ennyi a *Nyugat* napjáról.

A végképzetek meg: ugyan. Végképp csak képzetek.

2007. július

Lackfi János

EGY MONDAT

Hol irodalom van, ott irodalom van
a pókháló közelében a légy a falonban
mint ólompára a forgalomban,
mint adalékanyag az italomban,
mely belém épül észrevétlen,
én szólok még, de már az ő nevében.

Hol irodalom van, ott irodalom van
feketén bólingató eperfalombban,
családmeleg alomban,
hol a kedves teste
ruhájából kivetkeztetve,
hideg ellen ív papírba burkolva –
s a rétegek közt mélyebbre hatolva
mindig újabb írott kötegekre
akad kezed, mely vágyna sejtmelegre.

Hol irodalom van, ott irodalom van
kávéház szegletén, születésnapomban.
Ringat a kézikönyvek anyaméhe,
s az anyakönyvek steril tintakéke,
pörögsz vissza oda, ahol a kezdet
minden anyát és minden fiat nemzett.

Hol irodalom van, ott irodalom van
a szállj dalomban és a szólj dalomban,
papíreberek papírszívébe bökve
papírhandzsár, s mi jajgatunk örökre.

Hol irodalom van, ott irodalom van
ütve általútnál csekély halomban,
megírja szerepét a hősnek,
ki minden betűtől erősebb,
szeretteinknél is ismerősebb,
ólom-vért izzad, ha merő seb.

Hol irodalom van, ott irodalom van
harmadik, negyedik birodalomban,
emlékezésben, mely vesztett csatákat
újra gondoltat, győzelemmel áztat,

s ha a szabadság lefejezve,
fogjunk egy újabb fejezetbe,
papírra nyomják semmi bérünket,
hős, aki tüntet, hős lesz, aki büntet.

Hol irodalom van, ott irodalom van
kiderült s elmismásolt titokban,
abban, ahogy a történelem aktáját
folyóba, folyóiratba darálják,
interneten a nép elébe tárják,
adattengerbe süllyednek a gályák,
fájukat holnap papírrá darálják,
hozzákavarva holtak tunikája,
ráróva tengeri csata krónikája.

Hol irodalom van, ott irodalom van
a rohanásban, forradalomban,
katonák fején papírcsákó,
kezükben a fegyvernek látszó
összegöngyölt újság vagy óság,
mulandóság, maradandóság,
ó, irodalmi mindenhatóság!

Hol irodalom van, ott irodalom van
az öt emelet magas könyvtoronyban,
hol könyv a fal, hol köbméter a mérték,
hol vérszegény lapon sápad a vérkép,
térképek alján bakarasz a lépték,
feledve, hogy azt élő lábak lépték.

Hol irodalom van, ott irodalom van
költözőkódési könyvdobozhalomban,
aluljáróbeli antikváriomban,
hol könyvlapokon vízjelként derengnek
az évtizedes olvasói nedvek,
börtönkönyvtárban, megyei könyvtárban,
hervadt könyvtárosnéik illatában,
kik könyvport szívnak és könyvport lehelnek,
könyvből olvassák, könyveket könyvelnek.

S ha hinnéd, hogy van menekülni odvad,
tudd, hogy magad is csak irodalom vagy,
ott van a félrecsúszott nyakkendőben,
s az ős-okban, az elfelejtett nőben,

kinek már csak rímeire emlékszel,
kit már leírtál több, mint elégszer:
nyakán bárányganéj betűgyöngy
vakít, akár az ékszer.

Mert hol irodalom van, ott irodalom van,
előszivárog DNS-ből vagy honnan.
A tükörből mögüled előbújnak
a múltak s a régít adják el veled újnak,
Szindbádok a te szájjal beszélnek,
vám-pír-hősök veszik bérbe a véred,
helyettük szólsz, és ha saját szavad van,
más mosta már meg lábát a szavadban.

Hol irodalom van, ott irodalom van,
ott kedvesed szemében téma lobban,
szemed villan, mikor valaki szenved,
a ceruzát máris hegyezni kezded,
és beledöföd, épp a fájó pontba,
itt bárki szól, minden mikrofonpróba.

Ha gyerek nyaggat, adnál neki kekszet,
a gyermekszáját papírlapra jegyzed,
figyeled léptét botló öregeknek,
hátha elesnek,
mind érdekes kísérlet,
hisz író soha nem kap sérvet,
ha terheket hőseivel emeltet.

Ebédkor tányérod mellé letéve
a nyitott könyv, és nincsen soha vége,
betűt eszel, iszol, az esti fénykéve
alatt a könyvek löknek álomba végre,
és álmodban tovább olvasod-írod
a sorokat, a polcon már vár a sírod,
egy üres könyvhely, feketén világít,
míg becsúsztatják léted keménytábláit,
koporsódat, a hely kitüntet és eltüntet,
az ábécé magába nyel mindünket,
s a polcon vágjuk szívdobogva egyre,
hátha egy olvasókéz közeledne.

Hol irodalom van, ott irodalom van
a túlvilági jutalomban,
hogy majd halálod után felfedeznek,
és Bibliaként bújják könyved ezrek,
sebaj, ha már nem éred ezt meg:
feltámadásoddal revolvereznek.

Schiller Erzsébet

A NYUGAT ELSŐ SZÁMA

„(Nyugat.) Ezen a címen Ignotus főszerkesztésében, Fenyő Miksa és Osvát Géza szerkesztésében kéthetenként megjelenő folyóirat indult meg. Az első szám tartalmas, magas irodalmi színvonalon áll; a szerkesztőkön kívül Elek Artur, Jób Dániel, Lengyel Géza, Ady Endre, Szini Gyula, Révész Béla, Szász Zoltán, Kemény Simon, Gellért Oszkár, Bródy Miksa, Csáth Géza nevével találkozunk, akik a novellák, versek, irodalmi cikkek és kritikák érdekesen összeállított sorozatával szolgálnak. Egyes szám ára 1 korona. Szerkesztőség Sajó u. 5a.”¹ Ez volt az első tudósítás a *Nyugat* megszületéséről – egyetlenegy méltatlan tollhibával. Most a harminchárom évet élt, létével sok vihart kavart, de a köztudatban mindenképpen legendásként számon tartott folyóirat századik születésnapját ünnepeljük. Legendához méltó körülmény a születés ideje körüli bizonytalanság: a lap január elsejei dátummal, de – mint azt a *Pesti Hírlap* fenti írása is valószínűsíti – valójában 1907 karácsonya táján jött ki a nyomdából.²

Ez az első szám irodalomtörténeti kultuszunk részének is tekinthető, abban az értelemben feltétlenül, hogy valami legendás, nagyszabású jelenségnek a kezdete. Ebben az esetben a XX. századi magyar irodalom legjelentősebb folyóiratának, egy olyan folyóiratnak, amelynek például azt is megengedhette az irodalomtörténet, hogy egy korszakot nevezzen el róla – a „*Nyugat*-korszak” időhatárai nem esnek egybe a lap megjelenésének idejével. Mindemellett indulásakor – mai irodalomtörténeti elképzelésünkhöz hasonlóan – fél éven át valaminek a folytatásaként határozta meg magát: „*A Figyelő új folyama*” – állt a címlapon. Alatta pedig: *Főszerkesztő: Ignotus, szerkesztők: Fenyő Miksa és Osvát Ernő*. És ott olvasható a szám tartalomjegyzéke is. A másolás és az újraolvasás, újramormolás is bizonyos mértékben kultikus tevékenység, álljon tehát itt is: *Ignotus: Kelet népe*. – *Elek Artur: Arturo Graf*. – *Jób Dániel: Hajnali madarak* (novella). – *Lengyel Géza: Tárlatok és képraktárak*. – *Ady Endre: A magyar Pimodan*. – *Szini Gyula: A mese „alkonya”*. – *Révész Béla: A völgyben* (novella). – *Szász Zoltán: Sully Prudhomme*. – *Ady Endre, Kemény Simon, Ignotus: Versek*. – *Greiner Jenő: A modern banküzletről*.

Figyelő: Szini Gyula: Trilibi (Fenyő Miksa); Szabolcska Mihály: A magam ösvényén (Gellért Oszkár); Kosztolányi Dezső: Négy fal között (Fröhlichné Kaffka Margit); Arany János egy kiadatlan levele (Fenyő Miksa); Amatőrök. Téli kiállítás (Lengyel Géza). A Vigaszínházról (Bródy Miksa); „A dada” (Ignotus); Éjszakai esztétizálás (Csáth Géza). Gondolatok (Gellért Oszkár).

A tartalomjegyzéket követően a megjegyzés: „*A címlapon reprodukált érem Beck Ö. Fülöp műve*.” Alatta a *Nyugat* folyóiratot és kiadványait mindvégig díszítő Mikes-plakett: a bal kezével az asztalára könyöklő, jobb kezében tollat tartó, egyszerre a papír fölé hajló és a távolba révedő kuruc alakjával.

Azok számára, akik kézbe vették ezt a régi-új lapot – 1908 januárjában nem lehetek túlságosan sokan –, a szerkesztők közül Ignotus, a szerzők közül ugyancsak ő és Ady lehetett a legismerősebb név. A *Nyugat* elődjeiként számon tartott folyóiratokban a *Nyugat* három szerkesztője nem dolgozott együtt. Az irodalmi lapokat olvasók számára Fenyő és Osvát neve szintén nem volt ismeretlen (még ha ennek kicsit ellent is mond a *Pesti Hírlap* idézett névtévesztése), Fenyő rendszeres szerzője volt Osvát lapjai-

nak. A rövid életű *Szerdában* – amelyet a részben Osvát szerkesztette *Magyar Génius* és az egyedül Osvát neve alatt megjelenő *Figyelő* mellett szintén „a *Nyugatot* előkészítő folyóiratok” között tart számon lassan szintén száz éve az irodalomtörténet – Ignotusnak, a lap egyik elindítójának számos írása jelent meg, Fenyő is írt bele, de itt Osvát egyáltalán nem volt jelen. Az évekig tartó lapalapítási kísérletek után a *Nyugat* megmaradásának valószínűleg az volt az egyik titka, hogy ez a három, egymástól eltérő, de egymást jól kiegészítő habitusú, ambíciójú és különböző irodalmi múlttal rendelkező ember együtt képviselte a folyóiratot. Szerepüket a lapnál a legtöbben úgy jellemzik, hogy a fiatalok körében kritikáinak, polémiáinak, a nála ifjabb írók melletti kiállásának köszönhetően rendkívül népszerű Ignotus a főszerkesztői pozícióval formálisan is vállalta a „vezérséget”, Fenyő volt a harcias, a lap védelmében mindenre kész vitázó, a valódi szerkesztői munkát pedig Osvát Ernő végezte („abszolút szerkesztő” – írja Schöpflin).³ Így oszlottak meg a szerepek már az első számtól. Ignotus Juhász Gyulának szóló levelében 1908. január 3-án ezt írja: „*Igen tisztelt Uram, verseit átadtam Osvátnak, ki a Nyugat teljes hatalmú szerkesztője...*”⁴ Füst Milán szerint Osvát Ignotusszal is átiratta a *Nyugat* első szövegét.⁵ Ignotus huszonkét évvel később, miután Osvát halálát követően az új szerkesztők, Babits és Móricz levették a nevét a címlapról, tízévi távolléte után „megfosztották” főszerkesztői rangjától, sértődött írásában is a tényleges szerkesztést Osvátnak tulajdonítja, és úgy látja, hogy a lap szellemiségét viszont az ő neve fémjelezte. „*A Nyugatot tulajdonképp Osvát, Fenyő Miksa és én alapítottuk volt.*” Szerkesztőtársainak korábbi lapjairól szólva ezt írja: Osvát, Gellért Oszkár, Fenyő Miksa, Kovács Jenő „*elébb magukhoz váltottak egy halódó hetilapot, a Magyar Geniust, majd Figyelő néven szemlét indítottak, mely, visszanézve most már meglátszik: előfutója volt a Nyugatnak*”.⁶

A lapjuknak viszonylag hamar kultuszt teremtő nyugatosok ambivalensen viszonyultak az első számhoz – bár ambivalenciájuknak láthatóan nem voltak tudatában. Schöpflin Aladár leszögezi: „*A Nyugat első száma nem sokat mutatott abból a jelentőségéből, amelyre az irodalom váratlan fordulata később juttatta.*”⁷ Ugyanakkor irodalomtörténetében a *Nyugat* indulásának szánt fejezetben hosszasan idéz a lap nyitó írásából, Ignotus KELET NÉPÉ-ből, és felsorolja az első szám írásait, némelyikhez rövid megjegyzést is fűzve, majd bebizonyítja, hogy mégiscsak jelentős kérdések derültek ki ebből az összeállításból: „*Ez a szándékosan kommunikéskzerűen fogalmazott felsorolás is elárul valamit a folyóirat céljairól: legalább annyit, hogy bátran és függetlenül hozzá mer nyúlni vitás kérdésekhez, és komolyan veszi az irodalmat. Ignotus bevezető cikkén kívül különösen két kisebb cikk árulja el, hogy nem fogadják el az irodalmi életben megállapított tekintélyelvet. Gellért Oszkár Szabolcskában az érzelmi elmélyülést, a költészetben való végső feloldódást hiányolja, »szépen dalol, de kár; hogy értelem és ritmus nélkül hullatja el immár hatodik, szörnyen hullámozó színvonalú kötetét«. Fenyő egy akadémikus tekintélyt támad meg olyan független szellemben, mely akkor ritkaságszámba ment. Ezek az írók fiatalok voltak még, nem voltak olyan irodalmi vagy társadalmi kapcsolataik, melyek bénították volna szólásszabadságukat, a saját képükre teremtett orgánumban írtak, módjukban volt merésznek lenni. Egyikük sem volt még Ignotuson kívül harmincéves, friss volt bennük az, ami az irodalomhoz vezette őket: az írás szentségébe vetett hit.*”

Fenyő Miksa visszaemlékezéseit az emigrációban írta, sok mindent emlékezetből kényserült feljegyezni, ráadásul több évtized távlatából, így filológiai pontosságot nem kérhetünk rajta számon, de benyomásait, érzelmi emlékeit annál értékesebbnek, hitelesebbnek tarthatjuk. Az első számot szinte minden – általa hiányosan és egy tévedéssel⁸ felsorolt – darabjával forradalminak tartja. Legfőképpen és legelsősorban a „bevezető cikket”. A KELET NÉPE „*a Nyugat hitvallása: az irodalom kapujára kiszögezett pon-*

tozatok. Ha egy szokatlan igazság hirdetése rebellió, akkor ez rebellis írás volt. És rebellis írás Ady Endre Magyar Pimodánja. [...] Tas Péter – Ady alteregója »az alkohollal, érzésekkel és versekkel élő ember, a szeszélyes impulziók szeszélyes beteg akrobatája« lázadoz, nem ökölrázón, még csak nem is borközi állapotban, minden ellen, amit ez a magyar glóbusz valakinek adhat, vagy valakitől megtagadhat. Néha lázadoz, néha rezignál, hárfáját már fölakasztotta, hárfáját már leakasztotta [...]

És forradalmi vers Ady Endre verse: A Sion-hegy alatt, tán az első istenes versei sorozatában. Hit volt benne és hitetlenség, igaz hódolat és gyerek-tiszteletlenség, önmagával való jákobi küzdelem – vers, amilyen tárgyút addig a magyar irodalom nem termelt. Ebből az érzésből szakadtak ki Az Illés szekerén kötet remekjei: Ádám hol vagy?, Imádság háború után, A nagy cethalhoz, Uram, ostorozz meg, Az Isten harsonája, Isten a vigasztalan – úgy veszem észre, hogy az egész kötetet készülök ideírni. [...]

S mi van még e számban? Elek Artúr mutatja be a modern olasz gondolkodót, Arturo Grafot; negyven év múlva, emigrációm első éveiben, éppen Elek írása volt az, ami a Palazzo Venezia műtörténeti könyvtárában Graf műveihez vezérelt – nem volt elveszett idő. A rebellióhoz számított Gellért Oszkár bírálata Szabolcska Mihály verses kötetéről, nemkülönbön a kitűnő Csáth Géza éjszakai esztétizálása. Tőlem két rövid cikk, lázadózás nélkül. Az egyik Szini Gyula Trilibi című novellás füzetének recenziója; meleg barátsággal írtam ezekről a finom hangú, pasztellszínekben tartott elbeszélésekről. [...]

A másik cikkem címe: Arany János egy kiadatlan levele volt, s szólt Ferenczi Zoltán akadémiai székfoglaló előadásáról, melyben eldöntötte a kérdést, hogy Petőfi mi volt inkább: a szerelem vagy a hazafiság költője. Ferenczi ezt more geometrico döntötte el: megszámlálta, hogy Petőfi verseiben hányszor fordul elő a »szerelem« szó, s hányszor a »haza« szó – gondolom, a szerelem győzött. Erről írt Arany János levelet Gyulai Pálnak, melyben kifigurázta Ferenczi vállalkozását. [...]

Szándékosan hangoztatom ezt a szót, »rebellió«, mert a Nyugat – nem programatikusan, hanem lényegében – forradalmi lap volt. A gondolatszabadság, mely a Nyugat dogmája volt, vas-kényszerűséggel hozta magával az ideológiai forradalmiságot [...]

A Nyugat első száma első szám volt, mindenki talált benne valamit, ami hiányzott belőle. Tény az, hogy Ignotus beköszöntő cikkével, Ady Endre Pimodánjával és verseivel, fejlődése útja pontosan ki volt rajzolva.⁹

Nehezen rekonstruálható, hogy valójában mennyit mutatott meg a folyóiratból az első szám az első olvasóknak. A korabeli olvasói benyomásokról nem sok forrásunk van. Az első komoly híradás ugyanakkor sokatmondó: Juhász Gyula a Szeged és Vidékében 1907. december 29-én megjelent NYUGAT FELÉ című cikke (a másik bizonyíték, hogy a lap január 1. előtt került ki a nyomdából) derűlátóan szól „az év művészi és irodalmi termése”-ről, arról, hogy „az ellentét öregek és fiatalok, maradiak és adyak, régiek és újak közt nem oly szédítő, nem oly áthidalhatatlan, mint azt mind a két részről hitték”.¹⁰ A fiatalokat egyre inkább befogadja a Vásárnap Újság, a Franklin-Társulat és a Budapesti Szemle is. A tudományban, a képzőművészetben egyaránt jó a helyzet. „És éppen most indult meg a Nyugat, a Figyelő és Szerda utóda, a legfinomabb szellemű magyar kritikusnak, Ignotusnak szerkesztésében. Bármily ellenkezéssel fogadják is némelyek, egyre kevesebben ezt a magyar lapot, azt elvitatni nem lehet senkinek, hogy Ignotusék értékes kultúrát jelentenek és értékes kultúrmunkát végeznek. Az igaz, hogy nem csöppög az írásuk a magyarosságtól, az igaz, hogy olcsó hatást nem várnak és nem keltenek, az igaz, hogy még egyelőre inkább bírálnak és keresnek, mint alkotnak és teremtenek, de az nem az ő hibájuk, hogy mai magyaroknak születtek és hogy a nagy, az isteni Arany és Petőfi után bizony bárdolatlan, bizony gyöngye epigónok vetettek és arattak, tisztelet a kivételeknek!

Már maga az a harcos szellem, az a bátor szókimondás, az a sírvavigadó öntudat, amellyel a Nyugat indul, mutatja, hogy magyar tájon, magyar lelkek csinálják. A mi nemzeti kultúránkat különben is mindig két lényeges dolog jellemezte: lépést tartott a művelt Nyugattal, és kevés hagyományra támaszkodott, minden korban egyéni volt.” A cikk így záródik: „a nemzeti örök energia él, hat, alkot, nem gyöngült, de erősödött, és ha a gazdasági helyzet javul, ha a politika több reménységet ad, a művészet vissza fogja szerezni a régi dicsőséget, és új dicsősége a legelőkelőbb népek sorába állítja újra a szegény nemes magyart!”¹¹ (Az írás derűlátását némileg elhomályosítja, hogy Juhász Gyula következő cikke ugyanabban a lapban három nappal később arról szól, hogy 1907 a gazdasági válság éve volt.)

A Nyugat első száma, az indulás tekintetében, úgy gondolom, nem hagyható figyelmen kívül az „előfutó” – ahogyan Ignotus fogalmaz, aki pedig nem is vett részt annak idején a Figyelő szerkesztésében. A Nyugat a Figyelő új folyama, s az előd öröksége valóban kitapintható az induló lapban. Ha megnézzük közelebbről kapcsolatát, a folytonosságot a feltüntetett folyóiratelőddelel, az eltérések és az esetleges új utak is jobban láthatók: egy korábbi kísérlet megismétlése a Nyugat vagy a korábbi kísérletekről leválasztható, azokból a tanulságokat levonva induló, valóban új lap?

A Nyugat induló száma szerkezetében, külső megjelenésében nem különbözik szembeötlően a Figyelőtől. A lap felépítése, tipográfiája egyértelműen a Figyelő öröksége; a Figyelő címlapgrafikáját és könyvdíszait – ahogy a Nyugat Mikes-plakettjét – Beck Ö. Fülöp készítette. A Figyelő kritikai rovatát is Figyelőnek hívták, és pontosan úgy nézett ki, mint a Nyugat azonos nevű rovata, s a tipográfiája megegyezett az első tizenkét Nyugat-száméval: két hasábban tördelt szöveg, és a középen elhelyezett rovatcím fölött négy kitárt szárnyú madár grafikája – Beck könyvdísz. Ez a tördelés végig megmaradt a Nyugatban, a madarak akkor tűnnek el, mikor a címlapról is leveszik már a lapelőd nevét.

A Figyelőt a szerkesztők nyilvánvalóan nem tekintették bukásnak, hanem inkább hivatkozási alapnak. Ha átfutjuk a Figyelő és az induló Nyugat tartalomjegyzékét, elsőként a hasonlóságok ötlenek szembe. Az elődhez hasonlóan magyar nyelvű szépirodalmi műveket közöl a Nyugat, kritikákat, tanulmányokat magyar és külföldi alkotásokról, szerzőkről, emellett képzőművészeti tárgyú írásokat. Ugyanakkor a Nyugatban a kritikához képest valamivel nagyobb a szépirodalom aránya. Jelentősnek látszik az a különbség is, ahogyan az irodalmon kívüli területekhez közelít a két lap. A Figyelőben is jelentek meg rendszeresen képzőművészeti kritikák, de a Nyugat első számában kitüntetett helyet kap a képzőművészet. A Figyelő rovat előtti utolsó írás témája pedig újdonság: ilyen kizárólagosan közgazdasági tartalmú írást a Figyelő nem tett közzé.

A könnyen értelmezhető Figyelő címhez képest meglehetősen új lehetett a Nyugat. Nem tudjuk, hogyan született az elnevezés – az emlékezők és azok hiánya itt is legedához méltó bizonytalanságban hagyják az utókort. Farkas Lujza, az első Nyugat-történet szerzője úgy tudja, hogy a „Nyugat címét Osvát adta egy szerkesztőségi tanácskozás alkalmával”.¹² Fenyő Miksa, Móricz Miklós kérdésére válaszolva, 1964-ben ezt írta: „A Nyugat cím Osváttól való: illetőleg Osvát jegyzeteiből egy egész sor frappáns címet olvasott fel, és én a Nyugat címet ragadtam meg. Egy ideig még vacilláltunk a Nyugat és a Disputa közt, végül maradt a Nyugat.”¹³ Reichard Pirooska Osvát hagyatékában talált néhány papíron több mint harminc folyóiratcím, a Disputa köztük volt, a Nyugat nem – a cédulák keletkezési ideje megállapíthatatlan.¹⁴

Különösen zavarba ejtő, talányos lehetett az elnevezés azok számára, akik elsőként nyitották ki a lapot, és a címlap után rögtön ezt látták: KELET NÉPE. Véletlen vagy szer-

kesztői koncepció? Az írás helye, szerzője – a lap főszerkesztője – a szokások alapján azt sugallja, hogy egy beköszöntő, programadó írás áll a lap élén. Pontosan körülírható program ugyanakkor nem olvasható ki belőle, a kortársaknak és később se igen sikerült esztétikai, politikai, szerkesztési elveket leszűrni Ignótus írásából. Talán éppen ebben rejlik egyik lényege: azt akarja megmutatni, hogy nincsenek ilyen jól megfogható elvek, az a program, hogy nincs program. Az írás úgy tesz, mintha egy színikritikából nőne ki: egy finn színtársulat budapesti vendégszereplése ürügyén a keletről Európába jött kis népek – a finnt és magyart párhuzamba állítva – kultúrájának helyéről beszél, arról, hogy miképpen talál magára a nagy európai nemzetek körében, anélkül, hogy elvesztené saját nyelvét, hagyományait, hogy milyen morális beállítottsággal találhatja meg szerepét a nagy irodalmak között.

A KELET NÉPE cím nemcsak meghökkentő a *Nyugat* nevű új lap élén, hanem többféle asszociációt is kivált. Nyilvánvalóan utal Széchenyi írására, bár a cikkben nem történik róla említés. De a korabeli olvasó számára valószínűleg felidézte Széchenyi és Kossuth vitáját, Széchenyi munkáját, amelyben Kossuthal vitázik a mérsékeltebb, lassabb iramú reformok érdekében. Hogy az Ignótus-féle KELET NÉPE előtt mégiscsak a *Nyugat* cím áll, tulajdonképpen csak erősíti ezt a reformkori áthallást: abban nem volt vita Kossuth és Széchenyi között, hogy a mindkettőjük által szorgalmazott „*változtatás zsinórmértékűl csak a polgárosodott Nyugat szolgálhat*”.¹⁵ Emellett Kossuth és Széchenyi vitájában, amelyet komoly formában Széchenyi a KELET NÉPE-vel indított, „*egyelőre kimondatlanul – végig ott húzódott a nemzeti-nemzetiségi kérdés*”.¹⁶ Ez a kérdés egyikük esetében sem vizsgálható a demokráciáról, reformokról, nemzetről való gondolkodásuktól függetlenül, mégis – és tegyük most félre ennek nem feltétlenül demokratikus okait – Széchenyi nemzetiségpolitikája türelmesebbnek látszik Kossuthénál. Nem is Széchenyi valóságos indíttatásai, napi politikai befolyásoltsága fontos itt számunkra, hanem az, hogy a század eleji olvasóban felmerülhettek asszociációk a nemzetiségi kérdésre vonatkozóan, amely akkor már több évtizede a magyarországi politika egyik kulcskérdése volt. A korszak folyamatosan napirenden lévő kérdése volt, hogy a magyarországi nemzetiségeknek milyen nyelvű a kultúrája, milyen irányban haladnak. Éppen 1907 nemzetiségi konfliktussal terhes év. Széchenyinél a kelet népe a közeljövőben egymással összefogó szláv népek és a német nép közé ékelt kis nemzetre utal. Ignótusnál jelenti a finnt is, de tulajdonképpen jelenthetne bármely, nyelvében veszélyeztetett kis népet is, ha a keletről jött fajt (értsd: nemzetet) allegóriaként és nem történeti meghatározottságként értelmeznénk. Kelet népének hivatása van, amelynek része a nemzeti megmaradás és az asszimilálás.

Nem értelmezhető-e Ignótus írása a nemzetiségi problémák bevonásával is? A kis népek, a finn és a magyar mellett a „még kisebbek” felé fordulás lehetősége is felvilan – nem mint feladat, csak mint lehetőség. Az asszimiláció problémátlan voltáról is tanúskodik ez az írás, ahogy az Ignótus beköszöntő írásáért lelkesedő egyéb szövegek is: Ignótus, a német nyelvű *Pester Lloyd*ot szerkesztő Veigelsberg Leó fia a magyar kultúrának – s vele a nemzeti mítosznak – nemcsak része, hanem örökdió is felettte, lapja annak letéteményese. Az autonóm magyar kultúra jelentősége, amely mellett Ignótus kiáll, a század elején magától értetődő volt, ebben a kérdésben nem kerülhetett vitába Ignótus semmilyen magyarországi irodalmi vagy politikai irányzattal. A vita más kérdésekben volt éles. „*A fiatal gárda*” írói „*idegen bálványokat imádnak*”¹⁷ – ilyen és ehhez hasonló vádak érték a modern vagy magát annak tekintő irodalmat még a *Nyugat* megalakulása előtt. A beköszöntő cikknek ezért feladata lehetett az is, hogy a konser-

vatív gondolkodás és nyelvi megformálás irányából is érthetővé tegye, hogy egyáltalán nem erről van szó, sőt, éppen úgy, mint az „idősek”, a konzervatív oldal, legfontosabb ügyüknek ők is a magyar irodalmat tartják, annak hagyományait a maguk hagyományának tudják, „kelet népe” azonos velük. Nyilvánvaló, hogy ettől az írástól és Ignotus „nyugatos” életművétől igen távol állt a kozmopolitizmus. A nyugatosok részéről nem „*taktika volt a nemzeti ideológia, a »faji jelleg« részleges elfogadása az irodalomban – írja Angyalosi Gergely Ignotus kritikai munkásságát vizsgáló tanulmányában. – Nem egyszerűen azért nem rázták le a nemzeti jelleg jármát, mert akkor semmi esélyük sem lett volna arra, hogy helyet [...] találjanak az akkori magyar szellemi életben. Nem voltak kozmopoliták abban az értelemben, amint azt a konzervatív irodalmi publicisztika próbálta beléjük látni. Miért is lettek volna? A legnagyobb hatású gondolkodók, így pl. Taine, Európa-szerte hangsúlyozták a »race« és a »milieu« meghatározó szerepét...»*¹⁸

Az Ignotus által emlegetett finn színház vendéjátékáról előzetest megjelentető vagy kritikát közlétező lapok mindegyikében kiemelt jelentősége van a finn–magyar rokonságnak, minden írás utal arra, hogy a *rokon* finn nép előadásait láthatja a budapesti közönség. A KELET NÉPÉ-ben felállított párhuzam tehát ebben a vonatkozásban természetes, szinte kötelező. A társulat „*a legnagyobb nevű finn drámai művésznővel*” (Vásárnapi Újság), „*a finnek legnagyobb drámai színésznőjével*” (Új Idők), Aalberg Idával, Helsingforsból érkezett. Aalberg Ida már nem először járt Budapesten, és Európa különböző nagyvárosaiban nagy sikerrel vendégszerepelt hosszú évek óta.¹⁹ Az Új Idők rövid kritikájának gondolatmenetét érdemes összevetni Ignotuséval: egyetértenek abban, hogy avítas a társulat játéka, abban is, hogy a finnekre sajátos rokonszenvvel tekint a magyar közönség; döntően eltérnek egymástól ugyanakkor abban, hogy az Új Idők szerzője feltételez valami modern európai hatást, elképzelhetőnek tartja, hogy otthon, a saját köreikben komoly művészetet visznek színpadra a helsingforsiak. „*Bécs, Burgtheater 1860 – ezt lehetne megjelölni a finn színészet időpontjául, ahol ma, ezerkilencszázhatvanban tart, ha először nem éppen róluk, a nekünk oly rokonszenves népről volna szó, másodszor: jártunk volna Helzingforszban, s végül harmadszor: ha ezt a bécsi burgstílust, ezt az immár mindennél jobban kompromittált iskolát nem cáfolná le Aalberg Ida. Azt mondanók, hogy sajnáljuk finn rokonainkat, akiknek piktorájuk és zenéjük, amellett, hogy európai, szinte »febbeverően« mondja, láttatja, érezteti a fajt, szóval erősen nemzeti ízű – sajnáljuk őket, ha színészetük ott áll, azon a nívón, ahogyan a Magyar Színházban mutatkozott. De hát nem mondjuk ezt, mert kétségtelen, mint a nap, oly világos, hogy ezek az ifjú rossz színészek, akik itt nálunk Ibsent retorikus drámaírónak játszották, odahaza sem jók. Kétségtelen, hogy nekik Helzingforszban is van egy új, friss, mai irodalmat mai módon kifejező színészetük, mert ha másként nem volna, úgy Aalberg Ida teljességgel megmagyarázhatatlan valaki, rejtély, rébusz. Kellett, hogy neki előzői legyenek, és folytatói, mert stílszerű színészi környezet, ensemble nélkül ő sem ér, ő sem fejlík odáig, ahová ért.»*²⁰ Ignotus – alapvetően hasonló gondolatmenetet követve – mintha nem akarná észrevenni a társulat modern európai jellegét, csak „középszerű” játékról, avítas előadásról számol be. De a rossz finn nemzeti darabban, annak „közepes” előadásában felfedez valami rokont: nem a nyelvrokont, hanem megtalálja benne „*kelet népét*”, a magyarhoz hasonló indulatokat, hangulatokat – még akkor is, ha mindkét nemzeti színjátszást a francia romantikából eredezteti. („*Csak ebből az avítas francia romantikából ne csapna ki olykor olyan levegő, mint a Vörösmarty rossz francia drámaiból.*”) Kritikai megjegyzéseiben a ráismerés, a rokonság, a rokon helyzet felismerése menti fel a finn társulatot, ez az a mozzanat, amikor leleplezi ellentétező retorikai fogását, ekkor csap át a szöveg hitvallásba.

Ignotus az ötödik számban cikkének egy félreértett olvasatára reagál.²¹ Korongi Lippich Elek rosszakaratúnak tűnő cikkében nem értette meg a KELET NÉPE retorikáját, ennek következtében támadja Ignotust, pedig nyilvánvalóan hozzá hasonlóan gondolkodik²² – ez Ignotus sértett hangú cikkének egyik tanulsága. A cikk legérdekesebb hozadéka, hogy Ignotus maga összefoglalja beköszöntő írásának tartalmát: „*Most került kezembe a Magyar Iparművészet januári száma, abban Korongi Lippich Elek úrnak a finnekről szóló értekezése s ez értekezésnek következő passzusa: »Egy publicistánk, valami szabadgondolkodó meg is írta most nemrég: »Egészben véve furcsa, hogy ez a kis nép oly súlyt vet arra, hogy a világon legyen. Mit szeret azon a nyelven, mely nem jelent egyebet, mint egy kényelmetlenséggel többet? Mit mond neki a muzsikája, mely nem mond semmit? Mit félt azon a kultúrán, mely halovány leöntés tea a nyugat főzetéből? Mit veszítenek nemcsak a világ, de ő maga is, ha átolvadt volna a svédségbe, vagy elvegyülne abba a nagyszerű tengerbe, melynek vizei fellett a Tolsztojok s a Dosztojevszki lelke lebeg? Igen, igen, ez így van. Érthetetlen erőlködés...«* – Így is gondolkodnak tehát a finnekről nálunk olyanok, kik egyáltalában gondolkodnak róluk. Meg kell azonban nyugtatnom finn barátainkat és testvéreinket afelől, hogy itt ily szuverén göggel mégis kevesen szólnak róluk, talán éppen csak ez az egy. Ránk nézve lenne ördögös baj, ha a tárgybeli ismeretnek és az ideális lendítő elemeknek ily nagy hiányában szenvedő világfelfogás foglalna tért a magyarul gondolkodók között. Egyáltalában nem tudni valamiről... erre kapható a magyar: de váltig nem kapható az afölött való csodálkozásra, hogy miképpen szeretheti egy sokat szenvedett ősnemzet a saját nyelvét, zenéjét és miképpen csügghet a saját kultúráján különösen akkor, ha olyan megszentelt az a nyelv, ha olyan magas fejlettségű az a zene s oly ép és erős gerincű az a kultúra, mint aminő a finneké.« Korongi Lippich Elek úrnak e keserves fogalmazványával szemben meg kell állapítanom, hogy a cikk, melyből idézetét kivágtam – a Nyugat első számának tőlem származó Kelet népe cikke – éppen az ellen a szuverén gög ellen szólt, mely a kis népekről így gondolkozhatik, s lángoló hitvallás volt a kis nemzeteknek abbeli joga mellett, hogy nyelvükön, zenéjükön, kultúrájukon csügghenek.”

Ignotus sodró lendületű szövegének őszinteségét, a „nyugatos” programban a nemzeti retorika használatának természetességét nemcsak a KELET NÉPE felépítése, belső, érzelem vezérelte logikája bizonyítja, hanem a kortársak hivatkozásai is. Fenyő máshol úgy emlékszik vissza, hogy a II. világháború számára üldöztetéssel teli hónapjaiban ez a szöveg adott erőt. Ignotus írásának lendülete, mondatfűzései, asszociációs rendszere, esztétikai értékéből fakadó ereje része a kimondatlanul meghirdetett programnak, amelyet a szám többi írása, a lap szerkezete is erősít.

Fenyő egy 1924-es, Ignotusról szóló írásában meghatott hangon ír a KELET NÉPÉ-ről, majd meglepő helyet talál neki: „*Falragaszokon kellene hirdetni, iskolában tanítani ezeket a sorokat*” – írja.²³ Mindez arról győzhet meg minket, hogy míg irodalmi program nem fogalmazódik meg a Nyugat első írásában, egy mindenki számára érthetőnek tűnő, mert egy sokak által elfogadott erkölcsi programot mégis tartalmaz Ignotus írása. Fenyő szerint eredeti helyétől merőben különböző, az esztétikai értéket nem elsőrendű szempontként értékelő szövegkörnyezetbe is kerülhet. Valójában sem Fenyő, sem Schöpflin nem értelmezik a szöveget, hanem felmutatják. Az első számról szóló írásaikban pontosan ugyanazt – a cikk befejező részét – idézik belőle. „*Kelet népe – s e perctől fogva nem idegen. Az idegen ám ne tudja, hogy mért csügg ez a maroknyi nép az életen. Az idegennek ám legyen igaza, hogy az emberiségnek kevés tőle a várnivalója, s legvadabb erőfeszítésének sincs több fogantja, mint hogy későn és tökéletlen még egyszer megcsinálja, amit egyebütt már el is felejtettek. A nyelve lehet, hogy csak neki szép, s költői lehet, hogy csak az ő szívéhez szólnak. Lehet, hogy csak helye van a világban, de nyomot nem hagy benne, s amin csügg, értéktelen, s amit*

akar, mértéktelen. Lehet, hogy maga magának sem igaz barátja; megrontóihoz hű, legjobb fiaihoz mostoha. Lehet, hogy amit érte tesznek, fitymálja, s maga is vak az iránt, ami kebeléből sarjad. Lehet állhatatlan, lehet jó sorban elkapott, bal szerencsébe ellankadó. Mindez lehet, de mindebből csak az következik, hogy legyen szeme a világban való helyzete iránt, legyen mértéke a maga kicsinysége, legyen számítása a maga ereje felől. Vigyázzon arra, hogy meg ne szólják, értesse meg, amit csak maga ért, s amit magának nem kíván, ne tegye felebarátjának. De ahhoz, hogy élni akar, csak neki magának van köze, mert köszönni életét is csak magának köszönheti. Amit teremt, legyen bár másodrendű, hacsak a legtöbb, amit tud, és megbecsüli, mert ő termette. Érjen el többet vagy kevesebbet: csak jussát tartsa mindenre és idegen ne legyen semmitől. A nap s az emberiség s a történelem keletről nyugatra tart. Kelet népének is ez az útja, s ha járja: azon nap alatt jár, annak az emberiségnek felese, annak a történelemnek alakítója, mint a legnagyobb nemzetek. Kicsinységében tán nem szabad, hogy viszont lenézze, akik őt lenézik, és nagyon kell szeretnie, akik őt szeretik. A szeretetnek sok módja van, s egyet sem szabad fitymálnia; fia pedig mentül kevesebb van, annál több iránt kell türelmesnek lennie. Ez minden, amivel kelet népe a nyugatnak tartozik. Ennyit megér az, hogy mégis csak magának él, mikor részt vesz a világ életében, s hogy a helyet, melyen kívül a nagy világon más nincs számára, ez a nagyvilág mégis csak az önnön biztonsága őrálló helye gyanánt védje és bátyázza körül. A Csaba útja az égen írt utat honfoglaló kelet népének. S így van megírva, hogy égen és földön, tudásban, szépségben és munkában mindenütt honfoglaló legyen kelet népe.”

A Figyelőben jelent meg „a későbbi Nyugat programjának alighanem legfontosabb ideológiai előzménye, Ady kétrészes írása, az Ismeretlen Korvin-kódex margójára – írja Kenyeres Zoltán. – Ignotus nem tesz majd egyebet, mint újrafogalmazza ennek imperatívuszát a magyarság európai útjáról, s maga Ady is ennek gondolatait, a komp-ország kritikáját folytatja A magyar Pimodánban, amikor a [...] »fellelküségéről« ír”.²⁴ „A készülődő program irodalomtúlvezető pontjait Ady Endre fogalmazta meg 1905-ben a Figyelő számára az Ismeretlen Korvin-kódex margójára című írásában. [...] A tehetségek minden feltétel nélkül való felkarolása (Osvát eszméje), az irodalom függetlenségének védelme (Ambrus gondolata) és az európai tájékozódású nemzetszemlélet (Ady): erre a három gondolatra épült a Nyugat eszméje. Ignotus bevezető írása csak összefoglalta ezt.”²⁵ A MAGYAR PIMODAN – melynek bevezető része jelent meg az első számban VALLOMÁSOK ÉS TANULMÁNY alcímmel²⁶ – Ignotuséval rokonítható gondolatai ugyanakkor az írás éles kritikája miatt elüt Ignotus pátosztól sem idegen hangnemétől. A MAGYAR PIMODAN bevezetője felrajzolja az elbeszélő Tas Péter költő családfáját, amelynek lényege a romantikából eredeztethető, a magyar közérzetre vonatkoztatott mámorfilozófia: hogy minden „magyar valaki”, mindenki, aki „egy kicsit zseni és magyar” „a por színű magyar élettől” kényszerítve mámorban éli le az életét, s mámorban fogant a magyar irodalom is. Tas költőként és magyarként Csokonaitól eredezteti magát: „Csokonai Vitéz Mihály unokájának érzem és tudom magam: veszettül európaiatlan magyarnak, aki kacagtató fanatizmussal és komolysággal él-hal Európáért. Csokonaiiban, Csokonai egy-egy versében, babonásan megérezem azokat a szavakat, amelyek csak dőzsölés után patanthattak ki egy lázas és meggyötört idegrendszer porölymunkájából.” Ady vallomásában a magyar „fajta” helyét is meghatározza – akárcsak Ignotus, de vele ellentétben konfliktusokkal terhelten: „A magyar fajtaban öntudatlanul és rettenetesen él egy átok sejtése, azé a kielégülhetetlenségé, mely a féllelked átka. Fél-lelkűek lehettünk mint szép és harcias barbárok is már, s nem ok nélkül, sőt jogos keserűséggel döngöttük a kultúrás Bizánc kapuját, s kellemetlenkedtünk a nyugati Európának. Mindaz, ami ezer éven át történt velünk s amit szeretnénk a sors-harag számlájára írni, amit szépítgetünk s martír-aureolával ékesítünk, a mi tökéletlenségünk bűne, következménye egyszerűen.”

Nehéz lenne nem sejteni tudatosságot abban, hogy Ignotus beköszöntő írását nem egy magyar szépirodalmi mű, hanem egy nyugati költőről szóló írás, Elek Artúr ARTURO GRAF című rövid tanulmánya követi. Elek novellistaként, kritikusként és egy nagyobb Poe-tanulmány szerzőjeként szerepelt a *Figyelőben*, korábban a *Magyar Génuszban* is jelentek meg írásai, és a *Szerdának* is kritikusa volt, éppen Arturo Grafról is írt egy könyvismertetést.²⁷ Elek – Taine módszereit követve – felvázolja Graf pályáját, egészen a legfrissebb, 1908-as aforizmagyűjteményéig (akárcsak a *Nyugat*, ez is korábban jelenhetett meg a feltüntetett időpontnál).²⁸ Graf legfőbb vonásából, a pesszimizmusából – „*amely költészetének jellemét megadja*” – vezeti le egész pályáját, benne istenkérésével és a kései megtéréssel. Az írás költészet-, korszaktörténeti szempontjaira figyelve írja Kenyeres Zoltán, hogy a Torinóban élő Grafot „*Elek Artúr úgy mutatta be, mint a Nietzsche utáni korszak új erkölcsi hitkeresésének költőjét*”.²⁹ Ugyanakkor hasonlóan fontos és a lapszám kontextusában különösen szembeszökő a tanulmány bevezető gondolata: Graf „*meggazdagította kötetivel a modern olasz költést: s még is idegen a maga hazájában. [...] Arturo Graf költészete olyan idegen az olasz szívnek, mint aminő idegen hangzású a Graf név az olasz fülnek*”. Komorsága a német apa öröksége. Lényegét tekintve tehát Graf művészetének esztétikai értéke szempontjából problémátlanul, ugyanakkor hangsúlyosan vetődik fel a „*faj*” és a „*milió*” taine-i fogalmainak esetleges konfliktusa – s mindez a KELET NÉPÉ-vel a háttérben.

A szám másik, nyugat-európai irodalomról szóló írása egy rövid emlékezés az első Nobel-díjasra, Sully Prudhomme-ra. Szász Zoltán valószínűleg a francia költő halálára írta meg a rövid pályaképet. Elek Artúrhoz hasonlóan – a mindkettőjük által követett iskola³⁰ módszereit használva – építi fel szövegét: rövid bevezető után megnevezi a költő legfőbb vonását (ez „*a lelki kórok legszelídebbjére, a melanchóliára emlékeztet*”). Világossága, „*melankolikus alaptermészete*”, „*költészetének erősen intellektuális jellege*” emeli ki a „*körülötte tomboló beteges vagy szélhámoskodó szimbolista*” lírából. Míg Elek tanulmányának lehet ez a befejező mondata: „*Ez egyelőre az utolsó szavam róla*” – Szász, lezárt életműről szólva, véglegesen elhelyezi Prudhomme-ot az irodalomtörténetben. Az a tény – állítja –, hogy költészete könnyen utánozható, jelentőségéből semmit sem von le, „*Sully Prudhomme a szelíd, a nemes, az idealista, nagy költő volt.*”

Elek Artúr és Szász Zoltán fontos gondolatokat fogalmaz meg a modern irodalom jellegéről, kritikairási módszerük, problémafelvetéseik önmagukban érdekesebbek, mint kritikáik tárgya. A kiválasztott szerzők művei – ahogy ez nem sokkal később már nyilvánvaló volt – nem képviselnek komoly irodalmi értéket, a tévedés azonban csak áttételesen saját: valószínűleg a szemlélés hibájából ered.

A modern próza jellegét – a versével szemben – nemcsak bírálatok, hanem egy tanulmány igyekszik megragadni. A szám egyik legérdekesebb írása A MESE „ALKONYA” címen a modern európai elbeszélés cselekményértelmezéséről szól. Az irodalmi élet és intézményei soha inkább nem kedveztek a novellának: az újságoknak, folyóiratoknak köszönhetően a novella virágkorát éli Európában, és „*a tömegek ízlésének nevelésében [...] epochális szerepet vitt*”. Szini Gyula vitatkozik azzal a – szerinte a korban elterjedt – nézettel, hogy „*a modern elbeszélők elhanyagolják a mesét*”. Szini szerint ez csak a rossz elbeszélőkre igaz: az elbeszélés tárgya és módja olyan mértékben szétválaszthatatlan, hogy egy rosszul elbeszélte történet éppen a történetet semmisíti meg. A „*mesé*” nem „*meselalkotó elemekből*” összerakható „*minta*” – érvel Szini. A világ „*mesekészlete*” elfogyhat, de az „*impressziók*” művészi közvetítése, ezek változatai kimeríthetetlenek. S ugyan a „*Meghalt a mese!*” jalkiáltásával a mesét nem lehet megölni, de a novellát igen. A művész el-

hallgathat. Valóság, élmény, ezek művészi elbeszélése és a közönség közti érzékeny kapcsolatrendszer, a novella veszélyeztettségét egy szép parabolával példázza: a mesemondó addig mesélte csodás történeteit szilfidekről és szirénekről, míg egyszer valóban megpillantotta őket – ettől fogva nem mesélt. A parabola állítólag Wilde-től származik, de Gide jegyezte fel. Oscar Wilde-ot Szini máshol is szívesen idézi, és a művészet, a „mese” helyzetének vizsgálatában az ő gondolatai befolyásolták. A művészet életalkotó mivolta s a művész efféle törekvése talán veszélybe kerül, s – ahogy egy Wilde-aforizmban fogalmazódik meg – „*az élet kerekedik fölül, és a művészetet a vadonba kergeti. Ez az igazi dekadencia, ebben szenvedünk ma*”.³¹

Nem idegen Szini írásának szellemétől az első számban közölt két novella. Jób Dániel – aki az előző évtől a Vígszínház rendezője, hogy majd inkább a színháztörténetbe, mint az irodalomtörténetbe írja be magát – már a *Magyar Géniusznak*, a *Figyelőnek*, majd a *Szerdának* is szerzője: novellistája, esszéistája, kritikusa. A *Nyugat* első számának összeállítása és itt közölt novellája szempontjából nem érdektelen talán a *Figyelő*-ben megjelent ÉLET ÉS IRODALOM című esszéje. Ebben arról beszél, hogy a modern irodalom feladata a modern élet, a modern egyéniségek megragadása, az életre adott magyarázata. Az egyének és helyzetek egyedisége, megismételhetetlensége ugyanakkor nem mutatkozik meg az irodalomban. Valódi életünket az álmainkban éljük – állítja Jób –, ezért nincs szabályos élet, megtanulhatatlan, kiszámíthatatlan dolog élni. A modern irodalomnak – típusok megteremtése és ismétlése után – erről tudatnia kell. De „*az irodalom végtelenül szegény, és szótára nevelésesen kisebb az életénél*”. Jób a nyelv elégtelenségéről, az eszközök szegényességéről beszél. Pedig az álomszerű, „*kimeríthetetlen*” életet meg kell találni az irodalomban is, úgy, hogy az rávilágítson annak álomszerűségére, de közben felfedezze láthatatlan összefüggéseit is.

Jóbnak nem sokkal az esszéje után a *Figyelő*-ben közölt novelláján még kevésbé látszik az a szándék, hogy megfeleljen a kifejtett elveknek (igaz, az esszé a nyelvben várható változást száz évvel későbbre valószínűsíti): a HARAKIRI című novella³² szövege kevésbé sűrű, kevésbé balladisztikus, a nyelve is kevésbé szimbolikus, a cselekménye viszont összetettebb, mint a *Nyugat*-ban megjelent HAJNALI MADARAK-nak. Az esszében felvetett nyelvi kérdésekre inkább ez utóbbi novella ad választ. A HAJNALI MADARAK arról szól, hogy egy nyári éjszaka két fiatalember – egyikük az egyes szám első személyű elbeszélő – elkeseredetten keresi a „*mámort*”. Egy lebujsban hozzájuk csatlakozik egy harmadik férfi, aki kiviszi őket a városból: hajnali látogatásra két nővérhez. A „*lump*” férfit itt rossz hírrel együtt jól ismerték. Csapta a szelet a fiatalabb lánynak, már nem először. Az elbeszélő fiatalembernek pedig megtetszett az idősebbik, férjes – mint később kiderül –, állapotos lány. A vonzalom kölcsönös, a kertben a nő „*odaadta... mindent*”. A három férfi kora délelőtt továbbáll. Mintha semmi se történt volna. A történet hosszabban nemigen mondható el, a „mese”, ahogy Szini hívja, önmagában a legkevésbé érdekes. A pillanatnyi látványnak, érzékszervi benyomásoknak, érzeteknek leírására, ezek fő motívummá avatásához impresszionista képeket és sokszor szimbolikus szókapcsolatokat, mondatfűzést választ. A leírások lényegretörően szűkszavúak, sűrítettek, a párbeszéddek is valószínűtlenül tömörek – mindez csak erősíti az emlékeket felidéző elbeszélés nyomasztó hangulatát. Az elbeszélő az asszonynak tett rövid szerelmi vallomásában a saját életét is összefoglalja – megint csak minden történet nélkül. A cselekmény háttérbe szorulása megfelel Jób elképzeléseinek a modern novelláról: idézett esszéjének gondolatmenete szerint az élet nem is logikusan összefüggő történetekből áll. A HAJNALI MADARAK-ban sem a cselekmény felszínén található az össze-

függések, hanem a gesztusokban, az egymástól látszólag független külső körülményekben, az álom és a valóság egymásba játszó képeiben érhetők tetten. Az elbeszélői módszerhez önreflexív módon is viszonyul a szöveg, mikor vallomásában a fiatalember sohasem látott apja örökségének – azaz determináltak – tartja „a keserű látások”-at, tehát a maga látomásos világtérképét.

Az év végén Fenyő Miksa méltatja hosszan a *Nyugatban* Jób IFJÚKOR címen megjelent első – és egyetlen – novelláskötetét.³³ Az íráson érződik Jób nyelvének, képeinek a hatása. „Mély szomorúságok vannak e könyvben, tökéletes álmok (esztéta-álmok) omlanak össze láthatatlan finom karcolásra, mámorok válnak vad keserűségek: a kijózanodások könyve.” Fenyő a kötet legjobb novellájának éppen a HAJNALI MADARAK-at tartja.

Bár helyenként érződik a novellában a kísérlet, a törekvés, hogy a képek sora tartsa össze a szöveget, az esszében említett „titkos rezdülések”-nek Jób igyekszik plasztikus nyelvi megfogalmazását adni, erős hangulatot teremt, és leszámol a novellában a cselekménymondás avíttóságával – ahogy ezt más-más utat járva, de együtt tartja szükségesnek Jób és Szini.

Az első szám másik novellája: Révész Béla: A VÖLGYBEN. Egy súlyos műtétet követően különböző tudatállapotokban szólal meg a novella egyes szám első személyű beszélője. Egy reális töredékekből összeálló látomással indul a képsorozat, csak később válik világossá, hogy egy frissen lábamputált beteg fekszik az ágyában halálvárás, lázas víziók, a jelen idejű történekből összerakott homályos képzelgések, az ezekből induló emlékezések közepette. Majd ez a jelen idő is elbizonytalanodik, és úgy tűnik, a műtét-láz már a múlté, a jelen a nyomorék állapot megszokottsága, illetve az attól való menekülés a víziókba. A valós külvilág a történeken felülemelkedő, a fiáért rajongó anya.

Talán az sem érdektelen, és a szám összeállításának módszerességét jelzi, hogy Révész Béláról éppen Szini Gyula írt a *Figyelő*ben elismerő kritikát.³⁴ Szini szerint Révész novellái a naturalizmushoz közelítenek, ami mégis elválasztja tőle, hogy „nem a macrocosmos érdeklí, hanem a rejtett nuanceok, egy-egy ember hajszálnyira finom microcosmosa”. Leírásai szimbolikusak, de Szini szerint (is) szimbólumai néha túlzottak. Legfőbb vonásának a részvétet tartja, a nehéz körülmények között élő ember szenvedése kiváltotta együttérzést, bizonyos mértékű lelkifurdalást: „Neki csak téma az, ami másnak a kínok kínja.”³⁵

A Figyelő rovat első kritikájaként Szini Gyula novelláskötetét bírálja Fenyő Miksa.³⁶ Ezzel mintegy bezárul az a kör, amelyet az induló *Nyugat* a novelláról rajzol. Első kötete alapján Szini Fenyő „a három legkitűnőbb magyar novellista” közé sorolja (nem árulva el, hogy ki a másik kettő). Novellái legfőbb jellegzetességének a „szépségkultuszt” tartja, a valóság megszépítését, „lelkessé” tételét. A lélek eseményei nagyszabásúak, azt követik a külső világ történései. Fenyő kritikájában szinte átveszi Szini novelláinak nyelvét, tárgyától semmiféle távolságot nem tartva, alig jellemzi a kötetet, inkább bőszesen idéz belőle. Két hosszabb idézet és a kritika bevezető megállapításai – természetesen kimondatlanul – olyan modern novellistát mutatnak, amelyet Szini írt le A MESE ALKONYÁ-ban. A kötet „legtökéletesebb” darabjából, A BÁBSÜTŐ-ből vett hosszú idézet pedig Oscar Wilde meséinek a hatását mutatja.

A verseszmény tekintetében mennyiségileg kevesebb, de lényegében nem kevésbé teljes képet ad az első szám. Három, egymástól meglehetősen különböző költőtől jelenik meg egy-egy vers. Közlésük sorrendjében Adytól, Kemény Simontól, Ignostustól. A későbbi lapszámok és főként a mai „nyugatos” verskánon ismeretében Ignostus és Kemény szerepeltetése keveset mutat a későbbi *Nyugat*ból. A *Magyar Génuszban* és a

Figyelőben novellákkal és versekkel jelentkező Kemény Simont nem szoktuk a nagy nyugatosok között emlegetni, bár 1911-ig viszonylag sok verssel szerepelt a *Nyugat*-ban, és 1909-ben a *Nyugat* kiadásában jelent meg LAMENTÁCIÓK című kötete is. Néha Adyt is idéző képeit, késő impresszionista hangját ugyanakkor – nem teljesen méltányosan – lapja már a tízes évek végén elfelejtette. Ignotus – akiben már 1907-ben sem a költőt látták elsősorban – ugyan költőként indult, de a *Nyugat*-ban nem sok verset publikált. (Eredetileg 1909-re tervezett egy verseskötetet, amelyet a *Nyugat* saját kiadványaként meg is hirdetett, de végül nem jelent meg; csak 1918-ban adott ki egy versválogatást.)

Ady és Kemény verse az első számban megdöbbentő módon – és valószínűleg a véletlennek köszönhetően – mintegy felel egymásnak. (Hogy éppen egymás mellé kerültek, az talán már nem a véletlen műve.) A SIONHEGY ALATT ÉS AZ ÉLŐ HARANG egyes motívumainak hasonlósága a kétféle versnyelv különbségeire irányítja a figyelmet. Ady és Kemény verse egyaránt víziók, szóhasználatuk, a víziók tárgya sem áll távol egymástól, de míg Ady verse Isten-vízióként indul, istenkeresésnek, amely észrevétlenül csúszik át halálvízióba, addig Kemény verse egyértelműen a lélekharang hangjaira épülő látomás. Ez a látomás jól követhető a hangok egyszerű megszemélyesítése és azok plasztikusan ábrázolt cselekedetei miatt. Az impresszionista képszerkesztés és a dekadens képek adják emellett a jellegzetességét ennek a versnek. Adynál nem egyetlen víziót követünk végig, a víziók attól irreálisabbak Kemény képeinél, hogy kibontásuk helyett újabb víziók következnek, s ezeket a képeket semmiféle logikai sorba nem lehet állítani.

Adynál az „Úr”-nak „Egy nagy harang volt a kabátja”. A „monoton harangzúgás” végig hallatszik a versben³⁷ – Kemény versének a címét látva (AZ ÉLŐ HARANG) ez a kép és ez a hang még él az olvasóban. Kemény harangja másképp szól: „Egy félrevert harangból szállnak / Dülledt szemű, fuldokló hangok: / Csontkézével, egy sáros szívvel / A halál kongat egy harangot.” A lélekharangból a hangok elszabadulnak, mindent elárasztanak – ezzel el is némulnak. De hiába nem hallani őket, a félelmet, a halál érzetét elterjesztik. Az utolsó szakasz kilép a megszemélyesített hangok által elkövetett tettek sorából, hogy visszatérjen a haranghoz: „És a halál némán harangoz. / Dús rózsalánc lóg csontnyakába, / Sárga, vak, illattalan rózsák, / Egy sem piros; mind sárga-sárga.”

Ignotus Adytól és Keménytől is elütő hangja a késő romantikában fogant, a dalhoz – főként talán Heinéhez – közel álló verset képviseli. Érzékiség, botrányosan merész szituáció („Tudd meg leány: szeretőm volt anyád” – és a lány is mindjárt azzá lesz), emellett valami szomorúság jellemzi a verset. Vívódó hangjába egy kis játékosság és – a helyszín miatt természetesnek ható – népies árnyalat is keveredik.

A Figyelő rovat két cikket szentel a magyar lírának: két kritikát az üdvözlendő és az elutasítandó versről. Az előbbi Kosztolányié, akinek első kötetét Fröhlichné Kaffka Margit recenzálja.³⁸ Kosztolányi kötetéről korábban Ady írt egy nevezetes – mert Kosztolányinak Adyval szembeni, sohasem múló sértettségének táptalajául szolgáló – kritikát.³⁹ Ugyan Ady azzal zárja írását, hogy Kosztolányi „költőnek legkülönb az újonnan jelentkezettek között”, és írása hemzseg a dicsérő állításoktól, de minden dicséretre árnyéként vetül, hogy „irodalmi író”-nak tartja Kosztolányit, akinek tökéletes remekei távol esnek az élettől. Kaffka Margit Adynak semmiben sem ellentmondva, de az éleket tompítva írja meg az Adyéhoz képest rövid, kevésbé összefogott, de elismerő, lelkes kritikáját.⁴⁰ Például míg Ady azt írja, hogy Kosztolányi „olyan költő, akire egyenesen az irodalomnak van szüksége”, Kaffka így fogalmaz: „Kellott nekünk ez a poéta.” Egy érzékeny, de-

kadens költőt mutat be, aki tárgyául a „mai életet” választja – az újat, a mait Ady is látta benne, de az életet hiányolta. Kosztolányi ír a városról, de mellette a gyerekkorról, a szerelmek „idegviharáról” is. Verseinek „hangritmusa” hasonló Kiss József verseihez, de változatos formái teszik egyénivé, modernné („olasz és klasszikus alakok olvadtak össze valami parfümös sajátzerűségben a legvibrálóbb, legmaibb lélek hangulatával”), bár a Kosztolányi-versek nagyszerűségének kulcsát nem azok zenéjében látja. Verseinek „ma még analizálhatatlan egysége” Kaffka Margitban felébreszti a magyar romantikus hagyományt csakúgy, mint a „biedermeyer-érzést” vagy a „legmodernebb látást”. Lelkes kritikájában Kaffka egyetlen komoly kifogása, hogy a költő nem volt elég szigorú a válogatáskor, harminc verset „el kellett volna hagyni”.

A NÉGY FAL KÖZÖTT kritikáját megelőzi Gellért Oszkár lesújtó írása Szabolcska Mihály új kötetéről.⁴¹ Leszámítva azt, hogy már-már pamfletszerű írással van dolgunk (ehhez a hangnemhez elég csak néhány jól megválasztott versidézetet beszúrni a szövegbe), érdemes megfigyelni, hogy Szabolcska verseinek milyen vonásaira irányul a kritika éle, mik azok a kérdések, amelyek megválaszolásával megalapozottnak látja a kritikus a bírálatát. Hasonló kérdéseket vet fel, mint Kaffka, de míg utóbbinál végül impresszionista bírálat születik meg ebből, mert a pályatárs fogalmilag még nem tudja megragadni a „modern” líra jellegzetességeit, nem tudja pontosan körülírni Kosztolányi lírájának lényegét – Szabolcskával egyszerűbb a helyzet: a kritikából egyértelműen látható, hogy mi az, ami nem fér bele abba az eszménybe, amit az új lap képviselni szeretne. A lehető legteljesebben elhatárolódik a kritika a formailag vallomásoknak tűnő üres frázisoktól, a szűk (erdő, mező, haza, falu, „áldott hitves és aranyos gyerekek”) tematikával élő, azt is árnyalatlanul leíró és verstanilag is sokszor hibás költészetétől.

A „fitalokat”, a modern irodalmat ért egyik legfőbb – később is sokat hangoztatott – vád, hogy nem „folytatják a sort”, nem követik a magyar irodalom Arannyal, Petőfivel, Vörösmartyval fémjelzett hagyományát.⁴² Fenyő Miksa, aki a későbbiekben harcos védelmezője lesz lapjának, az első számban a támadás finoman szarkasztikus hangját üti meg. Úgy tesz, mintha egy eddig ismeretlen Arany-levelet közölne – valójában rendkívüli stílusbravúrral ír egyet Arany nevében Gyulai Pálnak.⁴³ A levélben maliciózan dohogva beszámol Ferenczi Zoltán PETŐFI ÉS A SZOCIALIZMUS címmel megtartott akadémiai székfoglalójáról. Az Arany nevében írt bírálat a Petőfiről szóló nevétségesen rossznak tartott beszédről fricska az Akadémiának, emellett fontos állítás az új folyóiratról: Petőfi, Arany, Gyulai otthonra és védelemre talál a Nyugatonál.

Az első szám fontos jellemzőjének látszik, hogy nagy teret ad a képzőművészet jelenségeinek vizsgálatára, bemutatására.

Az első szám tíz Figyelő-cikke közül három foglalkozik képzőművészettel, emellett a szám negyedik írásként szintén egy képzőművészeti tárgyú írás, a TÁRLATOK ÉS KÉPRAKTÁRAK című tanulmány áll. A szám – ahogy az első két évben minden Nyugat-szám – összes képzőművészeti írásának szerzője Lengyel Géza. Lengyel Ady nagyváradi köréhez tartozott,⁴⁴ majd Adyhoz hasonlóan, 1906-ban a Budapesti Napló munkatársa, de novellái és képzőművészeti tárgyú cikkei más lapokban – így a Vásárnapi Újságban, az Új Időkben és a Huszadik Században – is megjelennek. Lengyel szemléletéből adódóan a Nyugatban a képzőművészet nem csupán társművészetként jelenik meg: erőteljes, közvetlen kapcsolatban áll a mindennapokkal. A műalkotás és a befogadó fizikai viszonya más a képzőművészet és más az irodalom esetében, ezért Lengyel Géza írásai másképpen közelítenek tárgyukhoz, mint a szépirodalmi kritikák, tanulmányok. Utóbbiaknál is megfigyelhető, de Lengyel írásait még inkább jellemzi, hogy szerzőjük

nemcsak a műtárgyakat, hanem azok nézőit is figyeli. A TÁRLATOK ÉS KÉPRAKTÁRAK-ban⁴⁵ – mint a címe is sugallja – fontosnak tartja a bemutatás módját: a környezet, a kiállítási helyiség törődjön „a nézők idegeivel”. A „szemen keresztül szürcsölt mámor”-nak helyet adó épület egészének, a kaputól a kiállítótermekig sugallnia kell a maga feladatát, amely nem merülhet ki a műtárgyak megmutatásában, hiszen azok „*artistikus feltalálása*”-ra, a látogatóknak meleg, a befogadáshoz kedvező környezet megteremtésére hivatott. Lengyel szerint a korabeli körülmények között Budapesten egyedül a Nemzeti Szalon épülete alkalmas erre – ellentétben a Múcsarnokkal, amely „*az impressziója nyomán, amit az idegennek ad, lehetne törvényszéki palota vagy gabona-közraktár*”. Az épületnek megfelelően „*fáradt*”-nak, „*hihetetlenül silány*”-nak tartja Lengyel a Múcsarnok szokásos téli tárlatát a kiállításról részletesen beszámoló kritikájában.⁴⁶ Az Iparművészeti Múzeum nem érdektelen amatőrkiállításának legfőbb hátrányát abban látja, hogy a kiállítók nem válogattak, nem rendezték el az anyagot, nem választották el a műalkotásokat a nagy munkával elkészített tárgytól. „*A kiállítást természetesen éppen roppant gazdagsága nyomja.*”⁴⁷

A környezettől leginkább meghatározott, azt a legközvetlenebbül befolyásoló művészeti ág a színház, illetve az azt szolgáló drámairodalom. Egy Figyelő-cikk nagy igényvel igyekszik a kortárs magyar színház és dráma problémáját felvázolni a Vígyszínház ürügyén.⁴⁸ Bródy Miksa hevesen támadja a Vígyszínházat annak a pénzt az ízlés elé helyező irányítása és a kritika fölötti uralma miatt. Gyenge külföldi darabokat játszik a színház, s mivel a magyar drámatörténet nem állítható párhuzamba a nagy európai irodalmakkal, a kortárs színházat meghatározó francia drámákkal, az „*importálttal egyenrangút nem voltunk képesek produkálni*”. A Vígyszínház meg éppenséggel az irodalmi fejlődés ellen dolgozik. A közönségre és az üzletre hivatkozva, rossz francia darabok bemutatásával, a magyar szerzőket is silány drámai szövegek létrehozására ösztönzi. „*Ha a Vígyszínház azt tette volna, amit annak idején, évekkel ezelőtt vártunk tőle, akkor ő hozta volna rendbe azt, amit a Nemzeti Színház minden jó intenciója dacára a rossz vezetés és még rosszabb rendszer következtében teljesen elrontott. Utat vájni egy erős, modern magyar drámairodalomnak. Amint láttuk, ezt nem tette meg a Vígyszínház.*” Bródy Miksa szerint az élet, a közönség, az üzlet is meg fogja követelni a modern, jó színházat: „*Meg vagyok róla győződve, hogy jönni fognak még: Hauptmann, Strindberg, Ibsen, Schnitzler, Wedekind, Hoffmannsthal, Björnson s a többi ismeretlen tudósok, akiket majdan a Vígyszínház fog felfedezni nekünk. Ezek talán még eredeti magyar kultúrát és drámairodalmat is beleszuggérálnak ambícióinkba.*” (A gondolat nem áll távol Ignotus írásától, azzal a különbséggel, hogy Ignotus a KELET NÉPÉ-ben nem értékelte nagyra a darabválasztást, nem tartotta fontosnak, hogy egy finn darab mellett Ibsennel léptek fel a Magyar Színházban.)

Ignotus a Figyelőben – beköszöntő írásának álkritikája után – egy valódi színikritikát ír.⁴⁹ Egy „*színházi élmény*”-ről számol be, amely elsősorban azért volt élmény, mert jó a színdarab, „*gyönyörű darab*”. Bródy Sándortól A DADÁ-t mutatta be másodszor a Magyar Színház. Az 1903-as bemutató után megbukott a darab, majd Bródy új, megnyugtató befejezést írt a korábbi tragikus vég helyett, s ezúttal sikerrel játszották. Ignotus bírálata az impresszionista kritika jellegzetes ignotusi fajtája. Szerinte például a siker vagy a bukás nem a befejezésen múlott, nem is az előadáson, hanem azon, hogy a közönség annak idején nem fedezte fel a darabban „*az igazi értéket*”, tehát a közönség nem felelt meg a darab követelményeinek – nem pedig fordítva. Ignotus az első bemutató után megérezte, de még nem tudta, hogy értékes darabot látott. Ignotus liberális művészeti programadó hangja is kihallatszik: „*Micsoda kemény legény – és egész legény és egész dolgokat tud csinálni! Hogy hogyan? Az az ő dolga; megcsinálja, megvan.*”⁵⁰

A Figyelő rovatban zenéről is esik szó: Csáth Géza beszélgetés formájában számol be egy Opera-előadásról.⁵¹ Pontosabban, a TRISTAN előadása kapcsán Wagner hatásáról zeneésre, művelt hangverseny-látogatóra és a laikus közönségre. A beszélgetőtársak vitatkoznak azon, hogy Wagner a zeneirodalmat újítja-e meg, vagy csak a nem zeneértő közönség igényeit akarja kielégíteni, utóbbiból következően elsöpri majd egy zenei reneszánsz. Akár így, akár úgy értékelik, a hatása alól nem tudnak kikerülni, a következő Wagner-előadáson mindketten ott lesznek.

Az irodalomtól, művészetektől legtávolabb eső írás a Figyelő rovat előtti utolsó cikk. A MODERN BANKÜZLETRŐL⁵² semmiféle összefüggésben sincs velük, annál inkább a „modern” élettel, amellyel – mint láttuk – a Nyugat művészeti kritikája közvetlenül köti össze a művészetet. A művészetek körül ott vannak a mindennapok másféle kérdései. Egy közgazdasági ismeretterjesztő cikkel van dolgunk, amely a bank kialakulásáról, annak szükségességéről beszél, arról, hogy évszázadok óta valójában mi is a bank feladata, mivel foglalkozik a bankár. Szerzője, Greiner Jenő, rendkívül széles látókörű újságíró, aki főként közgazdasági tárgyú cikkeket írt különböző lapokba (a Nyugatba csak ezt az egyet), de „sokoldalúsága energiájának csak egy részét hagyta meg kenyéradó mestersege, a napi közgazdaság javára; többre becsülte egy jó költő könyvét a legszenzációsabb bankigazgatói kijelentésnél vagy alaptőke-emelésnél”.⁵³ Évekkel később a Nyugat időnként közöl közgazdasági tárgyú írásokat, bár ezek többnyire a közgazdaság aktuális részkérdéseit tárgyalják. Greiner Jenő itt nem napi eseményekkel foglalkozik, hanem szemléletet ad: a modern élet nélkülözhetetlen része a bank, de ugyanúgy nélkülözhetetlen a róla való tudás, működésének megértése. Az élet szerves része, változása ezért éppolyan kiszámíthatatlan, mint az élet bármely tartozékáé, köztük a művészeteké. Cikkének utolsó mondata akár az irodalomról is szólhatna: „Hogy ez a válságos, forrongó korszak milyen új irányokat és formákat fog teremteni – ez a jövő titka.”

Az első Nyugat-szám megjelenésekor maguk a szerkesztők sem tudhatták, mit tartanak a kezükben. Valószínűleg abban sem lehettek biztosak, hogy „a Figyelő új folyama” nincs ugyanolyan bukásra ítélve, mint a régi folyamok. A Figyelőhöz képest első látásra – és első alkalommal – talán nem látszott a forradalmi változás, de érezhető volt újdonsága, frissessége, utólag az első számban is felfedezhető néhány olyan vonás, amely később is a Nyugat jellegzetességei közé tartozott. Sokféle hang szólal meg már az induláskor, de ezek nem egymástól függetlenül hallatszanak: a szövegek nem véletlenszerű kapcsolatban állnak egymással – folyóirat születik. Bizonyára sok mindennek köszönhető ez: az odaadó és tapasztalt szerkesztő munkájának, a szövegek kiválasztásának, elhelyezésének, a naprakész irodalmi tájékozottságnak, a modern irodalom azonos irányba mutató, de eltérő gyökerű kérdésfeltevéseinek. Juhász Gyula idézett tudósításában úgy látja, hogy az induló Nyugatban a bírálat erősebb, mint a szépirodalom. Ugyanakkor az első szám szépirodalmi írásai, tanulmányai, kritikái, a fordítások hiánya nyilvánvalóan mutatják: a lapot annak tudatában hívták életre, hogy az előkészületek, a kritika sürgetései után megszületett a modern magyar irodalom, s a köréje helyezett európai művészeti törekvések és a kulturális élet bemutatásával együtt a szigorú válogatás után is rendszeresen meg fog tudni tölteni egy kéthetenként megjelenő folyóiratot.

Ha utólag hiányoljuk azokat a neveket, akik „a Nyugat első nemzedéke” gyűjtőnéven vonultak be az irodalomtörténetbe, az első szám után nem kell sokáig várnunk. Kinek-kinek ismert a személyes története, hogy miképpen került kapcsolatba a Nyugattal. A lap – elsősorban Osvát – és szerzői keresték egymást, gyorsan, egy-másfél év alatt össze is találkoztak. A lendület pedig az első számon is látszik.

Jegyzetek

1. *Pesti Hírlap*, 1907. dec. 24. 7. A tudósításra Kenyeres Zoltán EGY KORSZAK GENEZISÉRŐL című tanulmánya hívja fel a figyelmet. (In: uő: KOROK, PÁLYÁK, MŰVEK. Akadémiai Kiadó, 2004. 9.)
2. Nem elképzelhetetlen, természetesen, hogy a lap a tudósítással egy időben jelent meg.
3. Schöpflin Aladár: ADY ENDRE. Polis, Kolozsvár, 1945. 91.
4. In: Juhász Gyula ÖSSZES MŰVEI, 5. kötet. Szerk. Péter László. Akadémiai, 1968. 600.
5. „– Ki ez az Osvát Ernő? – kérdezte ugyanez az íróska egy minden lében tájékozott ismerősétől.
– Nem hallottál még róla? – ámuldozott az illető.
Hogy ő szerkesztette már eddig is ezt meg azt, hogy rettenetesen szigorú ember, aki éppen most adta vissza Ignotusnak, az új folyóirat szerkesztőjének e folyóiratot megindító első cikkét, mondván neki, hogy: – Barátom, ez a cikk rossz, írj egy másikat.” (Füst Milán: A NYUGAT SZÜLETÉSE. In: EMLÉKEZÉSEK ÉS TANULMÁNYOK. Magvető, 1967; az írás 1957-es.)
6. Ignotus: A NYUGAT ÚTJA. Bp., 1930. 7.
7. Schöpflin Aladár: A MAGYAR IRODALOM TÖRTÉNETE A XX. SZÁZADBAN. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1937. 114.
8. Fenyő úgy emlékszik, hogy Cholnoky Viktor NEOMONGOLIZMUS című írása is az 1. számban jelent meg.
9. [Fenyő Miksa:] FELJEGYZÉSEK ÉS LEVELEK A NYUGATRÓL. Szerk. Vezér Erzsébet. Akadémiai, 1975. 106–108.
10. Szkárosi Endre, Csáth Gézára hivatkozva, felhívja a figyelmet, hogy 1907-ben felfedezhető egy „kultúrtörténeti fordulat”: „...minden megtörtént, amitől Magyarországot – mint egy kis beteg gyereket a levegőtől – gondosan őrizték” – idézi Csáthtól (Szkárosi Endre: A FEKETE ZONGORA. EGY FÉLBEMARADT ÍZLÉSFORDULAT ÁRA. Magyar Napló, 1992. augusztus 21. 27–30.).
11. Juhász Gyula: NYUGAT FELÉ. In: ÖSSZES MŰVEI, 5. kötet. Szerk. Péter László. Akadémiai, 1968. 132–135.
12. Farkas Lujza: A NYUGAT ÉS A SZÁZADELEJI IRODALOMFORDULÓ. Bp., 1935. 22.
13. Móricz Miklós: MÓRICZ ZSIGMOND ÉRKEZÉSE. Szépirodalmi, 1966. 127.
14. Reichard Piroska: OSVÁT ERNŐ JEGYZETEI. Nyugat, 1933. nov. 1. 381–399.
15. Lackó Mihály: SZÉCHENYI ÉS KOSSUTH VITÁJA. Kossuth, 1977. 36.
16. Uo. 200.
17. Az év. A FIATAL GÁRDA. *Budapesti Hírlap*. 1908. jan. 1. 4.
18. Angyalosi Gergely: IGNOTUS AVAGY A KRITIKAI IMPRESSZIONIZMUS. In: KRITIKUS HATÁRMEZSGYÉN. Csokonai, 1999. 92.
19. *Vásárnapi Újság*, 1907. dec. 1. 966.
20. (d.–): FINN SZÍNÉSZEK. *Új Idők*, 1907. dec. 8. 571–572.
21. Ignotus: MIRE KAPHATÓ A MAGYAR? *Nyugat*, 1908. márc. 1. 289.
22. Ez tevékenységéből a későbbiekben egyértelműen ki is derül. Vö. pl. Illés Sándor: AZ INDULÓ NYUGAT ÉS A SZECESSZÓ. In: A NYUGAT-JELENSÉG. Szerk. Szabó B. István. Anonymus, 1998. 24.
23. Fenyő Miksa: IGNOTUS. *Nyugat*, 1924. dec. 2.
24. Kenyeres Zoltán: EGY KORSZAK GENEZISÉRŐL. In: uő: KOROK, PÁLYÁK, MŰVEK, 11.
25. Kenyeres Zoltán: A NYUGAT PERIÓDUSAI. Uo. 60.
26. A MAGYAR PIMODAN négy részben jelent meg az egymást követő *Nyugat*-számokban. Az első szám megjelenésekor Ady nyilvánvalóan még nem volt kész a többi résszel („Három cikk lesz belőle vagy csak még egy, öt, hat, vagy amennyi lehet, nem tudom megígérni” – írja az első közlemény utolsó bekezdésében). A kötetbeli megjelenéskor ezért néhány helyen megváltoztatta a szöveget.
27. ARTURO GRAF: PER UNA FEDE. *Szerda*, 1906. 193–195.
28. ECCE HOMO, AFORISMI E PARABOLI [1908].
29. Kenyeres Zoltán: EGY KORSZAK GENEZISÉRŐL. In: uő: KOROK, PÁLYÁK, MŰVEK, 9.
30. A *Nyugat* 2–4. számában Hatvány ír egy háromrészes tanulmányt Taine-ről (H. TAINE LEVELEI), amelyet így kezd: „Midőn a természet be akarta mutatni, hogy mit tudnak mélyen járó gondolkodás, módszeresség és önfegyelmérés... lőn Hippolyte Taine. Rajta tanulta meg a csodálkozó emberiség, hogy logika, sistema és energia s egyéb barbár nevű barbárságok segítségével nemcsak tanítani és tanulni, gondolkodni, érteni és kutatni lehet, de finom és mély költői megértés, megérvés és feltüntetetés felé is rajtok keresztül vezet az út.”
31. Oscar Wilde: MŰVÉSZET ÉS SZÉPSÉG. In: ÖSSZES MŰVEI, 3. kötet. Szukits, 2002. 329.

32. *Figyelő*, 1905. 297–305.
33. Fenyő Miksa: JÓB DÁNIEL. 1908. dec. 1. 403–406.
34. Szini Gyula: RÉVÉSZ BÉLA: UJ NOVELLÁK. *Figyelő*, 1905. 73–74.
35. Révész Béla 1910-es kötetének címadó novellája lett A VÖLGYBEN.
36. Fenyő Miksa: TRILIBI ÉS EGYÉB TÖRTÉNETEK. 1908. jan. 1. 43–44.
37. Vö. Király István: ADY ENDRE II. Magvető, 1970. 401.
38. Fröhlichné Kaffka Margit: KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: NÉGY FAL KÖZÖTT. 1908. jan. 1. 45–47.
39. *Budapesti Napló*, 1907. június 1. (Ady Endre ÖSSZES PRÓZAI MŰVEI. S. a. r. Vezér Erzsébet, VIII. 225–228.)
40. A két kritika közötti lehetséges kapcsolatra Réz Pál hívta fel a figyelmemet.
41. Gellért Oszkár: SZABOLCSKA MIHÁLY: „A MAGAM ÖSVÉNYÉN”. 1908. jan. 1. 45.
42. AZ ÉV. A FIATAL GÁRDA. *Budapesti Hírlap*, 1908. jan. 1. 4.
43. ARANY JÁNOS EGY KIADATLAN LEVELE. Közli: Fenyő Miksa, 1908. jan. 1. 47–48.
44. Írt is a fiatal Adyról egy könyvet: ADY A MŰHELYBEN. Szépirodalmi, 1957.
45. 1908. jan. 1. 16–19.
46. TÉLI KIÁLLÍTÁS A MŰCSARNOKBAN. 1908. jan. 1. 49–51.
47. AMATŐRÖK. 1908. jan. 1. 48–49.
48. Bródy Miksa: A VÍGSZÍNHÁZ. 1908. jan. 1. 51–52.
49. A DADA. 1908. január 1. 52–54.
50. Vö. pl. „A művészetnek semmi egyéb törvénye nincs, csak ez az egy. Tudd magadat kifejezni! Magadat és kifejezni...”, „...semmi egyéb jogom nincs, mint megkövetelnem a művésztől, hogy tudja is megcsinálni, amit meg akar csinálni, és sikerüljön neki az, amit szeretne. Ha sikerült: minden eszközében igaza volt”, „...meg tudja csinálni, tehát igaza van és joga van hozzá”. (A FEKETE ZONGORA. *Nyugat*, 1908. febr. 1. 139–146.)
51. ÉJSZAKAI ESZTETIZÁLÁS. 1908. jan. 1. 54–55.
52. 1908. jan. 1. 39–42.
53. Erdősi Dezső: NÉHÁNY SZÓ GREINER JENŐRŐL. *Nyugat*, 1917. dec. 16.; vö. még: Fráter Zoltán: SZECESSZIÓS EMBEREK. *Budapesti Negyed*, 34. 2001/4.

Schein Gábor

AZ IRODALMI MODERNIZÁCIÓ PILLANATFELVÉTELE A NYUGAT MEGINDULÁSAKOR*

1907 decemberében és a következő év januárjában, a *Nyugat* indulásával gyakorlatilag egy időben ünnepelte a magyar irodalom Kiss József negyvenéves költői jubileumát. Az ünnepelt 1868-ban, az egyenjogúsított zsidóság Országos Kongresszusára gyülekező küldöttek egyikének, Ehrlich Mózes Heves–Szolnok megye kongresszusi képviselőjének támogatásával adta ki alacsony példányszámban a mindössze kilenc verset tartalmazó ZSIDÓ DALOK című kötetét. Kiss József az előző év decemberében, éppen azokban a napokban költözött először¹ Pestre, amikor a képviselőház gróf Andrássy Gyula betérjesztése nyomán az emancipációs törvényt tárgyalta. Minden becsvágya ellenére ekkoriban aligha remélhette, hogy egy másik korszak fiataljai még mindig méltányolni fogják költészetét. Mert az ünnepelés nem *A Hétt* szerkesztőjének járt ki, jöllehet, ha

* A tanulmány egy Kiss Józsefről szóló tervezett hosszabb munka része.

a *Nyugat* előtti évtizedben Kissnek nem állt volna módjában megjelenést biztosítani a századelő néhány modernjének, a köszöntők kórusából valószínűleg hiányzott volna néhány emlékezetes hang. Így azonban 1907. december 15-én, egy nappal megelőzve a Petőfi Társaság díszülését, ami bevezette az ünneppsorozat eseményeit, cikkel köszöntötte őt mások mellett a *Vásárnapi Újságban* Schöpflin Aladár, a *Budapesti Naplóban* pedig Ady Endre, akinek 1906-ban ehhez még aligha lett volna kedve.

1898-ban ugyanis *A Hét* egy ismeretlen szerzővel még rövid, biztató, de összességében nem túl elismerő recenziót íratott a VERSEK-ről – ami Adynak elegendő volt ahhoz, hogy azonnal bizakodni kezdjen, hogy a lap munkatársa lehet –, a MÉG EGYSZER megjelenésére azonban már nem hívta fel az olvasók figyelmét, pedig erre Ady Brüll Bertának 1903. december 14-én írott levele szerint Kiss József – a maga fura modorában – ígéretet tett.² A rossz kapcsolat javulásának ezután 1906 végéig semmi jele. 1906 februárjában, az ÚJ VERSEK kiadását követően Ady így számolt be Lédának irodalmi helyzetéről: „*Én hajszolt emberként élek, mióta a kötetem megjelent. Kiss József és a Hét vidéke gyűlöl, de udvariasságból dicsér. Néhány lap agyon akar hallgatni. Néhány lap viszont izetlenül magasztal. Marakodnak rajtam, s utálom magamat. Megérteni egyik sem ért meg. Mind messze jár tőlem.*”³ Adynak így 1907-ben publikálási nehézségekkel kellett szembenéznie.⁴ Ezért november elején a viszony tisztázásának szándékával levelet írt Kissnek, felröva neki igazságtalanságát, de oly megejtő fiúi hangon, amelynek nem lehetett ellenállni: „*Én ígérem, hogy a legjobbat, amire képes vagyok, küldöm a Hétnek. Viszont a Szerkesztő úr ne bánjon úgy velem, mint csak két éves ifjú titánokkal szokás. Sok mindent csak szóval mondhatnék el, de annyit itt is, hogy talán szinte túlságosan is fáj, hogy éppen Kiss József az, akire mestereként néztem, s aki maga is valaha megszenvedett azért, hogy valaki mert lenni a senkik között, bánt nagyon-nagyon hidegen velem.*”⁵ A levelet válasz⁶ követte, majd találkozás, és *A Hét* november 17-én lehozta Ady CSOLNAK A HOLT-TENGEREN című versét. Ezután szünetelt a köszöntés.

Ady az idős „mester” önértékelésével⁷ egybehangzóan nem a nemzeti klasszicizmus irányának többé-kevésbé megfelelő balladákat emelte ki Kiss József költészetéből, hanem lírai alkotásait. Ezekre gondolt, amikor – a túlzásoktól ezúttal sem visszariadva – fiatal poétának nevezte őt, és – valamelyest már a korszak végén írott KORROBORI nézeteit előlegezve – zsidóságának hangsúlyozásával jelölte ki a helyét az irodalmi modernizáció történetében: „*De ha valaki a falusi, zsidó árendás házából indul el, ha félénken, illatos, halk és új muzsikás álmokkal indul el, borzasztó ez nálunk, itthon. Valahogy Spinozával barátkozhatott össze nagyon gyorsan a mezőcsáti legényke, mert királyi trónusra tudott ülni már akkor, amikor a trónusát alig százan látták. [...] Ma már talán meghallják a dalát mindenek, s egy marék virágot szór elébe mindenki. Egy kapocs volt a lelke negyven évig a mi dacos, ázsiai szívünk és Európa között.*”⁸

Holott lírai költészetének modernségéről maga Kiss József sem volt meggyőződve. 1898-ban, tehát évekkel az igazi Ady, Kosztolányi és Babits felbukkanása előtt meglepő történeti érzékről tanúságot téve ezt nyilatkozta Bródy Sándornak, aki nem csekély túlzással Európa első lírikusaként mutatta be őt az *Új Idők* hasábjain:⁹ „*Nem is tudom, miért és hogy van ez. Én egészen fiatalnak és modernnek érzem magamat, és a verseimet mégis elválasztja valami a modernségtől. Vájon mi az?*” A kérdésre adott válasz azonban már inkább a nemzeti klasszicista kánon által uralt kor és hagyománytudat kiúttalanságáról tanúskodik: „*A melódia, édes öregem, az ős melódia! Az, ami nekünk már nem jutott, próbáljuk, keressük, hiába. Leszünk tehát – szükségből – Wagneriánusok, ecsettel festő muzsikusok és verstannal a keziinkben, skandálva költő discipulusok.*”¹⁰

Kiss József a *Nyugat* indulásának idején valóban meglepő és pályájának előzménye-it ismerve teljesen valószínűtlen helyzetbe került. Egy irodalmi forradalom kitörésekor, amikor a kölcsönös minősítésekkel és szidalmakkal megindult „régiek” és a „modernekek” furcsa küzdelme, őt – aki véletlenül éppen ekkor ünnepelte írói jubileumát – valamilyen mértékben és persze más-más okból mindkét oldal a magáénak vallotta. Ez persze majdnem egyenlő azzal, mintha neki, az előző korszak egyik legsikeresebb költőjének egyik oldal sem szánt volna szerepet ebben a furcsa küzdelemben, melyet meghatározott, hogy amíg a tekintélyi pozíciók a politika által is támogatott „konzervatívok” birtokában voltak, a történő irodalom pástjain Arany halála óta egyetlen igazi tehetséget sem voltak képesek felvonultatni. Ezért bár a küzdelem – mi már tudjuk, a pontos feltárás és a megértés reménye nélkül – érintette az alfabetikus rendszerekben őrzött nemzeti önismeret és szereptudat minden olyan társadalmi-kulturális konfliktusát, amely meghatározóan alakította a XX. század első felének történelmét, alighanem igaza volt Horváth Jánosnak, aki *KÉT KORSZAK HATÁRÁN* című tervezett kötetéhez írott előszavában olyan várostromhoz hasonlította a helyzetet, melynek során az ostromlók és az ostromlottak is megkövültek a harci készülődés első mozdulataiban, legföljebb egy-egy zsörtölődés vagy szidalom hangzik el közöttük, igazi összecsapásra nem kerül sor.¹¹ Ennek oka pedig nyilvánvalóan az volt, hogy a „régiek” és a „modernekek” tisztán ideológiai természetű konfliktusában a két fél nem ugyanazokat a csatornákat használta. Nem csupán arra gondolok, hogy mindkét fél a maga – nem összemérhető erejű – intézményi hálózatában, napilapokban, folyóiratokban vagy a katedrán fejtette ki nézeteit, és így közvetlenül és hatékonyan nemigen érték el a más ízlésen lévő olvasóközönset. Fontosabb ennél, hogy a tisztán ideológiai tartalmú polémiában csupán a kritikai nyelvek érintkezettek és vívhattak egymással, miközben a tulajdonképpeni változás az esztétikai regiszterben zajlott, a szépirodalom uralta azt a folyamatot, melynek során az irodalomértés teljes fogalomtára kicserélődött.

Mivel a vitában a támadó fél a konzervatív oldal volt, főképpen Horváth János, az ízlésirány legfelkészültebb és leginvenciózusabb képviselője, a vita diszkurzív keretét kezdetben konzervatív szempontok határozták meg, de ezeknek csak a folyamat egy másik fázisában, a harmincas években mind jelentősebbé váló ideológiai szférára volt befolyásuk, az irodalmi beszédmódokra nem. Ebben a helyzetben mindkét fél hivatkozhatott Kiss József költészetére, mindkét fél megtalálhatta benne az álláspontját támogató mozzanatokot. Konzervatív oldalról szemlélve Kiss József költészete elvileg betölthette volna a hiányzó láncszem szerepét „a Petőfi–Arany–Gyulai-korszak” és Ady között, akin Horváth János jó érzékkel vette észre az ideológiai érzékenységet, és akit a kezdeti támadások után – Brunetière nyomán – a *Nyugat* magyartalanságairól értekezve, 1911-ben már lehetőség szerint leválasztott volna a *Nyugat* modernista mozgalmaról. Erre azonban csak akkor lett volna lehetősége, ha valamilyen mértékben hajlandó lett volna folytonosságot feltételezni a két korszak között, és persze ha feltárja Kiss József pályáján a korai balladáktól *A SZFINKSZ* (1895) című vers megírásáig tartó pályaszakasz változásait. Ő azonban – később elemzendő okokból – nem volt érdekelt a folytonosság kiépítésében, és mivel a *Nyugat* kritikai állásfoglalásaiban, abban a nyelvi szférában tehát, amelyet ő is használt, megfelelő ellenfélre talált, harci kedvét a szakadás hangsúlyozásával¹² szította, holott ez hasonló esetekben inkább a mindig győztes „modernekek” érdeke és taktikája szokott lenni.

Kiss József neve írói jubileumának köszönhetően egy rövid pillanatra ennek ellenére helyet kaphatott a nemzeti klasszicizmus kánonában – és betölthette a bunkósbot

szerepét –, az időbeli egybeesés okán éppen a *Nyugat* megindulásakor. Rákosi Jenő lapja, a *Budapesti Hírlap* 1908. újrési számában a szerzői név feltüntetése nélkül, mintegy a szerkesztőség véleményét közvetítve összefoglalót közölt az elmúlt év eseményeiről. A huszonegy alcímmel ellátott rész egyike, mely egyszerre sértett és fenyegető hangnemben tudósított az irodalom „fiatal gárdájának” feltűnéséről, a nemzeti politika iránt elkötelezett, a nemzeti hagyományokban gyökerező irodalom és a hódító idegenség küzdelmét vizionálva, e sorokkal zárul: „*Mégis nem kell félni ettől a jelenségtől. Ezek az intellektualisok, mint külföldön nevezik őket, előbb-utóbb ki fognak ábrándulni, illetőleg meg fogják találni magyar szívéket. A dolog nem oly tragikus, csak fölötte bosszantó, mert az érzésünket sebz meg. Magyar írók, kik magyar nyelven a magyart becsmérlik, vagy az egész magyarságot a maga ezredéves múltjával a maguk képére akarják alakítani! Bizunk nemzetünk szellemének erejében, a mely erősebbnek fog bizonyulni, mint ezek az egyéni akaródzások. Nem vagyunk mi tabula rasa, melyre ők kezdik vetni betűiket. Van már tisztos multunk, van Aranyunk, Petőfink, Vörösmartynk és még néhány szellemi hősiünk, ezeket nem lehet kiküszöbölni. Lám most ünnepelték Kiss Józsefet, a ki Arany János hangján kezdett dalolni. Ezentul is csak azokat fogjuk ünnepelni, a kik folytatják a sort, nem azokat, kik idegen bálványokat imádnak.*”¹³

Jól ismert hang szólal meg e cikkben, mely az irodalomnak semmiféle önértéket nem tulajdonít, közvetlenül és eltéphetetlenül a nemzeti politika ügyéhez kapcsolja, bármi legyen is e politika konkrét tartalma. A nemzeti politika pedig olyan fenomén, amely éppen tartalmi meghatározatlansága okán pusztá emlegetésével is azonnal harcot ébreszt, hiszen művelési értékre csak az aszimmetrikus ellenfogalmak működési logikája szerint tehet szert. A nemzeti politika ellenfelei mindig az idegenek, akik rosszul sajátították el a hagyományt, vagy akik eleve nem is tartoznak a nemzeti hagyományok talaján álló exkluzív közösséghez. A cikk ugyanannak a Brunetièrre-nek az „értelmezői apparátusát” veszi át, aki Horváth Jánosnak is ihletője volt. Esetünkben azonban a cikk kultúrsemlegetésének jellemzésénél fontosabb a beszédmód hatásának ismerete. Jól tudjuk, hogy az ellentéppárokban használt fogalmak alkalmasak arra, hogy nagyon gyorsan és helyreállíthatatlanul átalakítsák a tényleges viszonyok és különbségek sokféleségét.¹⁴ Talán ez is oka lehet annak, hogy a huszadik századi magyar modernség meghatározó poétikai formáit mindmáig oly kevésbé vagyunk képesek összefüggésbe hozni a valamivel korábbi vagy egykorú irodalom modernnek nem nevezhető nyelvhasználati módjaival, és hogy a meginduló *Nyugat*ot történeti tudatunkban mélyebb és szélesebb szakadék választja el a korabeli irodalom egyéb szövegeitől, mint az akkori kortársi érzékelésben.

A *Nyugat* fiataljainak kortársi érzékelése természetesen semmilyen vonatkozásban nem volt egységes, és az ekkor aprónak látszó különbségek később egyre nagyobb jelentőségűvé váltak. Mégis jellemzőnek tekinthető az a szemlélet, amely az irodalmi múltnak egy olyan képét igyekezett előállítani, amelyhez a fiatalok, a modernnek pozíciója folytonos történet részeként lett volna kapcsolható.¹⁵ Ebben az irodalomtörténeti elbeszélésben juthatott volna főszerep Kiss Józsefnek vagy éppen Vargha Gyula kései lírájának, olyan költőknek tehát, akik már városi, tehát modern identitással rendelkeztek, költői önszemléletük azonban nem engedélyezett számukra nagyobb szabadságot, mint hogy a nemzeti klasszicizmus hagyományát a dalforma egy modernebb változatával, a heinei hanggal frissítsék fel. Ők voltak ugyanis azok, akik ösztönösen ráéreztek, hogy ha egy újfajta szemlélet és életérzés nem termel ki önálló formát, akkor a régi formákban egy korábbi kor már nem létező, szertefoszlott képződményeihez hasonló módon szilárdul meg,¹⁶ és amint Kiss József A SZFINKSZ című verse mutatja, a

heinei példán is túllépve jó irányba indultak el. Egy ilyen irodalomtörténeti elbeszélés csírái figyelhetők meg Juhász Gyula *NYUGAT FELÉ* című cikkében, amelyet szintén a *Nyugat* indulásának napjaiban, 1907. december 29-én olvashatott a *Szeged és Vidéke* közönsége. Ez a cikk is egyfajta újévi visszatekintés volt, az irodalom eseményeire szorított, és persze egészen más képet festett a fiatal magyar irodalomról, mint Rákosi Jenő lapja: „*Ez az esztendő [...] a kora tavasz, a rügybontás, zászlóbontás, indulás és akarás szép és biztató esztendeje volt. [...] És ez az év ünnepelte a modern magyar kultúra fiatal harcosainak örökké fiatal vezérét, Kiss Józsefet, a kései, de teljes elismerés koszorúját téve a deres fejű mester lábai elé. A mester ünnepe első szép diadala volt a küzdő, vergődő, kereső modern magyaroknak. Ez az ünnep és más, örvendetes jelenségek is mutatják, hogy az ellentét öregek és fiatalok, maradiak és adyak, régiek és újak közt nem oly szédítő, nem oly áthidalhatatlan, mint azt mind a két részről hitték [...]. Nagyon biztató jelek vannak, hogy »öregék és fiatalok« szépen, lassan, de biztosan összetörődnek, megértik egymást és együtt folytatják, együtt hozzák tető alá a nagy, hatalmas, a diadalmas, gyönyörű épületet, amelynek homlokán ez ragyog: Modern magyar kultúra.*”¹⁷

Megszokhattuk a modernség történetében, hogy a korszakváltások „menedzselésben” érdekelt kortársi retorikák számára mindig ugyanolyan mértékben válik lezárttá a múlt, és mind egységesebbé a szakadás által elrekesztett zárt tér, amilyen mértékben feltárul előttük a jelen nyitottsága, poliperspektivikussága. A „régiek” és a „modern” küzdelmének ez az elbeszélsmódja többek között éppen a felvázolt térszerkezet feszültségéből meríti energiáit. A művészi modernizáció tankönyvszerűen tiszta esetben az apák ellen lázadó újítók annak köszönhetik erejüket, hogy hatalmat, erőt és elszántságot tapasztalnak vagy tételeznek fel a múlt oldalán. Juhász Gyula cikkében azonban nyomát sem találjuk az újítás megszokott térszerkezetének, holott a kezdődő Ady-kultuszra utaló szellemességből logikusan következhetne, hogy a modernizációt az ÚJ VERSEK harcosabb retorikájának jegyében köszöntse. Az irodalmi modernizáció sikerének vágya mellett azonban fékezőleg, óvatosságra intve jelenik meg az aggodalom, hogy a modernizáció ne vezessen kulturális hasadáshoz, hiszen tekintettel arra, hogy a nemzeti szereptudat modelljeit, emlékezetét és teljes reflexkészletét a magyar hagyományban az irodalom feljegyzési rendszerei őrzik, a modernizáció talán legalapvetőbb kérdése az irodalom szempontjából mindig az volt, hogy beépíthető-e a szereptudat alfabetikus hagyományaiba a tanulás, az önépítő átalakulás erői. Egyszerűben fogalmazva, Juhász Gyula jó érzékkel veszi észre, hogy a *Nyugat* szükségszerűen szembe fogja találni magát a kiegyezést övező és az azt követő politikai küzdelmekben megroppant nemzeti szereptudat egész problémarendszerével, mely a „haza és haladás” szép eszméjét a „haza vagy haladás” aszimmetrikus ellenfogalmaira cserélte föl. Így jelenik meg a harcos modernség magatartásformája mellett a XX. századi magyar modernizációk jellemzőbb tünetcsoportja, a tétova modernségé, az óvatos modernségé, az ómódi modernségé (Vas István kifejezése).

A *Nyugat* fiataljainak magatartását eltérő mértékben és más-más esztétikai formákat kialakítva egyaránt jellemezte egyfajta óvatosság és/vagy ómódiság. Ha ebből a szempontból olvassuk újra Ignotus beköszöntő írását, a KELET NÉPÉ-t, első pillanatban talán meglepőnek találhatjuk, hogy az írás az irodalmi programadás szándéka nélkül fogant. Az előbbiekből következően mégis érthető, hogy Ignotus a lap megindulását a nemzeti szereptudat újrafogalmazásának igényével kötötte össze. Ebben ihletője minden bizonnyal Ady 1905-ben a *Figyelő*ben megjelent esszéje, az ISMERETLEN KORVIN-KÓDEX MARGÓJÁRA volt.¹⁸ És valóban, ha a KELET NÉPÉ-ből hiányzik is Ady indulata, imperatí-

vuszt rejtő kérdései, az ő állításai sem kevésbé emelkedettek, hiszen a két cikk ugyanazon premisszákból indult ki. A nemzetet Ady is, Ignotus is organikus, önálló személyes lényeggel rendelkező képződménynek tekintette, amely Ignotusnál az idegenség és a sajátság,¹⁹ Adynál az eleven szubjektivitás (lélek) és a lélek nélküli tárgyiasság („világvegyfolyamat”),²⁰ illetve a gondolkodó lét és az állati természetesség²¹ kettősségében nyeri szereptudati tartalmait. A legfőbb ellentét persze mindkettejük esetében a keleti eredeté és a nyugati nyitottság.²² Ez a mintázat egyetlen vonásában sem újítja meg a romantikusoktól és az újromantikusoktól örökölt nemzeti szereptudat képzetrendszerét, és nyelvükben is e tudat alfabetikus rendszerének készen talált formáira támaszkodnak: Ignotus írásából – reflektálatlanul – a reformkor hangütése csendül ki, míg Ady reflektált tudatossággal válogat az alfabetikus rendszer nyelveiből.²³ A szereptudati örökség megújításának képtelensége különösen szembeötlő, ha összevetjük a két cikket Jászi Oszkár szintén 1905-ben írott SZOCIALIZMUS ÉS HAZAFISÁG című tanulmányával, amely a *Huszadik Században* jelent meg. Itt nincs hely arra, hogy részletesen kitérjek erre a sok vonatkozásában ma is időszerű, zseniális munkára, amely pontosan foglalja össze és vizsgálja a korabeli – azóta sem sokat változó – nacionalizmus érületi alkotóelemeinek reális tartalmát.²⁴ Jászi a reformkor jogkiterjesztő eszmeiségének valódi folytatójaként tesz javaslatot a nemzeti szereptudat átformálására, a nemzetet immár nem metafizikai entitásként, hanem szolidaritásra épülő közösségként fogva fel: „A valódi nemzetfejlesztő és kiépítő politikának tehát egyedüli folytatója csak az az irány lehet, mely a hatalmi és osztályérdekek kiküszöbölésével minden áron és minden eszközzel a jogot, a vagyont és a kultúrát az egész népre ki akarja terjeszteni: nem alamizsnaként, nem »szociális olajcsepp» okából, hanem azért, mert ebben találja egyedüli módját az emberrétevésnek, a nemzeti kultúrának – az emberiség közös ideáljai érdekében.”²⁵

Ehhez hasonló szereptudati formákat és ilyen nyelvet a *Nyugatban* indulása pillanatában hiába keresnénk. Meghatározó szerzői a nemzeti szereptudat alfabetikus rendszerének hagyományos nyelveit használták anélkül, hogy maguk Jászi meghatározásának értelmében nacionalisták lettek volna. Éppen ezért a köztük és konzervatív kritikusaik közt kibontakozó konfliktus szükségszerűen sodródott a nacionalizmus emlékezet-kultúrájának és politikájának területére, a nyelvek közelsége és a szemléletek távolsága okán heves indulatokkal. Ha ez lett volna a nyugatosok célja, Kiss Józsefnél keresve sem találhattak volna alkalmasabb elődöt, a hozzá kapcsolódó képzeteknél és előítéleteknél fogva nála jobban senki sem szíthatta volna fel a nemzeti konzervatív irány és a modernek ellentéteit. A mezőcsáti eredetre való utalás Ady méltatásában jól mutatja, hogy Kiss József életművének megértéséhez már a fiatal kortársak számára is erőteljesebb kereteket kínált a zsidó asszimiláció szélesebb történeti folyamata, mint a magyar költészet modernizációjának története. Pontosabban fogalmazva Kiss József volt az első olyan költő, akinél a két egymással sok tekintetben feltáratlan, de nyilvánvaló kapcsolatban lévő folyamat összefonódott. Mivel azonban a modernizációban betöltött szerepe, amelyet semmi esetre sem szeretnék túlértékelni, mindmáig teljesen homályos, jelenségének értelmezésekor alkalmasint ma is az asszimiláció mutatkozik a legfontosabb referenciának. Ezt a kapcsolatot szilárdította meg Komlós Aladár, aki Ady szemléletével egybehangzóan így látta a költőnk által bejárt utat: „Kiss József [...] egymaga éli át, amihez máskülönben két-három nemzedék szükséges: a magyar zsidóság teljes fejlődését parasztiból polgáriba, falusból nagyvárosivá, magyar zsidóból zsidó magyarrá, a szellemi elzárkózottságból és kirekesztettségéből a legmodernebb nyugatiságba. Végigjárja a magyar zsidó polgárság útját, attól a pillanattól kezdve, mikor ennek a magyarságba olvadása jórészt még csak

egy program és szándék, egészen az első világháború utáni évekig, mikor úgy tetszik neki, hogy az asszimiláció álma csődöt mondott.”²⁶

Az irodalmi modernizáció és az asszimiláció folyamatának kettős összefüggésrendszerét figyelembe véve nem csoda, hogy a *Nyugat* második számában Ignotus érzékenyen és nagy terjedelemben reagált a *Budapesti Hírlap* említett cikkére. A válasszal kapcsolatban persze nem feledkezhetünk meg a *Nyugat* és elsősorban Ignotus kezdettől érvényesülő taktikájáról. A lap többek között azzal igyekezett önmagát az irodalmi történések közepébe helyezni, hogy minden olyan megnyilvánulásra, amelyből támadást lehetett kiolvasni, hevesen reagált, holott az indulatokat kiváltó eredeti cikkben – miként a *Budapesti Hírlap*éban – esetleg elő sem fordult a *Nyugat* vagy egyik fontos szerzőjének neve.²⁷

Ignotus HAGYOMÁNY ÉS EGYÉNISÉG című válasza azonnal a modernizáció és a nemzeti politika problémarendszerének legmagasabb szintjére transzponálja a *Budapesti Hírlap* újívi cikkében foglalt ítéleteket,²⁸ amire az szolgáltatott számára szükségszerű alapot, hogy a cikk a modern magyar irodalom törekvéseihez hasonlóan nemzetietlennek nyilvánította a szociáldemokrácia irányait is, jóllehet a politika és az irodalom területeit explicit módon nem kapcsolta össze. Ignotus a nacionalista konzervativizmus politika és a szociáldemokrácia nemzetfogalmának különbözőségét felvázolva siet levonni a következtetést: „E vitában tehát eleve kizárt az egymás megértése; itt, mint a politika tolvajnyelvén szokás mondani, fel van vetve a hatalmi kérdés, s a végén annak lesz igaza, aki erősebbnek bizonyul.”²⁹ Az irodalom területén viszont kétségbe vonja, hogy valóban megvan-e az ellentét „a nemzeti irodalom” és „a mai olyan írók vagy költők közt, akik elégedetlenek hazájuk fejlettségével, s a maguk egyénisége bélyegét akarják rányomni nemzetük irodalmára”.³⁰ Ignotus a cikkben megpróbál fordítani egyet a meginduló vita menetén, kitérve a *Budapesti Hírlap*ban megfogalmazott állítások társadalomtörténeti összefüggései elől, aminek éppen az a feltétele, hogy az irodalmi modernizáció kérdését elválassza a társadalmi modernizáció szociáldemokraták által felvetett kérdéseitől. A fordítás iránya találó. Azt kérdezi, vajon nem eleve lezárt-e a nemzeti klasszicizmus kanonikus gondolkodása, vajon nem azért nem következett-e be organikus modernizációja, mert eleve zárt és lényegében múlt idejű irodalomnak tétélezte önmagát.³¹ Ezután okos retorikával minden vádpont (a magyar szokások és az alkotmányos berendezkedés becsmérlése, nyugatosság, egyénieskedő intellektualizmus) elkövetésére példát mutat Arany, Petőfi és Vörösmarty életművében, és kicsorbítja a vádak életét: „S ha az egyéni bélyeg tenné, azaz ha nem tenné, mi kilitása volna Magyarországon egyáltalában a művészetnek, melynek semmi egyéb megfogható szabálya nincs, mint az, hogy egyéniséget fejezzen ki, s Vörösmarty, Petőfi és Arany hogy határozták meg a nemzeti irodalmat, ha nem úgy, hogy a maguk egyéniségének bélyegét nyomták rá?”³² Ezzel észrevétlenül mégiscsak felvázolja egy a nemzeti klasszicizmusával ellentétes esztétika alaptézisét: amíg a nemzeti klasszicizmus az irodalomban a nemzeti politika, a „nemzeti ügy” – akármi legyen is az – szolgálatának eszközét látta, addig a *Nyugat* modernizmusa az egyéniség esztétikai kifejeződésének formáját, ami, amennyiben magas esztétikai színvonalon, a kor új szemléleti tapasztalatainak közegében jön létre, nemzeti értéket képvisel. Miközben tehát Ignotus azt igyekszik bizonyítani, hogy az irodalomban nincs kibékíthetetlen ellentét a „régiek” és a „modernekek” között, és a konfliktus nyomban feloldódna, ha a közös hagyomány, amit pozícióiknál fogva elsősorban a „régiek” gondolnak, nyitottá válna a jelen számára, anélkül, hogy akarná, a maga részéről is nyilvánvalóvá teszi a konfliktus feloldhatatlanságát. A *Nyugat* ugyanis jól láthatóan annak a törésvonalnak a mentén jött lét-

re, amely az egész huszadik századi modernség képét meghatározta. És éppen a *Nyugat* példája mutatja meg, hogy a törésvonal jelzésére nem elégséges a művészet közösségi és az egyén elsődlegességén alapuló elveinek megkülönböztetése. Emellé oda kell helyeznünk egy másik megkülönböztetést, mely a politikai esztétikák és az esztétika politikája között húzódik. A nemzeti klasszicizmus ennek értelmében a nemzeti közösség elsődlegességéből kiinduló politikai esztétikát művelt, míg a *Nyugat* az esztétikai szemlélet területén alapozta meg önmagát, aminek – Ignotus bármennyire is tagadni próbálta – voltak politikai konzekvenciái. Ez a kétféle álláspont pedig valójában nem a „régiek” és az „újak”, a premoderne és a moderne korszakváltások alkalmával szokásos szemléleti eloszlásaként határozható meg. Ez a magyarázata annak, hogy a poétikatörténeti korszakváltás szélesebb, a társadalmi-politikai mozgásait és a nemzeti szereptudat fogalmait is magában foglaló horizontról vizsgálva nem a leváltás/felváltás logikáját követte. Mert bár a polgári-burzsoá osztály, amelynek néhány felemelkedő tagját ott látjuk a *Nyugat* körül, és amelynek társadalmi ideológiája egyezéseket mutat a *Nyugat* esztétikai ideológiájával, a századforduló idején már valóban kezében tudhatta a gazdasági hatalmat, a politikai főség a régi rendek birtoka maradt. A két osztály között azonban a *Nyugat* megindulásának idejére már régen végbement a kiegyezés, megteremtve az alapjait annak a „békebeli” Magyarországnak – példát mutatva egyzersmind a huszadik század mindenkori magyar „konszolidációs” kísérletei számára –, amely ellen Ady és Jászi hiába hadakozott. Ebből a szempontból érdemel figyelmet Ignotus elhatárolódása a szociáldemokratáktól és Greiner Jenő írása a modern banküzletről, mely az első szám hangsúlyos helyén olvasható. A nemzeti klasszicizmus és a moderne viszonyában tehát kortárs és egyidejű elvekről van szó, még akkor is, ha a nemzeti klasszicizmus kanonikus gondolkodása a *Nyugat* indulásának pillanatában valóban zártnak is látszott, és tartalma poétikatörténeti szempontból a múlthoz is tartozott. A szemléleti forma azonban a jelené volt és a jövőé is. A nemzeti klasszicizmus szemléleti örökségén (itt a struktúrára gondolok, és nem feltétlenül a tartalomra) majdan egyfelől a népi irányzat, másfelől a szocialista realizmus fog osztozni. A két fogalompár által megvilágított térben a harmadik modellt majd a kassáki avantgárd és József Attila mozgalmi költészete fogja képviselni, amelyek a művészetnek közösségi szerepet szántak, de magát a műalkotást az egyéniség elvéből eredeztették.

Az irodalom közegében azonban nem került sor kiegyezésre, jóllehet a kezdetén a moderne oldalán, elsősorban az egyébként polemikusan hajlamú Ignotus és Hatvany,³³ valamint a békülékenyebb Schöpflin Aladár írásaiban megfigyelhető ilyen szándék. Vajon mi az oka ennek? Miért fogadja a nyugatosok felajánlkozását rideg elutasítás a másik oldalról? Ennek okait indirekt módon tartalmazza Ignotus emlegetett válaszcikke, amely második, terjedelmesebb felében Kiss József jelentőségével foglalkozik. Azt mondja róla: „*Ott a legerősebb, ott jelent nálunk újságot és nyereséget, s a maga bélyegét ott nyomta rá (mert bizony rányomta) nemzeti irodalmunkra, ahol az ipari és kereskedelmi élet levegőjétől körülvevett mai ember szól belőle, aki másképp érez, másképp szenved, a természetet is másképp nézi, mint a, hogy úgy mondjam, agrárius világ neveltje, s ahol mind-ezek számára új hangot, új ritmust csal ki gömöri nyelvkincséből. S éppen ebben senkinek sem folytatása nálunk, legkevésbé annak az Arany Jánosnak, aki a városi fejlődést az anyafölddel összenőtt lélek tartózkodásával szemlélte, száguldása elől csendes fönsséggel húzódván fel a gyalogútra – gyalog bizony, legfeljebb ha omnibuszon.*”³⁴ Ugyanezt a gondolatot folytatja és fejti ki Schöpflin Aladár a *Nyugat* első évfolyamának hetedik számában. Szerinte az „apák” és „fiaik” ellentétének gyökere a városiasodás folyamán lezajló civilizációs váltás volt,

ami azonban csak részben vonhatta maga után a kulturális ideálok változását.³⁵ A másik, a városiasodással összefüggő okként Schöpflin az asszimiláció sajátosan magyar folyamatát nevezi meg, nem hagyva figyelmen kívül, hogy az eltérő státusú népcsoportokat a városokba áramlás eltérő módon érintette, és más-más helyet biztosítottak számukra a városi társadalomban.³⁶

Ezek nyomán kézenfekvő lenne a magyarországi polgárosodás befejezetlenségét felelőssé tenni az irodalmi-kulturális modernizáció szakadásszerűségéért, a politikai és a szimbolikus hatalmi szférákat uraló elitet, amiért nem találta meg a helyét a városiasodással összefüggő gazdasági-társadalmi folyamatokban, és nem tudta feldolgozni őket. E folyamatoknak valóban fontos részét alkotta a német és a zsidó eredetű polgárság elmagyarosodása, és az sem kétséges, hogy a kiegyezést végrehajtó liberális nemzedék letűnte után a politikai elit különféle helyzetű alkotóelemeinek ideológiájában Ausztriában és Magyarországon egyaránt fontos közösségképző erőt jelentett a konkurencia-antiszemitizmus. Ugyanezt a benyomást erősítené bennünk, ha nyomon követnénk Kiss József önképének alakulását 1921-ben bekövetkezett haláláig és fogadtatását az 1920-as évek elejéig.³⁷ Ezen okok felemlegetésével biztosan nem tévednénk, de egyszermind útját is állnánk a pontosabb elemzésnek. Ennek pedig abból a tapasztalatból kellene kiindulnia, hogy Petőfi és Arany hagyatéka Gyulai Pál, majd Horváth János kezén a modernizációtól elzárkózó nemzeti konzervativizmus kultúrájának legitimatív részévé vált, gondosan megfosztva minden olyan tartalomtól, amely a reformkor gondolatiságához és az akkoriban még eleven népi kultúrához fűzte őket.³⁸ Az „irodalmi népiesség” örökségében már Arany halálának idején sem volt semmi népi, ahogyan az olyannyira kedvelt népszínművekben sem, amelyek mellesleg Kiss József balladáinak népszerűségéhez is nagyban hozzájárultak.³⁹ Ez a tapasztalat pedig a korabeli modernizáció egyik alapkérdését tárja eléink, aminek nincs közvetlen köze az asszimilációt övező antiszemitizmus erősödéséhez, jóllehet ez fontos tünete volt a modernizációs kísérlet kudarcának. A kudarc okát másban is érdemes keresnünk. Alkalmasint abban, hogy főként a paraszti világ, másodsorban a városi munkásság nem tudott szilárd pozíciókhoz jutni a nemzet életében, nem indult el a falu polgárosodásának folyamata, és a városi munkásság is megmaradt az olcsó bérmunkási lét szintjén. Ezt viszont a *Nyugat* első nemzedékének szerzői közül csak kevesen látták világosan. Móricz és Ady.

Jegyzetek

1. Irodalmi pályája az 1875-ben megjelent SIMON JUDIT sikere ellenére sem alakult szerencsésen. 1876-ban elfogadta a temesvári hitközség jegyzői állását, és csupán Arany halálának évében, 1882-ben költözött vissza immár végérvényesen Budapestre.

2. „Szombaton délután Kiss Józseffel töltöttem az időmet, a Hét vasárnap fog a kötetemről írni, egyébként Kiss igen leszóltá verseimet, ellenben melegen invitált újra a Hét munkatársai közé.” ADY ENDRE LEVELEI. Szépirodalmi Kiadó, 1983. I. 123.

3. Uo. 199.

4. E nehézségekről Ignópus január 14-én kelt leveléből alkothatunk fogalmat: „Édes fiam, itt egyelőre rettenetek a lapviszonyok. Hetilap: Kiss József és Wolfner Pál, egyik sem a te embered – napilap: azok, akiket említesz. Mármost a Magyar Hírlapról nem lehet szó, mert ennél én is tehernek érzem magam; kicsiny és szegény lap. A B.H.-nál [ti. a Budapesti Hírlapnál] és az Újságnál én a legutóbb történet után el nem járhatok, másod meg nem tudom, kid van. Viszont közbenjárás nélkül a

dolog kilátástalan, mert tele van a szénásszeke-
rűk, tőled, modern embertől nyilván idegenkednek, s bár
»darabontságod« elég arra, hogy ellened legyenek,
politikai és publicista jelentőséged nincs akkora,
hogy netán... konvencióidra lapspekulációt építené-
nek.” Uo. 406.

5. Uo. 264–265.

6. „Kedves fiam Ady Endre! Az, hogy leveled gorom-
ba, nem bánt; de hogy számár, az bosszant. Én min-
dig nagyon okos embernek tartottalak, és mindig na-
gyon szerettelek bogaraiddal együtt. Én írtam rólad
az első kedves sorokat az irodalomba, és én dicsértem
mindig legjobban, ha szépet produkáltál. Nyilván
apró rőfögő állatok mindenfélét sügtak be rólam ne-
ked. Ugyanezt cselekedték nálam, de engem bajos
beugratni. Ha jössz szívösen látlak; ha nem jössz,
egyen meg a fene! Mindig szerető öregapád Kiss Jó-
zsef” Uo. 424.

7. „A balladákról ne beszéljünk. Kiss József egy kis-
sé haragszik rájuk, azt gondolja, hogy ezek a han-
gosságukkal és szerencséjükkel elnyomják igazi lírai
verseit, amelyekkel – mi tagadás – nagyjából ő ma-
ga is meg van elégedve” – írja Bródy Sándor még
1898-ban egy vasárnapi együttlétet megörökí-
tő riportban. (Bródy Sándor: KISS JÓZSEF. *Új
Idők*, 1898. 51. 541.)

8. Ady Endre: KISS JÓZSEF. *Budapesti Napló*,
1907. december 15.

9. „Nem hiszem, hogy idegen nagy országokban len-
ne most hozzá fogható lírikus.” Bródy Sándor: i.
m. 541.

10. Uo. 542.

11. Horváth János: KIADATLAN ÍRÁSOK A KÉT KOR-
SZAK HATÁRÁN CÍMŰ KÖTETBŐL. *Literatura*, 1993.
1. 5.

12. „Nem ok nélkül vizsgálom tehát viszonyát [ti.
Ignotusét] az irodalmi álláspontot jelentő jelsza-
vakhoz. Az a reményem, hogy e vizsgálat nem csu-
pán Ignotus kritikai mivoltára fog világot vetni, ha-
nem él fog vezetni azon különbségek teljesebb ismer-
retéhez is, melyek a nyugatos irodalmi mozgalmat a
klasszikus magyar irodalomtól – mert így kell neveznünk
a Petőfi–Arany–Gyulai-korszakot – elválasztja,
s annak mai képviselői és szószólói ellen harcra
ingerlik.” Uo. 6.

13. Az év. *Budapesti Hírlap*, 1908. jan. 1. 4. (Szer-
zői név feltüntetése nélkül.)

14. Reinhart Koselleck: ASZIMMETRIKUS FOGAL-
MAK TÖRTÉNETI-POLITIKAI SZEMANTIKÁJA. Jósöveg
Kiadó, 1997. 11.

15. A történeti elbeszélésnek ezt a formáját ké-
sőbb Komlós Aladár alkotta meg A MAGYAR KÖL-

TÉSZET PETŐFITŐL ADYIG című munkájában. Ar-
ra, hogy megvizsgáljuk az elbeszélés megalko-
tásának szemléleti feltételeit, e tanulmány ke-
retében nincs mód. Erre más helyütt szeretnék
visszatérni.

16. Erre a problémára utal Komlós Aladár Kiss
József balladáit kapcsán: „Ha ma másodrendűnek
tartjuk e balladákat, azért van, mert Kiss József vol-
taképp egy konzervatívizmussá fagyott műfaj előírá-
sait követi bennük (ld. Greguss), egy műfajét, mely-
ben oly pontosan meg van szabva minden lépés és
fordulat, hogy a művészet csak a végrehajtás virtuozitá-
sában nyilvánulhat meg. S részben ez lehet az oka,
hogy balladáinak sikere teljében, 1882-ben abba-
hagyja a műfaj művelését. [...] De része lehetett a
balladától való búcsújában annak is, hogy a század
végén a zsidóság gyors ütemben, rohamosan váro-
sokba költözik, a paraszti zsidóság festői anakroniz-
mussá válik, s maga Kiss József is városi költő lesz.”
Komlós Aladár: A MAGYAR KÖLTÉSZET PETŐFITŐL
ADYIG. Gondolat, 1980. 310.

17. Juhász Gyula: NYUGAT FELÉ. *Szeged és Vidé-
ke*, 1907. dec. 29. In: Juhász Gyula ÖSSZES MŰ-
VEI. Szerk. Péter László. Akadémiai Kiadó,
1968. 5. köt. 133.

18. L. erről Kenyeres Zoltán: A NYUGAT PERIÓ-
DUSAI. In: uő: KOROK, PÁLYÁK, MŰVEK. Akadémiai
Kiadó, 2004. 60.

19. „Az idegen ám ne tudja, hogy mért csügg ez a
maroknyi nép az életen. Az idegennek ám legyen
igaza, hogy az emberiségnek kevés tőle a várnivaló-
ja, s legvadabb erőfeszítésének sincs több foganatja,
mint hogy későn és tökéletlen megegyeszer megcsinál-
ja, amit egybeütt már el is felejtettek. A nyelve lehet,
hogy csak neki szép, s költői lehet, hogy csak az ő szí-
véhez szólnak. Lehet, hogy csak helye van a világ-
ban, de nyomot nem hagy benne, s amin csügg, ér-
téktelen, s amit akar, mértéktelen. [...] De ahhoz,
hogy élni akar, csak neki magának van köze, mert
köszönni életét is csak magának köszönheti. Amit te-
remt, legyen bár másodrendű, hacsak a legtöbb, amit
tud, és megbecsüli, mert ő teremtette. Erjen el többet
vagy kevesebbet: csak jussát tartsa mindenre és ide-
gen ne legyen semmitől.” Ignotus: KELET NÉPE.
Nyugat, 1908. 1. 3.

20. „Azért vagyunk-e itt, hogy teremtsünk lelkiünk-
kel valamit a lelkiünkből, ami olyan, mint a lelkiünk?
Valamit, ami a miénk, ami nemcsak más, mint –
más, de méltó ékessége lehet felemelt fejűnknek. Vagy
sorsunk csak azért kavart el itt bennünket Euró-
pa közepén, hogy durva anyagot szállítsunk a nagy
világvegyfolyamathoz?” ADY ENDRE ÖSSZES PRÓZAI

MŰVEL, VII. Szerk. Kispéter András, Varga József. 1968. 19.

21. „Nagy vagy, én népem, nagy vagy, én népem: ezer éve élsz folyamatos harcban Európával, csapatokat gyűjtesz közben, holott vérezteél. De a gondolatot nem engedted győzedelmeskedni gyermekeid koponyáján, úgy élsz Európa közepén, mint eleven tiltakozás az állati élet megszüntetésére ellen.” Uo. 18.

22. Ignotusnál fontos pszichológiai jelentősége van a kicsinység és a megkésetttség hangsúlyozásának is, amivel szintén hosszú hagyományisorhoz kapcsolódik.

23. Az írás címe lényegében ezt a nyelvi helyzetet fejezi ki.

24. „A hazafiság egész eszmetára átváltozik. Azok, akik egykor vérükkel küzdöttek érte, megborznak, hogy mi lett belőle. A nagy demokratikus elvekről, a nép felemeléséről legfeljebb csak hazug frázisok vannak benne: ehelyett gyarmatosítás, imperializmus a jelszó: minél nagyobb gazdagság minél több ember szolgasága árán. A főideál többé nem az egész nemzet, hanem bizonyos tenyészpolitika: konzerválni kell a »honalapító«, »nemzetfenntartó« elemeket, a »történelmi családokat« és természetesen azokat, kik a pénzarisztokráciából ilyenekké szeretnének válni. A nemzeti kultúra többé nem a lelkek szabad szárnyalása, mely részt akar venni a faji, környezeti, gazdasági erőknél s a történelmi múlt fejlődésének megfelelően az emberi civilizáció munkájában, átvéve s megfelelően asszimilálva mindazokat a kultúrkinccseket, melyeket a többi népek termelnek. A nemzeti kultúra hovatovább osztálykultúrává válik, bizonyos elavult előítéletek fenntartására, új törekvések távoltartására, szóval egy olyan eszmekör ápolására, mely az uralkodók hatalmi pozíciójának legjobban megfelel. Épp ezért retteg a természettudományoktól, és túlnyomó részben elavult, dogmatikus történelmen s a valláson épül fel. A nemzeti vallásszá és konzervatívává lesz. A patriotizmus nacionalizmussá fajul. A nemzet lesz fő csatakiáltása minden maradi törekvésnek, és az elnyomott néposztályoknak minden újabb küzdelmét igazságosabb jog- és vagyonmegosztás után mint a haza elleni merényletet denunciólja.” In: ESSZÉPANORÁMA I. Szerk. Kenyeres Zoltán. Szépirodalmi Kiadó, 1978. 327–328.

25. Jászi Oszkár: i. m. 330.

26. Komlós Aladár: i. m. 310.

27. Ignotus korábbi lapjaiban ennek még találjuk jelét.

28. „A Budapesti Hírlap egy mély átgondolású s en-

nek következtében sokfelé észrevett újévi cikket írt el-sőbb annak megmagyarázására, hogy nem egy értékes törekvés szembekerült nálunk a magukat nemzetieknek érző hagyományokkal, aztán annak kifejtésére, hogy e széthúzásnak jó volna összefogódnia egy egységes magyar nemzeti törekvéssé. Hogy ez az összefogódzás lehetséges-e s hogy a kelletlen érzéseket keltő törekvésekben nem öntudatlanul a nemzeti mai életszükségei s életfeltételei ütköznek-e össze a nemzeti életfolyamat akadályával, arról csak politikai tanulmányban lehetne elmélkedni, még teljesebb, még gyökeresebb kifejtésűben, mint a Budapesti Hírlapé. Am ha a vita ama hagyományoknak s ezzel az összefogódzás lehetőségének javára dőlné is el, akkor sem lehetne teljes az egység, legalább a Budapesti Hírlap szerint nem, mert ily legszélsőbb türelemmel sem reméli a befogadhatóságot a politikában a nemzetközi szociáldemokráciára, az irodalomban pedig azokra az írókra nézve, kik elégedetlenek hazájuk mai fejlettségével, s az egész magyarságot a maguk képére akarván átalakítani, a maguk egyénisége bélyegét kívánják rányomni a nemzeti irodalomra.” Ignotus: HAGYOMÁNY ÉS EGYÉNISÉG. *Nyugat*, 1908. 2. 103.

29. Uo.

30. Uo.

31. „S ha ez a tétel, akkor kérdés, hogy a hajdanaiak s maiak tehetségének kisebb vagy nagyobb mértékét s egyéni jelentőségük kisebb vagy nagyobb súlyát nem nézve, az egész különbség és ellentét nem az-e, hogy ama nagy költők már meghaltak, a maiak még élnek, hogy Kiss József már túl van a hatvanon, az ünneplésről lemondani kötelesek pedig jórészt innen vannak a negyvenen?” Uo. 104.

32. Uo.

33. Hatvány Lajos GYULAI PÁL című írása, a belőle kicsengő panaszos fiú hang jellemző példája e szándéknak. „Gyulai elítélő szava annak idején sérthetett, fájtatótt, igaztalanak tűnhetett, ma úgy érezzük, hogy fejet rázása, vállvonogatása, sőt tagadása a mi érzésünknek megfelel. Az ő nem-e leggyakrabban a mi nem-ünk is; Petőfivé, Aranyra, Vörösmartyra, Katonára kimondott nagy igen-jei szintén a mieink: az egykor Lisznyai, Tóth, Rákosi s mások érdekében hangosan felzúduló reciminatiók ma nevelésnek látszanak; sőt a Jóhahívek túlzását sem értjük. Szóval Gyulai ízlésének körülbelül Arany halála idejéig minden igazat ad. Azóta – legalább úgy érezzük mi – elmaradt a világtól. Sohase hallottunk tőle egy teljes elismerő szót, pedig annyi szép tehetség fejlett körülöttünk. Ez egy kissé gondolkodóba ejtheti az embert! Vajon nem já-

runk-e úgy, mint irodalmi közvetlen elődeink, kik minduntalan kikiáltottak valakit Petőfi, Jókai, Arany utódainak, kik néhány cicomás nyelvű csapongó színműben shakespeare-i erőt és fantáziát véltek fölismerni? Engem néha nyugtalanít, hogy ez a derűs öregúr, aki közöttünk él, aki annyi dívat elmúlását látta, aki éppúgy tud szeretni, lelkesülni, mint megvetni és gyűlölni, ki minden irányban föl tudja ismerni a tehetséget, tőlünk oly ridegen megtagadja a biztatást. Fogunk-e még tőle elismerést kapni? Csak egy jó szót! Ki tudja?” Hatvany Lajos: GYULAI PÁL. Nyugat, 1908. 5. 259.

34. Ignotus: i. m. 105.

35. „A ma uralkodó magyar generációt még nem idomította eléggé magához a városi élet. [...] Parlamentünk még ma is a vármegyei, tehát falusi politika szempontjaiból nézi a városi ügyeket. [...] Szeretné beléjük nevelni (minden nevelés alapjában véve nem más, mint hogy az apa bele akarja nevelni fiába a maga érzését, gondolkodásmódját, ízlését). S amint minden nevelés sikertelen, hasztalan az apáknak ez az igyekezete is, mert a gyerek már a nagyvárosban született s nőtt fel, s hiába volt az öregapja gazda, mikor ő csak az elemi iskolai tanításból ismeri a tehenet. Itt van a gyökere annak az ellentétnek, mely a mai öreg és fiatal nemzedéket elválasztja. Nem értik egymást, apák és fiúk, s nem érti az egyik, amit a másik csinál.” Schöpflin Aladár: A VÁROS. Nyugat, 1908. 7. 355–356.

36. „A mi specifikus városi életünkben azonban van még egy szempont, amely látszólag komolyabb támasztékot ad a nemzeti szellem vesztén siránkozóknak, mint a fajbéli magyar színváltozása városi emberré. A mi városainkban aránylag igen nagy tömegben vannak az első generációbeli magyarok, a megmagyarosodott idegen fajbeliek. Ezeknek kétségtelenül más a faji jellegük, mint a törzsökös magyaroknak. [...] S mivel az újabb generáció az első, amelynek irodalmában az ilyen magamhoz hasonló beolvadt magyarok tömegesebben vesznek részt, lehet, hogy ez megérzi ennek a generációnak az irodalmi termésén, amint hogy talán egyszer egy nálunknál finomabb elemző meg fogja találni Petőfi minden magyarsága alatt a szláv eredet csökevény nyomait.” Uo. 358.

37. E fogadtatás legvisszataszítóbb jelenetére 1923-ban került sor, amikor Sík Sándort éppen Kiss József helyére választották meg a Kisfaludy Társaság tagjává, és székfoglaló előadásában a Társaság szokásai szerint 1921-ben elhunyt elődjéről emlékezett meg, bepillantást engedve XX. századi rémtörténetünk lelki bugyraiba, és egyben megelőlegezve a világnézeti kritika két és fél évtizeddel későbbi tónusait is: „Kiss József költészete tisztulatlan, bizonytalan jellegének okai is sokkal mélyebben rejlenek. [...] Nagyszabású, mély és egész művészet csak ott születik, ahol az alkotások szervesen, a magától értetődés egyszerűségével nőnek ki abból a bonyolult összetételű lelki humuszból, amelyben öröklés, tanulás és környezet, fajtság, történelmi tudat, vallási meggyőződés és gyakorlati, erkölcsi élet egy megnevezhetetlen, de állandóan jelen lévő rejtelmes egységben fonódnak össze, amely életnyilvánulásainak legmélyebb principiuma és amely meghatározza azt is, hogy a művészet miért látja a dolgokat így és nem másként, miért éli ezt meg ezt, így meg így, és miért nem mást és másként? Ezt a mély lelki egységet nevezem esztétikai világnézetnek. [...] Világnézet szempontjából Kiss József szintén szerencsétlen korszaknak és szerencsétlen miliőnek volt gyermeke. A déracinék sajnálatra méltó osztályából való, akinek lelki gyökerei nem mélyednek élő televényben, neki való talajban, nem táplálja őket állandó, mélyről jövő nedvökeringés, azért nem is tudnak igazi, eleven, nagyszabású lombkoronát hajtani. Nincs határozott, szerves, magától értetődő világnézete, azért nincs mélysége sem.” Sík Sándor: KISS JÓZSEF. Élet, 1923. 22. 486.

38. Petőfi etnográfiai tudatáról máig nincs pontos képünk. Erről l. mindenekeelőtt Margócsy István vonatkozó írásait.

39. Komlós Aladár jegyzi meg, hogy Kiss József balladái valójában a népszínművek világából ismert paraszti alakokat mutatnak be, de nála a népszínművilágot felfrissíti a zsidó nevek és szokások egzotikuma, ami megfelel az 1870-es, 80-as évek megnövekedett regionális érdeklődésének. (L. Komlós Aladár: i. m. 309.)

Térey János

„PÁRIZ! PÁRIZ!”

Szomory Dezső, avagy a megrendülés

1

Nyolcvankilenc, az utolsó nyár, amelyet Debrecenben töltök. És egyik este a tévében a HERMELIN. Kaposvár, Gothár Péter rendezése, Máté, Lázár, Básti, Pogány, Koltai? Remélem, igen. Rákérdeztem, igen. Mindenesetre kongeniálisak. Az ekrü-nyelv! A brokát-nyelv, szokatlan hajlításaival és elképesztő szórendjével, arisztokratikus magába fedelkedésével, francia szavaival, refrénes patakzásával. Avagy szűnni nem akaró görögtüzevel. Még nem tudom, mi minden ezenfölül, de máris el vagyok ragadtatva. Egy más után kilenc magas C-t produkál (mint Tonio AZ EZRED LÁNYÁ-ban), aztán még kilencet. És mindez egy sok szempontból eszményi vígjátékban. A történet voltaképpen bagatell. Isteni premierhangulat, ráadásul magán a színpadon, klasszikus szerelmi háromszög, csetlés-botlás a vidékről előkerült szerelemgyerek körül. Jó, a végére leül, átmegy polgári limonádéba. „Aki a második fölvonást meg tudja csinálni, az az abszurd alapjaival tisztában van”, mondja ma este Gothár. De a legnehezebb mégis a harmadikat, vagyis a legkonvencionálisabbat. A baldachinos hálószoza, a könyvtár polcainak oválisa, a Belváros vöröslő tetőire tekintő terasz... Bár máskülönben nem vagyok a nagyrealista díszlet elkötelezett híve, minden előadásban éberem figyelem, mit kezdnek Szomory ragyogó színleírásaival. Egyszerűen nem hagyhatók figyelmen kívül, máskülönben nem él a nyelve sem. Szárnyaszegett lesz. Vagy mégsem? Érdemes volna megpróbálkozni egy merész scenírozású, áramvonalas rendezéssel is? Ez, mint annyi minden más izzó idea, a magyar színjátszás jelenlegi állapotában, ábránd.

Aztán ősszel – még mindig 1989 – lelkes hajsza Budapesten, antikváriumból antikváriumba, fölkatatva az életmű bújócskázó darabjait. Első zsákmányom a HARRY RUSSEL-DORSAN... a Thököly útról. Ahogyan az történni szokott, ez a félbőrbe és bordó könyvkötőpapírba öltöztetett példány egy szakítás után elmaradt mellőlem. Őrzök viszont egy másikat, ívekre hullva, porladó gerinccel, de mégis az eredeti, színes, virágmintás papírborítékban. A GLÓRIA a Király utcából való (de hiszen itt született Szomory, gondoltam akkor; igaz, ő a Körúton belül látta meg a napvilágot, én pedig majdnem a Lövölde tér magasságában jártam, egy nedves novemberi estén). ÜNNEP A DÜHÖNGŐN, Balzac utca. BELLA, HOREB TANÁR ÚR, Népszínház utca. A PÁRIZSI REGÉNY, Margit körút, azazhogy még bőven Mártírok útja. Narancs és vajszínű vászonkötésben is létezik. GYURI, Böszörményi út. Piros és fehér vászonpéldányom is van, a védőborító eredeti színes grafikáját viszont csak egy internetes hirdetésben volt szerencsém látni. KAMARAZENE, Szeged. Később, sokkal később keménykötésben is a birtokomba jutott mint Fésős András filmrendező ajándéka. Ha elutaztam akkoriban valahová, azonnal szétnéztem a helyi antikváriumban is. Nyíregyházán abszolúte semmi sem volt. Esztergom, Pécs, Debrecen, Kolozsvár akkoriban mind üres. De Pest máig reményteljes lelőhely. És miközben sorra jártam valamennyi antikváriumát, fölkerestem Lázár Antal festőművészt is, aki a (kettéválasztott) Sütő utcai lakás egyik felében lakott akkoriban. („És

van egy olyan orgonám a toronyszobában, mint Perosinak volt a római fellegvárban”, írja Sz. D. Az EST HÁRMASKÖNYVÉ-ben.) Ez már 1990 tavasza, gyűjteményem addigra majdnem teljes, öröm: egy egész polcot foglal el.

„Ha Balzac modorában óhajtánánk intonálni, úgyszólván jegyzőkönyvszerűen”, mint szerzőnk HOREB TANÁR ÚR történetét: óhajtunk, folytatjuk tehát a katalógust. Négyféle A NAGYASSZONY-om van, az egyik az első kiadás (1910) száz nagyalakú, számozott példányából a 34-es. Aztán ugyanez a Nyugat-kiadás kicsiben, fekete kerettel a vászonkötésen, kék-zöld virágfürtös előzéklappal belül. A harmadik a paperback második kiadás, Athenaeum, 1927. Ugyanez megvan keménykötésben is, ez ugyan számozatlan, de aláírt (45 forint, Kecskemétről, a szignót a kutya sem vette észre), a Korunk Mesterei sorozat indigókéék egyenkötésében. Egy valódi Múzeum körüti aukcióról való (licit, kalapácsleütés és minden) egy dedikált TÉRJETEK MEG VÉGRE HOZZÁM, „Zelenkának, szívből! emlékül. 1934. júl. 2.” Párizsból hazajövet (ahol vizittem Ady és Szomory néhány szállodájában is) a MÁRIA-ANTÓNIA várt rám egy ma már nem létező Váci utcai kirakatban, dedikált példány, „Emilnek Dezső”, ilyen takarékos fogalmazásban – hiszen Emil a tulajdon öccse volt!... Néha egyszerűen nem tudunk mit írni a tulajdon öcsénknek, se újat, se bölcsét, van ilyen. Valahányszáz forintba került. Most valahányezer volna, nem különösebben sok. Van továbbá kéziratoldalam és rulettkártyám Szomory kézírásával, hála annak a verzátus szomorystának, akitől kaptam őket. Mi az, ami nincs? Első könyve, az ELBUKOTTAK. (De megvan a MESEKÖNYV címlapkiadása, BUDAPESTI BABYLON címmel, „pikáns mesék”, 1898, ez a ritkább edíció.) Nincs meg a francia novelláskönyv. Meg a TAKÁTS ALICE bécsi fordítása sincsen. Ja, és SZABÓKY ZSIGMOND RAFAEL-em sincs, csak most veszem észre.

Hogy Szomory-reneszánsz volna manapság, mély fájdalomunkra, túlzás. Tartósan és mindenütt biztosan nincs jelen: sajnos, színházban kapkodva veszik elő, ügyetlenül, diszónánsan szólaltatják meg, és hamar ejtik el. A PÁRIZSI REGÉNY három kiadást ért meg 1945 után, a LEVELEK EGY BARÁTNŐMHÖZ és a HOREB... egyetlenegy. Két ízben adták ki a darabjait, Réz Pál feszes válogatásában, plusz létezik a Vargha Kálmán-féle novellagyűjtemény is. Volt két komoly újrafölfedezése, kivirágzása, fölfutása a színpadon és a könyvpiacra: az első a hatvanas évek közepén-végén (1971-ben jelent meg Réz mértékadó kismonográfiája), a második a nyolcvanas évek elején, ám a rendszerváltás Magyarországon éppen nem volt divatban, már nem és még nem, *démodé* volt, ahogy ő mondaná. Egyszer csak sok lesz belőle? A mai utcanyelvtől annyira idegen tónusaival nem képesek mit kezdeni? Nem érzik az atmoszféráját, nem értik a figuráit, a frenetikus humorát, problémafölvetéseire süketek? Meglehet, ez utóbbiak egy része valóban elavult. Színházban mindenestre általában olyan emberek veszik a kezükbe, akik nem gondolnak róla semmit. Vagy legalábbis nem túl sokat. És ez baj. *No luck*, ahogy Harry Russel-Dorsan mondaná. Láttam 1990 táján egy pocsek INGEBORG-ot Budán és egy túrhető GYÖRGYIKÉ-t a Pestiben. És Gothár telitalálata óta kábé három HERMELIN-t, mit mondjak? Egyik sem volt az igazi. És nem láttam még színpadon a „Habsburg Hamletet”, II. JÓZSEF-et. És nem láttam a II. LAJOS-t sem. Pedig abban mondja az ifjú uralkodó Mária királynénak, crescendóban, még javában Mohács előtt: „Mint egy utolsó szőlőfürt a tőn felejtve, a nap hevére hagyva, nagy szüretetek után, úgy vagyok itt aranyba fonnyadtan, még becsesebb talán.” Nagyopera; de erre még visszatérek.

Fiatalkori kedvencem a HARRY RUSSEL-DORSAN A FRANCIA HADSZÍNTÉRRŐL volt. A másik, némi hiányérzet dacára, a HOREB TANÁR ÚR. Az előbbi most, sokadik olvasásra is elragadó. A HOREB két remekbe szabott tudósportréjával s a zsidó emancipáció sajátosan

személyes és kiélezett fölvetésével válik fontossá és – kibontatlan problémáival is – jelentékennyé. Rendben, „hagyományos” értelemben nem regény; de alighanem az ambíciói is mások.

A RUSSEL a háborús riportírás egyik legelsőpróbb és legegységibb remeke, amelyet valaha is olvastam. Lapjain regényre kerekedő harctéri levelek sorakoznak, amelyeknek szerzője nem volt szem- és fültanúja a roppant stílbavúrral elbeszélte eseményeknek. Harry Russel-Dorsan frontról postázott, sürgönyözött beszámolóit egytől egyig a pesti toronyszobában születtek, „*kihányt selymek, bizarr műtárgyak*”, ólomüveg ablakok és fekete tapéták között, s nem a londoni Evening Standard, hanem a *Nyugat* kezdte közölni őket: eredetileg 1914-ben, a világháború első őszén. A kötetkiadásban maga Szomory sietett elosztatni az esetleges félreértéseket (bár az irodalmi titok akkor sem volt tizenöt percnél hosszabb életű, mint ahogyan ma sem az): a keletfrancia és a belgiumi hadszíntérre vonatkozó helyismeretét békebeli utazások alkalmával szerezte, a hadszíntér eseménytörténetét hírlapokat böngészve követte nyomon, s tulajdon oldalbordájából metszette ki a gentleman újságíró, aki inkább tűnik női hajlandóságú eposzköltőnek, virtuóz csataképfestőnek vagy grandiózus zenedrámát hőmpölygető komponistának, mintsem szabatos haditudósítónak. Annál jobb nekünk, végigkísérni őt a *big game shot* helyszínein.

Opera: mindenképpen ez a kulcsszava az érett, az októberien túlrejt Szomory írásművészetének. E hihetetlenül sokrétű műfaj, amelyik a puritán dalformától és a keses kamarazenétől kezdve egészen a széles horizontú szimfóniáig minden zenei formát magában foglal, ifjúkorától kezdve bővületében tartotta Szomory Dezsőt (aki zeneszerzői ambícióit sohasem adta föl). Beérkezett szerzőként arra törekszik, hogy a csodált wagneri zenedráma eredményeit kamatoztassa a prózában; s hogy az ISTENEK ALKONYÁ-nak őszi tónusát a „*brokatszavak*” kifejezőerejével reprodukálja – a kéziratlapok merített papirosán. Igen, opera az övé, megrázó szólókkal és véres tömegjelenségekkel, ám ezúttal középpontba emelt cselekmény és isteni méretűre növesztett, cselekvő hősök nélkül. Mert ami ebben a regényben ténylegesen történik, az maga a háború. (Szomorynak, bízást állíthatom, mint állítja ő is egy régi *Sínházi Életben*: valódi hősoktól hemzsegő, virtuális operája, azaz robbanni kész librettója is van, mégpedig a II. LAJOS. Sőt, opera a SÁBA KIRÁLYNŐJE is.)

Most vissza Russelhez. A-ból B-be eljutni annyit jelent ebben a gyönyörű háborús apokrifben, mint a londoni Victoria Stationról a karácsonyi Párizsba érkezni, átszelve közben a vérben ázó Belgiumot és a Marne-vidéket, voltaképpen sértetlenül, ép testtel és lélekkel? Nem egészen; azazhogy sokkal bonyolultabb a képlet. Harry Russel-Dorsan természetesen korántsem siegfriedi formátumú, aktív és kezdeményező hős. Sokkal inkább kívülálló megfigyelő, aki vázlatkönyvét gazdagítja a harcmezőn, s akinek, állítson bármit is, egyáltalában nincs veszélyérzete (ennyiben mégis hasonlít a félni képtelen Siegfriedre...). „*Józan brit érzéke*”, „*szigetlakó józansága*” rafinált önleplezés csupán: valójában ínyenc utas ő, aki jóformán sétatérnek tekinti a frontvonal lövészárkait; kalandozó stíliszta, aki belefeledkezik az infernális színekben játszó, gyorsan átrendeződő táj szépségébe. Küldetése, állítólagos megbízatása pompás írói ürügy. Russel gyűjtőkörúton vesz részt. Le kell kottáznia minden harci zajt – vértavakból vételezve a tintát –, bőséges, szelektálatlan nyersanyagra van szüksége, hogy megkomponálhassa harctéri opusát, a zenélő katalógust.

Katalógusa nem a rendszerteremtés igényével készül, hiszen a komponista szinte habzsolva, a háborús hétköznapi esetlegességével, válogatás nélkül jegyez föl noteszé-

be minden mozzanatot, s építi bele librettójába személyes tragédiák egész sorozatát, bámulatos bravúrokkal ugyan, de néha kétségkívül hatásvadász módon. Kikkel találkozunk? A „Babylon!”-t kiáltó jezsuita szerzetesekkel, akiknek sorait előbb a félőrülten menekülő falusi nép rohama tizedeli meg, s csak azután újí el őket kolostorukból a benyomuló német katonaság. „...egy tragikus égboltozat alatt”. Vagy elsősorban itt van Mina Flea, az Alhambra táncosnőjének balladaian szép története. Katonaruhába öltözve keresi föl sebesült szerelmét a fronton, majd amikor a férfi, aki föl sem ismeri menyasszonyát, végül kiszenved, Mina is a tűzvonalba rohan, s éppen Waterloo klasszikus csatamezején! Mondom, gyönyörű. Russelnek, e botcsinálta stratégának füle van hozzá, hogy kihallja a tűzokádásból, az ágyúdübörgésből a harci zaj összhangzatát; s ez a lárma, optimális távolságból – mi tagadás – muzsika ennek a kényes fülnek. Miféle melódia is ez? Sokkal inkább atonális, mintsem fülbemászó: abszolút zaj- és zöreijene, a hadiipar dallamtalansága, az ütegek monoton morajával. De zenekara élén Szomory valóban operai fortissimókat zenget: a háború minden abnormalitása előttünk van, egyetlen zenei zuhatagban. „...ami itt vérben, sikolyban, fájdalomban s agóniákban elvihartzott, talán mégsem az én leírásaim gazdagsága kedvéért és zsurnalisztikai működésem érdekében történt. Nem hiszem, hogy amit az egyik ólom leterített, a másik ólom visszaadhassa. Ott a golyó, itt a betű.” Persze, egyfelől pontosan erről van szó, a kacér önreflexió nem téved. Russel helyzetudata a kiválasztott krónikás büszkesége: az övénél muzikálisabb és plasztikusabb beszámolólt egyetlen hírlapíró-vetélytársa sem adhat e „halottaskertről”. Ugyanakkor ne higgyünk el neki mindent, illetve affektálását is higgyük el. Az ironia ezúttal valódi megilletődést, sőt megrendülést takar.

E vérbeli urbánus – „real londoner and cityman aki vagyok” – Dandy nevű kutyájával és inasával, Davisszel érkezik meg a „titáni epopeia” seregszemléjének színhelyére, a folkestone-i kikötőbe, s „gigászi szivartermés”-nek véli a flotta kéményerdejét! Hidegvére akkor sem hagyja cserben Russel-Szomoryt, amikor az átélt – ne feledjük, képzeletben átélt! – borzalmak megfosztják városi jólétének összes külső ismertetőjegytől. Legvégül tiszta alsóneműjétől is: „Minden igényem a minimumra redukálva, gesztenyebarna árnyalatú fehérneműim helyenként Rembrandt-tónusokat mutatnak.” A kultúra mint ruha. Borzongva, látszólag részvétlenül szemléli a Champagne szőlővidéki parasztság („gorillacsorda”) exodusát a kitelepítés napjaiban; ne feledjük, ugyanazokról az emberekről van szó, akiket Balzac és Zola több együttérzéssel ábrázolt, Russelnek azonban emlékezetes jelzőket ad a tollára a plebejüstől való viszolygás... De vegyük észre: ez nem emberi düh, hanem művészi attitűd; ez elsősorban retorika, és annak is dupla fenekű. Az sem véletlen, hogy a leglázasabb tirádákra éppen a tüzérségi harctól földúlt, megbolygatott belga temető és az armageddoni díszletnek ható romváros képe készíti a hírlapírót. Megrészegülve mártja tollát az ímént említett vértintába: „Hallatlanul szép ez a sok agyonlőtt, vérbefagyott, elnyúlt és megmeredt katona itten, a varjak fekele gyászkoszorújával, Uram bocsáss, hallatlanul szép!” A levélfűzer keletkezésének körülményeiből és nem utolsósorban Szomory írói természetéből eredeztethető sajátosság, hogy e látomásos sorok – első olvasásra – egyszerre hatnak a jeremiási siralmak újrhangszerelt változatának és paródiájának is egyben. Hogy is van ez? Nézzünk becsületesen utána. Ó, nem; dehogyis paródia. Hamar rádöbbenünk, hogy igazi jeremiádát hallunk; a különbség annyi, hogy az anatóti profétától eltérően nem szülőföldjét gyászolja a siránkozó, hanem az ifjúkorában bejárt tájakat, amelyekhez érzelmi kötelék fűzi. Első blikkre: fölékszerzett *pompes funèbre*. Aztán megvilágosodunk. Vörösmarty pátosza ez, ezúttal valóban Vörösmarty tragikumával egyetemben. Túlságosan hangos megrendü-

lés? Lehet. De éppen így csodás. Elképzelem Russelt a kurszki csatában. A Falkland-szigeteken. A gázai övezetben. Szarajevóban. Manhattanben 2001 szeptemberében. Mianmar szívében 2007-ben, az Aung Szan piacon, a buddhista szerzetesek között. De vajon Auschwitz gázkamrái mellett? A mézszárlást szemlélve Srebrenicában? Faludzsában, pokolgépek robbanása közepette? Nem tudom, meddig és mennyire óvna őt a civilizáció, a szellem és a nyelv védőpajzsa. Egyszerűen nem tudom.

A víziók Szomorynál is ritka bőségű áradása, pazarul láttató ereje – mint minden igazi remeklés esetében – nem teszi másodlagossá sem a személyes érintettség, sem az emberi állásfoglalás kérdését. Melyik oldalon áll Russel-Szomory, ha áll egyáltalán valamelyiken? „*Pusztán írói becsvágy vezet. Nem békepárti és nem háborúpárti. A háborúval szemben, azt mondhatnám, közönyös. Rokonszenvet vagy ellenszenvet nem ismer, erkölcsi elvet se, egyszerűen látja a földet és az embert, tudomásul veszi úgy, amint van. A háború számára – a kemény művésznek – egy shakespeare-i tragédia, sok-sok millió szereplővel*” – vágja rá kérdésünkre a választ Kosztolányi, s hirtelen, első pillantásra mi is inkább a csöppet blazírt és csupán a katasztrófa poézisében föllobogó Russelt látjuk magunk előtt, mintsem egy törölmetszett békeharcost, fölcent aktivistát. Ismétlem, első pillantásra.

Az alapjában véve apolitikus Szomory érdeklődése a csatatér scenikája iránt határozottan érzéki természetű – hihetjük a könyvvel való első ismerkedéskor. Tényleg kéjence a vérvörös-éjfelete ábrázolásnak? Avagy, más közelítésben, valóban szenttelen? Sem ez, sem az, illetve sokkal több ennél is, annál is. Másodszor kell föllapoznunk a könyvet, hogy tudomásul vegyük: ezekből az apokrif levelekből süt a háború termékeny gyűlölete. A leheletfinoman lefestett Albert, belga király mondja még Antwerpen eleste előtt: „*Az emberi fajok megtudják, amit látszólag már elfelejtettek, hogy rettenetes vérkülmbségek [sic!] egymásnak kergetik őket, olthatatlan és rejtélyes haragokban, melyeknek alig van más megoldása, mint kezdeni előlről, ha egy időre elapadnának és folytatni odáig, míg két utolsó ellentétes ember harapja torkon egymást. Az emberiség csődje ez, a fajok diadalában.*” És ez a királyi figura biztosan nem egy amorális írásmű hőse. Sz. D. amúgy nem társtalan a háború füstös-véres szépségének megéneklésével: eszünkbe juttatja D’Annunziót vagy a lírikus Apollinaire-t. A kor egyik vezérmotívuma az ágyú, amely a dicső falloszt idézi.

Sokkal később, a negyvenes években hangzik el ez a párbeszéd Budapesten: „*Dezókém, deportálnak, elvisznek Kamenyec Podolszkba.*» Nem zökkent ki: »*Ott még úgysem jártam. Szép város?*«”, kérdez vissza Szomory Kellér Andor pompás könyvében (ÍRÓ A TORONYBAN).

Nem csupán arról van szó, hogy a Király utcai kispolgármilió, a lipótvárosi nagypolgárság meg az angol arisztokrata szeánszok költője 1914-ben új, minden eddiginél izgatóbb, borzalmában is bódító témára bukkant. Magáról a háborúról van szó. Igaz, a bőrét ez alkalommal nem kellett vásárra vinnie érte. Igaz, ez a „vásárra vitel”, vagyis a konkrét halálközelség a maga gyakorlatias rettenetében csak kivételes esetben jut egy író osztályrészéül. „*Soha intenzívebb életem nem volt, mint e felszűrökölt rettegésben*”, így hangzik a brit hírlapíró ajkára adott tanúságtétel. Russel a hullák alaktalan halmazát szemlélve ismeri föl „*azt a szézületes egységet, ami a főségest teszi*”. Az író ínycnként veti rá magát a tulajdonképpen tálcán kínálózó materiára, amely tárgyilagos vagy éppen uszító újságcikkekből bontakozik ki az európai sajtóban. Szomory hírlapot olvas a kávéházi asztalánál, és operát ír odahaza.

Érdemes megfigyelni, hogy a hadászat a maga vérgőzös extremitásában mennyire „hálás”, mennyire testreszabott téma a számára. Teljes koncentrációval, kitarott, ma-

gas hangon éneklie meg a harctéri szcna borzalmát – márpedig hangnak és stílusnak ez a tisztasága, egyenletes temperáltsága Szomorynál sem állandó jelenség (később, ha szordínósabban is, pazar példa lesz a kitarott hangra A PÁRIZSI REGÉNY, s rengeteg kis és nagy novella). Ahogy megszokhattuk, ugyanazon az élőbeszédhez alig-alig közelítő, fölfokozott Szomory-nyelven beszél itt a hordószónok koldus és madame Veuve Clicquot; Kipling és a némiképpen buffónak ábrázolt, vastagon lesajnált Maeterlinck („háztanító-koponya”, „a maga pepecselő obskurantizmusával, a maga madársipongású, kis hülye szavakat repetáló árnyaival”); vagy Albert belga király; Russel-Dorsan meg egyenesen a szerző „legjobb svádájú” alakmása. A HARRY RUSSEL-DORSAN az elefántcsonttorony falai között gyakorolt harcászati eposza, nem csupán felejthetetlen oldalakkal, de feledhetetlen egységgel. „A háborút még meg lehet nyerni, szó sincs róla, és itt nem is vitatkozom. De az emberiség végleg letette a vizsgát, és siralmasan belehalt. Nem is baj. Már nagyon öreg volt.”

2

E sorok írója ama szerencsés (vagy mondjuk inkább: kíváncsi) kevesek egyike, akiknek volt alkalmuk betekinteni a legelső „felnőtt” Szomory-regény kvázi-kéziratába, amely ezt a címet viseli: A TUDÓSOK. A család birtokában lévő paksaméta Sz. D. első fönmaradt regénykezdeményét rejti, igaz, töredékesen. Az *Élet* folyóirat 1894-es évfolyamából kitépett folytatások lapjait sűrűn ellepik a fekete tinta ákombákombai – törlések, javítások és a nyomdásznak címzett instrukciók –; csak nagyítóval és bozótvtágó késsel bejárható őserdő ez. Parányibbak és gömbölydedebbek ezek a betűk, mint a férfikori írások lila tintás, szálkás, az olvashatatlanság határán evickélő, makacsul jobbra dőlő betűi. Szomory A TUDÓSOK születésének idején huszonöt éves, párizsi emigrációját tölti katonaszökevényi minőségben – háta mögött egyetlen, harmatos novelláskötettel és színdarabszengéekkel. E regényének még a címlapterve is fönmaradt, de még a gyakran noszogott pesti mentorok befolyásával sem láthatott napvilágot könyv alakban. A kötet tárgya nem közömbös szerzőnk pályafutásának szempontjából. A dikció is jóval többet ígér, mint a korai novellák, ám ami miatt itt érdemes megemlékezni róla, az leginkább a kordokumentum értékű szüzsé. A korabeli Magyar Tudományos Akadémia belvilágának kíméletlen rajzát kapjuk itt, szakbarbarizmusról olvasunk és kisstíliú intrikákról; a tudóshierarchia alacsony polcáról magasba jutó csörtetőkről, akiknek mintha egyikével se rokonszenvezne jöttányit sem a szokatlanul fölpaprikázott szerző (aki legjobb esetben is csak ifjú hírlapíróként juthatott be az Akadémia falai közé, és tanulmányozhatta az intézményi munkát odabent).

Tehát az MTA. Az épület még vadonatúj, de máris csupa dohos alak népesíti be a termeit. A tudományosság világából fog kilépni alig negyven év múlva Horeb Homér – a „kitűnő Horeb!” –, e jeles asszirológus és orientalista. Ő már jóval kevésbé dohos figura, mint elődei: Szomory egyik kedvenc, regényből színdarabba (TAKÁTS ALICE) és novellákba is kiránduló figurája, rohamsisakként szemébe húzott keménykalapban. Horeb szakadárnak számít a saját szakterületén, nem vesz részt az orientalista egyesület működésében, harcban áll magával Goldziherrel is. Lemond katedrájáról. Megmarad emlékezetünkben a vita dinamikája, ahogyan Horeb folyton iskolázza, egyenesen „leszólja” ugyancsak zsidó származású, ám praktikus okból kikeresztelkedett famulusát, Varjassyt. „Lecáfoljam marhaságait?” – hát persze, cáfolja *le*, hiszen éppen ezért

tartja maga mellett irritáló és tehetségtelen kollégáját. Horeb a tudomány, de nem a tudóstarsadalom világába integrálódott; Varjassyt a minden téren érvényesülni akarás hajtja előre. Ha ugyan előre. Tulajdonképpen Horeb udvari bolondja, de savanyú bolond, örök „*inferiorításban*”, „*almakukac*” vonaglással „*egy egyetemi katedra irányában*”. Selejtes filológus, „*faji szegénységben*”. Az író mintha túlfutna az erős karikírozás határán. Meghökkenően nyers kitételek ezek, pláne Szomorytól. E konfliktusábrázolás valódi súlyát az adja, hogy zsidótörvények elsötétülő Magyarországon, az uszítás légkörében íródott (Szomor Dezső esetében gondoljunk csak A NAGYASSZONY 1927-es reprízére a Nemzeti Színházban, amelyet az ébredők próbáltak meghíúsítani, s bűzbombás, gumibotos botrány lett a vége). De Szomor bírálata valójában nem „faji”, hanem mindenekelőtt egzisztenciális alapú.

Mit látunk? Szomorynál még ezt a két briliáns portrét, két pörlekedő szaktudást, és, elsősorban: két szembekerülő magatartást. Kertész Imrénél már a „*kopasz nő a tükkör előtt, piros pongyolában*” drámai revelációját találjuk. Szomor sűrűn meghinti szövegét ószövegségi utalásokkal, és regényének másik, nagyszerű fűszere valóban a hitközség környéki belvilág precíz elemzése, ami sohasem jelent belterjességet. Viszont a „*keserű felekezetiiség*” meg a „*születéses szegénység*” emlegetése: egyszer csak tényleg sok lesz. Később válik nyilvánvalóvá, hogy azoknak a korabeli, szükségből keresztény vallásra tért tőzsdéseknek, bankároknak a bírálata, akik „*úgy lógtak konjunktúrákon, mint egy rózsafüzéren*”, nem más, mint szigorú és pontos társadalomkritika. Szomor nem tesz egyebet, mint olyannak láttatja a korabeli Budapest társadalmát, ezen belül az asszimiláns meg az óhitű zsidóságot, még pontosabban: a zsidó származású magyar polgárokat, amilyenek valójában voltak: sokfélenek; vallás, világnézet, szaktudás és ízlés terén különbözőnek, hovatovább megosztottnak; magyarán: emberinek. Emlékezetes még Horeb Homérné figurája, „*született Zuckermanl Dóra, a legrégebb Zuckermanl-ok törzséből*”. Mindenekelőtt, persze, Szomor-olvasó, hajdani szeretője egy zongoraművész és egy miniszteri tanácsos. Nem csupán puha staffázsalak, nemcsak eleven dekoráció ő a férje mellett, hanem hús-vér, kicsit passzív, buja asszony. Virágát tegnapelőtt hullajtotta el, nagyasszonyi és világi ambícióit félig-meddig elfojtja: annál inkább izgatja a neofita Varjassy fantáziáját. A második rész az előzmények melankolikus szétírása, afféle „mindent Horebről”-*potpourri*.

Horeb története nyilvánvalóan a SÁBA KIRÁLYNŐJE című, 1925-ben befejezett, de csak posztumusz kiadott színmű nem mellékes mellékterméke. Nem hagyta veszendőbe menni mindazt az anyagot, amely nem kívánkozott a (saját maga által főművének vélelmezett) darabba. És lett belőle egy varázslatos regény. (Sajnos azonban – korántsem hibátlan, kevésbé dramaturgiájával, inkább csak forró nyelvvel tündöklő – drámai „*főművé*”-re a seregnyi nagy Szomor-premiert ünneplő Vígszínház sem volt kíváncsi. Nem játszották a mai napig sem, ami viszont mindenképpen kár.) Szomor mint csúcs-sznob, a tízezer kultúrtörténeti, teológiai utalásával, leágazásával, némelykor pontatlan allúziójával! De alighanem ő a legvonzóbb sznob, akit ismerek. A módszeres tudományosság, a szakterületén biztos léptekkel mozgó erudíció, a kiművelt emberfő, amelyet Szomor szinte a vallásosság hófokán bálványoz. Szomor: a mindvégig megtartva-megőrzött zsidó identitás, valamint a fölöttébb (ön)ironikus arisztokrata- és keresztényimádat. Azt a tragikus botrányt se feledhetjük, hogy e finom, e legfinomabb ember színi pályáját a Goldmark-terem „gettószínházában”, életét a csillagos ház koporsó alakú cseledszobájában végzi majd.

I dare say, Szomory valamiben egészen biztosan a *legnagyobb*. Mire gondolok? Előadás-módjára, mint annyian mások? A nyelv génusza: ezt az érdemrendet nagyon könnyű a mellére tűzni, ám evvel alig mondtunk róla valamit. Színeiben, Pest és Párizs hely- és társadalomrajzában, a szatmári miniatűrökben? Mindebben nagyszerűt ad, még ha annyi riválisa akad is e téren. De a szomoryságában! Feminin áriáiban! Stílusában, zenekarának lélegzetvételében, partitúrájának hangszerelésében, frankofón, angломán, germán és lateiner etc. etc. műveltségében, tragikus erejű oldalaival és léhább túlkapásaival, például a BALOG TUTA című erotikus ponyvával stb. stb. A Szomory-sound. Abban bizonyosan a legnagyobb. És ahogyan egyszerre csak sok lesz belőle, idegesítő lesz a leglelkesebb olvasója és nézője számára: az is megmásíthatatlanul ő. Voltam mámorosan elfogult „Dezsikével” kapcsolatban, aztán egyszer csak kihűlt ez a vonzalom. Sohasem teljesen: a rajongás lassan jóllakottsággá változott (de sohasem csömörré). Mint minden magyarul olvasót, az érett Kosztolányi ökonómiája nyűgözött le, Móricz fegyelmezett barbársága, Krúdy fényes gordonkafutamai. A RUSSEL-DORSAN után, amelyet fiatalkori olvasatban *lefegyverzően* szubjektívnek találtam, Tolsztoj borogyinói panorámája, egyetemes látomása, számos formátumos hőse jutott eszembe. Az emlékidéző, kultúrkincsekkel gazdagon megrakott LEVELEK...-et és a majdnem önéletrajzi GYURI-T Proust – ugyancsak történetekkel teli, de tulajdonképpen *egy* történet híján való – regényfolyamának másféle plaszticitása és másféle telítettsége homályosította el egy pillanatra. Aztán természetesen rájöttem, hogy efféle összehasonlításoknak semmi értelme. Most azt gondolom, tulajdonképpen csak magas C-ben volna szabad írni Szomoryról, kifogva a szelet a bíráló szándék vitorlájából, meghagyva másoknak a nyelvi túlzások és kéjes túlságok, állítólagos magyartalanságok meg a teátrális gesztusok, az úgynevezett póz, az úgynevezett modor, tudálékosság s a szellemi „urizálás” kipécézését (e sok botladozó féligazság alig visz közelebb hozzá, alapja persze mindegyiknek van). Szomory művészetének éppen ezekkel a gesztusokkal együtt van sava-borsa, így érdekes minden ízében, hívei számára pedig – például a 2004-es emlékkönyvet összeállító Réz Pál vagy a Horeb Homér történetét idén újra publikáló s kissé bős és rámenős, kisajátító és bálványemelő utószót jegyző Kőbányai János, valamint, ha bevallhatom, „ha merem bevallani”, az én számomra is –: pontosan így jelentékeny, így páratlan és nagy. Sokféleképpen lehet becsben tartani, mi több, szeretni Szomory Dezsőt.

Mi maradt ezúttal említetlenül? Körülbelül egy fél kontinens. Több ezer oldal Szomory, például az összegyűjtetlen hírlapi próza. Szomorynak életében 1937, tehát a KAMARAZENE éve után nem jelent meg több kötete. A pálya végén, úgyszólván heti rendszerességgel, sőt, hetente több alkalommal, szinte Arany János 1877-es évének őszikés bőségében írott tárcák és karcolatok pedig egyelőre a sajtóban lappanganak, többnyire *Az Est*-lapok hasábjain. Mit mondhatnék még róla? Ő írt először magyarul Jarry ÜBÜ KIRÁLY-árról a *Magyar Hírlap*ban, hiszen 1896 decemberében jelen volt a bemutatón az Oeuvre színházban („*Megvallom, hogy én semmit sem értettem belőle... A darab szemelyei úgy beszélnek s úgy cselekszenek, mint a Paprika Jancsi színház bábjai*”). S előttem van egy párizsi tudósítása Brioux ANYASÁG című drámájának bemutatójáról, *A Hét* 1903. december 27-i számában jelent meg, és azóta sem sehol máshol. „*Egészen bizonyos – azt mindenki tudja, aki nem ír drámákat –, hogy az úgynevezett »társadalom« sebeit nem lehet gyógyítani, mert ami seb és fekély itt dúsan virul, az általános jóléthez s az emberek öröméhez föltétlenül szükséges. A nagyvilágot megfoltozni, gondolom, alig lehet. Valami roppant robbanás,*

végérvényes és borzalmas felfordulás, tömör kataklyzmus volna kívánatos, de erre semmi kilátás.” A sötét kilátások, ki ne tudná, hamar megteremtődtek a későbbiekben. Szomoró még nincs harmincöt éves, de öregkori világnézetének alapjait máris lefektette.

Például tüneményes zenekritikáit sem igen tartják számon. Egyebek mellett Fischer Annie-ról írta őket, Bartók FÁBÓL FARAGOTT KIRÁLYFI-jának fölújításáról, Kodályról, Basilides Máriáról és Szigeti Józsefről. Heifetzről, Molinariról, Failoniról és Toscaniniról, a kései Saljapinról és Prokofjevéről (akit külsejében „egy pénzügyminiszteri titkár”-hoz hasonlít), Rahmanyinovról vagy a „toporzékoló” Carl Schurichtról (Thomas Bernhard későbbi kedvenc dirigenséről!) és a Mahlert vezénylő Bruno Walterről. Avagy Gigliről („Ez a Gigli, nem szólva arról az izléséről, rokonérzéséről és predilekciójáról, melyekkel a PARASZTBECSÜLET Turidduját választja ki elbűvölésünkre, nem szólva erről a választékos s magaslatos zeneiségéről – ez a Gigli egy hordó, amelyből kiszól egy tenor”). Többször és elragadtatással ír az ifjú Ferencsikről, a fiatal Nádasdy–Oláh kettőséről, valamint „Casals Pabló”-ról (aki vigadóbeli koncertjén „Beethoven-közben, egy-egy szabad percre, egy-egy pausával: rögtön a nőket nézte s válogatta oda magának félmeztelen dicsőségükben, igazi művész léte”, 1934 márciusában). Tudósítások a Zeneakadémiáról, a később Erkellé átvedlett Városi Színházról vagy a speciális, hatezer fős közönségű hangversenyekről a pesti Állatkertben... Ki emlékszik ma minderre? Nem száraz szakcikkek, naná: nosztalgias rezdülékenységről, megérintettségről és szerteágazó tudásról tanúskodnak. Giacomo Puccini, akit Szomoró egész egyszerűen a saját nevére léptet föl az 1913-as BELLA harmadik fölvonásában (Puccini, játszotta Zátony a Vígszínházban), bő húsz év múlva már egy zenei bíráló alanya lesz. „Szeretett Operaházunkban a bécsi Staatsoper kitűnő tenoristája, Helge Roswaenge énekelt. A BOHÉMÉLET Rodolphe-ját énekelte, mint ahogy ezt a Rodolphe-ot manapság más tenoristák is éneklék a puccini-i stílusnak abban a sima, tetszetős, gondok és borulatok nélkül való banalitásában, ami se nem bántó, se nem vigasztaló. Ami már nem is fontos s nem jelent semmit. Volt egy idő, egy szép kor, egy boldog korszak, amikor ez a Rodolphe még a világon volt. Azt hiszem, elmúlt, rég elmúlt, az egész BOHÉMÉLET elmúlt! Volt egy idő, mikor Puccini, mint egy óramű, úgy járt. Mint egy óramű, amit ha felhúznak, nyolc napig nem áll meg. Nyolc napig az örökkévalóság értelmében. Az örökkévalóság arányában.” (ZENE ÉS ÉNEK HANGJAINÁL. Írja: Sz. D. Színházi Élet, 1934. május 13–19.) Az író párizsi nélkülözéseinek bohém idejére gondol. Az igazság azonban az, hogy olyan emberek már akkor is csak az operaszínpadon léteztek, mint Rodolphe, a BOHÉMÉLET pedig, hála istennek, minden ballasztjával együtt, túlélőnek bizonyult. „...az ember ül az Operában, s az összes hangszerek ellenére eszébe jut a tulajdon élete és sorsa. Nemhogy eszébe jut, de hirtelen átszántja az embert a tulajdon élete és sorsa. A tulajdon Bohémélete, egy igazibb értelemben.”

Most nem beszéltem a harmincas évek három fontos és korszerű nődrámájáról sem. Amelyeknek hősnőire úgy tekintett Szomoró, mint Lear király a lányaira. Hogy melyikőjük Cordelia? Alice, Annie vagy Lujza? TAKÁTS ALICE éli tovább világát a színpadon (még rádiójátékként is hallottam egyszer): ez a darab, legjobb tudásom szerint, az eutanázia kérdésének első fölvetése irodalmunkban.

Ha a legélénkebb koloritú Szomoró-novellára kérdez rá valaki, biztosan a Nyugat első, forradalmi fénykorából való AZ ISTENI KERT meg az ÜNNEP A DÜHÖNGŐN című novelláskönyvek tételeit említem. Ha a legdöbbenetesebb történetet kérdezik, akkor kapásból A MIKÓI PÜSPÖK legendáját mondom A MENNYEI KÜLDÖNC kötetből. A mikói püspök!, akinek tatárok lenyúzták a bőrt a homlokáról, majd egy kolompós kos fejbőrét illesztették a helyére, „meleg vérével azon frissen, ahogy az állatról levágták, püspöki süvegem megcsúfolására”. A kos bőre valósággal ráforrt a homlokára, s hosszú évek múltával a püs-

pök is beletörődött sorsa fordulatába, hogy a tatárok pásztoraként kell tengetnie az életét. És bár a keresztények rátalálnak, s azonnal följánlják a segítségüket, Ilosvay Pál úgy dönt, nem kockáztatja meg a második, a helyreállító műtétet. „...*ahhoz már gyöngye vagyok s túl sokat is szenvedtem, hogy még egyszer a késnek tartsam a fejem.*”

Megint, sokadszor és utoljára a HARRY RUSSEL-DORSAN jut eszembe. Százféleképpen el lehet tévedni, de így csak a háború tudja eltájolni az embert:

„– *Mikor a német katonaság bevonult Brüsszelbe, sok katonaság, nagyon sok katonaság, mind azt hitték ezek a primitív németek, pfalzi parasztfiúk és pomeránok, hogy a francia fővárost szállották meg. Amint jöttek, tömött sorokban, a nagy tereken és utcákon végig, széles arcuk, elmosolyodva, még szélesebbre nyílt, s egymást bökdösték, puskás könnyekkel s elragadtatva:*

– *Páriz! Páriz!*”

Így eltévedni, ilyen mesésen és ennyire végzetesen.

Vízafogó, 2007. szeptember 27.–október 7.

Borbás Andrea

ADY ENDRE NAPLÓVERSEI A NYUGATBAN

Habár a rendszeresség egyik életszakaszában sem volt jellemző Ady Endrére, a költő kétszer is megpróbálkozott azzal a műfajjal, melynek egyik legfontosabb ismérve a rendszeresség: naplóírással. 1908-ban három, 1909-ben öt napról, 1914-ben pedig egyetlen napról készített lírai naplót. A következő oldalakon ezeknek a naplójegyzeteknek főbb jellegzetességeit gyűjtjük össze, és közben arra keressük a választ, mennyire szabályos naplójegyzetek ezek a lírai naplók.

Ady Endre először Hatvany Lajos javaslatára 1908. december 25-től 1909. január 21-ig nyolc napról készített lírai naplót. „*Emlékszem, hogy egyik [...] beszélgetésünk folyamán Max Dauthendey német költő világhírűli útjáról megírt verses naplóját mutattam Adynak. Dauthendey a jegyirodát, hajót, vonatot, szállodát, az utazó mai ember minden állomását, örömet, bosszúságát írja meg a könyvben, mely az aprólékos leírásokból tengeri és tengerentúli tájak leírásáig, népek, emberek, lelkek rajzáig emelkedik fel. – Ez a mai ember eposza. Lírai eposz. Ilyet kéne írnod...[...] Adynak tetszett az idea. Megígérte, hogy megírja a naplót. Midőn e beszélgetésünk után hazatért Érmindszentre, december 25., 26. és 27. jelzéssel három naplójegyzet jelzi, hogy emlékezett e beszélgetésre.*”¹ Hatvany később is biztatta Adyt, 1909. február 23-án a következőket írta a költőnek: „*Naplódat ne hagyd abba. Szűz, szent könyv lesz, ha meglesz. Az az egyetlen epos, melyet meg kell írni. Neked kell megírni.*”²

A napló első három része a Nyugatban s a SZERETNÉM, HA SZERETNÉNEK kötetben egyaránt EGY MEGÍRATLAN NAPLÓBÓL címmel jelent meg (kötetben A HARCUNKAT MEGHARCOLTUK ciklusban). A következő részek a folyóiratban NÉHÁNY JANUÁRI NAP címmel olvashatók, az egyes részeket dátummal (január 17., január 18., január 19., január 20., janu-

ár 21.) választotta el egymástól a költő. A kötetben a naplóversek második négy része MEGINT PÁRIS FELÉ címmel, A VÉN KOMORNYIK ciklusban, az utolsó, ötödik rész KURUC ÁDÁM TESTVÉREM címmel az ESZE TAMÁS KOMÁJA ciklusban jelent meg. A nyolc napról készített naplójegyzetek kötetben tehát három versbe olvadtak, és amint a folyóiratból kötetbe kerültek, címükben, az EGY MEGÍRATLAN NAPLÓBÓL kivételével, elvesztették a napló voltokra való utalást.

Ady nem felejtette, sőt sokáig dédelgette a naplóírás tervét, a *Nyugat* 1914. február 1-jei számában így írt: „...*nekem ötesztendőös tervem egy esztendőről verses naplót írni. Hatvany Lajos barátom biztatott e terv fölöttlésekor legjobban írni: megírni minden nap életét, tehát líráját s az napokét is, amelyeken üreseknek véljük magunkat*”.³ S ugyanebben a lapszámban újabb „naplóbejegyzés” is olvasható EGY NAPLÓ KEZDETE címmel, MONDJUK: JANUÁR HUSZONKILENCEDEK NAPJÁN alcímmel. A vers sajtóközlésének egy lapkivágatán, melyet a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára A HALOTTAK ÉLÉN kötet előkészítő anyagában őriz, Ady a címet NAPLÓTÖREDÉK EGY SZANATÓRIUMBAN-ra változtatta, az alcímet pedig törölte. A költemény mindazonáltal nem jelent meg a kötetben, és négy évvel később Az UTOLSÓ HAJÓK-ban sem.

Hagyományos prózai naplót Ady majd’ minden kortársa írt – elég, ha Móricz Zsigmond, Karinthy Frigyes, Füst Milán, Balázs Béla vagy akár Kosztolányi Dezső és Csáth Géza naplóira gondolunk. Balázs Béla 1908-ban egyenesen egy olyan vallást gondolt ki, „*melynek fő törvénye a naplóírás volna*”.⁴ Balázs ezt tulajdonképpen saját magának találta ki, hiszen igazi vágya, „*egy emberélet teljes lenyomatának*”⁵ napló formában való megörökítése volt.

Az 1900-as évek elejének magyar verstermését megvizsgálva látható, hogy a verses napló sem volt éppen ritkának mondható a századelőn. A teljesség igénye nélkül lásunk néhányat azok közül, melyeket Ady is ismerhetett. 1909-ben íródott Kosztolányi Dezső A VICÉNÉ című költeménye, melynek alcíme VERSES JEGYZETEK EGY BUDAPESTI KÖLTŐ NAPLÓJÁBÓL. Szintén 1909-ben született (*Nyugat*, 1909. november 1.) Babits ÚTINAPLÓ című műve, melynek bevezető prózai részében a következőképp vélekedik a műfajról: „*Az útinapló elavult műfaj; és mégis voltaképpen minden élet utazás és minden őszinte könyv útinapló!*” Kosztolányi NAPLÓJEGYZET EGY HAVAS REGGELEN címmel is írt verset, 1913-ban. Somlyó Zoltán NAPLÓJEGYZET című műve 1911-ből datálódik, Karinthy Frigyes NAPLÓM-BÓL-ja pedig 1907-ből.

Ha a naplóforma előzményeit kutatjuk, megállapíthatjuk, hogy számos ponton rokonítható az olyan műfajokkal, melyekre szintén jellemző az időrend szerinti kidolgozás; ilyen a krónika némely változata vagy a naplószerű emlékirat, illetve a levél.⁶ Ide kíváncsozó érdekesség, hogy Balázs Béla 1908-ban a saját, korábbi években készített naplóját „*vallásosan szigorú folytonos beszámolásnak, krónikának*”⁷ nevezte.

Amennyiben a napló mint műfaj s ezen belül Ady Endre naplóverseinek általános jellegzetességeit keressük, a következő megállapításokat gyűjthetjük össze a naplókra vonatkozó szakirodalomból: „*a napló a legtöbb nyelven olyan műfaji meghatározás, amelyik fogalommal emeli az írás időpontját, azt, hogy a naplót napról napra írják. [...] Ez a műfaj napponkénti feljegyzésekből áll. Nem folyamatos, összefüggő írás, hanem elliptikus, töredékes, mozaikszerű és rendkívül szubjektív. Áthatja a személyesség. S az is benne van ebben a fogalomban, hogy rendkívül sokféle dolog lehet az, amit az ember naponta feljegyez, nincs e műfajnak semmiféle tematikai kötöttsége sem*”.⁸ „*A naplóíró azon frissiben és melegében számol be tapasztalatairól és élményeiről [...], megtörtént eseményekről kíván tudósítani, s az elbeszélő többnyire azt írja le, amit maga látott, maga tapasztalt [...], napról napra, azon melegében örökíti meg élete*

vagy környezete eseményeit.”⁹ „Az idő irreverzibilitása itt kikezdhettelen konvenció. Úgy látszik, ez a műfaj egyedül megfogható karakterjegye.”¹⁰

A naplóműfajnak lényege még „a szinkronitás, a csak kis késedelmet tűrő egyidejűség”.¹¹

A napló stílusával kapcsolatban a VILÁGIRODALMI LEXIKON a naplóforma közvetlen és kötetlen voltára hívja még fel a figyelmet, s megállapítja: „...mondatfűzése és szerkesztése kidolgozatlan, nemegyszer laza. Egyszerűbb mondatformák, kevesebb ige és kötőszó, több főnév; vázlatosság, rapszodikus előadásmód, olykor az élőbeszédhez való közelítés jellemzi”.¹²

Összességében kijelenthetjük, hogy a fenti megállapítások alól csupán a KURUC ÁDÁM TESTVÉREM című vers lóg ki némileg, Ady naplóverseinek többi része megfelel a napló-műfaj kívánalmainak.

Ady naplóverseit a szerző–mű–olvasó hármasság felosztás alapján érdemes közelebről is megvizsgálni, a fenti megállapításokra is reflektálva. A legfontosabb kérdés a szerző érdekét boncolgatja, vagyis azzal foglalkozik, hogy milyen funkciót tölt be a naplóírás az életműben.

Alkotóválságok idején gyakorta születnek naplók. Philippe Lejeune egyenesen úgy fogalmaz, hogy „A napló gyakran krízisekhez kötődő tevékenység: diszkontinuitása megszokott dolog, s ez egyébiránt mélyen beivódik a napló ritmusának érzékeny magjába”.¹³

Ha Ady naplóverseinek szigorúan vett keletkezéstörténetét vizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy nála is „válságnapló”-ról van szó, hiszen az első naplóköltemények keletkezésének idején Érmindszentre húzódott vissza a duk-duk cikk vihara elől.¹⁴ Következő négy naplóbejegyzésének (kötetben MEGINT PÁRIS FELÉ) az ígézetét veszített Párizs válik az ihletőjévé: már sehová sem vágyik a költői én, anélkül menekül valahonnan, hogy bárhova is menekülne. 1914 elején íródott naplóverse keletkezésekor pedig Ady orvosi kezelés alatt állt a városligeti Park (Liget) Szanatóriumában, s a műből kicsendülő rezignáltság is valamiféle válságra enged következtetni. Ezt erősíti az alcím is: MONDJUK: JANUÁR HUSZONKILENCEDIK NAPJÁN, azt érzékeltetve, hogy a napok teljesen egyformák, ez a bejegyzés a sanatóriumban eltöltött napok bármelyikén bekerülhetett volna az ismét félbemaradt naplóba.

A napló kezdete egyébiránt „...majdnem mindig kiemelt fontosságú: ritka az olyan eset, amikor ennek hangsúlyozása nélkül vágunk bele. Különböző módon jelöljük ki az írás eme új területét: tulajdonnévvel, címmel, mottóval, ígérettel vagy bemutatkozással”.¹⁵ Ady sokatmondó címmel indítja a maga naplóját: EGY MEGÍRATLAN NAPLÓBÓL. A „megíratlan” szó értelmezhető utalásként arra, hogy a duk-duk vita okozta vihar elültével a szerző felhagy a naplóírással, de olvasható üzenetként is a naplóverseket ajánló Hatvany Lajosnak: a naplóversek pusztán félbemaradt kísérletnek tekintendők. Ezt látszik alátámasztani egy Ady-level részlete is, melyben ezt írja: „...még mindig nem tudtam [...] a napról-napra való vallomás igazi, forró és becsületes módját eltalálni. Ezek csak akarások még”.¹⁶

Ezt a feltételezést erősíti még Adynak egy (fent már idézett) jegyzete is a Nyugat 1914. február 1-jei számában: „Lengyel Menyhért jó barátom valami esztendőre-szóló lírikus naplóból közölt a lapunkban mutatót a múltkor, s nekem ötesztendő tervem egy esztendőről verses naplót írni. Hatvany Lajos barátom biztatott e terv fölöttlésekor legjobban írni: megírni minden nap életét, tehát líráját s az napokét is, amelyeken üreseknek véljük magunkat. E forma nem az enyém, de mindenkié, a Lengyelé is, de hátha mégis belekezdenék az én lírikus naplómba? Persze saját naptári évem szerint: egyik kötetemtől a másik újig, szóval szépen és naivan. Ha netán megkezdem az én esztendő, verses naplómat, ne gyanúsítson majd senki avval, hogy példát kaptam. Viszont Lengyel Menyhért írja tovább, mert érdekes, komoly és értékes, amit napjairól sok körültekintéssel, de szépen megír.”¹⁷ Ady 1914-ből való verses naplója e jegyzettel egy napon jelent meg EGY NAPLÓ KEZDETE címmel, feltehetően azt sugallva, hogy hamar-

san jön a folytatás. Ez azonban elmaradt, a kötetbe rendezéskor ezért változtatta a költemény címét NAPLÓTÖREDÉK EGY SZANATÓRIUMBAN-ra.

Természetesen az elsőként megjelenő lírai napló „*megíratlan*” jelzője utalhat arra is, amiről Philippe Lejeune beszél: „*A napló már kezdettől fogva virtuálisan befejezhetetlen, hiszen mindig lesz az írás után megélt idő, amely újabb írást tesz szükségessé, s egy napon ez az idő a halál formáját ölti magára.*”¹⁸

Érdeemes még megjegyezni, hogy válságnaplók esetén különösen nagy szerep jut a befejezésnek, hiszen „*A krízisnapló [...] a saját befejezését keresi. Kiutat keresünk a krízishelyzetből és következőképpen magából a naplóból is.*”¹⁹ Ezért is történhetett meg, hogy az Ady-életműben csupán két félbemaradt kísérlet található a naplóírásra.

A költő szempontjából fontos még az Ady-féle naplóversekben a dokumentáció igénye, ami elsősorban persze saját lelkiállapotának dokumentációját jelenti, melybe számadás és összegzés is vegyül. Mint már említettük, az 1909. január 21-i bejegyzés (kötetben KURUC ADÁM TESTVÉREM) kilóg a naplóversek sorából – a másik három költeménynél a hely s az idő dokumentációja is fontos szerepet játszik. Igaz, az 1914-es naplójegyzet későbbi címében az időre való – egyébként is pontatlan – utalás eltűnik.

Az EGY MEGÍRATLAN NAPLÓBÓL esetében, amikor a szerző kötetben is megtartotta a dátumokat s a helymegjelölést (Érmindszent), az írás ideje és helyszíne magában a szövegben is megjelenik:

*„Itt jött rám a Karácsony,
Rám, a kesely arcú pogányra,
Itt jött rám a Karácsony,
Gyermekségem falujában”*

Sőt, a költői én arcában Ady a saját arcképét jeleníti meg, amikor magáról mint „*kesely arcú pogány*”²⁰-ról beszél.

A versfüzér jellegű műben a költői én érzései is helyet kapnak – az első bejegyzésben azonban még nem kerülnek bővebb kifejtésre.

A második részben az első szakasz „*pogány*”, illetve „*megettérít*”, „*visszaingat*” kifejezései értelmeződnek: a hitét veszített költői én sóvárgása a hit után olvasható ki a három négysoros strófaból. Bizonytalan ez a sóvárgás, amit az is jelez, hogy mindhárom szakasz a „*Talán-talán*” határozószavakkal kezdődik. Maga a költői én sem bizonyos abban, vissza akar-e térni az elveszett istenhihez.

A harmadik rész határozott hangjával, kemény állásfoglalásával a második rész elentéteként meghatározza önnön programját:

*„Békesség az Istennek,
Békesség az embernek,
Békesség az életnek,
Békesség a halálnak,
Békesség mindeneknek,
De nekem
Maradjon háborúság.”*

A január 17-től január 20-ig tartó négy bejegyzés MEGINT PÁRIS FELÉ címmel került kötetbe, ahol már nem szerepel a hely- és időmegjelölés, a költemény írásának helyszíne, a költő szeme elé táruló látvány, illetve érzései azonban szerepet kapnak a versben:

„*Unt hegyek, kik maradtok
S élémkacagó völgyek.
Jaj, jaj, jaj,
Nincs akiktől búcsúzzak
S akiket üdvözöljek.
[...]
Rohanó vonatomból
Néha félve kinézek.*”

A négy bejegyzésből más-más lelkiállapot rajzolódik ki. Az elsőből (január 17.) csatlódás, rezignáció. A második bejegyzés (január 18.) sajátos ellentétet hordoz: a korábbi évek lelkesedésének hangját meg-megszakítja a jelen kiábrándultsága. Párizs egykor a fiatalságot, a szerelmet jelentette Ady számára, most azonban nem tudja, mit reméljen ettől az újabb úttól. Mégis a lelkesedés az alaptónusa ennek a négy strófának, hisz azt idézi fel, milyen érzésekkel indult Párizsba az első utak alkalmával. Az öröm, a lelkesedés csendül ki a pozitív határozókból („szépen”, „szerelmesen”, „lágyan”), a strófa lüktető ritmusából. Csupa fény, csupa csillogás ennek a résznek a Párizsa. A harmadik részben (január 19.) már „valótlan emlék”-ekről beszél:

„*Sebzett száz kézzel fogdos össze
Száz nagy polip, valótlan emlék*”

– mintha azt mondaná, Párizs az első utak alkalmával csakis a saját felfokozott lelkiállapotának köszönhetné varázsát. A végleteleg feszíti ezt a hangulatot az utolsó rész (január 20.), ahol a költő Párizst egyenesen az étellel azonosítja. Pontosabban a kedvvel, a pénzzel, az asszonnyal – ha ezek nincsenek, az élet sem kell már.

Az 1909. január 21-i bejegyzés (kötetben – a hely és idő megjelölése nélkül – KURUC ÁDÁM TESTVÉREM) ellenben teljesen nélkülözi a külső körülményekre vonatkozó dokumentációs elemet. A költemény ama kevés kuruc vers közé tartozik, mely hetyke, kötekedő, szókimondó hangot üt meg. Felvezetése több olvasatot tesz lehetővé, számunkra legvalószínűbbnek az tűnik, hogy a szerző egy álmát s benne „Kuruc Ádám” szavait tárja elénk. A mű egy álom visszhangjaként való értelmezését éppen az teszi lehetővé, hogy a vers a naplóversek sorában jelent meg, hiszen a pszichoanalízis hatására az álomértelmezés igen gyakori témája a naplóknak. (Csáth Géza 1914–15-ös naplója például gazdag tárháza az álomleírásoknak.) A KURUC ÁDÁM TESTVÉREM további jellegzetessége, hogy a mű több mint kétharmad része idézőjelek között szerepel, s a címében szereplő „Kuruc Ádám” monológjaként olvasható. A költeménynek fontos eleme a kihagyás; tulajdonképpen egy olyan dialógust előidézve, melyből az egyik szereplő (a költői én) szavai teljesen hiányoznak, „Kuruc Ádám” szavai után következének, ám ezeket a költő kihagyta a költeményből. Ráadásul a versből az sem derül ki, mire reflektál a beszélő. Mindenesetre a mű „*De ki kuruc nem pityereg*” sora párbeszédbe lép a vele már címében is rokonságot mutató ESZE TAMÁS KOMÁJÁ-val, ahol ezt olvashatjuk: „*Már eleget sírtam.*”

Az 1914-es naplójegyzet, melynek stílusát leginkább jellemzi az élőbeszédhez való közelítés, a megírás napjának eseményeiről tudósít, megadva ezzel a saját keletkezés-történetét:

„Ma verseket írtam: kellett
S így írtam a verseket már régóta,
Mert olcsó a nótás és a nóta.

Bocsánat: jött négy-öt s több levél
S kik írták tegnap, arra nem gondoltak:
[...]

Este: hazug, jó és szép szökés.”

– ahol a „szökés” valószínűleg Adynak arra a szokására utal, hogy ha tehetne, esténként szívesen szökött ki a szanatórium(ok)ból, hogy egy kedves kiskocsmában töltsse idejét.

Mindhárom igazán naplószerű versnek központi eleme a jelen és a múlt összevetése, s mindháromban a múlt vágyott, kívánatos, a jelen menekülésre készítő. Míg az EGY MEGÍRATLAN NAPLÓBÓL verssoraiban a gyermekkor ártatlanságába, a falu békéjébe vágyik vissza a költő, addig az 1909. január 17-i, 18-i, 19-i és 20-i bejegyzésekben (kötetben MEGINT PÁRIS FELÉ) az öt évvel azelőtti Párizst, az öt évvel korábbi lelkiállapotát, az öt évvel azelőtti önmagát siratja el. Az 1914-es naplójegyzetben a jelen egyhangúsága állítódik szembe a nagybetűs s ezáltal mitizált Tegnappal.

Ami a naplóírók és -olvasók viszonyát illeti, Ady naplóverseiről megállapítható, hogy semmiképpen sem abba a csoportba tartoznak, melyeket a szerző önmagának, a majdani publikálás lehetősége/célja nélkül alkot. Ady a naplóverseket éppúgy megjelenésre szánja, mint folyamatosan keletkező egyéb költeményeit. Semmiféle különbséget nem tesz e naplóversek s a többi mű között, hiszen az írás Ady számára immensen dialogikus természetű – mindenképpen számít az olvasóra.

A harmadik szempont a napló mint mű kérdése. Két alaptípus különböztethető itt meg. Az egyik az életműtől elkülönülő, monologikus típus.²¹ Franz Kafka vagy Szabó Lőrinc naplója lehet példa erre a változatra. A másik típus az életműbe illeszkedő, az oeuvre-rel intertextuális kapcsolatot fenntartó naplóké. Ady naplóversei az életmű többi versével parataxisos relációban vannak, vagyis azokkal egyenértékű funkciót töltenek be. Ugyanúgy folyóiratban jelennek meg először, majd ugyanúgy kötetbe, ciklusba rendezi őket a költő. Ráadásul csak az első naplóversben (EGY MEGÍRATLAN NAPLÓBÓL) tartja meg az idő- és helymegjelölést, a többiből elhagyja. Az életműbe való integrációt szolgálja az is, hogy a folyóiratban még NÉHÁNY JANUÁRI NAP címmel megjelenő mű kötetben két részben, két ciklusban új címekkel jelenik meg (MEGINT PÁRIS FELÉ és KURUC ÁDÁM TESTVÉREM) – így már a külsőségek közül semmi nem utal a költemények naplójellegére.

Érdeemes még röviden kitérni a naplóírás technikájára is. A napló a rendszeresség műfaja, mely készülhet folyamatos-lineáris és csomópontos technikával is. Ady lírai naplórészleteit a csomópontos technika jellemzi. Ez a fajta naplójegyző módszer kevésbé formális a folyamatos-lineáriséhoz képest, melynek a rendszeresség a legfőbb jellemzője. A csomópontos technika esetén a naplóíró élete fontosabb eseményei alkalomával fordul a naplóíráshoz.²² S mint már utaltunk rá, Ady élete válságaihoz nyúlt a naplóformához.

Bár az életműben a fentebb tárgyalt négy vers képviseli a naplóverseket, azok a költemények is a naplóversekkel rokoníthatók, melyek végén helységnévjelölés olvasható. Az első nyolc naplóbejegyzést tömörítő SZERETNÉM, HA SZERETNÉNEK kötetben ilyen

az ÉSZAKI EMBER VAGYOK, mely a vers tanúsága szerint Monte-Carlóban született, a KISVÁROSOK ŐSZI VASÁRNAPJAI, mely Kaposvárott, Az ÖRÖK HALÁL-MENET, mely San Remóban, illetve Az IFJÚ RAJNÁNÁL, mely Rheinfeldenben, s melynek végén a helységnévjelölés mellett datálás (aug. 24.) is található. (A nyomdai kéziratban szerepel még két olyan költemény, melyek alatt találunk helymegjelölést, ám ezt mindkét esetben törölték a korrektúrapéldányban – az ÁLMODIK A NYOMOR alól a Budapestet, a DURUZSLÁS A JÉGVE-REMBŐL végéről a Kolozsvárt.) Az 1914-es év versterméséből, amikor is az EGY NAPLÓ KEZDETE íródott, ilyen a LEVÉL A VÉGEKRŐL, mely Érmindszenten született, az időmegjelölés szerint 1914 júniusában.

A SZERETNÉM, HA SZERETNÉNEK kötetben még egy egész ciklus áll szoros rokonságban a naplóversekkel, nevezetesen A HÁGÁR OLTÁRA ciklus, melynek részei egy szerelmi önéletírás darabjaiként is olvashatók.

Függelék

Meglehetősen ismeretlen versről lévén szó, érdemes az 1914-es naplójegyzetet elejétől a végéig idézni:

Ady Endre

EGY NAPLÓ KEZDETE

Mondjuk: január huszonkilencedik napján.

*Rend, félelem, szanatórium,
Elmaradt csókok s duplával ígértek:
Értek-e valamit s mennyit értek?*

*Ma verseket irtam: kellett
S így irtam a verseket már régóta,
Mert olcsó a nótás és a nóta.*

*Bocsánat: jött négy-öt s több levél,
S kik írták tegnap, arra nem gondoltak:
Mi volt nekem a Tegnap és Holnap.*

*Este: hazug, jó és szép szökés
Barátok, kik jó szóval megadnak
Mit a nők tettként megtagadnak.*

Jegyzetek

1. Hatvany Lajos: ADY II. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1959. 141–142.
2. ADY ENDRE ÖSSZES LEVELEI. Akadémiai Kiadó–Argumentum Kiadó, 2001. II. 157.
3. DISPUTA. *Nyugat*, 1914. február 1.
4. Balázs Béla: NAPLÓ 1903–1914. Magvető, 1982. 470.
5. Uo.
6. VILÁGIRODALMI LEXIKON. Kilencedik kötet. Akadémiai Kiadó, 1991. 65.
7. Balázs Béla: i. m. 470.
8. Görömbei András: A NAPLÓFORMA MAI VÁLTOZATAI. *Alföld*, 1993. 2. 56.
9. Pomogáts Béla: MAGÁNBSZÉD KÖZÜGYBEN – AZ ÚJABB MAGYAR NAPLÓIRODALOM HAGYOMÁNYAIRÓL. *Alföld*, 1991. 8. sz. 71–73.
10. Veres András: EGY MŰFAJ A GYORSULÓ IDŐBEN. *Alföld*, 1993. 2. 47.
11. Tarján Tamás: SZEMMAGASSÁGBAN XV. *Palócföld*, 1994. 1. 87.
12. VILÁGIRODALMI LEXIKON, 65.
13. Philippe Lejeune: ÖNÉLETÍRÁS, ÉLETTÖRTÉNET, NAPLÓ. L'Harmattan, 2003. 215–216.
14. Kenyeres Zoltán: ADY ENDRE. Korona Kiadó, 1998. 42.
15. Lejeune: i. m. 210.
16. ADY ENDRE ÖSSZES LEVELEI II. 143.
17. DISPUTA. *Nyugat*, 1914. február 1.
18. Lejeune: i. m. 214.
19. Uo. 217.
20. „Aki Adyt ismerte, a kesely arcú pogányban úgy ráismer a mi »Bandinkra«, mintha Ady tükörképét látná maga előtt.” Hatvany: i. m. 143.
21. Szilágyi Judit: MAGADTÓL MENEKVÉSED. FÜST MILÁN: NAPLÓ. Fekete Sas Kiadó, 2004. 217.
22. Uo. 205.

Gréczi Emőke

A NYUGAT KÖRÜL

Az itt közölt, eddig publikálatlan dokumentumokat, a *Nyugat* első nemzedékéhez tartozó írók egymáshoz fűződő viszonyának relikviáit Kiss Ferenc kéziratgyűjteményéből válogattuk.

Rippl-Rónai József Móricz Zsigmondhoz írt levele egy később elmélyült barátság kezdetét dokumentálja. (Az „író” kitétel Rippl-Rónai József esetében is – főleg ebben a körben – helytálló, hiszen EMLÉKEZÉS-eit éppen a Nyugat kiadó jelentette

meg.) Ady Endre két kézirata a Nyugat kiadóval és támogatóival (Hatvany, Fenyő Miksa) való rapszodikus kapcsolatát rögzíti. Móricz Zsigmond Kaffka Margit sírjánál elmondott gyászbeszéde nem pozíciójából (a Vörösmarty Akadémia alelnöke) adódó kötelessége volt, hanem az író iránti tisztelet újabb kifejezése. Karinthy Frigyes rövid levele pedig Babitshoz és kettejük Somlyó Zoltánhoz fűződő viszonyát érzékelteti.

1. Rippl-Rónai József kéziratosa levele Móricz Zsigmondhoz

Kaposvár, Róma Villa, 1912. 10/1

Édes jó ujj [/] Pajtásom.
Édes Zsigám!

Tudom, hogy Te is gondoltál ránk, „itt a pusztaságba” – de ne hidd ám, hogy mi nem láttunk volna lelki szemeinkkel el egészen az Üllői út végéig. Karácsonykor is, meg azután is. Sőt, azt is igen el tudtuk képzelni, hogy pereputtyostól lejöttek hozzánk az ünnepekre. Ezt nektek kellett volna megérezni. Tudod, hogy van számotokra mindig egy nagy sárga szobánk – két nagy ággal és kanapéval. Így csak disznót öltünk és rómahegyi bort ittunk a ti egészségetekre is, és iszunk amíg a világ világ lesz.

— — —

Szerettelek volna látni hogyan vizsgáltad éles szemeiddel Hatvani Lacit és hogyan a másikat: Osváth-ot a karikás szemüvegével a szemein? Irdd meg röviden mi történt? Mi az igazi oka ennek az esetnek?

Nemsokára fenn leszünk. – Szeretnénk látni benneteket.

Az ég áldjon meg!

Jóskád

Rippl-Rónai József emlékezéseiből már 1910-ben (december 16.) közölt a *Nyugat* folyóirat (Munkácsy Mihályról), a kötetet 1911-ben jelentette meg a Nyugat kiadó. Móricz Zsigmonddal való ismeretségét ez év kezdetére teszi Laczkó András (ECSET ÉS TOLL. RIPPL-RÓNAI ÉS AZ IRODALOM, Bp., 1983), kapcsolatuk első dokumentuma 1911 őszéről származik: a festő levélben köszöni meg Móricznak az ajándékba küldött dedikált kötetet. Barátságuk feltehetően a *Nyugat* decemberi kaposvári estjén mélyülhetett el, ahol Rippl-Rónai köszöntőjének szövege még az Ignotusszal való kapcsolatot feltételezi erősebbnek, az ugyancsak jelen lévő Móriczról kevesebb említést tesz, az itt közölt, 1912 januárjában írott levél viszont már barátságot feltételez. (Rippl-Rónai háborús rajzait bemutató kiállításán, 1915-ben az Ernst Múzeumban a festő mutatta be egymásnak Bartókot és Móriczot. 1917-ben Móricz né, majd 1923-ban az író portréját is elkészítette. Rippl-Rónai halála után Móricz írt nekrológot a *Nyugat* 1923. december 1-jei számába.)

A „Hatvani Laci” (Hatvany Lajos) és Osváth (!) Ernő kapcsán említett „*eset*” vélhetően a ketjük között lezajlott párbaj 1911 novemberében.

Érdemes szólni a „*sárga szoba*”-ról, melyet jól ismerhetünk Rippl-Rónai több, 1909 és 1911 között készült festményéről (SÁRGA SZOBA, SÁRGA ZONGORASZOBA, KARÁCSONY stb.).

2. Ady Endre kéziratosa levele Fenyő Miksához

Kedves jó Fenyőm,

Talán te is jobban bírod ez időket, mint én: nagyon szenvedek. Ugy-e nem kell hát magyarázgatnom, milyen nehéz levelet írni? Ellenben megházasodom Adyas könnyelműséggel, méltatlan romantikával. Nyilván (mert hiszek a magam sorsos életében) a végből, hogy ilyen mátkaságra s olyan szenzációra, mint a házasság most szükségem van. De persze iszonyuan szép és sivár napok várnak reám s legalább az első két hónapunkat szeretném a piszkosabb gondoktól mentesíteni. Szegény Ignotusszal, neki már írtam s táviratoztam a dologban. Valamit proponált, de erre vonatkozó újabb bíz-

tatást nem kaptam tőle. Az Athenaeum adna ki (állítólag Laci pénzén) könyvet, ha a „Nyugat” megengedi. Ha tudsz okosabb 1000 vagy 2000 koronát kigondolni, gondold ki, hálás leszek. Túlságos és gyanus óvatosság, de kijelentem, hogy nem ezért írtam a levelemet. Fáj, hogy nem tudok olyan jó emberemnek, mint Te, legalább ilyen kontakturát tartani. Elkéstem kissé, de tudnod kell, hogy óhajtottam. Add át tisztelő kézcsókomat a feleségednek, minden tiedet üdvözölve. Öllelek szeretettel

Ady Endre

Csucsa (Kolozs-vm.)
1914 nov. 29.

Ady és Csinszka 1915 márciusában kötnek házasságot Budapesten. Ady már 1914 júniusában megkéri Boncza Berta kezét, ám a lány apja, Boncza Miklós megtagadja beleegyezését.

Még 1912-ben – miután Osváttal összeveszett – Hatvany Lajos kiszáll a Nyugat kiadóból, részvényeit eladja az Athenaeumnak. Honoráriumának elmaradt kifizetése miatt Ady bepereli a Nyugat Rt.-t, korábbi köteteinek kiadóját, az elhúzódo pereskedés éve alatt, 1914 (KI LÁTOTT ENDEM?) és 1918 (A HALOTTAK ÉLÉN, Pallas) között nem jelenik meg verseskötete, holott a folyóirat minden számában közli a költő új verseit. Ady kiadási jogait végül Hatvany vásárolja meg, és 1917-től havi járadékot fizet Adynak, egyben finanszírozza új köteteinek és a régebbi kötetek újrakiadásainak (az Athenaeumnál) megjelentetését.

Hogy Ady mégis pénzt kér Fenyő Miksától, annak oka a Hatvanyval még meg nem kötött kontraktus és a per végkifejlete körüli bizonytalanság. Ady nem szakított a *Nyugattal*, amit Hatvany nem vett tőle jó néven („Ady, aki engem biztatgatott, ugyanakkor ellenfeleimmel is fraternizál”, Hatvany: ADY A KORTÁRSÁK KÖZÖTT, 1919).

3. Ady Endre kézírata

A Nyugat hírei

Ady Endre tudósítja azokat, akiket az ő dolgai érdekelnek, a következőkről. 1.) Három kötetnyi verse várja, hogy könyvvé váljék s egy furcsás próza-könyv is és hogy nem ő rajta múlt, hogy ez a négy kötet csak majd szeptember-októberben jelenhetik meg. 2.) Balázs Béla „Lélek a háborúban” című könyve szívéhez közel-esik s csak bajai, betegsége miatt nem írt eddig róla, de írni fog, ha él. 3.) Érdekes könyvek, kéziratok küldődtek hozzá s ezeket is (ígéret, de talán beváltható) meg fogja próbálni és becsülni. 4.) A magyar protestáns egyházi folyóiratokban meghurcoltatott és megvédelmezett, de a „Nyugat” közönségét nem akarja untatni avval, hogy itt harcolja ki magát és igazát.

Az írás születésének időpontját Balázs Béla kötetének (Kner) 1916-os kiadási éve segít megállapítani. Ady ekkor már nagybeteg volt, mégis besorozták, és egy kolozsvári hotelben kellett kivárnia, hogy felmentsék a katonai szolgálat alól.

Még 1915-ben összeállított egy kötetet A NAGY HITETŐ címmel, melynek címlapját Csinszka rajzolta meg, és 1915 márciusában a *Nyugat* meg is hirdette, ám sem a verseskötet, sem az összegyűjtött novellák kiadására a költő és a Nyugat Rt. közötti per miatt nem került sor. (Lásd az Ady által Fenyőnek írt levél kommentárját.)

Balázs Béla kötetéről végül nem jelent meg kritikája. Ebben az időben Jékey Aladárra, Hal-mágyi Samura és Tömörkény Istvánra hívta fel a *Nyugat* olvasóinak figyelmét, kritikát pedig Tersánszky Józsi Jenő (VIZONTLÁTÁSRA, DRÁGA), Ignotus (EGY ÉV TÖRTÉNELEM), Révész Béla (BEETHOVEN-MINIATURE) könyvéről írt.

Az őt „meghurcolók” vezérszónoka Rákosi Jenő volt, aki durván nekiesett Adynak, „*Hatvány kitarítottját*”-nak, főként háborúellenes verseiért támadta 1915 novemberében a *Budapesti Hírlap* hasábjain. Móricz, Jászi, Ignó és mások Ady védelmére keltek, és Ady is válaszolt egy igen indulatos írással, amit a *Nyugat* végül nem közölt. Ellenben védekező „nyilatkozatainak” a kolozsvári *Újság* 1916 januárjában helyet adott, a *Nyugat* pedig márciusban lehozta Ady AZ ÉN KÁLVINISTASÁGOM című írását.

A *Világ* május 5-én jelenteti meg A PROTESTÁNS SZEMLENEK című Ady-cikket, ahol ismét „Dunántúli” (Rákosi írói álneve) áll a célkeresztben, és ahol utal arra, hogy a *Protestáns Szemle* a fenti, *Nyugat*-béli publicisztikája miatt „*egyházi átok alá*” vetette. Ugyanebben a témában született még két Ady-írás: ELLENSÉGEKKEL EGY SZÁNDÉKON (*Nyugat*, 1916. május 16.), VALLÁS ÉS DEMOKRÁCIA (*Világ*, 1916. június 29.). Végül tehát a *Nyugat*ban is igyekezett kiharcolni az „igazát”.

4. Móricz Zsigmond kézzel javított gépirata: gyászbeszéde Kaffka Margit és fia sírjánál

Gyászoló gyülekezet,

Két koporsót eresztettek le itt előttünk a nyitott sírba. A nagyobbikban Kaffka Margit teteme van gondosan elhelyezve, a kicsiben kicsi fiáé. S én itt állok s nézem a dermedt képet, az erőszakosan elpusztított meg az ugyanazon járvány által lefonnyasztott csírra hogy tűntek el az életünkéből.

Kötelességem, hogy még egyszer köszöntsem kedves elmentünk emlékét a Vörösmarty Akadémia nevében s most tétován és ijedten állok itt, mint ember, mint talán osztályosuk a sorsban...

Fekete hajú, sápadt arcú, mély és ámuldozó szemű „Margit asszony”, aki mindenkítől félt [*áthúzva: egy kicsit*], mindenkit szeretett, mindenkit megnézett és megörökölt: borzongóan gazdag idegéletű író, aki olyan páratlan gazdagsággal szította lelke aranyporát, aki két kézzel halmozta fel másoknak szíve érzései fölösét: hol van Kaffka Margit... Hol a legnagyobb magyar íróasszony, aki kézben vitte bibliai olajmécsesét, melyet a Lélek táplál örök fényvel, s amerre járt vele, vezetett s vezetni fog minden időkig, csak ennek a szegény, most széthulló magyar életnek rombadólt törmelékei közt is... Hol van Kaffka Margit, a költő, akiből életre gyöngyözött a vérző sebajkú líra, amely szegény, meggyötört, munkában, életben elizzott szívnek zenéjét zenélte szívből szívbe át... Hol van Kaffka Margit, a mindig gondozott, finom előkelő, magán uralkodó úri lélek... Ah hol van megint egy áradóan kibuggyanó jajongása a Létnek.

Elment, eltűnt s eltűnése annál fájdalmasabb, mert nem az emberi élet immár megszokott s elviselhető rendes útján ment el. Elment azon az úton, amely ugyanígy fogyasztja most minden irányban s minden lehetetlenségeken át az egész magyar fajt. Elment azok után a millió deli férfiak után, gyenge asszonyi tetem, akik acélgolyóktól és bombáktól és bajonett szúrásoktól találva léptek át az ős Halál szelíd kapuján... Borzasztó idők: földművelésünk a sírok ásására apadt, iparunk helyett a temetői ipar fejlődött ki... Hogy elmentek, hogy elhulltak a termő lelkeknek, a termő magvaknak legdrágább garmadáit...

Hol vagyunk most, micsoda emberi élet az, amely körülöttünk van! Dermedten hull alá a szárnyaszegett gondolat, megfagyott minden érzés, indulat és eszme: fásult csüggedtség lóg a lelkeken a kihajszolt háborús irtózatok után... Kimerült nemzet s csüggedt apostolok...

Óh és e sírba szállt egy az apostolok közül, óh emberiség, nézz e sírra, erővel teljes élet pattant itt ketté... Emberek, emberek, hová jutottatok... Ötven hosszú hónapokig

vagdaltátok cserepekbe a lélek drága korsóit, s most még folyton egymást ölitek-é? Nem volt elég a harc?

Nem halljátok a szférák zenéjét s nem a Természet gúnykacaját... [*áthúzva: Ti ölitek egymást? Csak rajta:*] hogy fölszabadulnak az ősellenségek miriádjai a természet koronája ellen. Fölfalnak benneteket a láthatatlan farkasok és tigrisek csordái...

Ránk vannak szabadítva a sors méhéből minden elemek, mert fekély és rothadás borítja az emberiség lelkét: ennek a gennyes kórnak türelmi kényszere alatt lebegnek fel a fekete halál lobogó magvai, amelyek elemésztették e szegények életgyökerét s a melyek készen állanak, hogy hullákkal tömjék meg a bérkaszárnnyakat és holttetemekkel borítsák az országutakat.

Szegény halottaink, menjetek el magnak a föld kebelébe s ezer és ezer halál-testvértel hajtásotok ki minél előbb, kikeletre, az emberi szívekben a nagy lélekváltást, amelynek el kell jönnie, ha csak az emberiség nem akar egymás szívetől megverettetve mind mind utánatok visszahullani, ahonnan vétettünk: a Földbe...

Kaffka Margit, a megháborodott emberi szívek harcának drága és ártatlan áldozata, isten veled.

A temetésről (1918. december 4.) talán a legmegrázóbb emlékezés Schöpflin Aladártól való: „Kaffka Margit temetése a farkasréti temetőben, ólmos-esős zord decemberi alkonykor, a háborús katasztrófa pánikjában és a spanyol-betegség szörnyűségének tetőpontján vergődő város felett. Harmincan-negyvenen lehetünk, félelemtől vacogva, hidegtől dideregve, tompa fájással gyötört szívünkben. Még ma is iszonyat fog el, ha álmatlan éjjel rá gondolok. Akkor éreztem először életemben a halál borzalmas valóságát. Az volt az érzésem, hogy most minden meghal.” (TEMETÉS UTÁN EGY NAPPAL. *Nyugat*, 1928. november 16. Tóth Árpád-émlékszám.) Kaffka Margitot és fiát november 26-án szállították kórházba (Schöpflin egy nappal korábban járt náluk, ekkor a kisfiú fejfájásra panaszkodott), halálhírüket a Vörösmarty Akadémia alakuló ülésére Hatvany Lajos vitte december 1-jén.

A *Nyugat* nevében Babits, a Vörösmarty Akadémia nevében Móricz búcsúztatta Kaffkát. A *Nyugat* tudósítása (1918. karácsony) csak összefoglalja a két gyászbeszédet, de nem közli szöveg-hűen. Már ekkor elkezdődik a gyűjtés az író síremlékére (kezdetnek a Vörösmarty Akadémia 5000, Fenyő Miksa 400 pengőt ajánl fel), Kövesházi Kalmár Elza művének felavatására 1939. június 11-ig kell várni, az avatóbeszédet Schöpflin Aladár mondja (közölve: *Nyugat*, 1939. július).

A Vörösmarty Akadémia elnöke a nagybeteg Ady volt, az elnöki teendőket ekkor ténylegesen Móricz látja el, aki a *Nyugat*-ban már 1912 elején (február 1.) csodálattal adózik a SZÍNEK ÉS ÉVEK iránt, amely akkor még könyv formájában nem, csak a *Vásárnapi Újság* által közölt folytatásokban jelent meg.

5. Karinthy Frigyes kéziratos levele Babits Mihályhoz

Kedves Mihály,

Tudod, nem szoktam protezsálni, pláne verset. Most mégis megteszem, mert Somlyó Zoltán, akinek idemellékelt igazán szép (bár kissé feltűnően beauadelairi) [!] versét küldöm Neked a *Nyugat* részére, meg van győződve róla, hogy Te személyesen utárod őt. Nagyon kérlek, a kedvemért – ha lehet – olvasd el szeretettel, Somlyónak tudtommal nem volna kifogása, hogy egy-két szót vagy interpunkciót kijavítsak benne, ha közlésre jónak látod.

Szeretettel ölel

Karinthy F

935 ápr 14

Somlyó Zoltán változó színvonalúnak tartott verseit a *Nyugat* viszonylag ritkán közli. Ezúttal a baráti köréhez tartozó Karinthynek mégiscsak sikerülhetett a versrovatot szerkesztő és Somlyót nem különösebben kedvelő Babitsnál elérni, hogy a versek helyet kapjanak a lapban: 1935. júniusi száma a PÁPOK I., PÁPOK II. és PÁPOK III. című verseit közli.

Fennmaradt egy levél 1928-ból (az OSZK gyűjteményében), amelyben a nagy szegénységben élő Somlyó Zoltán Babitshoz fordul a Baumgarten Alapítványtól kapható esetleges támogatás ügyében, és ehhez mellékel egy levelet Karinthytól, aki a „*legteljesebb meggyőződéssel*” támogatja Somlyó kérését.

Karinthy és Babits habitusa, életmódja igencsak eltért, azonban kölcsönös tiszteletükről számos kritika, méltatás és levél tanúskodik. Karinthy Ferenc egy nyilatkozatában említést tesz egy hangfelvételtől is, amelyet 1940 februárjában Babits játszott le neki, amikor Devecseri Gáborral vendégségben jártak a beteg költőnél. A felvételen a szófukar Babits és a bőbeszédű Karinthy beszélgetett kellemes hangulatban egymással. (KARINTHY FERENC EMLÉKEI BABITS MIHÁLYRÓL. BABITS ÉS KARINTHY FRIGYES. Bp., 1988.)

Kelevéz Ágnes

EGY LEGENDÁS OSVÁT-LEVÉL NYOMÁBAN

Az induló *Nyugat* egyik nagy felfedezettje Babits Mihály. 1908. november 19-én a *Nyugat* elegáns, céges levélpapírján Osvát egymondatos levelet ad postára a Fogarason tanító, pályája elején álló költőnek: „*Tisztelt Uram, kérem, küldje el nekem összes műveit. Híve Osvát Ernő*”.¹ Babits hamarosan válaszol, és kéziratokkal kitömött borítékot küld a szerkesztőségnek. A visszaemlékezések szerint így kezdődik az a több évtizedes történet, melynek során Babits a *Nyugat* állandó munkatársa, majd végül főszerkesztője lesz. Volt-e előzménye a híres levélváltásnak? Mi került a küldeménybe? Mit választott ki Osvát közlésre? Mi lett a további sorsa a kéziratoknak? Izgalmas és eddig megválaszolatlanul hagyott kérdések.

Babits 1923-ban, Osvát Ernő írói jubileumán, a következőképpen eleveníti föl kapcsolatuk kezdetének történetét. „*Elmondom, hogyan kerültem én az Osvát Ernő gárdájába. A Nyugat első évfolyamában kritika jelent meg arról a híressé vált váradi verskönyvről, ami az én első darabjaimat hozta, havasok alján búsultam én akkor. Kiváló költő írta a kritikát, szép és okos cikk volt, de kissé túl szigorú, engem alig méltatott említésre. Most jól megérteni, mit tett Osvát Ernő, ahhoz tudni kell, mi neki az írott szó. [...] A toll, az írás tisztelete, szinte mint egy vallásos tilalom, megnehezítette betűit s megsokszorozta értéküket. S ezért az a szerkesztői jegyzet, amit akkor ehhez a kritikához csatolt, s amelyben, kilépve a láthatatlanságból, engem, fiatal és ismeretlen költőt, különösen és név szerint védelmébe fogott, ez a pár egyszerű és prózai szó a csillag alatt szinte avval a pátozzsal hatott, mint mikor a néma megszólal, váratlan és csodamód, hogy valami drága kincset megvédjen.*”² A „*váradi verseskönyv*” A HOLNAP, a „*kiváló költő*” pedig Kemény Simon, aki Ady köpönye alá sorolva be minden holnapost, a következő pár mondatot írta az újonnan föltúnt fiatal költőről: „*Mert csakugyan ezeknek apjuk, anyjuk, nagyapjuk: mindenük Ady Endre. Még Babits Mihálynak legkevesébe, de neki is.*” Ehhez az ismertetéshez fűzte Osvát Ernő sokszor idézett, kivételes szerkesztői érzéket

bizonyító lapalji megjegyzését: „*A Babits Mihály nagy tehetsége csodálatos jeleinek felmutatása oly érdeme A Holnapnak, mely említetlenül nem hagyható.*”³ Hogy mennyire ritkaságszámba menő volt részéről ez a gesztus, bizonyítja Schöpflin Aladár emlékezése, melyben felidézi, hogy az alig publikáló, szigorú szerkesztőt barátai egy életen keresztül tréfálták e lábjegyzete miatt, mondogatván, hogy „*ez a megjegyzés az ő összes műve a Nyugatban*”.⁴

Babits így folytatja a történetet: „*Pár nap és már levelet is kaptam tőle, messze Fogarasba – egy valóságos levelet Osvát Ernőtől! – én persze akkor még nem is tudtam, hogy milyen nagy és ritka dolog ez. Akkor küldtem neki azt a verset, amit elsőnek fogok fölolvadni.*” Majd a Víg-színház ünnepelő közönsége előtt elszavalja Az ÖRÖK FOLYÓSÓ című költeményét. Babits megőrizte s hagyatékában ma is megtalálható ez a rövid, de irodalomtörténeti szempontból annál fontosabb Osvát-levél. Szövegét azóta számtalanszor idézték, fotómásolatát pedig ünnepélyes alkalmakkor mindig közzétették. Babits válasza és a hozzácsatolt küldemény azonban sokáig Elek Artúr hagyatékának részeként, ismeretlenül lappangott. A *Nyugatról* szóló könyvében Gellért Oszkár is emlékezetesként rögzíti az eseményeket, ő is ír Osvát lábjegyzetéről, majd felkérő leveléről. Úgy emlékszik, hogy „*hat hétre rá már jön is az első küldemény*”.⁵ Osvát gesztusának horderejét jogosan emeli ki, de adata téves: a hat hetet egyszerűen Osvát felkérő levele (1908. november 19.) és a *Nyugatban* megjelenő Babits-versek dátuma (1909. január 1.) közti eltérésből következteti vissza. Ugyanezeknek a verseknek a kézhezvételét Fenyő Miksa a *Nyugat* húszéves jubileumán a folyóirat kezdeti időszakának egyik fontos eseményének nyilvánítja, s felidézi a „*büszkeség*”-et, mely a *Nyugat* ügyét szolgálók körét eltöltötte, mikor „*Babits első üzenete megérkezett a székhely havasokból*”.⁶ A kéziratok kérdésében az egyik legheitelesebb koronatanú Elek Artúr, hiszen hozzá került Osvát öngyilkossága után a teljes hagyaték. A BABITS EMLÉKKÖNYV-ben ő is különös hangsúllyal ír a felkérő levélről és a válaszként küldött nevezetes versgyűjteményről: a szerkesztők közül alig ismerte valaki „*a messze Fogarasban tanárkodó Babitsot. Ott érte Osvát felkérő levele, amelyben arra kérte, hogy küldje el neki minden kéziratát. Osvát hagyatékában utóbb meg is találtam a kéziratköteget, eredeti és fordított versek gyűjteményét (az utóbbiak közt volt a PIPPA PASSES magyar fordítása), s a kéziratokat azután Babits kívánságára visszajuttattam neki*”.⁷ Elek Artúr a „*kéziratköteg*”-re s benne a PIPPÁ-ra pontosan emlékszik, de ő is téved egy fontos részletben: a verseket valamilyen ok miatt mégsem adta át Babitsnak, így maradhattak az ő kéziratjai között. Gál István 1942-ben a költő ismeretlen műfordításait számba véve megírja, hogy ellentétben Elek állításával, „*Török Sophie nem tud [a PIPPA PASSES kéziratának létezéséről]*”.⁸ S valóban, a PIPPA, a híres kéziratköteggel együtt, Elek Artúr hagyatékának megvásárlásakor, 1978-ban került csak elő és vált kutathatóvá az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában. Addig a hagyaték rejtélyes utat járt be: Elek Artúr tragikus halála után a háború irracionális körülményei között egy ládában bolyongott a Nemzeti Múzeum és a Szépművészeti Múzeum között, hogy végül egy kazánházból, a hulladéként való elégetés elől mentse ki a következő tulajdonos, a Szépművészeti egyik dolgozója, Németh Kálmán. A sok viszontagság ellenére is gazdag, fontosságához mérten máig nem eléggé ismert és csak részleteiben publikált hagyatékban⁹ többek között jelentős Babits-művek kéziratjai és a költőnek számos Osváthoz írt levele is megtalálható, melyeknek nagy része korai, fogarasi keltezésű, s szövegük ma már a kritikai kiadás részét képezi. Babits levélíró szokásához képest némelyikük meglepően hosszú, tervekkel, sőt néha személyes panaszokkal teli, de van egészen rövid, egy-egy névjegyre firkantott és a kézirat postai csomagjába csúsztatott üzenet is. Az a különálló levél, melyet Babits Osvát felkérésére írt válaszul, azonban a Petőfi Irodalmi Múzeum-

ban található. A kéziratot más, Elek Artúrhoz küldött levelek társaságában egy antikvárius adta el 1959-ben. Hogyan kerültek birtokába e papirosok, nem sejtjük, de az tény, hogy a többi levél címzése miatt sokáig rosszul határozták meg és datálták Babits levelét, nem Osvát Ernőhöz, hanem Elek Artúrhoz írotnak vélték.¹⁰

A kalandos és bonyolult történet miatt sokáig nem ismerhettük sem Babits választát, sem a küldemény szövegét, így nem értelmezhattük tartalmukat az események összefüggésében. Ma azonban már összerakhatjuk a hiányzó kockákat, és pontosan tudjuk, hogy a november 19-én elküldött Osvát-levélre Babits két héttel később, december 1-jén válaszol. Két okból is mentegetődik. A levél elején azért, mert az „összes műve”-ket igénylő kérést nem tudja maradéktalanul teljesíteni: „*Kívánságának nem tehettem eleget, mert műveim részint barátaimnál szétszórva, részint pedig nálam is oly rendetlen és olvashatatlan kéziratokban elhanyagva hevernek, hogy azokat oly hamarjában összegyűjteni nem lehet. Egy-néhány verset (melyekről szeretném, ha a Nyugatban jelennének meg) csatolok e levélhez s iparkodok nemsokára egyebet is küldhetni.*” Hozzáfűzi, hogy esszéit is szívesen írna a lap számára, „*például mindjárt legközelebb egyet Swinburne-ről, akit jól ismerek s akit a Nobel-díj most aktuálissá tett.*” Befejezésként pedig a kéthetes késés miatt exkuzálja magát. „*Végül bocsánatot kérek, hogy ily soká feleltem becses levelére, de rendkívüli elfoglaltságom és az a jószándék, hogy felhívására mégis többet szerettem volna összegyűjteni műveimből, némileg kimenthet.*”¹¹ A barátoknál szétszórva heverő kéziratokról szóló beszámoló nem udvarias ürügy, hanem valóságos helyzetet takar. 1908 őszén A HOLNAP megjelenése után Babits a támadások keresztútjába kerülve többször megfogalmazza, hogy elégedetlen a nagyváradi antológia szerkesztési szempontjaival, hiszen a válogatás az ő tudta nélkül történt. Ezért 1908 őszén mindent elkövet annak érdekében, hogy barátai segítségével az általa legjobbnak tartott művei megjelentetésével hitelesebb képet adjon a hirtelen reflektorfénybe került költészetéről. Juhásznak írott szeptember végi levelében be is vallja ezt a szándékát: „*Lehetőleg nyilvánosságra hozom legjobb verseimet, hogy megnyerjem azokat is, akiket a »Holnap«-ban megjelentek vadsága elidegenített.*”¹² Október 10. táján pedig ezt írja szintén Juhásznak: „*Minden válogatás nélkül mindazon verseimet, melyekről tűrhető duplikátumok állnak rendelkezésemre, mellékelve küldöm [...] A legjobb verseim nincsenek e csomóban: azok közül egypár már igen régóta Schöppflin Aladár kezei közt van: ha találkozol vele, esetleg hozd elő. (Paris, Fête Galante stb.)*”¹³

A folyóirat indulását, Babits nyugatos szerzővé válását felelevenítő visszaemlékezések, mint általában valaminek a születését elbeszélő közösségi történetek, most is egyszerűsíteneek, egyetlen kitüntetett mozzanatot emelnek kezdőponttá, azt ruházzák fel meghatározó szereppel. Történetünkben sem Osvát felkérő levele a mindent meghatározó kezdet, Babits első megjelenését a *Nyugatban* több, kölcsönös közeledési próbálkozás is megelőzte. A fiatal, publikálástól sokáig vonakodó, de sok kézirattal rendelkező költő két hónappal a folyóirat megindulása után, 1908 márciusában felveti, hogy verseket szeretne küldeni a folyóirat számára, oda szánja „*a Feketeországot, Parist, a sápadt vérvívő leányokat; s külön, a Szagokról szóló esszayt. Ha nem közlik, legalább írnak róla. S némi pezsgést és fellendülést várok ettől szellemi életemben*” – írja Juhász Gyulának.¹⁴ E tervből ekkor még nem válik valóra semmi. Közben különböző utakon Babits híre is eljut Osvát Ernőhöz, aki új tehetségeket akar toborozni folyóiratához. Juhász augusztus 26-án lelkesen írja meg a nagy újdonságot barátjának: „*Osvát Ernő, a Nyugat szerkesztője általam sürgősen kér tőled verset, prózát.*”¹⁵ A kérés megfogalmazásakor A HOLNAP antológia a nyilvánosság előtt még ismeretlen, csak pár nap múlva, szeptember elején fog megjelenni, ekkor még nem gyaníthatja senki sem, hogy országos vihart fog kavarni,

de Osvát nyilván tud készültéről s arról is, hogy az ott publikáló költők között, Ady, Juhász és Balázs Béla mellett Babits is meg fog jelenni benne. Juhász szeptember 19-én újra ír Nagyváradról, s levelében tudósítja barátját A HOLNAP kedvező váradi fogadtatásáról s arról, hogy Balázs Béla megírta neki: Babitsnak nagy sikere van Pesten A HOLNAP-ban megjelent versei révén. Ekkor ismét Osvát Ernő nevében kér verseket Babitstól: „*Osvát Ernő, a Nyugat szerkesztője postafordultával kéri címedet, verset és prózát kér tőled.*”¹⁶ Babits ennek a hírnek hatására két barátjától, Kún Józseftől és Juhásztól is érdeklődik a *Nyugat*, valamint *A Hét* postai címe után. A Kúnnak írt szeptember végi levél elkallódott, csak az október 6-i választ ismerjük, melyben Kún mentegetődik, hogy nem válaszolt azonnal a kérdésre, mert egy hetet „*Bpsten töltöttem húgom esküvőjén, így csak most írhatom meg »A Hét« címét (Népszínház u. 22) és a »Nyugat«-ét (Sajó u. 5/a földsz. 2).*”¹⁷ Babits Juhásztól szeptember 23-án ugyanezt kéri: „*Írd meg azonnal levelezőlapodon a »Hét« és a »Nyugat« címét, itt egyik újságot sem lehet kapni. Ezt feltétlenül rögtön kérem.*”¹⁸ Nagyváradról postafordultával október 5-én érkezik a válasz: „*a Nyugat szerkesztősége Budapest, Mérleg utca 5. a.*” Sőt Juhász magát ajánlja postásnak: „*Én 12–15. Pestre megyek, ha nekem küldesz új dolgaidból (vers, próza), Pesten elhelyezem őket a legjobb helyeken.*”¹⁹ Pár nappal később Juhász helyesbíti a címet, és újra felajánlja személyes segítségét: „*Kedves Mihályom, a Nyugat szerkesztősége nem – mint írtam – Mérleg – hanem a Sajó u. 5. a. van. [...] írj te is: magadról és küldj műveket, hogy Pesten elhelyezzem őket.*”²⁰ Juhász azonban nemcsak azzal segít, hogy azonnal megadja a szerkesztőség címét, hanem személyesen tesz is azért, hogy Babits publikálását a *Nyugatban* lehetővé tegye. Nagyváradról írva Osvát Ernőnek, szeptember végén külön is figyelmébe ajánlja barátját: „*Babits Mihály barátom egy idő óta nem ad életjelt magáról. Fogarason a gimnáziumban rendes tanár. Nagy magyar szomorúságai lehetnek. Ő is jobban szeretné, ha egy pinián toboz lenne, mint nem is Pesten, de Fogarason tanár.*”²¹ Október 1-jén pedig megjelenik a *Nyugatban* Kemény Simon kritikája A HOLNAP-ról Osvát Babitsot külön kiemelő lábjegyzetével. Mindezeknek az eredményeként október 10. körül Babits valóban küld továbbítandó kéziratokat Juhásznak, mint fentebb idéztük is már, „*minden válogatás nélkül*” a rendelkezésére álló összes duplikátumot postára adja, sőt hozzáteszi azt is, hogy „*egyenesen számodra írtam le egy csomót, amit még nem ismersz.*”²² Juhász teljesíti Babitsnak tett ígéretét, ahogy erről november 2-i levelében beszámol: „*verseidet személyesen adtam át Osvát Ernőnek, a Nyugat szerkesztőjének, aki prózát is kér tőled.*”²³

Juhász közvetítésének köszönhetően 1908. november 16-án a *Nyugatban* a következő Babits-versek kerülnek közlésre: A CSENDÉLETEKBŐL (ASZTALFIÓK. CUMULUS), HIMNUSZ IRISHEZ, MESSZE... MESSZE... Így Juhász következő levelében nemcsak a várva várt megjelenésről, hanem a versek budapesti sikeréről is beszámolhat: „*Verseidet személyesen adtam oda Osvát Ernőnek, és egy része (4) a Nyugat legújabb számában jött, nagy lelki szenzációt okozva mindenütt.*”²⁴

Babits izgalommal tekint a *Nyugatban* publikált költemények fogadtatása elé, Kún Józsefet, szegedi barátját faggatja róluk: „*Sokért nem adnám, ha hallanám véleményedet, (melyet mindig igen sokra becsültem) a Nyugatban megjelent újabb és régibb verseimről (egyét különben ismersz közülük).*”²⁵ Kún december elején lelkesedve válaszol: „*különösen a Himnusz Irishez tetszett.*”²⁶ A versekkel való elégedettségről nemcsak Kún számol be, hanem még fontosabb eseményként november 19-én Osvát Ernő megírja sokat emlegetett felkérő levelét Babitsnak.

A történet azonban több szálon is bonyolódik tovább. Babits még november elején kapott Budapestről egy levelet, melyben Balázs Béla arra kérte, hogy HALÁLESZTÉTIKA

című művéről írjon egy recenziót a *Nyugat* számára, hozzátéve megerősítésként, hogy már a szerkesztővel is egyeztetett róla: „*Osváttal szót ejtettünk arról, hogy magának kelle-ne írni a Nyugatba erről a könyvről.*”²⁷ Babits rövid mérlegelés után elvállalja a kötet ismertetését. Balázs november 14-én örömmel nyugtázza döntését, egyúttal gyors munkára biztatja, és beszámol arról, hogy Babits-versek fognak megjelenni a folyóirat következő számában: „*Írja meg a Halálesztetika figyelőt és küldje rögtön Osvát Ernő címére: VII. Sajó u. 5/a. Ha tegnap érkezett volna akkor a 16-iki számba jött volna. Az ügyis Babics szám lesz. Ha rögtön küldi 20-ig, akkor elsején jön.*”²⁸ Babits nem késlekedik, betartja a határidőt, és ebben az ügyben november 18-án el is küldi első levelét Osvát Ernőnek: „*Igen tisztelt Uram! Szíves közlés végett mellékelve küldöm Balázs Béla Halálesztetika című könyvének kritikáját. Maradok kiváló tisztelője: Babits Mihály.*”²⁹ A visszaemlékezések egyszerűsítő történetével szemben a valóság meglepő fordulata tehát az, hogy a levelezést nemcsak Osvát kezdeményezte, hanem vele szinte egy időben Babits is. Miközben a levelek egy-egy borítékba zárva párhuzamosan, de ellentétes irányban haladnak Budapest és Fogaras között, a megjelenő verseknek komoly visszhangja támad. A sikerről Kún József számol be fentebb idézett levelében: „*utolsó levelem óta – nem kis örömmre – országos hírvé poéta lettél. Ez – akár elhiszed, akár nem, örvendetes valóság. A héten jöttem haza Bpestről, hol sokat fordultam meg irodalmi és művészi körökben, s ahol egyébről sem beszéltek, mint a Nyugat-ban megjelent verseidről.*”³⁰

A kedvező fogadtatást érzékelve november folyamán Osvát vérbeli szerkesztőként nem veszteget el további heteket, nem vár arra, hogy felkérő levelére Babits fogarasi versküldeménye megérkezzen, hiszen ekkor már birtokában vannak a Juhász révén korábban átadott kéziratok. Eközben a konzervatív sajtó hasábjain sokasodnak a modernnek ellen indított támadások, ekkor lobban fel Ady duk-duk afférja is. Osvát dönt. Olyan fontosnak tartja letenni a garast Babits mellett, hogy miközben a költő Fogarason még válogatja „*összes műveit*”, december 1-jén a *Nyugatban* újabb csokor költeményt jelentet meg tőle: AZ ÖRÖK FOLYÓSÓ, SUNT LACRIMAE RERUM, HEGESO SÍRJA, SZÖLLŐHEGY TÉLEN. Sőt lehozza a HALÁLESZTÉTIKÁ-ról írt, frissen megérkezett recenzió szövegét is. Láthatjuk tehát, hogy Babits évtizedek múltán rosszul emlékszik, mikor az ÖRÖK FOLYÓSÓ című versét úgy olvassa fel Osvát jubileumán, mintha az a fogarasi küldemény alapján jelent volna meg a lapban. Az első komoly versek publikálása a *Nyugatban* nem a híres levélváltásnak köszönhető.

A történet másik fontos részét, a fogarasi küldemény tartalmát is többé-kevésbé pontosan tudjuk rekonstruálni az Osvát-hagyaték kéziratai alapján. Babits ebből az alkalmából adta postára Osvátnak azt a két részből álló, korábbi versgyűjteményt, melyet 1906 márciusában és augusztusában két baráti levél részeként még Kosztolányinak állított össze. A duplikátok hiányával küzdő Babits azért ezt a versösszeállítást küldte Budapestre, mert az ebben a levélben szereplő költemények jelentős részét már korábban bemásolta kéziratosa versgyűjteményébe, az ANGYALOS KÖNYV második füzetébe. A kommentáló szövegekkel megtűzdelt verseket a BABITS–JUHÁSZ–KOSZTOLÁNYI LEVELEZÉSE kötet 1959-ben természetesen nem közölhette, Rába György Babits-monográfiája sem támaszkodhatott tartalmukra, hiszen a kéziratok Elek Artúr hagyatékának részeként Osvát ládájában ismeretlenül szunnyadtak sokáig, hírük Babits kéziratának katalógusában, teljes szövegük 1998-ban a kritikai kiadásban látott napvilágot.³¹

1906 tavaszán, mikor Babits először adta postára versgyűjteményét, Kosztolányi újjongó örömmel fogadta: „*A postás keltett föl álmomból, s friss, üde, hajnali üdvözletként hozta nekem a maga ifjúságtól és erőtől duzzadó írásait s én ott azon lustán és álmosan hozzáfogtam a silabizáláshoz, s olvastam, faltam szélesre húzódtott érzéki pofával, tág orrlyukakkal; [...]*

Most pedig megfürödve az ön lelkének és költészetének forrásvízhabjaiban, nem ebédelek, hanem levelet írok önnek, az ön verseiről s zengem a dicséretét a maga levélstílusában, az öntől lopott lanton...”, majd többoldalas és lelkiismeretes kritikát ír barátjának,³² melyben cím szerint is említi a versek nagy részét. Az első küldemény 12 fóliós, és 24 verset tartalmaz: SZALMACSÉPLÉS; STRÓFÁK A WARTBURGI DALNOKVERSENYRŐL; HÁZI-MULATSÁG; RECANATI; TÁJKÉP; ARANY: CSABA TÖREDÉKEI OLVASÁSOKOR; Ó ÉJSZAKA!; ALISCUM ÉJHAJÚ LÁNYA; A HALÁL AUTOMOBILON; MIKÉNT SZÉLCSENDBEN A HAJÓ; RÉGI SZÁLLODA; TÜZEK; PRIMITÍV; DESPERATA INVOCATIO; A BÚS ROM; KI TESZ, KI VESZ...; TU ES, MON AMIE...; PARIS; ANYÁM NÉVNAPJÁRA (ANYÁM NEVÉRE címen jelent meg); TALÁLKA ELŐTT (a PAYSAGES INTIMES 7. darabjaként jelent meg); NEVESSETEK!; WAYSIDE INN (GOLGOTAI CSÁRDA címen jelent meg); MÁRCIUSI REGGELEN.

A második Kosztolányinak szóló versösszeállítást 1906. Ilona napján (aug. 18.) Babits egy francia nyelvű verses levélhez csatolja (MON CHER AMI!), melynek szövegét Belia György is közölte, hiszen ez a kézirat a Babits-hagyaték részeként már 1959-ben ismert lehetett,³³ ezt ugyanis Babits utóbb nem küldte el közlésre Osvátnak. A második verscsokor valamivel rövidebb, mint az előző, tíz versből áll: NÉVJEGYEMRE; AD ANIMOSITATEM SAPIENTUM; A PÁLYAUDVARON; GRETNÁ GREEN; S'EN EST FAIT...; DACTYLUSOK A POMEROY-ELJÁRÁSRA; EMLÉKSOROK A RÉGI PÉCSI MADARÁSZ-USZODÁRA (EMLÉKSOROK EGY RÉGI PÉCSI USZODÁRA címen jelent meg); FÊTE GALANTE (GÁLÁNS ÜNNEPSÉG címen jelent meg); IL FAUT RIRE...; LA BRUYÈRE-BŐL; SZÉP KIKELET... A küldemény napokon belül most is hasonlóan lelkes fogadtatásban részesül. „*Nem túlzok, ha azt mondom, hogy az irodalmi piacok nagyszájú kofái között elfásult lelkem csak még önben bíz, s Önt látva én is erőre kapok. Ön, édes barátom, a mi nagy és nemes fajunknak megtestesült genialitása. Petőfi unokája. Egy kölyök-Arany!*”³⁴ Később Babits többszöri unszolására Kosztolányi visszaküldi a becses kéziratokat, melyek tehát ezért lehettek nála évekkel később Fogarason.

Ehhez az 1906-ban két részletben letisztázott verscsokorhoz csatolja Babits 1908 őszén többek között Browning PIPPA PASSES című költeményének fordítását is, és végül együtt küldi el őket Budapestre.

E valóban kötegni kéziratokon kívül az Osvát-hagyatékban található még néhány olyan különálló lap, melyekre Babits több verset és fordítást valószínűleg egyenesen erre az alkalomra másolt le. Mindegyiken külön szerepel az aláírása, néhány versnél a dátum is: PRO MORTUIS IGNOTIS (ESTI IMÁDSÁG címen jelent meg); MODERN KÖLTÉSZET; ŐSZ; FESTETT CÉL, PUSZTA SEMMI (SOK SÚLYOS ÁLOM); ÁLOM (az ILLUSZTRÁCIÓK MINDENFÉLE KÖNYVEKHEZ részeként jelent meg: I. VILÁGHISTÓRIA) (OSZK Fond 253/921). A NAGY SZOBÁBAN; Musset: PEPITA RÉPETTA; Verlaine: UN GRAND SOMMEIL NOIR (OSZK Fond 253/919). Összesen 39 vers és három műfordítás.

Könnyen lehet, hogy a felsorolt verseken kívül Babits levelében küldött még néhány alkotást a *Nyugat* szerkesztőségébe, de ezek címe ma már megállapíthatatlan. Az viszont bizonyos, hogy a fennmaradt kéziratok közül Osvát a *Nyugat* 1909. januári számába csupán egyet választott ki: Ó ÉJSZAKA! A kéziratban a szerkesztés nyomai is fennmaradtak. Az Ó ÉJSZAKA! vers címét Osvát ceruzáírásával láthatjuk a költemény autográf tintaírású tisztázata fölött, valamint más szerkesztői rájegyzését is megtaláljuk a strófák mellett: a betűtípus meghatározását és az oldalak felső szélén zárójellel kiemelt 1–2 sorszámot, mely bizonyára a nyomdászot segítette a szedésben. Az Ó ÉJSZAKA! szövegén kívül a januári *Nyugat*-ban még két vers és egy műfordítás jelenik meg Babbitól: a SÍRVERS és a MOZGÓFÉNYKÉP, valamint Baudelaire: LÉTHE című verse. A két vers kézírata elkallódott, sem az Osvát-hagyatékban, sem másutt nem található nyomuk. Elképzelhető, hogy nem is Babits decemberi küldeményében voltak, hanem még fél évvel korábban Kosztolányi közvetítette szövegeiket a *Nyugathoz*. 1908 februárjában írt le-

velében ugyanis Kosztolányi mindkét verset említi, mikor a Babitsól kapott legújabb költeményeket dicséri. „*A Budapesten futkosó tucatpoéták, hivatalból századvégi lantosok pedig sohasem érzékeltetik meg a mozi hangulatot annyira, mint te komikusan szapora anapesztusaiddal. [...] Ma nagyon sokat olvastam a »Sírvers«-et. Ezt tartom az ittlevőek közt a legnagyobbnak és a legújabbnak.*” Végül ígéretet tesz barátjának terjesztésükre: „*egyiket másikat megpróbálok elhelyezni, bár mondhatom, a szerkesztőségek oly lomhák és buták, hogy valósággal kín velük szóbaállni*”.³⁵ Viszont rejtélyes és kinyomozhatatlan sorsa lett a Baudelaire-fordítás kéziratának, melyen szintén megtaláljuk Osvát ceruzairású nyomdai utasításait, s szövege is azonos a megjelenttel. Ezt a verset 1948-ban Révai József mint az MDP ajándékát juttatta el a Széchényi Könyvtárba további 54 más, teljesen vegyes eredetű értékes kézirattal együtt (Kazinczy, Arany, Jókai, Ady stb.). Hogy keveredhetett ez a költemény a többi közé? Nem tudjuk. Úgy látszik, a kéziratoknak is, csakúgy, mint a könyveknek, megvan a maguk sorsa.

Mindebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy Babits a fennmaradt kéziratokon kívül decemberben postára adhatott más alkotásokat is Osvátnak, teljes bizonyossággal valóban nem tudjuk rekonstruálni a küldemény tartalmát. Ennek ellenére érdemes megvizsgálni, hogy mi lett a sorsa annak a mintegy negyven költeménynek, melyeket ekkor bizonyosan *nem* választott ki közlésre Osvát, Babits hol és mikor publikálta őket. Előjáróban fontos újra kiemelni, hogy az elküldött versekről, egyetlenegy, Browning PIPPA PASSES versének fordítását kivéve, Babits otthonában megőrzött másolatokat, tehát továbbra is szabadon gazdálkodhatott a versek szövegével. Az Osvát által felhasználatlan kéziratok közül végül publikálatlanok maradtak a következő, többnyire korai, 1906 előtt írt, valóban leginkább zsenének tekinthető versek: SZALMACSÉP-LÉS; HÁZI-MULATSÁG; ARANY: CSABA TÖREDÉKEI OLVASÁSOKOR; PRIMITÍV; SZÉP KIKELET...; MODERN KÖLTÉSZET; LA BRUYÈRE-BŐL, valamint idegen nyelven írt versei: DESPERATA INVOCATIO; TU ES, MON AMIE...; AD ANIMOSITATEM SAPIENTUM; S'EN EST FAIT...; DACTYLUSOK A POMEROY-ELJÁRÁS-RA; IL FAUT RIRE...

A versösszeállításban volt néhány, melyet Babits korábban már publikált. A *Politikai Hetiszemlében* 1907–1908 folyamán ALISCUM ÉJHAJÚ LÁNYA; A BÚS ROM; KI TESZ, KI VESZ...; ANYÁM NÉVNAPJÁRA; NEVESSETEK!; a *Magyar Szemlében* 1906-ban MÁRCIUSI REGGELEN; TALÁLKA ELŐTT; a *Szeged és Vidékében* 1907–1908 folyamán A HALÁL AUTOMOBILON; A NAGY SZOBÁBAN című versek jelentek meg. A küldemény megérkezésével párhuzamosan közölte *A Hét* a GÁLÁNS ÜNNEPSÉG-et (1908. dec. 13.), illetve A HOLNAP-ban 1908 szeptemberében napvilágot látott a komoly visszhangot kiváltó GOLGOTAI CSÁRDA. Bár a *Nyugat* mindig első közlésre törekedett, de az utóbbi két, aktuálisan megjelent verset kivéve nem valószínű, hogy Osvát ekkor a másodközléstől való tartózkodás miatt mellőzött volna szövegeket, hiszen Babits nem jegyezte rá a kéziratokra a publikálási adatokat, ő meg valószínűleg fejből nem emlékezhetett első megjelenésük helyére. Ezt a feltételezést erősíti meg az is, hogy az Ó ÉJSZAKA is nyomdafestéket látott már a *Bácskai Hírlapban* 1906 márciusában, mégis közölte szövegét Osvát.

Érdekes viszont, hogy több vers később, más összefüggésben közlésre került a *Nyugatban*. A PÁLYAUDVARON, a MÁRCIUSI REGGELEN, a TÁJKÉP és A NAGY SZOBÁBAN az ÚTINAPLÓ című novella (1909. nov. 1.) betétverse lett. A PRO MORTUIS IGNOTIS két évvel később annak a versfüzérnek a részeként, ESTI IMÁDSÁG címen jelent meg, amelyben Babits minden verset Dante VITA NUOVA című versének hatására egységesen, hosszú alcímmel látott el (TÉLI DAL, EGY RÖVID VERS, EGY SZOMORÚ VERS, NAÍV BALLADA, EGY DAL, SZERENÁD, 1911. febr. 16.). Az ESTI IMÁDSÁG alcíme a következő: „*melyben a költő kéri a Múzsát, hogy az elköltözött lelkekért imádkozzék*”. Az ÁLOM az ILLUSZTRÁCIÓK MINDENFÉLE KÖNYVEKHEZ ciklusnak

vált a kezdő versévé. (1913. máj. 1.) A GRETNA GREEN pedig önálló közleményként, hét évvel később, 1915. augusztus 16-án itt látott napvilágot először.

Az Osvát által ekkor mellőzött versek közül Babits néhányat olyan fontosnak tartott, hogy bevásárolta őket az 1909 húsvétjára megjelenő A HOLNAP ÚJ VERSEI című antológiába. Pedig a második nagyváradi antológia számára nagy áttekintéssel rostálta meg költeményeit, mivel A HOLNAP megjelenése után rázúduló kritikaáradat egyik okát a tőle függetlenül lezajlott válogatásban vélte fölfedezni. E kényes helyzetben közlésre méltónak találta a következő négyet: STRÓFÁK A WARTBURGI DALNOKVERSENYRŐL; RECANATI; NÉVJEGYEMRE; EMLÉKSOROK EGY RÉGI PÉCSI USZODÁRA.

Köteteiben az elküldött versek közül összesen tizenhét költemény kapott helyet, a LEVELEK IRISZ KOSZORÚJÁBÓL címűben tizenegy: STRÓFÁK A WARTBURGI DALNOKVERSENYRŐL; RECANATI; ÉJSZAKA; ALISCUM ÉJHAJÚ LÁNYA; A HALÁL AUTOMOBILON; RÉGI SZÁLLODA; PÁRIZS; ANYÁM NEVÉRE; GOLGOTAI CSÁRDA; EMLÉKSOROK EGY RÉGI PÉCSI USZODÁRA; GÁLÁNS ÜNNEPSÉG. A HERCEG, HÁTHA MEGJÖN A TÉL IS? címűben négy: a PAYSAGES INTIMES részeként az ÓSZ ÉS A TALÁLKA ELŐTT, valamint önállóan a NÉVJEGYEMRE és a SOK SÚLYOS ÁLOM. A RECITATIV-ban pedig kettő szerepel: a GRETNA GREEN és az ILLUSZTRÁCIÓK MINDENFÉLE KÖNYVEKHEZ RÉSZEKÉNT a VILÁGHISTÓRIA.

Áttekintve az elküldött versek mennyiségét és minőségét, mindenképp meglepő, hogy Osvát csak egyet tartott közlésre érdemesnek közülük, s az még inkább, hogy mindez nem hagyott rossz sajtót Babitsban. Sőt éppen ellenkezőleg, e levélváltás az induló *Nyugat* utóbb kialakuló legendáriumának egyik fontos és pozitív eseményévé nőtte ki magát. Hogy így történt, annak több fontos oka is van. Az évek múltával Babitsnak rá kellett jönnie, hogy Osvát csak kivételes alkalmakkor ragad tollat: „*én persze akkor még nem is tudtam, hogy milyen nagy és ritka dolog ez*” – emlékszik később.³⁶ Húszéves, szoros munkakapcsolatuk alatt kevesebb, mint tíz levelet kapott tőle. Ennél azonban sokkal fontosabb, hogy Osvát szerkesztői magatartása csöppet sem elégedetlen vagy tartózkodó, sőt ellenkezőleg, nagyon pozitív lett irányában. A januári *Nyugat* Babits három versét, egy műfordítását és egy novelláját közli. Másrészt Fenyő Miksa ugyanebben a számban, HADI KÉSZÜLŐDÉSEK című cikkében teljes mellszélességgel kiáll a Rákosi Jenő által megtámadott holtnaposok, köztük Ady és Babits költészete mellett. Harmadrészt ettől kezdve indul meg egy folyamatos, állandó levelezésen alapuló munkakapcsolat Babits és a *Nyugat* szerkesztősége között. Igaz, hogy nem a rossz levélíró Osvát a partner, hanem a nevében közvetítő Fenyő Miksa. Ő viszont a január elseji szám kijövele után szinte azonnal jelentkezik, s további írásokat kér: „*küldhetné a Swinburne cikket, mert nehezen várjuk. Azonkívül Osvát a következő cikkeket szeretné öntől: Egy Milton-tanulmányt, egy Meredithet, az illatokról régebben írt dolgát, s melőbb azt az egyfelvonásost, melyet Nagyváradon előadnak. (Még előadás előtt szeretnék közölni.) Végül Kosztolányi Mau-passant fordításának bírálatát*”.³⁷ A február 1-jei számban meg is jelenik a SWINBURNE-esszé, a következő, február 16-i számban MAUPASSANT – KOSZTOLÁNYI címmel a fordításkötet kért recenziója, a március 1-jei számban pedig a SZAGOKRÓL, ILLATOKRÓL című esszé, valamint további öt vers. Ettől kezdve Babits állandó szerzője a folyóiratnak.

A legfontosabb értékítélet azonban a szerkesztőség ajánlata, melyet üzenetközvetítői szerepben szintén Fenyő Miksa tesz meg február 8-i levelében. Beszámol arról, hogy a *Nyugat* mint kiadóállalat néhány verses és elbeszélő füzetet akar kiadni, és az első három között, Ignóty és Kemény Simon mellett ott szeretnék tudni Babits verseit is. Kéri, állítson össze három ívre való költeményt, s postán küldje el nekik. Ez a kötet lesz a LEVELEK IRISZ KOSZORÚJÁBÓL, mely négy hónappal később, május 15. körül már meg is jelenik a *Nyugat* kiadványaként.

Osvát felkérő levelének tehát nem közvetlen gyakorlati haszna a jelentős, hiszen már korábban is létrejött a kapcsolat a folyóirat és a Fogarason tanárkodó költő között, az alkotások közlése folyamatban volt. Januártól kezdve pedig Osvát már nem a nála lévő régebbi kéziratok közül akar válogatni, hanem a frissen születő alkotások közül, azok publikálását helyezi előtérbe. A körülmények vizsgálata után még határozottabban állíthatjuk, hogy a felkérő levél funkciója sokkal inkább szimbolikus volt, mint konkrét. Osvát kivételes szerkesztői érzéke éppen abban rejlett, hogy nemcsak felismerte az Adyt körülvevő holnaposok között Babits kiemelkedő tehetségét, hanem azt is tudta, hogyan adja meg a módját elismerésének, hogyan nyerve meg a költő bizalmát, hogyan szabadítsa fel szorongásai alól, hogyan erősítse meg szerzői öntudatában. Nem véletlenül hangzott el Molnár Ferenc szállóigévé vált megfogalmazása Osvát jubileumi ünnepén: „*Tőle tanultam: a jó szerkesztő nem a lapot, hanem az írókat szerkeszti.*”³⁸ Szikáran fogalmazott mondatában Osvát mesterien választotta meg a szavakat: „*küldje el nekem összes műveit*”. Nem azt a semmitmondó formulát választotta, amelyre Elek Artúr idézett tanulmányában emlékszik: „*küldje el neki minden kéziratát*”. Az „*összes művek*” megfogalmazás ennél sokkal több: a megbecsülés jele, magában hordja a még ismeretlen alkotások magas színvonaláról való meggyőződést. Babits így kommentálja tartalmát évtizedek múltán: „*csak egyetlen sor volt: de e sortól kapuk tárultak, Budapest kapui, a szegény vidéki költő előtt*”.³⁹ Ez az egy sor pedig nem más, mint széles tapasztalaton alapuló hitelesítése egy vágyott művészi szintnek, felhatalmazás egy már elismeréssel övezett szerkesztőtől országos jelentőségű költői szerepre. A mondatban nemcsak a közeli megjelenés lehetősége rejlik benne, hanem kimondatlanul annak az alkotói pályának a reménye is, melyet az ÖSSZES MŰVEK kötetei zárnak majd le. A búcsúzás is tömör, s a különböző udvariassági formulák közül azt választja ki, amely nem tolatkodó, de nem is távolságtartó, nem leereszkedően vállveregető, mégis támogatást, sőt elköteleződést ígér: „*Híve Osvát Ernő*”.

A levél másrészt rejtett kérdés is: közénk állsz-e? Minket érdekelnek összes műveid, de te rendelkezésünkre bocsátod-e őket? Hogyan fogsz integrálódni a háborús csatamezőhöz hasonló magyar kulturális életbe? Akarsz-e a *Nyugat* oldalán megfogalmazódni és bekapcsolódni a magyar költészet megújításáért folyó küzdelembe? Babits ezért is törekszik összeszedni minden lehetséges nála lévő másolatot, ezért is olyan fontos, hogy vastag kéziratköteg érkezzon Budapestre. Talán a két hét habozás is ennek köszönhető. Mindkét oldal tisztában van a küldemény kölcsönösen jóváhagyó üzenetével.

Így kerül Babits „*Osvát Ernő gárdájába*”. Akkor persze nem tudhatta senki, hogy a kis példányszámú *Nyugat* nem csak egy lesz a rövid életű folyóiratok közt, hogy nem jut az Osvát vezérelte, 1905-ben mindössze kilenc hónapig megjelent *Figyelő*, valamint az 1906-ban hat hét után megszűnt *Szerda* című folyóiratok sorsára, hanem még több mint három termékeny évtized áll előtte, és a modern magyar irodalom alakulásának legfontosabb műhelyévé válva hasábjain remekművek sora fog megjelenni. Ők ketten azt meg végképp nem sejtették, hogy mindeközben szerkesztőtársakká válnak, hogy a *Nyugat* jegyében húszéves, egyre szorosabb, eredményekkel és vitákkal teli munkakapcsolat áll előttük, hogy miután Osvát önkézevel vet véget életének, hamarosan Babits válik a lap egyik főszerkesztőjévé, s hogy végül a költő elhunytakor, 1941 augusztusában a saját nevére szóló lapengedély megszűntét a háborús viszonyok közt a hatóságok majd jó alkalomnak tekintik arra, hogy végre megszabaduljanak a *Nyugattól*, ezért Babits halálával fog végződni a folyóirat története. Azt azonban Osvát a nagy szerkesztő biztos ösztönével megérezhette, hogy a fiatal költőnek, akire felfigyelt, s akit legendás levelével felkeresett, halála után is rendre kiadják majd ÖSSZES MŰVEI-t.

Jegyzetek

1. BABITS MIHÁLY LEVELEZÉSE. 1907–1909. S. a. r. Szőke Mária. (A továbbiakban: BML II.) 158.
2. Babits Mihály: EMLÉKEZÉS. (A költő beszéde az Osvát Ernő ünnepére.) *Nyugat*, 1923. I. jún. 16. 11–12. sz. 726.
3. Kemény Simon: A HOLNAP. *Nyugat*, 1908. okt. 1. 19. sz. 216.
4. Schöpflin Aladár: BABITS MIHÁLY ÉS A NYUGAT. In: BABITS EMLÉKKÖNYV. Szerk. Illyés Gyula. *Nyugat*, 1941. 225.
5. Gellért Oszkár: EGY ÍRÓ ÉLETE. Bp., 1958. I. 213.
6. Fenyő Miksa: A NYUGAT HÚSZ ÉVE. *Nyugat*, 1927. I. jan. 1. 1. sz. 8.
7. Elek Artúr: BABITS MIHÁLY ÉS KORTÁRSAI. In: BABITS EMLÉKKÖNYV, 231.
8. Gál István: BABITS ÉS AZ ANGOL IRODALOM. Debrecen, 1942. 122.
9. Nemeskéri Erika: A NYUGAT TEKINTETES SZERKESZTŐSÉGÉNEK. *Kritika*, 1979. 8. sz. 6–16.
10. A címzett kérdését egy korábbi dolgozatomban tisztáztam: „KÉREM, KÜLDJE LE NEKEM ÖSSZES MŰVEIT”. BABITS VÁLASZA OSVÁT ERNŐ FELKÉRÉSÉRE. *Irodalomismeret*, 1996. 3–4. sz. 98–104.
11. BML II. 168–169., 386.
12. Uo. 128.
13. Uo. 136.
14. Uo. 84.
15. Uo. 111.
16. Uo. 126.
17. Uo. 135.
18. Uo. 128.
19. Uo. 134.
20. Uo.
21. JUHÁSZ GYULA LEVELEZÉSE. 1900–1922. S. a. r. Belia György. Bp., 1981. 196.
22. BML II. 136.
23. Uo. 144.
24. Uo. 156.
25. Uo. 157.
26. Uo. 166.
27. Uo. 146.
28. Uo. 154.
29. Uo. 157.
30. Uo. 166.
31. BABITS MIHÁLY KÉZIRATAI ÉS LEVELEZÉSE. Összeállította: Cséve Anna, Kelevéz Ágnes, Melczér Tibor, Nemeskéri Erika. 1993. 266–267.; BABITS MIHÁLY LEVELEZÉSE. 1890–1906. 1998. S. a. r. Zsoldos Sándor. 202–234.; 255–266. (A továbbiakban: BML I.)
32. BML I. 236–242.
33. BABITS–JUHÁSZ–KOSZTOLÁNYI LEVELEZÉSE. S. a. r. Belia György. Bp., 1959. Akadémiai Kiadó, 134–136.; a BML I. tévesen különálló levélként tünteti fel (267.; 528.), pedig a francia szöveg értelme és Kosztolányi válaszevele egyértelművé teszi a küldemény és a francia verses levél összetartozását.
34. BML I. 270–271.
35. BML II. 78–79.
36. Babits Mihály: EMLÉKEZÉS. I. h. 726.
37. BML II. 182.
38. *Nyugat*, 1923. I. jún. 16. 11–12. sz. 740.
39. Babits Mihály: EMLÉKEZÉS. I. h. 726.

Rába György

BABITS, A HÉTKÖZNAPI ÜNNEPEK KÖLTŐJE

Babits költői pályakezdését tárgyalva kinagyítottam A VILÁGOSSÁG UDVARA poétikai univerzumát. A vers kiindulópontja nyers, sőt visszatetszőnek is nevezhető: a *lichthóf* tojáshéjjal, cseréppel, ronggyal, mindenféle szeméttel teli. Babits az üledékes vakudvar környezetrajzát fokozatosan egy hősköltemény előadásával a tudat alatt bomló élet szimbolikájává tárgyiasítja. Már a könyvet öltött fejtegetésben fölvettem, hogy ez a

poétikai eljárás eszembe juttatta Eliot *objective correlative* elméletét, a tárgyi megfelelés elvét: a költő a dologi világ vagy egy esemény fogalmi tengelyére fűzött képzetekkel a tapasztalat leírásánál tágabb, nagyobb értékrendű jelentést objektívál, így A VILÁGOS-SÁG UDVARA akár Raszkolnyikovra emlékeztető működését.

Babits ismerte Eliot műveit; Kabdebó Lóránt mutatott nekem egy Szabó Lőrinc naplójából származó gépelt lapot, melyen a halálos beteg Babitsnál tett látogatásáról adott számot. A naplórészlet kettejük időszerű világnézeti különbségét örökítette meg. Babits akkor – ez 1941-ben lehetett –, beszédképességét ideiglenesen visszanyerve, a humanista eszmék győzelmét jósolta. Amikor látogatója betoppant, Eliot drámáit olvas-ta, mégpedig a kórusokat. Olvasmánya nyilván a MURDER IN THE CATHEDRAL (GYILKOS-SÁG A SZÉKESEGYHÁZBAN) volt: ez a dráma tartalmaz jelentős kórust. A tény önmagában nem bizonyítja Eliot életműve teljes ismeretét, még kevésbé az 1919-ben megjelent Hamlet-esszéjét: Eliot ott tette közzé elméletét. Ezért csak poétikai rokonságról van szó, ami a magyar irodalmi jelenséget világítja meg jobban.

Babits az I. világháború utáni költészetében többször is élt ezzel a poétikai eljárással. Példa rá a SZIGET ÉS TENGERT-BEN (1923) olvasható ÁDÁZ KUTYÁM. (Először Magyarországon, 1924. augusztus 17. L. Stauder Mária–Varga Katalin: B. M. BIBLIOGRÁFIA. 1998. 162. Továbbiakban az első közlések forrása ez a kiadvány.) A vers főszereplője a költő sima szőrű foxterrierje: salátáságyások közt csirkét kerget, időnként elcsavarog, majd megviselten visszatér kölcsönösen szeretett gazdájához. A hatszor hatsoros, párrímes sorokból álló és az eb nevét refrénként visszhangoztató vers első fele Ádáz „bemutatása”, a második ebből bontja ki a gondviselő hatalom megnyilvánulását, melyhez a kutya ösztönösen, gazdája irracionális bizalommal ragaszkodik: „égi gazda, bosszú, megbocsátás, / s úgy nem értem, mint te engem, Ádáz!” Ahogy az ebsors viszontagságait: a vadász-ösztön kiélését, a kóborlást meg az időjárás és a marakodások próbatételeit érzékeltető költő teleologikus gondolatokra vált át, a köznapit a magasztossal ütköztető, ifjúkori poétikájához híven alakítja ki az ellentétes elvek szomszédságát. Az első rész életkép lehetne, de a második a bölcsélet magaslatára emeli, az eleve elrendelés meggyőződé-séhez, Augustinus szellemében.

„Minden vers Napló, elmúlt napok ízeivel, eseményeivel és szorongásaival teli napló” – írta Török Sophie, és, mint előtte Illyés, még korábban Rédey Tivadar, ő most más összefüggésben használva a fordulatot, „lírai hitel”-t emleget, számos vers ihlető forrását nevezve meg különböző tapasztalatokban. (T. S.: KÖLTÉSZET ÉS VALÓSÁG. Ny, 1933. II. július 1–16. 11.)

Ádáz kutya egy másik Babits-versnek is szereplője. (L. AZ ISTENEK HALNAK, AZ EMBER ÉL kötet nyitányául, kurziváltan.) „Mint a kutya silány házában, / legeslegutolsó a családban, / kiverten és sárral dobáltan, / és mégis híven és bátran / kiált egyedül a határban / fázva és sze-leknek kitártan...” „Ez a kutya élt, ez a silány ház valóságos formáival kínozza szemét. Magunk tákoltuk össze hulladékfákból, alacsony lett, és szegény Ádáz alig bírta alája kaparni magát. Ügyetlen ács munkánkból kiálltak a szögek, nyomták és fölvérezték a nyugtalan s mindig harag-vó szegény állatot” – emlékszik Török Sophie, de levonja a poétikai következtetést is: „Mindéz nincs benne a versben, nem is fontos tudni. De a vers e kínzó látványból vette irá-nyát...” (T. S.: i. m. uo.)

Ugyanennek a versnek van a lírai hitelt szemléltető másik motívuma is, mely tanul-ságos komparatista összevetésre ad lehetőséget. „Nagy almáriumaimban néha / szalago-kat találok, léha / csecsebecsét. Fakó, únt, méla / régi divatok maradéka, / régi gazdagság bús hagyatéka. / S szölok: »Gyermekeim, ti hangok, / vegyetek föl néhány cafrangot.«” A motívum

valóság tartalmát így idézi föl Török Sophie: „*Itt magamat ismerem meg, régi rongyok, selymek, szalagok közt szorgos rakosgatásban.*” (I. m. uo.) Hasonló katalogizáló, leltárszerű fölsorolásra bukkanunk Eliot ANIMULA c. versében: „*Isten kezéből jön az együgyű lélek / várja lapos világ, a zaj, a fény, / homály, nedv, szárazság, a hó, a fagy; / széklábak, asztallábak közt mozog...*” (Vas István fordítása.) Eliot a léleknek a kisszerű dolgok közti tévelygéséről ad számot, verse a metafizikumtól halad a hétköznapiakon át a végkicsengésig, Babits viszont a tárgyi valóságból, a kutya keserveiből a vénség panaszáig, majd az emberi-alkotói esendőséget követő, irracionálisan is csupán reménybeliségig. Két ellentétes irányú képzetrajzás: Elioté „*dissociation of sensibility*”, Takács Ferenc fordításában „*érzékelésmód széttagolódása*” (T. F.: ELIOT A KÖLTŐI NYELVHASZNÁLATRÓL. 1978. 11.), Babitsé ezzel szemben éppen a képzetrajzás fürtösödésével az élet bőségét költői témájába hasonlítva érkezik el hol fokozatosan, hol, mint ezt látni fogjuk, hirtelen átcsapással, bölcseleti vagy lélektani problémákhoz. A két rokon, de eltérő irányú poétikai eljárás közt nincs értékkülönbség.

1929-ben került forgalomba AZ ISTENEK HALNAK, AZ EMBER ÉL, de Illyés az Athenaeum összkiadása alapján már 1928. december 1-jén cikket adhatott róla közre a *Nyugatban*. A kötet több, tárgyi kapcsolatból kikerekedő, lélektani-bölcséleti problémába átnövő verset tartalmaz. A GAZDA BEKERÍTI HÁZÁT 1923. október 16-án jelent meg a *Nyugatban*, a SZOBAFESTÉS ugyanazon év október 25-én a *Magyarországban*. Az előbbi alcíme zárójelben: *Új barbár század jövetelére*.

Babitsék Esztergom-Előhegyen, a város fölé magasodó dombon vásároltak telket, és építettek ott föl kis nyári lakot. Versében a költő újonnan emelt léckerítését szemléli, és, mondhatnók, földhivatali funkcionalitását hozza szóba: „*ők a törvény, ők a jog*”, jelentheti ki okkal a deszkákról. A kerítés a tulajdon, az elért eredmények, a kert termésének őre, ám a szemlélő ráocsúdik, október hidegét és utána a telet sem rekesztheti ki. A leírás így csap át szimbolikába, a csak jelképesen óvó kerítés látványa a mindinkább elembertelenedő, vandál szellem elleni tiltakozásba. 1925-ben vagyunk: ami ellen Babits fölemeli költői szavát, az időszerű fogalommal „*a tömegek lázadása*” (Ortega), a soförtípus (Keyserling), bár sorait olvasva mai ésszel a világrontó diktatúrák jóslatának érezzük. Más szempontból AZ ISTENEK HALNAK a tárgyi kapcsolat átlényegülésének szép példája: hétköznapi tapasztalatból egy vészjósló társadalmi jelenség elleni figyelmeztetésbe nő át.

A SZOBAFESTÉS az otthon ismeretesen ideiglenes földülésének folyamatrajza. Maga a festés, közismerten, „*a régi szín*” lekaparásával kezdődik, de a tevékenység folyamatának elbeszélése, ahogy a szenny „*átüt, mindig átüt*”, a lélek alvilágából tár föl vétkeket, hibákat, és válik a vers a lelkiismeret szimbólumává. Vörösmartyról vallotta Babits, a szimbólum elsődleges lelki tény. (Vö. B. M.: A FÉRFI VÖRÖSMARTY. Ny, 1911. II. 1047.) És valóban, a vers nyitánya, jóllehet a fölfordulást festi a lakásban, már a lelkifurdalás könnyörtelenségével hatja át a látványt: „*A sodronyok bús bordaként merednek. / A rézágyon tótágast áll az asztal. / A falak most vetkőznek, nedvesen, / hidegen és csúnyán, mint a halottak.*” Az érzékletes részletek halmozódása mindinkább fantasztikumba hajlik át, és a pszichés tetemrehívást sugallja.

A MADONNA FAKÍRJA (Ny, 1923. december 16.) a föltehetően gyors közlés alapján a költő valamilyen fővárosi benyomásából született meg. (L. később AZ ISTENEK HALNAK, AZ EMBER ÉL kötetben.) Ahogy Babits föltekintett egy barokk templom volutás párkányára, és itt az építészeti műszó csigavonalas oszlopfőre utal, a földről szemlélődő és

otthonát a magasságban tudó Madonna ellentétes helyzete mint tárgyi kapcsolat ihlette az esendőség sirámát. Testi helyzetét létföltételeivel, a korabeli embersors földön ülő kiszolgáltatottságával azonosítva képzeiteit a nyomorúság élénk disszociációjával fűzi föl.

Igazi életképként fejlődik ki a kicsiny, mindössze tizennégy soros remeklés, a VASÁRNAPI IMPRESSZIÓ, AUTÓN. (*Magyarország*, 1927. december 25.) Ahogy a cím akár csalimesébe illőn jelzi, a befejező sorig impresszionizmusnak is fölfoghatnánk a költemény stílusát. A költő Baumgarten alapítványbeli kurátortársát látogatja meg autón. Az utazás vizuális élményei filmszerűen bontakoznak ki, a természeti és emberi világ képei egymás után, és torkollnak a befejező sor váratlanságával, épp, mert a vidék itt-ott humoros rajzának hangulatát fölforgatva, lételméleti, nehéz költői kérdésbe: „*Ki mondja meg, mi az élet? Mi élünk-e vagy ők élnek?*” A kérdés látszat és valóság dilemmáját élesíti ki. Az úton levők filmszerűen átélt, realizstikusan megjelenített pillanatképei jelentik-e a valóságot vagy a látványt tudatunkban földolgozóké? De amíg a kérdés fölvetődik, köznapi képek váltakoznak groteszk mozzanatokkal, és így az élet tarkasága tárul élénk. A hangnem humoros, eszközei változatosak. A lombjukat vízbe lógató fák épp mivel fűzek, vén szűzek, fürtjüket kifűzve mártják a habokba: a párhuzam mulatságosságát alliteráció mélyíti el. A hanghatások szerepének fölcserelése szintén a derűs színezetet harsányítja: „*lud-felhő zubbán körültünk, barnán gágog vissza tülkünk*”. Ráadásul még szünesztézia is! És közben a sorok belső rímei a sebes haladás lüktetését érzékeltetik. Az életkép csak mintegy búcsúzóul villantja föl, ám annál sebzőbben a tapasztalat „titkát”. A vers nem él a szimbólum jelentést kiemelő erejével, viszont a költői elbeszélő rész sokszínű bőségének éles átfordulása nyugtalanító kérdésbe a „tárgyi megfelelés” eljárásának mindkét pólusát kölcsönösen kidomborítja. Babitsról huszonöt éve írt pályaképemben még úgy láttam, a világ fölidézett képeim átdereng a mögöttes, szimbolikus jelentés fénye, de most inkább ellentétet észlelek a realista leírás és a záró, költői kérdés közt.

Kortársaim közül ki emlékszik a csillárról függő, enyvezett légyfogó pántlikára? Ez a naturáisan undorító tárgy váltja ki a ZENGŐ LÉGYPOKOL (*Pesti Napló*, 1930. augusztus 24.) képzetfürtösödését. „*Fekszel az ágyon s nézed félsötét / betegszobád meszelt mennyezetét*”: ez a vers önfényképezett beszédhelyzetének nyitánya, ez terjed át mind feszültebben a földi lét szorongató életérzésébe. Előbb a mennyezet „*mint az élet pusztasága nyúl*”, aztán egy koromfoltot Polinéziának láthatunk, majd a ragacsos szalagot „*egy semmibe-lógó sivatag*”-nak, és a költő az enyves szalagra tapadt legyekről kimondja: „*halálíg tartó kínjuk zengeti*” a pántlika. Ad fortissimum a látvány azt sugallja, „*röpiül a Föld, a zengő légypokol*”. A zárlat, az emberi sors reménytelenségét festendő, visszatér a környezetrajzhoz, a nyárvégi esőhöz és tapasztalati modalitásához: „*mindent valami úgy magányba zár / szennyesen és puhán a sár, a sár*”. Képzetek labirintusain világjáró fantáziájával így talál oda Babits egy nyersen hétköznapi látványtól filozófiai súlyú döbbenethez.

Otthonában, szőnyegét taposva ismét az önfénykép valóságos mozzanatából fejlődik a CSAK POSTA VOLTÁL. (*Ny*, 1932. I. 1.) A kompozíció analógiásan sort kerít az utcai sétára, hanglemezfölvételre, régi emlékekre: Fogarasra, a szülővidékre, külföldi vándorutakra, bár az utóbbiak, gyöngyülvén a felsorolásban, kevésbé név szerintiek. A végkicsengés a személyiség megkérdőjelezése a Taine jegyében fölfogott „milió” Babits általi értelmezése szerint a jövőnek hurkot dobó múlt nevében, bár a képzetbe belejátszhat Bergson tanítása is a teremtő fejlődésről. Mindenesetre a költő szőnyegén hagyott nyomáról nyilvánítja ki: „*Nem magad nyomát veted: csupa nyom vagy / magad is, kit*

a holtak lépte vet.” A vers kifejtése klasszikus példája a „tárgyi megfelelés” poétikai eljárásának.

A KEDVES ARCKÉPÉRE (*Pesti Napló*, 1932. január 31.), utóbb rag nélkül, a familiáris ihlet hímporát letörölve a cím megváltoztatásával rámutat a vers delelőjére, látszat és valóság ellentétének lételemleti, egyszersmind lélektani talányára. „*Hirtelen amint a szobába léptem, / előttem ült a drága valaki*”: indul ezúttal a gondolatmenet, és elérkezik a dologi tárgytól a költői kérdéshez: „*Ismerlek?... Kép vagy: lehetünk-e mások / egymásnak, és ki lát a kép mögé?*” A vers még egy strófával bővebb, de szerintem ezt már a költő érzelmi kapcsolata sugalmazta, a csattanó az utolsó előtti szakasz. Azt a lélektani problémát, melyet a portré hoz felszínre, a modern pszichológia a személyiség és imágója különbségében tartja számon, lévén az utóbbi olyan statikus klisé, „*amelyen keresztül a szubjektum a másik személyt megragadja*”. (J. Laplanche–J. B. Portalis: A PSZICHOANALÍZIS SZÓTÁRA. 1994. 224.) A vers tanúsága szerint a kép kerete a személyiségnek a szeretet számára is áttörhetetlen szimbóluma. Ady: *Észak-fok, titok, idegenség*: ugyanaz a probléma.

Nem kívánom a céh és az olvasók untatásáig szaporítani a „tárgyi megfelelés”-ek verstípusát, holott akad még rá példa a késeiek közt. Természetesen nem ez az egyetlen kompozíciós elv, melyre Babits versei épültek. Ahogy egyre gyakrabban írt esszét, sok versének stílusa, szemlélete is esszéisztikus lett. A RESTSÉG DICSERETI-ről fölfedtem, hogy eredetileg esszének készült, aztán írója ráébredt, a tárgy költeménybe való, több fordulatot át is vett a későbbi versbe. (L. először B.-PRÓZÁBÓL B.-VERS. In: MINT KÜLÖNÖS HÍRMONDÓ. Tanulmányok és dokumentumok B. M.-ről. Szerk. Kelevéz Ágnes. 1983. 7–19.) Hasonlóképpen esszéisztikus a POLITIKA, A FELNÖTT KARÁCSONY, HAZÁM!, AZ ISTEN ÉS ÖRDÖG, hogy a teljesség igénye nélkül csak mustrára hivatkozzam. Több más típusú verse önvizsgálat, a lét adottságainak faggatása, így a ZÖLD, PIROS, SÁRGA, BARNÁ, AZ ELBOCSÁTOTT VAD, INTELEM VEZEKLÉSRE, EMLÉKEZÉS GYERMETEG TELEKRE.

Ha visszagondolok a fiatal Babits verstárgyaira, dicsőítette a szépséget (ÓDA A SZÉPSÉGRŐL), elmerészkedett a fantasztikumba (ATLANTISZ, FEKETE ORSZÁG), szembenézett a modern élet különöségeivel (MOZGÓFÉNYKÉP) csakúgy, mint az antikvitással (HÉPHAISZTOSZ, A DANAIÁK) és nem utolsósorban az idegen föld varázsával (SAN GIORGIO MAGGIORE, ITÁLIA). A szecesszióra jellemzően a művészetek édeni vonzásának is engedett (PICTOR IGNOTUS, HEGESO SÍRJA). Érzékletességének tanúsága szerint kinyilvánította éhségét a matériára, de felszínre tört már, Szabó Lőrinc szavával, „*ágasbogas*” gondolkodása is. (Sz. L.: A KÖLTŐ. B. EMLÉKKÖNYV. 1941. 11.) Ám a világháború előtti Babitsot az ünnep csábította, a rendkívüli, a furcsa, később azonban gondolatmeneteinek gazdag kiteljesedését követve, a „tárgyi megfelelések”-kel megérkezett a hétköznapi ünnepeiig, a lét, a lelki élet, az erkölcs problémáinak megragadásához, akár még a tragikumot is ideértve, hiszen a gyásznak is van ünnepe. Verstípusának kialakítására, meggyőződésem szerint, Bergsonnak az életlendületről kifejtett tanítása bátorította, noha nem illusztratív, nem tételes. Persze minden hatás természetéhez tartozik, hogy bárki valamirevaló alkotóban megvan a készség valamely ösztönzés befogadására. Ezt a verstípust épp szimbolikus szemlélete óvja meg az allegóriától, minthogy utóbbi fokozatai a köznyelv szókinccsével kottázhatók, a szimbólum ezzel szemben a képzetek szabadabb mozgásának nyit utat, a disszociáció Babits ifjúkora óta hangoztatott eszményének, a tarkaságnak engedvén teret.

Babits ismeretlen költő. Versei, ki gondolja, teli vannak még földes részletekkel, motívumokkal, ahonnan aztán messze vagy a magasba lendül. Unokanővére, a filozófus Dienes Valéria úgy emlékszik, Babits gyerekkorában minden falevelet megkóstolt, hogy ízüket megismerje. A költőben ezt a tovább élő magatartást „*kérdőjel-állapot*”-nak mondja. (ILYENNEK LÁTTAM. Magvető Almanach, 1966/1. 243–260.)

Az anyagi világból vett, szenzuális kiindulópontból Babits disszociációs eljárással (Dienes Valéria „*különböző eszméletsíkokat*” emleget) teszi mélyebb értelművé, egyszerűsmind gazdagabbá már fiatalkori költői látományait. Ezt a szemléletformát valósítja meg az AESTATI HIEMS és a SZŐLLŐHEGY TÉLEN s még inkább a SAN GIORGIO MAGGIORE, ez a Velence panorámáját magaspontról megörökítő vers, mely a tragikus vétség élményébe nő át, továbbá a SUNT LACRIMAE RERUM vagy most már csak példaként a MERCERIA, a próbabábu, a felemás emberi alak metafizikai távlatú megjelenítése: csupa fiatalkori vers. Babits több elméleti vonatkozású esszéjében nyilatkozik erről a szemléletformáról, mellyel utóbb a világirodalmat Eliot fogja megajándékozni. A JÁTÉKFILOZÓFIÁBAN (eredeti címe: MESE A NAGYVILÁGRÓL. Ny, 1912. I. 991–1009.) a szétnyitott színes legezővel és a „*harmonika gyanánt*” széthúzott kártyákkal példázza a legfőbbnek ítélt művészi eszményt, a tarka többes jelentést, melyet Plótinoszra utalva „*zarándokút*”-nak nevez. Az utolsó két nagy évtized disszociációs szemléletű verseihez konkrét előzményül A VILÁGOSSÁG UDVARÁ-t említjük.

Vári György

EGY NEVEZETES VITÁRÓL, HETVEN ÉV TÁVLATÁBÓL

Szegő Jánosnak és Szűcs Zoltán Gábornak

Németh László és Babits Mihály híres vitáját szerettem volna ebben az írásban értelmezni, azonban a vitaálláspontok olyan mélyen gyökerestek szerzőik életművének egyéb darabjaiban, értelmezéstörténetük szintén olyan mértékben terheltek bizonyult ettől a kontextustól, hogy végül ezen a vitán túl és innen meglehetősen sok mindennről kell beszélnem. A vita értelmezéstörténetének nem kis szeletét joggal lehet használat történetnek vagy még inkább ismétléstörténetnek nevezni, miközben jól tudjuk, hogy a használat is értelmezés, és az ismétlés soha nem lehet tökéletesen azonos. Ami a használatban és különösen az ismétlésben többnyire reflektálatlan marad, és azonnal új értelmezést hív elő, az maga a választott értelmező gesztus. Ez a gesztus arra tör, hogy eltüntesse saját értelmezés voltát, hogy helyzete, mely szükségszerűen különbözik az eredeti vitahelyzettől, lényegileg azonosnak tűnjék vele. Sőtér István Babitsról írott nekrológiájában, tehát a recepció történet elég korai szakaszában megállapítja, hogy a költő „*példája elsősorban erkölcsi példa, s ennek fénye mellett még művének irodalmi jelentősége is csaknem mellékessé válik*”.¹ Ez jóslatnak bizonyult, méghozzá ritka

pontos (mert alighanem részben önbeteljesítő) jóslatnak. Aligha kérdés, hogy az erkölcsi példa a Sőtér szerint meglepően egységes esszéista életmű kései, végső esszenciája, összefoglalása, gyakorlatba tétele, a Németh Lászlóval szembeni polémia. A nagybeteg költő példaértékű gesztusa ez, mely fölkelte betegágyáról, hogy gyöngye keze pajzsot ragadjon és dárdát szegezzen a szellemellenes faji barbárság, a szellem egyetemességét tagadó etnicista partikularizmus ellen, kevéssel azelőtt, hogy egy még vakabb és örök cethal szája végképp elnyeli őt, és egy (vagy inkább több) még vakabb barbárság elnyeli Európát.

„A Versenyt az esztendőkkal költőjét nem veszhethetjük el soha, a Halálfiat írója örök társunk maradhat, de ki tudná pótolni a férfit, aki ha kellett, pajzsával és dárdával állt ki igazsága – helyesebben: az igazság védelmében”?² – kérdi Sőtér.

A későbbiekben Babits nevére felesküdni az egyetemes humanizmus hívének szintén nem volt indokolatlan, a 80-as években, a Babits-centenáriummal meginduló Babits-reneszánsz idején Németh G. Béla BABITS, A SZABADÍTÓ címmel ad ki különben nagyszerű könyvet, melynek zárata Sőtér egykori cikkének hangján szól: „az emberi értelmet és célt keresve, az emberi értéket és méltóságot védve írt... A szellemi, a művészi tolerancia, a liberális méltányosság, a pártatlan kritikai szigorúságtól egyre messzebb távolodó közéletben az értelem nevében szabadító, az egyre sűrűbb, az egyre fojtogatóbb hálókát szövő újmódi, barbár, primitív mítoszok idején”.³

Ezeket a mondatokat idézi Balassa Péter is egyik írása zárlatában, mivel szerinte pontosan, „igaz szavakkal” foglalják össze, „mi volt, ki volt Babits, hogy megmaradhasson nekünk a jelenben is”.⁴ Valóban, a szöveg voltaképpen ama kulcsszavak felsorolása, amelyeket ez az apologetikus, rehabilitációs célzatú és aktualizáló Babits-értelmezés használ: az elidegeníthetetlen emberi méltóság védelme, tehát humanizmus és individualizmus mindenfajta kollektívizmus és agresszió ellen. Az örök értékek védelme, tehát platonista univerzalizmus mindenfajta nemzeti vagy osztályelvű partikularizmus ellen, a szellemi és művészi tolerancia, tehát az irodalom autonómiájának védelme az „ideologikus” politikai befolyással szemben. A liberalizmus mindenfajta világboldogító politikai radikalizmussal szemben. Az értelem, tehát a racionalizmus az ösztönökre építő barbársággal szemben.

Babits tehát ikon lett és lobogó aktuális politikai harcokban, üzenete közvetlenül szólt a mának, úgy értelmezett, hogy felesküdték rá hívei. A kérdés az, hogy mivel szemben, hiszen ahhoz, hogy a babitsi életművet közvetlenül használhatónak lehessen tételezni, és ahhoz, hogy ezeket az ellentételező kijelentéseket értelemmel lehessen feltölteni, meg kellett alkotni a Babitscsal és híveivel szemközti, szintén aktuális másikat. Ehhez, persze, az eredeti vitahelyzetek újraértelmezése is szükséges volt, ahogy Babits figuráját is alakítani kellett, és természetesen a leírást, az oppozíciókat is szükséges volt ráilleszteni az aktuális helyzetre. Ezt a folyamatot, illetve ennek egyes részeit szeretném rekonstruálni Babitsnak és tanítványainak tevékenységében, Babits Mihály ébresztésének történetében.

Ki is hát a Másik? Nem kis részben, bár, mint látni fogjuk, messze nem egyedül, a KISEBBSÉGBEN Németh Lászlója, az eredeti, a magatartásmintául szolgáló, Babitsot, a „szabadítót” példaszzerű végső bátorságában mutató vitában Babits „kihívója”.

A KISEBBSÉGBEN voltaképpen alternatív irodalomtörténet, azt beszéli el, milyen „fordított kiválasztás” volt az oka annak, hogy rendre a „magyarabbak” maradtak alul, „maradtak le”, miért került előtérbe a gyorsabb, ügyesebb, hígbabb irodalom, hogyan lett a „hígmagyar” a jöttmagyar asszimilálójá, persze, hiszen hígmagyar, felszínes asszimilá-

lója. A KISEBBSÉGBEN elbeszélését a nemzeti irodalomtörténetről többnyire a hősválasztásból szokták rekonstruálni, ki lesz mély- és ki lesz hígmagyar Németh szerint. Babits úgy véli, nincs szisztéma, a névsor teljesen esetleges, Németh „*könyve mindennél jobban illusztrálja, milyen önkényes és mindent megengedő a szellemi fajiságnak ez a shibboletheje... és ez így megy egy egész könyvön át, mindenki osztályzatot kap magyarságából, hogy minő alapon, azt esetről esetre a szerző dönti el*”.⁵ A mély- és hígmagyarok kiválasztásában csak a mögöttes, „*kismagyar*” érzület érhető tetten, koncepció helyett pszichózis. Babits célja nyilvánvalóan az, hogy szellemileg elsúlytalanítsa a kísérletet, ugyanakkor világossá válik szóhasználatából, annak szekfűi ízeiből, hogy valójában nagyon is felismeri a hősválasztás szempontjait. Kismagyar, „*öncsonkító*”, tehát bezárkózó függetlenségi, kurucos, protestáns nacionalista hagyományról van szó, ez szervezi Németh szövegét, és írja elő – részben –, kit tekint a szerző hőseinek. Ugyanakkor – és ez kétségtelenül okozhat némi zavart – egy másik szempontja is működik a kiválasztásnak, a kötődés a Besenyei fémjelezte új kezdet előtti magyar irodalomhoz, így kitüntetetten az erdélyi emlékirat-irodalom hagyományához, nyelvéhez, melyet „*felhívít*” a nyelvújítás. A két szempont sűrűn metszi keresztbe egymást, a Haynaut életető Kemény, a Habsburg-hű Széchenyi és Berzsenyi mélymagyar lesz, Berzsenyi alighanem nyelvi ereje miatt, Kemény és Széchenyi pedig komor, magyaros realizmusa miatt, mely átlátta a délibábos álmodozás veszélyeit. A gondolatilag híg vagy a hígsághoz asszimilálódó magyarok, mint az éteri Petőfi, aki mintegy a nemzettelaj és a rög felett lebegő szellem volt, és éppen éteriségében rejtett nagysága, vagy Kossuth, délibábos ábrándozásokba menekültek, a mély–híg metaforát itt, az ő tárgyalásuknál kiegészítheti a súlyos–könnyű metaforapár avagy a magvasság metaforája. Ez, a magvasság hiánya különíti el a korai, az aktív Kossuthot Széchenyitől és a szabadságharc utáni Keménytől. Jókai hígsága is inkább könnyedség, Petőfi hígsága légiesség (az ő híg- és jöttmagyarságuk tehetségben különb volt Németh szerint, mint a törzsökös és mélymagyaroké), Kemény nehézsége mélység. (A játék kedvéért el lehet gondolkodni azon, hogy – mindenfajta ideológiai közösség nélkül – nem hasonlít-e némiképp Márton László KITAPOSOTT ZSÁKUTCÁ című nagy tanulmányának irodalomtörténeti elbeszélése szerkezetében a Némethéhez, a szervetlen kezdetekről, az erdélyi emlékirat-irodalommal felmondott folytonosságról, a Jókai–Kemény szembeállításról szólva feltűnhet némi hasonlóság koncepcióik között. – Lásd: Takáts József: A KIVÉTEL. *Jelenkor*, 2000. 7–8. 808–816.) Nem áll tehát meg Lukács György Németh-bírálatának az a kitétele, hogy mindig a retrográdabb szereplő a „mély”: „*Németh László... irodalomtörténeti elmefuttatásaiban Petőfit »hígmagyarra« fokozza le, az egész reformkorszakot »hordaléktalajúnak« nyilvánítja, Adyban pedig Szabó Dezső zavaros előhírnökét látja, aki még nem jutott el ennek antiszemita, mélymagyar tisztánlátásáig. Akiiket pedig mélymagyaroknak elismer, azoknak elsősorban reakciós állásfoglalásaiban látja ennek ismérveit.*”⁶

Lukács megállapításával ellentétben Németh úgy véli, hogy Kemény túlzott realizmusa ellen – „*az osztirák birodalomban valami nálunk is erősebb természeti kényszert lát, amelyből kigondolnunk sem szabad*” – ideális ellenszer volna „*egy csepp Petőfiből*”.⁷ Valami hasonló történik meg 1918 forradalmával is 1919-re. Németh a nemzeti függetlenség és a demokratikus átalakulás követelését támogatja, a megalakuló vagy Trianonban magyar területekhez jutó szomszédos országokkal szolidáris, a velük való együttműködésben látja nemzete jövőjének zálogát – ha tetszik, bizonyos mértékben oktobrista. Ez a forradalom azonban nem egyszerűen felhígul, bár fel is hígul, és realitásvesztetté válik a kommünben, de, ami ennél lényegesebb, ezt már tudatosan sajátítja ki faji

érdekei számára a jöttmagyarok egy csoportja, a zsidóság. A kommün Németh László számára egyszerű zsidóuralom. Neki is van egy karakteres filozófiai magyarázata Lukács „damaszkuszi útjára”, bolsevikká válására. „Így is történt volna, ha zsidó forradalmárainkat kétfelé dobogó szívkövek az Európa fölött kibomló nemzetközi forradalom fűttségével a zsidóügyért hisztériába nem ejti. Mivel magyarázható különben egy olyan, csaknem konzervatív tudós, mint Lukács György, hirtelen népbiztossága.”⁸ Hát, hacsak úgy nem. Lukács ugyan már 1909-ben rajongva idézi Adyt „Késlekedő, tunya vörös nap / Hozzád kiáltok”, ahogy egyébként maga Németh is említi egy ponton, szerinte Lukács, Jászi és Hatvany odafordulása Adyhoz nem számítás volt, hanem őszinte érdeklődés és a jobbak közötti szolidaritás.⁹ Ezen a helyen úgy dönt, hogy mindezt elfelejti. Lukács filozófiai fejlődésének, életpályájának elemzésével is lehetne jutni valamire, de minek olvasni, ha van egyszerűbb megoldás is. Poszler György és az őt idéző, vele egyetértő Grezsa Ferenc szerint „a faj Németh számára erkölcsi kategória”.¹⁰ A háború utáni baloldalt zsidó érdekképviseletnek, alkalomadtán zsidó fajvédelmi mozgalomnak tekinti pusztán, alighanem egészen a Szép Szó köréig, a kis Ignótus „shylocki” dühéről külön megemlékezve. Az itt használt faj fogalmát a legjobb indulattal sem lehet erkölcsinek nevezni, ellenkezőleg. Németh kétségtelenül roppant következtelen, egyszer azt mondja, a zsidóság nem asszimilálható,¹¹ máskor azt, hogy mindenkire szükség van, a mélymagyarság szellemi kategória, nem vérségi. „Elölük elzárkózni, őket kizárni: ép a szellemben mindig visszataszító, kicsinyes nyomozgatásokat követel. Ki az asszimiláns s ki nem?... Akinek három nagyapja magyar?... a szellem irtózik tőle”, hogy így ítéljen. Ezeket a sorokat olvasva felmerül a kérdés, hogy vajon ismeri-e Németh László a KISEBBSÉGBEN című munkát, és ha igen, akkor miképpen vélekedhet felőle. Mindebből azonban nem következik, hogy Németh egyáltalában mindig összevissza beszélne, hogy választhatjuk azt, amit Babits, tarthatjuk-e se füle, se farka lefetyelésnek a könyvet.

Egy jellegzetes etnikai-kulturális nemzettudat megnyilvánulása ez, melynek hol etnikai, hol esszencialista és agresszív kulturális dimenziói erősödnek fel. Ez magyarázhatja Grezsa becsületes és okos könyvének hezitálását is. Hol azt állapítja meg, hogy „rasszizáló” tendenciájú a gondolatmenet, hol pedig erkölcsinek tekinti a faj Németh László-i fogalmát. Érdekes kérdés, hogy a mélység nem a magyarság lényegi attribútuma-e, hogy a mély–híg felosztás érvényes-e más népekre is, hogy vannak-e például mélysvábok vagy mélyzsidók. A német szervezőnek jó,¹² a zsidó szelleme fürge, és ért a pénzcsináláshoz, a magyar tulajdonság viszont, „melyről e dunai Babelben a magyarfajta tehetség mindig megismerhető volt: a komor, realista gondolkozó erő”.¹³ Első látásra úgy tűnik, mélység és magyarság lényegileg tartoznak össze Némethnél, minden, ami mély: magyar. Ugyanakkor, ha vetünk egy pillantást egy 1935-ben írt szövegére, a Pap Károly ZSIDÓ SEBEK ÉS BŰNÖK című nagyszéjéhez készült „hozzászólás”-ra,¹⁴ amelyben már kitapinthatók a KISEBBSÉGBEN gondolati előkészületei, sőt metaforikája,¹⁵ más magyarázatot is találhatunk. Németh egyetértően idézi Pap Károly olvasatát a zsidó történelemről. Pap szerint a szétszóratásban Izráelből „megmaradt földtelen, csonka népnek: a kalmár és az írástudó... Mint csonka nép, nem élhettek többé teljes életet; a más népek csonkaságát keresték, s kölcsönadták magukat ennek a csonkaságnak: gazdasági erejét a kalmár, spekulatív képességét az írástudó”.¹⁶ A zsidók tehát már zsidónak is hígzsidók voltak, a spekuláció uralta szellemüket, a talmudista, teoretikus spekuláció és a „kalmár” gazdasági spekulációja.¹⁷ Egy hígmagyar szellemet egészít ki, ahhoz „asszimilálódik”, illetve ahhoz idomul, valódi asszimilációra ugyanis a magyar szellem hígsága, Pap Károllyal szólna „csonkasága”, nem kényszerítheti. Ezt abból tudjuk, hogy Németh szerint a zsi-

dóság előtt álló három út, az asszimiláció, a cionizmus és a kommunizmus „*fel fogja örölni a régi langyos felekezeti-nemzeti-demokrata álláspontot, amelyet Pap Károly oly jogosan utál*”,¹⁸ vagyis azt, amit a szöveg elején Németh „*Eötvös József humanista iskolája*”-ként említ,¹⁹ utalva édesapjának a kérdéssel kapcsolatos meggyőződésére. Ezt szoktuk mindközönségesen zsidóemancipációnak és asszimilációnak nevezni. Ennek az asszimilációnak lenne alternatívája – többek között – az igazi asszimiláció, avagy a radikális disszimiláció hígzsidóból mélyzsidóba, Pap Károly szerint a zsidó kisebbségi lét, Németh szerint akár a kommunizmus vagy a cionizmus. Marxot Németh Pap Károly nyomán a próféták utódainak tekinti, az ő államellenes felforgatásuk folytatójának, ezért lesz tán a szemében a kommün valami paradox módon mélyzsidó jelenség, az álmagyar hígzsidókból előtörő fajtaösztön. Pap éppen ezért nem tartja járható útnak a cionizmust, a zsidó államalapítás kísérletét, a próféták dinasztia- és államellenes szemléletének tagadását látja benne.

A zsidó tehát eddig nem választott, ezt mutatják a zsidó szellem termékei is, „*a zsidó író tisztázatlan sorstalajon áll*”.²⁰ (Ez a tisztázatlan sorstalaj, alighanem a földnélkülivé válás történelmi leírását is átmetaforizálja.) Most választhat, mélyzsidó lesz-e a Pap Károly módján vagy a Németh által elfogadott módokon, cionistaként vagy államellenes bolsevik felforgatóként, vagy megkísérel asszimilálódni immár a mélymagyarsághoz. A mélyzsidóság példája lesz Pap, a valódi magyarrá válás lehetőségét Sárközi György példázza a KISEBBSÉGBEN lapjain, a Németh „hozzászólását” közlő folyóirat főszerkesztője.

Ez azt mutatja, hogy ha Németh magyarságképe esszencialista is, de elméletileg el tudja képzelni, hogy ehhez az esszenciához alkalmazkodjanak, ha nem is tömegek, de a legbecsületesebb, „legmélyebb” kiválasztottak. Ugyanakkor azt is hozzáteszi, hogy „*a teljes erkölcs, természetes, a sorsunkba írt teljes küldetés vállalása, s Pap Károly erre akarja népét rábírní. Én azonban a teljes erkölcstelenség felől nézem a zsidókérdést: s teljes erkölcstelenségnek a mai felemás állapotot tartom*”.²¹ Hát igen, ahol az erkölcs „*a sorsunkba írt teljes küldetés vállalása*”, magyarán annak belátása, hogy a vér nem válik vízzé,²² ott nem meglepő, hogy „*az Eötvös József humanista iskolája*” lesz „*a teljes erkölcstelenség*”. Pap csak a teljes disszimilációt tartja elfogadhatónak, mert moralista, Németh el tud képzelni néhány embert, aki nem vállalja a sorsát, és megkísérel jó magyarnak lenni úgy, ahogy Németh gondolja, és azért ilyen átkozottul nagyvonalú, mert született pragmatista. Az asszimiláció tehát kicsit mindig hígulás, árulás, nyilván a Sárközié is.

Ezzel a voltaképpen nagyon pontosan értett történelemszemlélettel, annak kuruco-s, protestáns alapjával (Németh Csokonai és Fazekas Debrecenjét, a kálvinista Rómát tartja a legmagyarabb magyar városnak,²³ és talán belejátszik hangulatilag az elnevezésbe a detronizálás – a tárgyalt korszaknál későbbi – emléke is, még ha hígmagyarok hajtották is végre) száll szembe Babits hangsúlyozottan katolikusként. „*Hitviták korát éljük*” – így Babits szövegének felütése. „*Különös eretnekségek támadnak, s legdrágább szentképeinket jelölik máglyára.*” Némethet eretneknek nevezi, s a protestáns ikonoklasmusban jelöli meg Németh kultúraromboló, öncsonkító barbárságának kulturális bázisát. Eddig sem igen lehetett kérdés, miről van szó, de a Luther és Németh közti analógia végképp meggyőz bennünket arról, hogy kettejük vitája valóban nem kis részben „vallásháború”.

A protestantizmus Babits számára partikularizmust jelent, nacionalista elfogultságot, az univerzális humanizmus szellemével szemben. Babits nehezményezi továbbá, hogy Németh az együttműködő „parasztállamok” Közép-Európáját kívánatos útnak

tartja. Ízelítőül Szabó Dezső és Németh attitűdjét és hatását elegáns européerként „kisé balkáni” tünetnek nevezi, majd hozzáteszi, hogy Németh „elképzelése azzal fenyeget, hogy megingatja előttünk kultúránk európaiságának hitelét”, és így a végén: „Ki fogunk lyukadni a kelet-európai paraszttállamok életerében” – idézi egyetértőleg Szekfűt Babits. A nemzeti hegemonia, kultúrfőlény és Szekfű barátsága együtt legalábbis valószínűtlenné teszi Balassa Péter tézisét, mely szerint „talán nem túlzás azt állítani, hogy a forradalmak utáni Nyugat sokszor egyedül képviselte, Babits révén, az irodalmi októbrizmust, egymaga volt a magyar szellemiség Jászi-pártja egy tekintélyuralmi rendszer sivatagában”.²⁴ Balassa iránti tiszteletem ellenére is azt kell mondanom, hogy ez már talán mégiscsak túlzás. Balassa nem áll egyedül véleményével, Németh G. Bélának az esszéista Babitsról írt kiváló cikke szerint az őáltala is konzervatív liberálisnak jellemzett Babits – legalábbis irodalomtörténetében – „annak a sajátos hazai liberális gondolkodásmódnak folytatója, amelyet Kölcsey, Széchenyi, Arany, Péterfy, Jászi nevével fémjelezhettünk”.²⁵ Vajon hogy kerül Jászi neve ennek a sornak a végére? Babits szerint a voltaképpeni nemzeti történelem Szent Istvánnal indult, ez egyrészt a kereszténység felvétele, másrészt az államalapítás miatt fontos esemény, ez a két összefüggő döntés tagolt be bennünket Európa kulturális véráramába, ahonnan Németh ki akar minket szakítani. Trianon után „magunk is hajlandók lettünk beállni nemzetiségnek a saját hazánkban, s fajnak érezni magunkat az apró fajok között”, pedig „ha tíz magyar összehajol, már ismét együtt van az egész nagy Magyarország, maga a Szent István-i birodalom, népi összetételének és tarkaságában, Tiszástul–Drávástul, a Marosokkal és Kőrösökkel, nem is említve a Vágot és a Lajtát... Ami áll a fajról és országról, ugyanaz áll a kultúráról is: abban sincs tehetségünk kicsiségre”.²⁶

Mi is nemzetiséggé, azaz fajjá lettünk csak Trianon után, addig az ezeréves magyar állam lakói voltunk, nem fajunk (nemzetiségünk, Babitsnak ez itt ugyanaz)²⁷ tett minket naggyá, hanem a Szent István-i fogantatású állam. A nemzetiségi törekvéseket, a kiszakadás ambícióját Babits faji szeparációra irányuló ambícióként jellemzi. Kérdés, hogy nem a revizionista, birodalmi államnacionalista eszme hangját halljuk-e Szekfű eszmetársától a sokszor megénekelte univerzalista humanizmus helyett? Alighanem igaz van Grezsának, amikor megkülönbözteti a *Szép Szó* kritikai álláspontját a *Magyar Szemle* (Szekfű) és a *Nyugat* (Babits) többé-kevésbé rokon álláspontjától. Míg az utóbbi „a magyar birodalmi gondolkodás nacionalizmusa”-ként jellemezhető, addig a *Szép Szó* (K. Havas Géza, Gáspár Zoltán) „az egyéniség autonómiáját védő elvont humanizmus szupranacionalista pozíciójából”²⁸ beszél. Az „elvont” jelző mutatja ugyan, hogy Grezsának ezzel az iránnyal szemben is fenntartásai vannak, megkülönböztetése mindenestre nagyon fontos. Ezt a különbséget államnacionalizmus és individuális humanizmus között a polgári liberalizmus nagy örökösei, akik lépten-nyomon idézik ezt a szöveget az intellektuális bátorság és tisztesség iskolapéldájaként, nem vették észre, a két álláspontot összemosták Babitsot idézve, a plebejus demokrata népiség örökösére, Grezsára maradt a feladat, hogy felhívja rá a figyelmet. Ebben a kérdésben Németh álláspontja közelebb van a Trianon előtt aktív magyar progresszió álláspontjához, a „*Dunának, Oltnak egy a hangja*” álláspontjához. Közvetett bizonyítékként álljon még itt Tasi József tanúvallomása, aki, mikor okát akarja adni, miért nem szíveli Hatvany Babitsot, úgy gondolja, hogy „a magyarázatot egy szóval is megadhatjuk: októbrizmus”.²⁹

Babits a szövegben egy antiesszencialista, történetileg változó nemzetkonceptió hívének tűnik, a nemzet számára nem esszencia, hanem történet. „Mindazonáltal a magyarság folyvást változik, mint minden, ami él, nem is volna jó, ha nem változna. A magyarság élő, időben létező valami, s az életet nem lehet visszacsinálni, sem megcsonkítani.”³⁰ Ugyanakkor

kor ez a kijelentés nem harmonizál a pár oldallal későbbivel: „*A magyar kultúra Szent István-i képződmény. Első királyunk szelleme indította útnak, s azóta ebben a szellemben haladt kilencszáz éven át, meg-megakasztva, de vonalából igazában sehol ki nem térve. Természetesen sokféle mélyforrás táplálta, sokféle íz gazdagította zamatait, balkáni és félszláv ízek is. De ez mégsem balkáni vagy félszláv, hanem nyugat-európai kultúra.*” Még két-három oldallal ezelőtt azt tanultuk, hogy „*a nagy kultúrák úgy nőttek, mint az őserdő. A szellem mindenfelé kinyújtja ágait, ez a természete*”. Hová tűnt hát hirtelen ez a vad, szabad burjánzás, hogy immár „*vonalából igazából sehol ki nem térve*” nő kultúránk fája? Hány örült kertész pusztít e kiszolgáltatott kertben? Úgy tűnik, Babits nem kevésbé esszencialista, mint Németh László, csak mást tart nemzeti lényegnek. Hogy illeszthető össze a két kijelentés? „*A barackot vadmandulába oltják. Azért abból barack lesz, és barackot terem.*”³¹ Tehát egy alkalommal változott meg kultúránk természete, Szent Istvánnal, attól fogva nem változhat. A nemzet mint történet koncepciója csak azért kellett, mert az eredethív esszencializmus méregfogát ki kellett húzni, azonban Babits éppúgy tud „igazi” magyarságról, ahogyan Németh.³² Babits nemzetkonceptiójának már belső természete sem engedi, hogy valóban történetkarakterű lehessen, hiszen a nemzetet szellemiségnek tartja, nem a nemzeti közösség tagjai összességének, erre épül a tömeg és a nemzet a demokráciával szemben szkeptikus szembeállítására híres írásában.³³ Ez a szembeállítás a percnyi érdekű politikai kérdések és az örök igazság szembeállításának analógiájára készül Babits gondolkodói műhelyében.³⁴ A nemzet tehát, ha komolyan vesszük az analógiát, az időben változatlan idea Babits számára, joggal mutat rá Németh G. Béla Babits gondolkodásának platonista vonásaira. Babits keresztény platonizmusának³⁵ legfontosabb, méltán legnagyobb hatású követője Radnóti Miklós, aki Komlós Aladárnak írt híres levelében szintén gondosan elválasztja az empirikus nemzetet a szellemi nemzetől, az empirikus nemzet tagjai meg is ölhetik, mint úja, ez sem változtat ama másik nemzethez való odatartozásán.³⁶

A PAJZSAL ÉS DÁRDÁVAL érvmenetének megidézését, mintaként kezelését, a vita újrajátszását egy másik ellenféllel szemben, egy az eredetitől eltérő szituációban, az újrajátszást, mint Babits-rehabilitációt először talán Nemes Nagy Ágnes pazar esszékötetében figyelhetjük meg. A könyve egy pontján Lukácsal vitatkozó Nemes Nagy a 48-as fordulat utáni kultúrpolitikai kivégzéseket számon kérve (Babits mellett nyilván és igencsak érthetően az újhordasok félreállítását is) jelzi, hogy nem csak Babitsért emel szót: „*Világossá kell tennem itt valamit: nem csak Babitsot szeretem a magyar irodalomban. Ha őt is akarom, a lehető teljességet akarom, a magyar irodalom, sőt a világirodalom egészét. Amikor egyet (és nem egyet) kizárunk vitathatatlan, nagy értékeink közül, az egészet veszélyeztetjük; Babitsot óhajtván például Adyért is harcolunk, elvégre – mutatis mutandis – fordítva is megeshetnek a dolgok, esetleg őt is kívánhatja kizárni valamely prekoncepció... Bejelentem tehát igényem az egész, nagy irodalomra, minden porcikájára, nem engedem kicsavarni a kezemből az érték egy darabját sem; szükségem van az Ó-magyar Mária síralomra éppúgy, mint Petőfire vagy József Attilára...*”³⁷ Igazán nem kell kivételes fül ahhoz, hogy kihalljuk a szövegből az örült kertész pusztítása, a visszametszés elleni küzdelmet. Gazdagon termő rózsakertünket tehát kétfelől is örült kertészek ollójának csattogása fenyegeti, balról és jobbról egyaránt. Babits mutat utat a liberális középen, az egyetlen, aki úgy kívánja, hogy minden virág virágozzék. Németh és Lukács pedig egykútya, egymás tükörképei.

Németh G. Béla, amikor Babits relatív kanonikus sikertelenségét kísérli meg magyarázni, szintén alaposan átrendezi a terepet, amelyen újrajátszhatja Németh és Babits viadalát.

Azt, hogy Babitsot a centenáriumon újra fel kell fedezni, az ismert politikai okokon kívül a „nóta és frázis” (Babits) tovább élő kultuszával, ízlés- és mentalitástörténeti okokkal magyarázza. A közízlés nem fogadta be a tárgyias és gondolati lírát, mivel az alanyi, profetikusan kinyilatkoztató-váteszi, népieskedő, könnyen érthető költészethez történő ragaszkodás jellemezte. Ennek a közízlésnek illusztrálásaképpen említi, „*mint iktatta ki Kölcseyt, legmélyebb gondolatiságú lírikusaink egyikét Németh László a hazai nagy költők sorából*”.³⁸ Azt, hogy Németh Lászlót a gondolatiság zavarta volna Kölcsey lírájában, azt egész életművén kívül kérdésessé teszi a népies, alanyi és könnyen érthető Petőfivel szembeni elismerő óvatosság, a Lisznyay-féle népiesség megvetése (Gyulai kevés dicsérete egyikét az ellenük való fellépésért zsebelheti be). Berzsenyire sem kimondottan illik Németh G. Béla leírása. Németh László és a műveletlen, parlagi árvalányhajás magyarság összekapcsolása nagyon pontatlan megjegyzés, Kölcsey, szegény, a „*nagy hibbantó*”, Kazinczy tanítványaként találtatik könnyűnek Németh László mérlegén.

Balassa Péter szintén példaképként, viselkedési mintaként kezeli az esszéista Babitsot. (A szépíró Babits értelmezőjeként nem viselkedik így. Az ő PSYCHOANALYSIS CHRISTIANA-értelmezése méltó párja Nemes Nagy, Rába vagy Németh G. Béla Babits-vers-elemzéseinek, közös munkájuk a magyar líraértelmezés egyik csúcsteljesítménye.) Ez a szenvedélyes értelmező-közvetítő épp Babits kommentálásáról mond le. KIS BABITS-OLVASÓ című írásában kommentár nélkül (illetve a válogatás végére illesztett alig pár mondatnyi kommentárral) válogat össze Babits-citátumokat, mondván, hogy „*ez a kis olvasó önmagunk szembesítése a világitó Babitscsal*”. Babits tehát túl van az időn, fénye elér hozzám, és megtalál, saját helyzetem pedig nem a kérdezőé, aki a megértés szükség-szerű részlegességéből, időbeli határoltóságából adódóan érthet meg valamit Babitsról és önmagáról épp itt és épp most, saját helyzetem a méltatlanságé, a depravációé, amelyből a világitó Babits kiemel. „*Az összeállításnak a címe akár így is hangozhatna: Babits-takaró*” – folytatja Balassa a megóvás, elrejtés, átmentés számos Babits-versben szereplő korszakos képzetét tovább írva. Balassa Babitscsal szemben nem viselkedik hermeneutaként, Babits-tanítvány platonistaként viselkedik. A már idézett sorok szerint „*Németh G. Béla adja meg legtömörebben, ki is volt, mi is volt Babits, hogy megmaradhasson nekünk a jelenben is*”. Babitsot nem átértve kell örökséggé tenni, hanem – újfent – megóva átmenekíteni. Babits közvetlenül válik mintává számára saját kritikus szerepe kialakításában, az irodalom autonómiájáért folytatott harcában, egy a politikát elutasító harcban, jelenkezzen bár a hivatalos irodalompolitika gyámkodásának vagy az ellenzékiességnek a képében. (Ez, persze, nem azt jelenti, hogy szerinte a két tábor álláspontjának azonos morális súlya van.) Babits mintájává lehet Balassa kultúr- és korszakos képzetéseinek is, és ezzel szorosan összefüggő kultúrnostalgiajának is ideális terepe a Babits-szeretet, amint erről a MIÉRT TETSZETETT BABITSNAK A DRUGETH-LEGENDA? című írása be is számol. Ez az írás szeretné rekonstruálni vagy (inkább) elképzelhetővé tenni a Babits és Ottlik közötti kézfogást, célja saját kanonizációs javaslatainak meggyökereztetése Ottlikon keresztül Babitsban. Ezenkívül újfent a PAJZZSAL ÉS DÁRDÁVAL mutatja a „*peldaadó Babits Mihály-portrét*”³⁹ nekünk. A Babitshoz való illetén viszonyulásnak az egyik, ha nem a legfontosabb referenciája ez a szöveg. Fentebb megkíséreltem megindokolni, miért gondolom, hogy ezt a funkcióját inkább helyzetének, semmint önsúlyának köszönheti. Helyzete azonban nagyon is fontossá teszi, Babits írása fontos gesztus volt, az ő humanizmusa, liberalizmusa személyes tekintélye révén nagy-

mértékben hozzájárult, hogy a *Nyugat* után a *Magyar Csillag* is érintetlen maradt a fajelmélet minden válfajától.

Balassa ennek az írásnak a címét parafrázálja a KIS BABITS-OLVASÓ zárósoraiban: „*Immár pajzs és dárda nélkül*” – írja, és ezt a parafrázisát még egyszer felhasználja a vita egy következő újrajátszásában, Csengey Dénessel való levélváltásukban.

Nemes Nagy Ágnes számára Babits szintén egyfajta ethoszt reprezentál, a barbár ösztönvilággal szembeszegülő szellemiség, a racionalizmus, az önkontroll és az önfegyelem követelményét.

„*Megvetjük és az emberiség ellenségének bélyegezzük azt, aki a tudatunk alatt lakó vadság mély ösztönében valami szép, nagy és ősi dolgot lát, melyet a civilizációnál erősebbnek s tán még értékesebbnek is hirdet*” – áll a Babits által fogalmazott BÉKEKIÁLTVÁNY-ban,⁴⁰ és ez akár Nemes Nagy életének és életművének egyik mottója is lehetne.

Nemes Nagy Ágnes a háborút mint az eszelős ösztönök elszabadulását érti meg, a racionalitás bukását. Őt Babits hangja, a *Nyugat* olvasása ifjúkorában egy virtuális háborúellenes, humanista szövetség tagjává eskette fel: „*Ha eddig költő apa-ímárgóm volt, most beszervezőmmé vált egy titkos-nyílt háborúellenes konspirációba... kezébe tettem le matrőz-blúzos hűségeskümet egy rejtett, szellemi kazamatában.*”⁴¹ Babitsról szólván az első világháborút érinti: „*azt hiszem, mégis ez volt a kezdet, a huszadik század kezdete. Azzal a nemzedékkel megtörtént a lehetetlen.*”⁴² Az „*ösztönösséggel*”, a kontroll nélküli emóciókkal szembeni végtelen bizalmatlansága, az erkölcs és a szellem iránti bizalma és a határőrizet az ismeretlen tartomány, a Sötétség Birodalmának határán meghatározó része lett önmegértésének. Ha csak a híres sort idézzük a MESTERSÉGEMHEZ-ből, legismertebb ars poeticájából, rögtön látjuk, mennyire: „*Erkölcs és rémület között / vagy erkölcstelen rémületben, / mesterségem mégis te vagy, / mi méred, ami mérhetetlen.*” Ha választ akarunk kapni arra, hogy mitől erkölcstelen félni, érdemes lesz átfutnunk Babits Mihály fentebb idézett sorait.

Alighanem ehhez a problémához tartozik az idős Nemes Nagy egyik utolsó írása. Nádas Péter Thomas Mann naplóit tárgyaló szövegére reagál benne a költő, olvasatában Nádas az elfojtás ellenségeként egyúttal az ösztönök szószólója is. Nemes Nagy Nádas mögött Freud árnyát látja feltűnni, igazi ellenfele, úgy ítéli, ő. Az elfojtás terminusa voltaképpen a kultúra bírálata, a kultúra okozta rossz közérzet felszámolására tett javaslat Nemes Nagy szerint. Mindezt a szerző egy olyan humanizmus védelmében mondja, amelynek Thomas Mann az ikonja, egyszerre védi Mannt és az általa reprezentált eszmét Nádastól. Azonban feltűnő, hogy mennyivel kevésbé nagyvonalúan húzza meg az Éjszaka és a Fény Birodalmának határait, mikor „*a fényt elválasztja az éjszakától*”, mint Mann maga. Mann ugyanis híres köszöntőjében egy igazibb, mélyebb humanizmus szövetségesének látta Freudot, egy olyan humanizmusénak, melyet nem tesznek többé sebezhetővé antropológiai illúziói.⁴³ Tudja, milyen mélységek vannak az emberben, és szembenéz velük. Mann szerint tehát Freud még egészen bizonyosan a túlparton van, legfeljebb felderítő vagy határőr. Ez a Freud-értelmezés alighanem pontosabb, mint a Nemes Nagyé, az azonban mindenesetre világosan kiderül belőle, hogy az, akit Nemes Nagy rajongva véd, köszöni, nem kér az ilyen védelemből. Aki ezeknek a mondatoknak a háttérében van, az nem Thomas Mann, hanem – Nemes Nagy szerint – magyar alakmása, Babits Mihály, az ő kissé tán túlzottan szikár következetességgel értelmezett mondatai sarkallják pajzzsal és dárdával kiállni az idős, beteg költőt (mennyire babitsi helyzet!) Nádas (és szegény Freud) ellen. (Vajon nem ennek a babitsi éthosznak az utolsó megnyilvánulásaként kell értelmeznünk, nem egy rend-

küül becsületes és rendkívül szuggesztíven megírt mellélövésnek kell-e tartanunk a Nemes Nagy-iskola egyik legkiválóbbjának, Báthori Csabának a Térey-lírát tárgyaló, *Magyar Narancs*-beli írását is?)⁴⁴

Hasonló lapszust veszünk észre az észellenes barbarizmus elleni küzdelemben magának Babits Mihálynak egyik legkorábbi ilyen tárgyú szövegében is, ő is hajlamos kis-sé szigorúan vonni meg a határt és értékes szövetségeseiket hagyni hátra az ösztönös-ség birodalmában, ellenségnek tenni meg őket. „*Ilyen a mi korunk: a 18. század nagy re-akciója. Az ésből való kiábrándulás kora ez. Ilyen már a filozófiája is. Megdöbentő, de szórul szóra igaz: az egész mai filozófia egy évszázad óta az ész és az értelem tekintélyének aláásásán működött. Kant már meghezde ezt: avval, hogy szigorúan kiszabta az ész korlátait.*”

Az észkritika tehát, amely az elméleti észhasználat számára lezár bizonyos területeket, az első lépés. Kant alighanem azt mondaná, hogy éppenséggel az volna észellenes, „álomlátók” és ködevők eljárása, ha az elméleti észt arra kényszerítenénk, hogy olyan területekről is számot adjon, amelyeket nem lát. Kérdés, hogy ez az „álomlátó” esztelenség miért volna az ész védelme. De az igazán meglepő kijelentések csak ezután következnek: „*Hogy milyen jelentősége lehet az emberi életre az ily gondolkodásnak, azonnal kitűnt a Kant erkölcsanában. A morál legszorosabb összefüggésben van a lényeggel. Ha a lényeg ésszerűtlen valami, miért lennének a morális parancsok megokoltak avagy logikusak? A kategorikus imperatívusz nem tűri a miértet. A ne kérdezd, miért, a vak fegyelem morálja, az igazi porosz morál, militarista morál ekként filozófiai alátámasztást nyer.*”⁴⁵

Aki valaha hallott már valamit harangozni a morális autonómiáról, az pontosan tudja, hogy mindennek Kant rendszerében éppen az ellenkezője igaz. A vak fegyelem által motivált cselekvés nem lehet morális (akár hasznos, akár jó eredményeiben, akár nem). Elég csak arra gondolni, hogy az erkölcsi törvény, a híres kanti mondat szerint: bennem van. Mi köze van ennek a katonai fegyelemhez, porosz morálhoz stb. A „lényegről”, teszem, Istenről beszámolni nem tudó ész éppenséggel a feltétele a morális autonómiának Kant rendszerében, hiszen amennyiben Isten léte belátható lenne az elméleti ész számára, bizonyosak lehetnének abban, hogy tetteink következménnyel járnak, és elveszítenénk a lehetőséget, hogy ne hajlamaink – ez esetben Istentől való félelmünk – határozzák meg cselekedeteinket, hanem egyedül az erkölcsi törvény. „*A létezésünk alapjául szolgáló kifürkészhetetlen bölcsességet ugyanannyira kell tisztelnünk azért, amit megtagad tőlünk, mint azért, amiben részesít bennünket*” – írja A GYAKORLATI ÉSZ KRITIKÁJÁ-ban.⁴⁶ Babits (akárcsak Nemes Nagy) rendkívül művelt ember, és számos más esetben elég pontosan tudja, miről beszél Immanuel Kant: „*S mégis hiszek az Észben, hogy ameddig ér, hűségese szolgálja annak a valaminek, amit nem ér el*” – írja ÖRÖKKÉ ÉG A FELHŐK FÖLÖTT című kis írásában, a SZIGET ÉS TENGER bevezetőjében.

Kérdés, hogy ez a talpig becsületes, szigorú és bizalmatlan, rugalmatlan szemlélet nem vetődik-e újra és újra szükségszerűen árnyéokra a világ rendkívüli bonyolultságával szembe. Kérdés, hogy nem fejleszt-e ki szükségszerűen attitűdként egyfajta gyanakvó moralizálást. Nem eredményezi-e szükségszerűen az észkritika és az irracionális téboly, a kultúra és az elfojtás stb. összekeverését?

A 80-as évek rendkívüli eredményekkel járó, de bizonyos dolgokat megtárgyalni nem engedő Babits-reneszánsza és a 90-es évek részleges Babits-felejtése után, mondjuk, most, amikor a lap, melynek egy fontos és hosszú periódusban ő volt a főszerkesztője, 100 éves lett, legfőbb ideje volna annak, hogy az immár előző század magyar irodalom- és kultúrtörténetének egyik legfontosabb alakjáról meg- és újrakezdődjék a valódi beszélgetés. Így válhatna pajzsunkból és dárdánkából – örökségünké.

Jegyzetek

1. Sőtér István: BABITS MIHÁLY 1883–1941. In: Kelevéz Ágnes (szerk.): MINT KÜLÖNÖS HÍRMONDÓ. A Petőfi Irodalmi Múzeum és a Népművelési Propaganda Iroda közös kiadványa, 1983. 301.
2. Uo. 299.
3. Németh G. Béla: BABITS, A SZABADÍTÓ. In: Németh G. B.: BABITS, A SZABADÍTÓ. Tankönyvkiadó, 1987. 177.
4. Balassa Péter: BABITS VÁLOGATOTT VERSEI. In: Balassa P.: MAGATARTÁSOK TALÁLKOZÓJA. Balassi, 2007. 14.
5. Babits Mihály: PAJZSAL ÉS DÁRDÁVAL. In: TANULMÁNYOK, ESSZÉK. Kortárs, 2005. 418.
6. Lukács György: PROLOG VAGY EPILOG. In: MAGYAR IRODALOM, MAGYAR KULTÚRA. Gondolat, 1970. 242.
7. Németh László: KISEBBSÉGBEN. Tanú kiadás, é. n. 28.
8. Uo. 69.
9. Uo. 52.
10. Grezsa Ferenc: NÉMETH LÁSZLÓ HÁBORÚS KOR-SZAKA. Szépirodalmi, 1985. 61.
11. Uo. 64.
12. Uo. 14.
13. Uo. 55.
14. Németh László: KÉT NÉP. In: Széchenyi Ágnes (szerk.): VÁLASZ 1934–38. Magvető, 1986. 260–267.
15. „Tizenkilencedik századi reformját a magyarság már valóban beolvadói segítségével s jórészt az ő javukra csinálta meg: a mélabús Vörösmarty s a fűrges Schedel az egész századon át együtt maradnak, csak az arány változik fordítottá köztük a század végével. Magyarországból a jövevények részvénytársasága lesz, s e népiünk kiaknázására alakult társaságban a hivatalnok dzsentriből jól fizetett díszigazgató.” Uo. 266.
16. Uo. 262.
17. A zsidóság szellemiségének hanyatlását, a zsidóság lényegének feledését véli felismerni a talmudi szellemiségben és legfőképp a zsidók gazdasági szerepében, ambícióiban Tábor Béla is 1939-ben írt, zavarosságában is káprázatos és megrendítő szövegében, A ZSIDÓSÁG KÉT ÚTJÁ-ban. A zsidó szellem mibenlétéről vallott nézetei mások, mint a Papéi (vallásfilozófiai) és vallástörténetileg messze-messze iskolázottabbak), és javaslata is más természetű, némi rokonság mégis van a könyvek között. A kor
- harmadik javaslattévő nagyvállalkozása a Komlós Aladár zsidóirodalom-története. Alighanem ez a jóformán közvetlenül pusztulás előtti szellemi felívelés volt az utolsó, alighanem ezek az írások voltak az utolsó gondolatok, amelyeket a magyar zsidóság mint magyar zsidóság gondolt önmagáról.
18. KÉT NÉP, i. h. 263.
19. Uo. 260.
20. Uo. 261.
21. Uo. 265.
22. Ezt majdhogynem szóról szóra ismétli meg Németh a KISEBBSÉGBEN lapjain is: „A szellem becsületessége: hűség önmagunkhoz; tehát a magunk és őseink múltjához. A fajból valónál ez a hűség nem is lehet más, mint hűség a fajhoz is; az asszimilánsnál azonban hűség egy másik fajhoz.” KISEBBSÉGBEN, i. h. 71.
23. KÉT NÉP, i. h. 9.
24. Balassa: i. m. 12.
25. Németh G. B.: i. m. 31.
26. Babits: i. m. 421.
27. Ezt az azonosítást egyszerűen átveszi Németh Lászlótól: „de nem voltunk-e nemzetiségünkben ép eléggé romlottak és hígultak, hogy faji egységünknek, amelynek most már a középosztályt is át kellett járnia, ne örvendezzünk?” – kérdi Trianon kapcsán Németh.
28. Grezsa: i. m. 71–72.
29. Tasi József: BABITS, ZSOLT BÉLA, HATVANY ÉS JÓZSEF ATTILA. In: Kelevéz Ágnes (szerk.): MINT KÜLÖNÖS HÍRMONDÓ, i. h. 153.
30. Babits: i. m. 414.
31. Uo. 423.
32. Ugyanakkor A MAGYAR JELLEMÉRŐL írott szöveg magyarságképe következetesebben antiesszenzialista.
33. Babits: i. m. 509–514.
34. Ezt a politikaképet sok támadás érte jobbról és balról egyaránt, Németh, Kassák, József Attila részéről, de e konzervatív programnak okos konzervatív kritikája is megszületett Halász Gábor tollából. Az időből kivont értékek a hagyomány eleven folyamából kivont értékek is, azt feltételezi Babits tévesen, hogy lehet bármi, bármilyen érték, amely nem az időben formálódott, amely nem őrzi nemzedékek keze nyomát, mintha egy igazi konzervatív tudna másutt is lakni az időn kívül. „Nem vagyunk egyedül és nem vagyunk magunkért; a múlt él tovább

bennünk, család, osztály, nemzet nyugszik a vállainkon” – írja. Halász Gábor: *ÁRULÓ ÍRÁSTUDÓK*. In: *TILTAKOZÓ NEMZEDÉK*. Magvető, 1981. 945. Azok a szövegek, amelyekben Babits hitvallás-szerűen megfogalmazza politikaképét, a *VE-SZEDELMEK VILÁGNÉZET ÉS AZ ÍRÁSTUDÓK ÁRULÁSA* szintén kultikus szövegekké lettek, így jórészt elmaradt szembesítésük az ellenérvekkel.

35. „[K]atolicizmusának tartalmát döntően befolyásolta... Platón.” Németh G. B.: i. m. 8.

36. Radnóti levelét teljes terjedelmében közli és elemzi Ferencz Győző *RADNÓTI MIKLÓS ÉLETE ÉS KÖLTÉSZETE* című könyve. Osiris, 2005. 539–546.

37. Nemes Nagy Ágnes: *A HEGYI KÖLTŐ*. Magvető, 1984. 116–117.

38. Németh G. B.: i. m. 77.

39. U.o. 13.

40. Babits: i. m. 507.

41. Nemes Nagy Á.: i. m. 7.

42. U.o. 106–107.

43. Thomas Mann: *FREUD ÉS A JÖVŐ*. In: *VÁLOGATOTT TANULMÁNYOK I*. Magyar Helikon, 1970. 265–291.

44. Az írás szuggesztivitására és ennek a szemléletnek attraktivitására egyaránt jellemző, hogy egy ideig e sorok írója sem tudta magát kivonni hatása alól, jó időre elbizonytalanította Báthori kritikája.

45. Babits: i. m. 79.

46. Erre a tévedésre – ezen az igen frekvencián helyen legnagyobb bosszúságomra, elvéve előlem a felfedező örömét – már elég korán felfigyelt egy fontos vitapartner: Lukács György. Balázs Béla művészetéről és jelentőségéről vitatkozik Babitscsal (*KIKNEK NEM KELL ÉS MIÉRT BALÁZS BÉLA KÖLTÉSZETE*), gonoszul, de szellemesen közbevetve, hogy ezek a németes dolgok valahogy mindig megfekszik Babits gyomrát. Ez utalás híres vitájukra, melyben ködös németeséget vetett Babits a *LÉLEK ÉS A FORMÁK* írója szemére. Idézi a helyet, és jelzi, hogy „*egyszóval pontosan az ellenkezőjét annak, ami A gyakorlati és kritikájában szó szerint megtalálható*”. A szó szerint külön gonoszkodó utalás a germán homályra, mely azért ez esetben valahogyan mégiscsak áthatolható lett volna.

Kovács András Ferenc

TÁTRAFÜREDI FANTÁZIA

(Tóth Árpád verstöredéke 1917-ből)

*Csönd, csönd... A felhő, mit az est csavart
Az ormon át, fehérlő, tiszta turbán
Agg kádi tar fején, ki rest, s a part
Homokján langy teáját issza durván*

*Csiszolt ibrikből... Kortyint, árba néz,
S a föld tarajló habja égbe tép át,
Ha földagad, de most, mint drága méz,
Csak hömpölyög, ha már elérte Thébát,*

*S rég elmaradt mögötte Núbia,
Habár a Nílus renyhe, méla, lomha,
S ki rajta ring, örökre bú fia,
De mentén mennyi nép henyel halomba –*

Mind lobbanékony fajta, büszke, hű,
S nem jelzi térkép, színnel habart ábra,
Hogy lelkük forró, s nyelvük hús lehű,
S mint vált szavuk arabról magyarára,

Míg alkudoznak... Kész komédia,
Melyet hanyatlón, páholyába dőlve
Elnéz a nap... Hány tékoz nép fia
Teng változatlan, s bátor, árva, dőre,

Mert sírni tud, s kacagva felhahog
Sírjából is, hogy Luxor, Théba, Karnak
Fölérez rá, s a fonnyadt fellahok
Sejtik, hogy élni olykor mért akarnak,

Bár minden kedvnek el kell múlnia,
El csontos pórnak, búbos fáraónak –
Mindegy, kiből lesz peshedt múmia,
S tegnap ki hullt, s ki hull pofára holnap,

Míg vágy tüzel, vér cseppen, szív izeg,
Porszem se rebben szobrok köszemöldjén,
De mint a szétröppent szent íbiszek,
Romok közül ragyog föl összetört fény!

És csönd a csönd... A sóvár kádi még
Az árba néz, borong a bölcsre telt fő –
S a Táttra ormán, tóthárpádi ég
Kárpitján rezzen rongyolt, röpke felhő.

2004–2007

A MAROSSZENTIMREI TEMPLOMNÁL

*Ad notam Jékely Zoltán –
Ungvári Zrínyi Imrének*

Megrepedt menny hull, égi vakolat,
hámló falak felejtik el Siont –
rommá roppannak pillanat alatt,
belőlük pillért, boltívet kiront
gyarló idő... Itt nincs gyülekezet,

ki idetéved – önmaga a pap,
 s helyet sem lelhet valami helyett.
 Hasadt torony hull, vedlő vakolat,
 vadult galambraj örvénylőn riad,
 kő kövön omlik, támfal meglazul:
 némult énekszó, nincs egy árva pap,
 porszemnél némább, csak hallgat az Úr.
 A kert kipusztult, a gyom megmaradt –
 megszünteti, ha kit szeret az Úr –
 hű alattvalók görbült fű alatt,
 megigazult nép sarjad gizgazul.

1996–2007

Cséve Anna

„NAGYSÁGOS SZENVEDÉLY” (I)

Mozaikkockák Móricz Zsigmond és a *Nyugat* kapcsolatáról

Az a több mint három év, amikor a *Nyugatot* szerkesztette, szervesen illeszkedik Móricz Zsigmond életműépítésébe – ennek a ténynek nem mond ellene, hogy 1928-ig a folyóirat több évfolyama felvágatlanul, olvasatlanul hevert szobájában, 1933 elején pedig levétette nevét a szerkesztők közül. De ahogy maga nyilatkozta, amikor vállalta a munkát, meg kellett tanulnia a *Nyugat* „kétszerkettő”-jét: „*Azt mondja a nóta, hogy míg a nyúlból nem lesz jáger – addig nem tudja az író se, mi a kétszerkettő, míg szerkesztő nem lesz belőle*” – mondta. A legnehezebb dolog – 1930-ban a *Prágai Magyar Hírlapban* megjelent írása szerint – a szerkesztői „hadvezérség”: Móricz számára ez azt jelentette, hogy az írókat, a kiadót, mindenkit a saját helyére kell állítania, s feladata nem kisebb, mint „*a világ eszményeinek egy irányba terelése*”.

„Sem a nyúlból nem lett jáger”, „sem a krinolinból hózentráger”, ahogy a nóta folytatódik – a *Nyugattól* nem nőtt ki az ország legtevékenyebb, legélőbb szervezete (nem is kellett volna azzá válnia), ám a szerkesztő-részvénytulajdonos számos kezdeményezése, a folyóirat megmentése a csőd széléről és például a *Nyugat* Kiadóhivatal könyvkiadásának felélesztése gyakorlattá vált a 30-as évek második felében (amint Buda Attila A NYUGAT KIADÓ VÁZLATOS TÖRTÉNETÉ-ben megállapítja).

Az erőteljes oda-vissza hatások játékában egy-egy részletre figyelés mindig tanulságos lehet. Az egyik érdekesség, mely azonnal szembetűnik, hogy az író definíciójáról és az írás mibenlétéről ebben az időszakban ír Móricz a legtöbbit, szerkesztőként, megfigyelőként életének „gyakorlati” szakaszát élve. A gyakorlati „korszak” megnevezés Móricztól ered, aki 1929. január elsején a naplójában újévi önvizsgálatot tartva megállapítja, hogy életének ötödik válaszutjára kényszerült. „*Első volt, mikor nem akartam*

bemenni az érettségi vizsgára, mert attól félttem... nem leszek író... Második, mikor otthagytam a teológiát. Harmadik: mikor a hivatalnoki pályát. Negyedik: 1909-ben az újságírást. Mind az írásért. Ötödik ma: otthagynom az epikát a drámáért.”

Az elkövetkező szerkesztői időszak 1929 novemberétől tehát egybeesik az újabb élet-pálya-módosítással vagy másképpen fogalmazva egy új pályakezddés kényszerítő érzésével, hiszen elsősorban Simonyi Máriaival kötött házasságának megterhelő anyagi költségvetésével kapcsolatos: *„Ötven éves vagyok, s a legkomolyabb jövőfélelemmel kell pályát kezdenem. Az életem alaphibája, hogy túl nagy életstandardot vállaltam jövedelmeimhez és lehetőségeimhez.”*

1929-ben tehát óriási súlypontváltás következik be a megírt és készülő színdarabok sorát (NEM ÉLHETEK MUZSIKASZÓ NÉLKÜL, SZÉPASSZONY KOCSISA, ELEKTRA, LÉGY JÓ, HÁZ AZ ERDŐBEN, PACSIRTASZÓ) tekintve. A színpad gyakorlati útvesztői – a közönség megfigyelése – után jön a folyóirat s a körülötte lassan kibontakozó írói tábor: *„Írók jönnek össze nálam, s a vitáikat elméleti kérdésekről úgy hallgatom, mint egy üzletember. Hadd vitakozzanak: nekem dolgoznak. Milyen távolság jan. 1-je óta. Nálam.”* „Nekem dolgoznak” – olvassuk –, ez már a szerkesztői megnyilatkozás egy formája, Móricz feltöltődik a beszélgetők által, hiszen *„lelki összeköttetésben”* van egy csomó íróval. Ha hinnénk Móricznak, ez az újfajta szerep számunkra azt sugallná, mintha epikus (szerzői) énje zsugorodásban lenne, mások írásaiért él, azok pre- és posztfázisában, azt megelőzően és azok recepciójában csatlakozik az alkotófolyamatokhoz: megesk, hogy egy nap alatt három regényt és tizenöt novellát olvas. Cselekvőként is közbelép: egy támogatásért könyörgő nincstelen vidéki újságírónak az átnyújtott pengők mellett egy kötet üres papírt nyom a kezébe, hogy írja meg cserébe a tarhások „regényét”. Móricz mint megrendelő a cikkek gyarapodását ügyeli, mint apa gyermekei növekedését. Számos írásában vállalja ezt a státust – *„a művészet atyai foglalatosság, nem engedek bilétás koldust faragni a költőkből!”* –, *„üzleti vállalkozást”* alapít, *„foglalkoztat”*. Mégis kétkedéssel fogadjuk a fenti állítás egyoldalúságát, Móricz nem arról híres, hogy distanciát tart. Február 2-án jegyzi a naplóbba: *„Szeretem Rembrandtot, mint magam jobb példányát. De ő talán még jobban odaadta magát a lelki életnek. Nem kérdés: ő odaadta magát – én is megtehettem volna, s nem tettem meg. Egyáltalán, hogy is vagyok én a művészettel? Sok adottság és majdnem semmi filozófia. Ösztönélet.”* Nem hihetünk az írónak, még szerkesztői pozíciójának sokszor lírai felhangú megfogalmazásai is ezt támasztják alá. *„Különös, különös érzésem van. Lelkek jönnek, láthatatlanul egy új élet lopózik az életembe. Emberi életek lépnek rám, hogy tovább haladjanak s nekem idegen életet éljenek. A Nyugat.”* (1929. december 22.)

Vajon hogyan formálódik tovább a publicisztikából, a naplóból és szépirodalmi szövegekből rekonstruálható szerzői-szerkesztői alakzat, hol vannak rejtett tűréshatárai? Mit jelent ez a lelkiség? Vagy másképp feltéve a kérdést, miféle dialógusban élés biztosítja mégis a folyamatosságot a megnyilatkozások háttérében?

Nyugat-érzések

Közismert tény, hogy a *Nyugat* átvételét hosszú tárgyalássorozat előzi meg, melyben Babits is, Móricz is szokatlan lendülettel és kitartással exponálja magát. Ám ha kitarjuk az eseményekből a részvényeken, az anyagi hozzájárulás, a szerkesztői kompetenciák és jutalékok mértékén folyó alkudozások tartalmi mozzanatait, a háttérben könnyen láthatóvá válik az az instabilitás, mely az író döntéseit jellemzi, s mely a folyóirastra mondott igének és nemek gyors egymásutánjaiban kulminálódik.

Móricz november 2-án a folyóirat megszerzését tűzi ki célul, 3-án kijelenti, *„nem akarom átvenni a Nyugatot”*. 5-én már költségvetéseket készít, 6-án mégis az egész kérdés

„kikapcsolását” tervezi, majd egymás után háromszor vesz végleges búcsút tőle, 7-én úgy tartja, „egy napig”, 9-én már „három napig szerkesztője voltam a Nyugatnak”. November 11-én pár óra alatt fordulnak meg érzései, fél 12 és 5 óra között, úgy tűnik, végleg elveszti a reményt, de talán csak azért, hogy még erősebben vágyjon rá, mert 12-én végül elvállalja a *Nyugat* szerkesztését – Babits mellett.

A tíz naphól hét, közben alig 24 óra „fegyverszünettel”, sajátos felfokozott érzelmi állapotban tartja, az igen-nemek árnyékában a szeret-nem szeret kérdést véljük felvillanni. „Az nagy dolog: a szerelem. Nagy a szenvedély” – fogalmazza meg később a *Nyugat* szerkesztésének „nagyságos szenvedélyét” a HUSZONÖT ÉV című ünnepi beszédben. Állandó izgalom, veszélyérzet, sajnálat, hiúság, idegesség, undor... s a „későn jött nekem” kételye.

1936-ban a folyóirattól való végleges megválás ugyanilyen intenzív érzéseket kelt majd, amikor nevének levételét kéri a folyóiratról: „félőrai remegés”, „neuraszténikus izgalom”, „valóban most is el van fúlva a lélekzetem [!]. Mintha lázas betegség tört volna ki rajtam” (1936. július 14.). A *Nyugat*-vész ekkor, már ki tudja, hányadszor betegíti meg. 1929. december 15-i naplójából megtudhatjuk: „Két hélig beteg voltam.” 1930. szeptemberben: „Még beteg is lettem, s az ágyban ért a Gellért Oszkár telefonja.” 1933-ban Babits is fekszik, a betegség mindkettejüket eléri az események fordulópontjain.

Ezzel egy időben bontja ki Móricz az új magyar optimizmus programját. Ujjongó, energikus, magabiztos 1930-ban s 1931-ben is: „A *Nyugat* mostani munkássága jó jel”, „örömmel és lelkesedéssel vagyok tele”, „Öröm a gazdasági vásár”, „építő magyarság”, „Optimizmust várnak a szívek... mikor lehet lesz már dolgozni”, „adjanak alkalmat a munkára”...

Miközben maga alig bírja, a szakadatlan munkával a harmincas években majd sokszor felpanaszolt agykimerülés felé halad. „Most itt vagyok ötvenkét évesen, és fáradni érzem magam. Rohamosan fáradok, automaticæ tartom fenn magam. Kell nekem az, hogy vásárba járjak napról napra, s ott a nevemet viccesen írjam oda egypengős könyvekre? Kell nekem, hogy a *Nyugattól* boltot csináljak, s egyre nagyobb dolgot veszek magamra? Hogy boltosok módjára hízelegjek a vevőknek és megrendelőnek? Nem nagyobb megalázkodás ez, mint a hatalom emberei előtt való? Hiszen ha azok előtt így megalázkodnék, sokkal kisebb munkával nagyobb anyagi eredményt érhetnék el. Hát az embernek el kell bújni és lealáznia magát, hogy meg tudjon élni? S ha ezt teszem, nem kerültem ellentétbe írói munkám szellemével? És miért?”

Az Osvát Ernő halála utáni válságos döntési helyzetet majd 1933-ban Miklós Andor halála súlyosbítja, két kiadójának elvesztése újabb és újabb számvetés kényszerével nyomasztja, s adósságai is nőnek. Mégis ennek köszönhetjük az egyre sokasodó naplólapokat s az újabb munkaorientációt, a későbbiekben más, a színházhoz és a szerkesztéshez „gyakorlati” szempontból és célokból hasonlatos tájékozódását, például a film felé.

„Hínár, lidérc, délibábkergetés? – kérdezi Móricz Virág MÓRICZ ZSIGMOND SZERKESZTŐ ÚR című könyvében – *A család* szótárban ezt inkább Móricz-tempónak hívják.” 1929. november 2. és 5. között még Babits Mihálynak és Gellért Oszkárnak, az íróbarátoknak akarja megmenteni a folyóiratot. 5-én este azonban történik valami, ami fölgújtja a fantáziáját, a „lidércálm”, melyért érdemes a szerkesztői és kiadóhivatali pozíciókért küzdeni: a nemzeti koncentráció gondolata.

Az 1929 és 1933 közötti éveket a legjobban dokumentált *Nyugat*-korszakként emlegetik, többek között a MÓRICZ ZSIGMOND SZERKESZTŐ ÚR-ra támaszkodva. A nemzeti koncentráció első előfordulási helyét idézem: „Most a Pannónia asztal furcsán fejemre szakasztotta a *Nyugatot*. Babitsnak akartam megmenteni s egyszer csak kedden este [november 5-én] az asztalnak, Földi hozott egy új programot. A *Nyugatról* levenni az Ignó nevét, főszerkesztő csak én lehetek. Én volnék az egyetlen, aki a nemzeti koncentrációt megte-

remthetem. Ez a két szó: »nemzeti koncentráció« *fölgújított*. Abban a pillanatban elfogadtam.”

Az antikvával szedett sorok kimaradtak a könyvből, a naplókéziratból azonban ki-világlik, hogy Ignotus nevének levétele Földi Mihálytól, *Az Est-lapok* munkatársától (is) eredt, átvitt értelemben a negyvenezres példányszámú sikerlap felől indult, a Móricz nevéhez fűződő program kissé valóban újságíró, politikai felhangú megfogalmazása úgyszintén. (Ezért kereste fel azonnal, két nap múlva Miklós Andort, az Athenaeumot, műveinek kiadóját anyagi támogatást kérve.) A nemzeti koncentráció gondolata azonban olyan előzetes Móricz-élményekre csatlakozik rá, hogy bár *utólag*, de e szavakkal jegyzett *Nyugat*-koncepció lesz belőle.

Móricz a húszas évek második felében az elszakított magyar lakta területeken, szlovenszkói és erdélyi útjain „külön magyar irodalmakra” és a „kultúrcentrum utáni vágyra” figyel fel. „Azután ez az egész út bennem lassan átalakult valami különös anyaggá, mint minden: regénnyé. Itt találtam meg a nagy magyar ideált, az erdélyi fejedelmek legnagyobbikát, Bethlen Gábort, s itt értettem meg Erdélyt s a magyarság tragédiáját.” (JULIANUS BARÁT ÚTIRAJZA. *Nyugat*, 1927.) A határon túli utak a Bethlen Gábor-regényt s a magyar szellemi koncentráció gondolatát erősítik meg az íróban, a nemzeti koncentráció ideájában a szerkesztő erre támaszkodik.

Talán ez a magyarázata annak az erőteljes hadvezéri stratégiának, melyben a *Nyugat*ban való nagyobb részesedésért cselszövésbe keveredik: „Én ebben a cselszövényben Bethlen Gábort követtem, aki a törökkel tette meg magát Erdély fejedelmének.”

A következő, eddig ismeretlen feljegyzésben a napló szerzői énje saját hősiére mutat mint felbujtóra, vagy fordítva, az események egy sajátos fordulópontján a fikció lesz számára a referencia a szerkesztői arculat kiformalásához:

„1929. november 16., szombat

Tegnap elkövettem életem első becstelenségét.

Hallatlanul izgat és sért, hogy a Nyugatban igen nagy anyagi jövedelmet érzek, és ezt kénytelen leszek egyenlő arányban megosztani Babitscsal. Csak azért, mert véletlenül pár órával megelőzött. Én féltizenkettőkor telefonáltam Fenyőnek, hogy d. u. 5-kor a Nyugat ügyében találkozunk. Utánam félórával telefonált Babits, hogy jöjjön hozzá. Mivel Fenyő azt hitte, hogy én arra akarom őt kapacitálni, hogy adja a Nyugatot Babitsnak, elment hozzá, és oda is ígérte. Őtkor, mikor én jöttem, hallatlan zavarban volt, már nem volt ura a Nyugatnak.

Most aztán minden erőszakom után is úgy csinálta meg a szerződést, a szindikátusit, hogy még rosszabb eredményt ad nekem, mert a három szindikátusi tag csak egyenlő arányban szerezhet jogokat, és osztozhatik minden elérhető jövedelmen.

Így én, aki megvettem a Nyugatot, és aki egyedül csinálom belőle valamit, nem érhetek el többet 1/3-nál. Pedig Babits ott van 15 éve, ha tudna szerkeszteni, megcsinálhatta volna. De szegény nem tud semmit. Egyetlen üzleti gondolata nincs. Erre beszéltem egy ügyvéddel, Miklós öcsém barátjával, de az csak megerősített abban az érzésemben, hogy valamit kell csinálni.

Találkozót kértem Fenyőtől, előbb Gellértől.

Gellértnek mondtam, hogy mi van bennem. Erre ő azt mondta:

– *Mit szólnál ahhoz, ha én megvenném a Fenyő részét, és előzetes írást adnék arról, hogy a szavazatomat te gyakorlod.*

Ránéztem: strómannak ajánlkozik.

– *Helyes.*

Ebben megegyeztünk, s elmentem Fenyőhöz.

– *Miksa, mondd meg, van-e arra lehetőség, hogy én valaha a részvénytöbbséget megszerezsem.*

– *Ha Babits beleegyezik.*
 – *Ő nem egyezik bele, ilyenformán én nem vállalom a dolgot. Már én beszéltem Miklóssal [Miklós Andorral], Athenaeummal. – Menjen Mihály, beszéljen.*
 – *Nézd, Zsigám, míg én itt vagyok a szindikátusban, másat nem tehetek.*
 – *Mondd, nem volnál hajlandó átadni a részvényrészedet Gellértnek?*
 – *Nagyon szívesen.*
 – *Akkor vedd bele a szindikátusi szerződésbe.*
 – *Gellértet jobb barátodnak tartod, mint engem?*
 – *Ebben igen – s nevetünk.*
 Gellért aztán elment Babitshoz, s előre kitervelte, hogy azt fogja mondani neki:
 – *Engem bánt, hogy engem kihagytatok a lap borításáról, annak is ki vagyok téve, hogy egyszer csak kidobtok. Egyezz bele: 5-én a Fenyő részét annak idején, ha én 12.000 P-t tudok kölcsön szerezni, megvegyem.*

Mihály beleegyezett, telefonálta egy óra múlva Gellért.

– *Már Fenyővel beszéltem, s ha ti ketten beleegyeztek, nem kételkedem, hogy Zsiga is.*

Így jött létre a complot.

Csak egy gyanús. Mikor Gellért este a kávéházban referált, azt is elárulta, hogy neki tényleg megjött a kedve, hogy valóban harmadik legyen.

Nem tudom, mért, ezt a megérzést akkor engedtem elrepülni, csak utólag jutott eszembe, mi is volt ez?

Ma hozzák el a szerződéseket, akkor Gellérttel okvetlen aláíratom az előzetes levelet.

Én ebben a cselszövényben Bethlen Gábort követtem, aki a törökkel tétette meg magát Erdély fejedelmének. Csak úr legyek, a többi az én dolgom. Anélkül egyáltalán semmi kedvem. Itt a kommunizmus abszurditása. Nincs közösségért való szenvedélyes harcvágy. Azért emeli az ember a közösség névóját, hogy a magát emelje. Bethlen Erdélyért harcolt! – Magáért harcolt. Neki kellett az, hogy Erdélyt dagassza: ő volt Erdély.

Érdekes, hogy az asszony vele megy az urával a bűnbe. Mária, aki érzése szerint folyton az egyenlő arány, kímélet és igazság mellett állt, egy szóra megértette s elfogadta a Gellért-féle csel. Így viszi bele a férfit a feleségét akár a gyilkosságba.

Különbösen úgy gondolom, az a cél, hogy a saját első ajánlatomat végrehajthassam, vagyis Gellért 20%-ot, Babits 30%-ot és én 50%-ot kapok a jövedelemből.

Ha lesz.

Gellért különben furcsa átalakuláson ment át. Azt mondja, mondtam Babitsnak, hogy nekem ugyanolyan jogom van, mint nektek, és én is tudok 12.000 P-t szerezni erre a célra. S ezt olyan őszintén mondta, hogy én estem gondolkodóba. Azt kellett volna neki mondani, hogy: »kedves Oszkár, 8 éve vagy a lapnál, ha tudtál valamit, megcsinálhattad volna. S Babits 15 éve van ott, ő még jobban. Te hoztad az ideát, hogy mentsd meg az én számomra, most ne keresztezd.«

S nem szóltam. Majd én elintézem. Gondoltam.”

Nem tudjuk, aláírt-e Gellért bármilyen elismervényt, hiszen annak vázlata csak Móricz Nyugat-Napló jegyzeteiben van papírra vetve: „ezennel kötelező ígéretet teszek, s vállalom azt, hogy kívánságodra s költségedre [!] bármikor átveszem Fenyő M-től az ő Ny.-részesedését, s így belépek a Ny. Szindikátusba, ahol az én szavazatomat te gyakorlod”.

Az azonban bizonyos, hogy a Gellért-féle csel túlnőtt Móricz „cselszövényén”. Túl jól sikerült, az író is „rászedte”, s elindította azt a folyamatot, melyben a folyóirat körül 1929-ben lévő tárgyalás gyötrelmes hét napjában szerepet játszó – Fenyő Miksa, Babits Mihály, Móricz Zsigmond – minden részvényét 1933-ban Gellért Oszkár szerezte meg.

„Anyám háza a keleti” – „Apámé a nyugati, a jövő”

Az ÉLETEM REGÉNYÉ-ben olvasható: „*Anyám háza a keleti: ez a fészek, az eredet, az ex oriente lux. Apámé a nyugati, a jövő, a kultúra iránya...*” A kelet-nyugat metaforával az író a szüleitől kapott ellentétes irányultságú örökségét illusztrálja. Az anyai és apai pólus vonzásköréhez tartozónak vélt testi-lelki, sőt alkotói tulajdonságainak számbavétele más-hol is következetesen visszatér írásaiban. A keleti pólust az istenhit, a magyar glóbus, a Kossuth- és Jókai-imádat (mese) jelképezi, valamint „*beszédének prúd és szelíd*” nyelvezete, a nyugatit az indulatok, a tekintély, a munkabírás, a vállalkozás.

A reflexiók tehát messze túllélik a pathogenezis formáit, a nyugatnak mint a *jövő és egyben a kultúra* irányának megjelölését amúgy sem lehet másnak mint *alkotói értelmezésnek* tulajdonítani: „*A két pólus között szikra pattant, s lettem én.*”

Az ÉLETEM REGÉNYÉ-ben olvasható önvallomás szimbolikájának filozófiai olvasata is van, az író is ezt sugallja, hiszen hozzáfűzi: születése „*csupa szimbólum*”. A kelet-nyugat irány a nap járását, kelését majd önmagához való visszatérését mutatja, a kép születéssel való „egyesítése” az életrajz vonatkozásában azt a folyamatot jelképezi, melyben felépül „*a tudat napja*”, az írói tudatvilág. Vagyis az író életének „regényé”-ben nemcsak életrajzi, hanem alkotói *eredetmítoszt is megfogalmazza.*

Móricz naplójában a két pólus közötti haladási irányt ki is fejt, a hosszú sikertelenségtől, az anyai ág hagyományai miatt vállalt teológiai tanulmányok félbehagyásától, a *Nyugat* számára írt első sikerregényéig, „*az irodalomban szokatlan nyers képekkel és szabados szokimondással*” megírt SÁRARANY-ig, az anyai pólustól való elszakadástól az apai oldal vállalásáig. A kijelölt pólusok között pályát bejáró nap – alkotó géniusz – földrajzi haladási irányát Ady is használja első, a HÉT KRAJČÁR-ról írt, Móriczot köszöntő cikkében, éppen abban az értelemben, amit a *Nyugat* reprezentált, „*a magyarságnak a nyugati nagy népek szellemi életébe való bekapcsolódását*” ünnepelve.

A nyugati pólusba való beérkeztetés a folyóirat küldetése – ez a témája Ignotus be-köszöntőjének: „*Urak, akik parasztok, parasztok, akik urak. Eszkimó vagy skandináv, rendi alkotmányú és frauenrechtleres, de kelet népe. Kelet népe – s e perctől fogva nem idegen.*” A folyóirat igyekezetét égtájak és kultúrák összekapcsolására, illetve azok szintetizálására többen is megfogalmazzák, 1912-ben Móricz is kifejti: „*az írók, mintha csak két pólus körül rendeződnének el, két irányban nagyon közös jellemvonásokat mutatnak. A két pólus közül az egyik nyugatra esik, ez vonzza a magasabb európai nívót kedvelőket, a másik keletre, ez a speciális magyarosokat. [...] Ezt a különös távolságot szokták egymással szemben magyaroságnak s támadáskor nemzetietlenségnek nevezni. De ez a vonás egészen mellékes az egyes művek értékére nézve. Mellékes, mert erőszakos, ráfogott és csak látszólagos. Az író nem adhat mást, csak ami lényege.*” (MAGYAROSSÁG ÉS NEMZETIETLENSÉG.)

A témát Babits Mihály is összefoglalja 1937-ben a *Nyugat* harmincéves évfordulóján A MAGYAR KULTÚRA KÉT PÓLUSA címmel: „*A magyar kultúrának Szent István óta mindig két pólusa volt. Egyik az ősi, ázsiai, keleti pólus, a másik a nyugati. És a magyar kulturális élet csak akkor tudta erejét megtartani és kifejteni, ha mindkét pólussal megvolt az összeköttetése és viszonya. A Nyugat sohasem vesztette szem elől a két irányító csillag egyikét sem. Nyugatosok voltunk, igen – de nem szüntünk meg ugyanakkor magyarok is lenni.*”

1929. november 2-án, amikor Móricz még nem gondol arra, hogy szerkesztői posztot vállal az Osvát Ernőt veszített *Nyugatinál*, már foglalkoztatja az átalakítás lehetősége, a pólusok közötti közlekedés irányváltása: „*átvinni a Nyugatot Keletre*”. A szimbolikus irányultság nem a folyóirat megszüntetését jelentette, bár ez a gondolat is meg-

fordult a fejében, nem is a kultúrától való távolodást (bár a kultúra és civilizáció fogalmát jóval árnyaltabban értelmezte), hanem a keletnek – szintén Adyt idézve: „*ahonnan a nap jönni szokott*” – újrafelfedezését, új tehetségek felfedezését.

Az ÉLETEM REGÉNYÉ-ben megfogalmazott eredetmítosz nem más, mint a folyóirat, sőt a magyar kultúra személyre szabott olvasata – s ez még akkor is igaz, ha Móricz Zsigmond a nevét éppen ekkor választja le a folyóiratról.

Köztudomású, hogy Móricz és Babits, a két szerkesztő kétszerkettőjét tekintve, az irodalomtörténet-írás Móricz részéről a folyóirat anyagi helyzetének jobbítására, az olvasótábor kibővítésére irányuló szervezői kvalitásait s a paraszti származású írók tehetségkutatását, valamint a határon kívül rekedt magyar írók szerepeltetésének szándékát emeli ki. Pedig egyikük sem nélkülözte az érzelmi-intellektuális reflexiókat a közösen birtokolt folyóirattal kapcsolatban. Talán egyedül Kenyeres Zoltán emeli ki: „...*nagy volt a különbség Móricz földben gyökerező, életes irodalomfelfogása és Babits elvont filozófiai igénye között – bár Móricz intellektualizmusát és Babits empirikus ismereteit jócskán alábecsüli az utókor*”. Az intellektualitásnak, ha van rejtőzködő formája, az íróé is efféle lehet. Móricz mindig személyes, s ezt az általa ösztönösnek vagy lelkinek nevezett attitűdöt – „*lélek-effektust*”, melyet az írás alapjának tartott – talán a „*bennefoglaltság*” nézőpontjának nevezhetnénk.

(Folytatása következik.)

Pollágh Péter

A TÜKÖR EMBERE

Dezírés Kánon
kitolta két tüköröm,
Ön-korcását ne lássa.

Talicskán tollak,
Temetetlen Üveg:
virágos fák alatt
utunk az utolsó.

Én téged nem látlak,
csak szagod érzem,
rossz vagy, mint a Pénz,
rossz vagy bajtársnak;
s a Rossznak nincs arca,
de képe van,
és Isten abban benne van,
mint versem a Nyugatban.

Üvegtenger lánya, Tükör:
te loptad el az Istent;
korbácsoltassék meg
a te neved. Meglékellek,
mielőtt te engem.
Így nyílsz meg nekem,
mint Adélom a bálban,
illetve utána.

Általmegyek tengereden
és te eljössz énérettem.
Kiengeded az országot,
és beengedsz Engem:
mert oly asszony nincs,
ki engem magába
bé nem foglalna.

Fázom.
Utókor nyálas palástja
nem melegít.
Orcádra köpök, Tükör:
így sír: kopott Férfi,
kiköpött Dendi.

Bíró-Balogh Tamás

OSVÁT ERNŐ ELFELEJTETT NYILATKOZATA

*„Türelem fiatal emberek, türelem öreg emberek,
türelem politikusok, türelem moralisták és – örök
türelem: dilettánsok...”*

Osvát Ernő a nyilvánosság számára olyan keveset írt – összegyűjtött írásainak legteljesebb gyűjteménye is vékony kötet¹ –, hogy minden egyes nyomtatásban megjelent írásának előkerülése jelentősen bővíti az életművet. Irodalmi szerepét illetően bár igazolódott Krúdy jóslata, miszerint „*majd egyszer éppen úgy határkövet raknak az ő kezdetéhez a múltak búvárlói, mint akár a Kazinczyéhoz*”,² és Németh Andornak is igaza volt, amikor azt jövendölte, hogy „*ha valamikor megírja valaki ennek a korszaknak anekdotikus történetét, a valóságnak megfelelőleg Osvát Ernő személye köré kell csoportosítani az egyes eseményeket*”,³ irodalomformáló és -alakító jelentőségéhez képest mégis viszonylag keveset tudunk Osvátról. Anekdotákban valóban nem szűkölködünk, és egy monográfia is szü-

letett róla,⁴ filológiánk alapvető hiányossága azonban, hogy Osvát levelezésének nagy része mindmáig felderítetlen és kiadatlan, így irodalmi kapcsolathálózata és irodalom-szervező tevékenysége is lényegében „csupán” a *Nyugat* (és előzményei) általa jegyzett évfolyamaiból, valamint visszaemlékezésekből olvasható ki.

Osvát nyomtatott életműve javarészt kritikákból és aforizmákból áll, néhány cikk, beszéd és minimális terjedelmű széppróza mellett. Ezenkívül – a *Nyugat* szerkesztőjeként –, ha nem is túl gyakran, de többször nyilatkozott irodalmi kérdésekben nem irodalmi lapoknak is (pl. *Figáró*, *Pesti Futár*).

Ilyen megszólalása „rejtőzött” máig a *Ma Este* 1924. február 1-jei számában is. A nyilatkozat nemcsak az életmű szűkszavú jellege miatt, de a nyilvános megszólalás aprója miatt is kiemelt figyelmet érdemel.

A *Ma Este* című „képes művészeti hetilap” 1923. augusztus 24-től 1926. február 25-ig jelent meg, szerkesztője Várnai István volt. Az olvasó művészvilági híreket, képes ajánlókat, tudósításokat, kritikákat, interjúkat, nyilatkozatokat és irodalmi műveket, szemelvényeket talált a lapban, amely megszűnésekor, 1926. március 7-től rovatként a *Színházi Élet*be olvadt be. Szerzői között ott találjuk az irodalom különböző szereplőit, a *Nyugat* köréhez tartozó Karinthy, Kosztolányi, Schöpflin, Szini, Tersánszky mellett a konzervatív csoportból Rákosi Jenő vagy Csathó Kálmán is publikált a *Ma Estében*, valamint a lap „színes” jellegéből következően a népszerű Molnár Ferenc, Szenes Béla, illetve Zsolt Béla. Sőt 1924-ben itt jelent meg az első József Attilával készült – fényképes! – interjú.⁵ Az 1925-ben indított „Ma Este könyvek” sorozat pedig tizenkét számot élt meg.

Osvát ekkor, „a húszas évek közepén – a végső tragédia [ti. lánya halála] előtt – [...] megkísérlti a lehetetlent: szembeszállni a betegséggel, anyagi bajokkal, visszanyerni írónevelői tekintélyét. Személyisége még egyszer kinyílik, alkotó kapcsolatokat keresve a külvilággal” – írja róla monográfiusa, Fráter Zoltán.⁶ Lánya állapota ekkoriban nem romlott tovább, és ez viszonylag nyugodtabb lelki háttérrel biztosított a munkához – a *Nyugat* is ekkor újult meg. A lap 1923-ban ünnepelte szerkesztőjének huszonöt éves írói munkásságát, és Osvát ez idő tájt – élete első interjúját adva – „fiatalos kedvvel nyilatkozik Kellér Andornak a *Pesti Futár* hasábjain”.⁷

A *Ma Este* cikkének felvezetése szerint „az irodalom ma megfeneklett. Nincs új hang, új szín, új mondanivaló. Mintha nem történelmi időket éltünk volna át és sohasem ismert benyomások és érzések nem érték volna íróinkat. [...] Az irodalom, főleg nálunk, alig vette tudomásul ezeket a változásokat. Ez a mai irodalom csődjét jelenti.” És mivel „a *Ma Este* az első perctől kezdve odaállott minden becsületos, művészi törekvés mellé, hogy pártfogolja, ismertesse, népszerűsítse [...], sürgetve és kutatva a holnapi irodalmat, elmentünk megkérdezni azokat, akik a mai irodalmat hozták annakidején és ma is vezetik: mit gondolnak, mit éreznek, milyen lesz az új irodalom”.⁸

Osvát nyilatkozata előtt Heltai – ekkor már mint az Athenaeum Kiadó irodalmi vezetője (is) – sorait olvasni. Szerinte „az irodalomról nem lehet általánosságokban beszélni”, ráadásul a magyar irodalmat évek óta erősen befolyásolja „a sajátos nemzeti érzés és gondolkodás”. Az epika és a dráma műnemében valóban nem történt lényeges változás, „egyedül a lírai költészet terén láthattunk haladást, de itt sincs vezérmotívum. Nincs új mondanivaló, és főként nincs – levegő. Tíz esztendő óta szellemi lidércnyomás üli meg a magyar irodalmat, gazdasági helyzetünk leküzdhetetlen gátakat vont közénk és a külföld közé, s hogyan kapcsolódjon be a nyugati fejlődésbe az a fiatal magyar író, akinek nincs módjában ezt a nyugatot megismerni? Gyökeres változásra van szükség. Fel kell végre szabadítani a gondolatot! Ha az új irányok, gondolatok, teóriák kitombolhatnák magukat, ezeknek leszűrődött és maradandó eredménye lenne majd az új irodalom”. Nyilatkozata végén mégis bizakodó: mindezek ellené-

re „csodálni kell a magyar irodalmat, mely az adott keretek között vergődve a lehetetlent győzi le, mikor mégis él és dolgozik”.

Osvát válasza a következő: „Természetesnek látszik, hogy amit értékesnek találunk, azt egyúttal méltónak tartjuk arra is, hogy megmaradjon. Mégis azt kell hinnünk, hogy az, aki a kisleány számára, ki most tanulja az ábécét, ezekből a megmaradásra ítélt könyvekből akarna egy kis könyvtárat összeállítani, azt remélve, hogy majd legalább részben ezek lesznek a későbbi olvasmányai – szóval, ha valaki a mai érték-megkülönböztetéseinkből akarná elképzelni a jövő irodalmát, alighanem komikusan csalogna. Ezek a mi minőség-megkülönböztetéseink nem a könyveket, hanem legfeljebb a könyvek emlékét tarthatják fenn. Amit a mai irodalomból kiemelkedőnek tartunk, még az is, és alighanem csakhamar, könyvtári csendéletté válik. Mit jelent ez, és mi következik ebből? Először: lehet, hogy a mai irodalom általában véve jobb a koránál, de bizonyos, hogy nem olyan, amilyenre ennek a kornak szüksége volna. Másodszor: az, amit várunk és kívánunk, igazán nem annak a folytatása, ami van. Harmadszor: ha talán nem is az következik, amit várunk, az a reményünk, hogy valami a folytonosságot látszólag megszakító új következik az irodalomban: szomjúzásunk az egyszerűre, a rendkívülire, a nagyra; arra, hogy olyan irodalom fog következni, amely méltó az ember nagy szenvedéseire – egyetlen lehetőség a jövő elképzelésére. Hogy milyen lesz vagy lenne az az irodalom, amely a mai embert kigyógyíthatja majd a hipochondriájából, hogy megingott alatta a föld és megdermedt fölötte az ég; amely visszaadja emberi biztonságérzetét – azt persze nem tudjuk elképzelni. Nagy költőre van szükségünk, s a mai ún. irányokat hiába fürkesszük, nem onnan fog jönni az »irodalom«, a középszerűség változat-tengerének csaphódásaival pedig egyre kevésbé érdekel bennünket.”⁹

„A válaszok kétségtelenül nagyon érdekesek és elfogulatlanok – véli a nyilatkozatokat közreadó cikkíró. – Bizonyítékai annak, hogy még a mai irodalom vezérei is sürgős szükségét érzik a friss életet hozó irodalmi megújulásnak.” Amit azonban összegzésként ír, általánosít, s nem fedi sem a két nyilatkozat érdemi lényegét, sem aktualitását. Ráadásul már cikkének bulvárízű címe (A MAGYAR IRODALOM VÁLSÁGBA JUTOTT) is megtévesztő: azt sugallja, hogy a magyar irodalom 1924 elején jutott válságba. Pedig erről 1919–1920-tól – Ady halálától és a trianoni békeszerződés aláírásától – kezdve beszéltek folyamatosan.

1920-ban a magyar írók hallgatásáról cikkeztek, ezzel ellentétben ekkor, 1924-ben voltak írók-költők, és dolgoztak. Az irodalmi élet nem mélyponton volt, inkább túl élénknek tűnt. A „válság” természete éppen a „túl sok” író, a „rég” és az „új” írók egymás közti viszonyából adódott. Ez pedig nem válság, sokkal inkább természet- és törvényszerű megújulási kísérlet. Ugyanis 1923–24-ben a fiatalok irodalmi apagyilkosságot követtek el, élesen (és igazságtalanul, de érthetően) támadták az előtük járó generációt, a Nyugatot első nemzedékét. Erről beszélt Heltai is („Ha az új irányok, gondolatok, teóriák kitombolhatnák magukat, ezeknek leszűrődött és maradandó eredménye lenne majd az új irodalom”), és erről nyilatkozott Osvát is („Nagy költőre van szükségünk, s a mai ún. irányokat hiába fürkesszük, nem onnan fog jönni az »irodalom«”).

Sőt a Kellér Andornak adott interjúban – melyből e cikk mottója is származik – már konkrétan a Nyugatot ért támadásokról beszélt: „Az mondják, a Nyugatban hiányoznak az új idők új mondanivalói. [...] A Nyugat elsősorban irodalomtermelő folyóirat, feladata, hogy a jelentős, eredeti művek javát kiválassza, közölje vagy rájuk mutasson. [...] Hol van az a valami, aminek a Nyugatban kellene megjelenni, és másutt jelenik meg? Ez nincs. Amivel nem azt akarom mondani, hogy nincsenek tehetséges írók a Nyugaton kívül. Elismerem, hogy vannak, elismerem azt is, hogy vannak fiatal tehetségek is. [...] De a mondanivaló kifejezni tudás nélkül éppoly kevésbé irodalom, mint a kifejezni tudás a mondanivaló sajátossága nélkül. Mindennek illusztrációi az újabban egyre szaporodó ún. »úttörő« folyóiratok.”¹⁰

Ugyanebben az interjúban olvasható Osvát (egyik) szerkesztői hitvallása, amely

részben megmagyarázza a nyomtatott életmű szűkszávaságát: „Az a tény, hogy a Nyugat nem szokott felelni, nem azzal függ össze, mintha nem szeretné a kritikát. Azt a szabadságot, amivel kifejezhetem a meggyőződéseimet, fölösleges pro domo érvekkal tetézni”, majd azt is hozzáteszi, hogy azonban „nagyon érdekes szemébe nézni a kritikának, amelyet állítólag »fiatalok« hangoztatnak”.

Helyette – az Osvát-nyilatkozatot közlő *Ma Este*-számmal egy napon megjelent *Nyugaton* – Babits válaszolt hosszan a fiatalok „vádjaira”, melyek legutóbb Sárközi György egy hozzá intézett levelében érkeztek. „Senki sem tagadja az új tehetség és új mondanivaló jogát, hogy akár harcok árán is, utakat törhessen magának” – írja Babits. – „Az utód – még hajlamai ellen, tehetségének igazi iránya ellen is – más utakra fordul, olyan utakra, melyek lehetőleg távol vannak a mester útjaitól. [...] Író társainak véleményére nem sokat ad, hajlandó azt, kivált az idősebbekét, irigységnek és féltékenységnek tudni be, egyetlen bíró a siker marad. [...] Az a körülmény, hogy ma lírai termésünknek legnagyobb percentje napilapok hasábjain kap helyet, kedvez ennek a felfogásnak. A napilapban a vers csak egy napig él, az a fontos, hogy addig az egy napig ragyogjon, s minél többször ragyogjon egy napig. A siker fontosabb lesz, mint az érték, a név fontosabb, mint a mű. [...] Igaz, hogy soha nagyobb nem volt a kísértés ezekhez a módszerekhez folyamodni, mint napjainkban. Legintelligensebb közönségünk szétzüllött, tiszta irodalmi fórumainak meggyengültek, pénz és hírnév alig érhető el elég hamar másképp, mint zsurnalisztikai utakon. Az ifjak nagy részét pedig méltán türelmetlenné teheték az életbeli nehézségek, a szegénység, a háborús évek szenvedései, az elvesztett idő és energia.”¹¹

Az pedig korántsem a sors iróniája, sokkal inkább a szerkesztő Osvaté, hogy éppen az előző nemzedéket, a *Nyugatot* és Babitsot bíráló Sárközi György verse (CSONKA TORONY ÉS SZÁRADÓ REPKÉNY...) következik közvetlenül Babits cikke után. Ez a tény pedig mindennél jellemzőbb a fiatalok lázadására: bár élesen támadták a *Nyugatot*, írásaikat mégiscsak annak oldalain szerették volna viszontlátni. Ők maguk igazolták tehát Osvát többször idézett interjújának azt a mondatát, hogy „aki valóban tudni akarja, milyen a mai magyar irodalom, az az aránylag legteltesebb feleletet, némi objektivitással, mégiscsak a *Nyugaton* fogja megtalálni”.

Jegyzetek

1. Osvát Ernő: AZ ELÉGEDETLENSÉG KÖNYVÉBŐL. Bp., 1995. 302.
2. Krúdy Gyula: OSVÁT ERNŐHÖZ. *A Reggel*, 1923. máj. 23. In: OSVÁT ERNŐ A KORTÁRSÁK KÖZÖTT. S. a. r. Kőszeg Ferenc és Márványi Judit. Bp., 1985. 309–310.
3. Németh Andor: OSVÁT ERNŐ ÉS A NYUGAT. *Bécsi Magyar Újság*, 1923. máj. 3. Részleteiben újraközli: KORTÁRSÁK OSVÁT ERNŐRŐL, 319–322.
4. Fráter Zoltán: OSVÁT ERNŐ ÉLETE ÉS HALÁLA. Bp., 1987.
5. Márer György: RIKKANCS, AKI ÜNNEPI BESZÉDEKET GYÁRT A KASZINÓI URAK SZÁMÁRA. *Ma Este*, 1924. aug. 28. 18. Újraközölve: KORTÁRSÁK JÓZSEF ATTILÁRÓL. Szerk. Bokor László, s. a. r. Tverdota György. Bp., 1978. I. 61–63.
6. Fráter Zoltán: i. m. 191.
7. Uo. 196.
8. A MAGYAR IRODALOM VÁLSÁGBA JUTOTT. HELTAI JENŐ ÉS OSVÁT ERNŐ NYILATKOZATA. *Ma Este*, 1924. febr. 1. 3.
9. A *Ma Este* közleményének vélhetően szedési hibáját kijavítottuk. A megjelent szövegben eredetileg ez áll: „...nem onnan fog jönni az »irodalom« pedig, a középszerűség változat-tengerének csaphódásaival, egyre kevésbé érdekel bennünket”.
10. Újraközölve: Kellér Andor: OSVÁT ERNŐ. In: uő: AZ ÉLET ÉDES TARKASÁGA. Bp., 1973. 176–180.
11. Babits Mihály: KÖNYVRŐL KÖNYVRE. FIATALOK. *Nyugat*, 1924. febr. 1. 159–166.

Kőszeg Ferenc

EGY LETÚNT NEMZEDÉK ELFELEDETT KRÓNIKÁSA

Halász Imre

Jó egy évvel nyolcvanhat éves nagyapám halála után, 1956 novemberében a nagyném és a fia, az unokabátyám – mint annyian akkor – külföldre menekültek. Megkérdezték, nem akarok-e velük tartani, majd nálam hagyták a lakásuk kulcsát, hogy hozzak el, amit tudok. Ők csak egy-egy kézitáskával vághattak neki az útnak. Bementem az elhagyott lakásba, és összeszedtem egy bőröndnyi könyvet, orvos nagyapánk könyvtárának észrevehetetlen töredékét. A legnagyobb felfedezés, a legnagyobb kincs mintegy negyven *Nyugat*-szám volt, főként az 1908–1911-es évekből. Bölcsésznek készültem, hihetetlen gyönyörűség volt rátalálni Ady és Babits ismerős verseire, Móricz SÁR-ARANY-ára, Karinthy novelláira első megjelenésük helyén. Ezekben a töredező *Nyugat*-példányokban olvastam Szép Ernő, Szomory Dezső és Kemény Simon verseit, Füst Milán AGGOK A LAKODALMON című tragédiáját, olyan szerzőket és műveket, amelyeket addig inkább csak az ÍGY ÍRTOK TI-BŐL ismertem. Akkor, 1956 szomorú telén olvastam Csáth Géza híres-hírhedt esszéjét az ópiumszívásról meg az éppen Romániában raboskodó Lukács György kemény leszámolását az impresszionizmussal, amelynek címe a hetvenes évek nagy Lukács-kultusza idején szinte jelszóvá vált: AZ UTAK ELVÁLTAK. De persze elolvastam olyan szerzők írásait – Tóth Wanda novelláit, Bán Ferenc regényét –, akiknek a nevét nem ismertem, és akiknek a műveivel később sem találkoztam. Másodjára már nem jutottam be a nagyapám egykori otthonába. A lakást ismeretleneknek utalták ki, a zárat lecserélték, az ingóságoknak nyomuk veszett. Utóbb az unokatestvérem megnyugtatót: maradjanak csak a nagyapánk kimenekített könyvei Budapestben. A *Nyugat*-számok így ma is nálam vannak. Csak egyet, az 1910. február 16-i számot ajándékoztam el ifjúkori Vízöntő-szerelmem tizenhetedik születésnapjára. A sors azonban különös kacskaringókat ír le: öregségünkre újból összekerültem hajdani szerelmemmel, s a *Nyugat*-példány, amely megjárta Lyont és Bangkokot, visszatért társaihoz.

Az alább következő írás hőse, Halász Imre valószínűleg nem venné rossz néven, hogy a róla szóló esszét a saját történetemmel kezdem. Történelmi portréiba ő is újra meg újra beleírja önmagát. Nem csak a kor tanújaként. Nem csak azt írja le, milyen megbeszéléseket folytatott a miniszterelnöki sajtóiroda vezetőjeként főnökeivel, Andrásy Gyula miniszterelnökkel, de azt is elmeséli, hogy joghallgatóként együtt tanult angolul Széll Kálmánnal, a későbbi pénzügyminiszterrel és miniszterelnökkel, aki Vörösmarty Ilonát, Deák Ferenc gyámleányát vette feleségül. Erről viszont eszébe jut, hogy Vas vármegyei lévén a Széll család a földije. A politikus Széll egy távolabbi rokona, akinek a neve ugyancsak Széll Kálmán, Arany Juliska férje lett, azaz mind a két nagy költő lányát Széll Kálmánnak hívták. Az Arany János születése századik évfordulójának szentelt *Nyugat*-számba Halász ARANY JÁNOS ÉS CSALÁDJA címmel az Arany Lászlóhoz fűződő barátságáról ír, meg Széll Piroskáról, aki Juliska korai halála után a nagyszülei-

nél nevelkedett, és gyerekként gyakran átszaladt a nagybátyja, „Arany Laci” szobájába. Mindez azonban csöppet sem hat sem érdektelennek, sem bennfenteskedőnek. Egyrészt mert érdekesen van megírva, másrészt mert felidézi azt a világot, amelyben a politikai és szellemi elit tagjai, sokszor mély nézetkülönbségeik ellenére, *atyafiságos* kapcsolatban voltak egymással.

A tizenhét évesen olvasott *Nyugat*-számokban bukkantam rá Halász Imre írásaira. Az ő nevét sem ismertem. Ellentétben azonban a fentebb említett középszerű szépírók műveivel, történeti esszéit felfedezésként olvastam, akár Csáth Géza novelláit és zenekritikáit. Csakhogy míg Csáth Géza a későbbi években egyre fontosabb alakja lett az irodalmi köztudatnak, Halász Imréről a későbbiekben sem hallottam (illetve csak véletlenszerűen).

Pedig nemegyszer eszembe jutott, vajon hogy lett a *Nyugat* állandó szerzője ez az ember, aki sem életkora, sem társadalmi háttere szerint nem illett a *Nyugat* írógárdájába? Aki a szó leszűkített értelmében nem is volt író, hiszen nem beszélyeket, hanem történeti-politikai tanulmányokat írt. Aki meggyőző érvekkel vette védelmébe „*ékes meséjét Toldi hűségének*”, azaz a nemzet és a dinasztia kiegyezésére épülő dualizmus világát, amelynek megtagadása Ady költészetének egyik legfontosabb impulzusa volt. Hogyan érezte magát a *Nyugat* asztaltársaságában, miközben az 1870-es évek „kávéforrasi asztalkörének” másik túlélő tagja, Rákosi Jenő a *Nyugat* egyik legádázabb ellenfele volt?

Persze az elmúlt évtizedek alatt ezernyi alkalmam lett volna, hogy választ keressek ezekre a kérdésekre. Viszont annyi más megválaszolatlan kérdéssel találkoztam, hogy Halász Imre alig jutott az eszembe. Mégis amikor Réz Pál megkérdezte, nincs-e kedvem írni a *Holmi* tervezett *Nyugat*-számába, nem írnék-e esetleg újból Kosztolányiról, legnagyobb meglepetésemre nyomban rávágtam, hogy Halász Imréről szeretnék írni. Réz úr persze pontosan tudta, kiről beszélek. Másoknak ellenben, akiket kérdeztem, köztük könyvtárosoknak, publicistáknak, csak homályosan rémlett a név. Ennek a szubjektív vizsgálódásnak némi objektív háttérrel adott, hogy a Google szerint az utolsó értékelő esszé Halász Imréről – halála huszadik évfordulója alkalmából – Schöpflin Aladár írta 1938-ban.

*

Halász Imrét is Osvát Ernő fedezte fel. Természetesen nem úgy, ahogy a tehetségre valló műveket szűrte ki a beküldött kéziratok tömkelegéből. Nem is úgy, ahogy Babitsot fedezte fel, akinek 1908. november 19-én, azaz néhány hónappal a *HOLNAP* antológia megjelenése után a *Nyugat* levélpapírján ezt írta: „*Tisztelt uram, kérem, küldje el nekem az összes műveit.*” Halász Imre ismert újságíró volt, a *Nyugat* viszont még nem is létezett. 1900-ban Ignotus és Osvát mindketten az *Új Magyar Szemle* című folyóirat munkatársai voltak. Olyan szerzőt kerestek, aki szakszerűen, mégis közérthetően tud írni egy időszerű pénzügyi kérdésről, a valutarendezésről, Ignotus személyesen ismerte Halász Imrét, hiszen apjának, Veigelsberg Leónak kollégája volt a *Pester Lloyd*-nál, majd pedig a *Neues Pester Journal*-nál. Éppen ezért valószínűleg német nyelvű újságírónak gondolta. A mindent olvasó Osvát azonban tudta róla, hogy magyar lapoknak is vezércikkírója volt, és kitűnő pénzügy-politikai tanulmányok szerzője. Az első, Osvát szerkesztői kérésére írott cikk után azonban majdnem tíz év telt el, amíg a *Nyugat* megkereste a már visszavonultan élő újságírót, hogy „*írná meg, vezérlő politikusai közé csoportosított tanulmányosorozatban, a kiegyezéssel megkezdődő új Magyarország belsőbb, meghittebb történetét.*” (Az idézet Ignotus nekrológiájából való, *Nyugat*, 1918. 6. szám.) Szerkesztői

jubileumán, 1923-ban apja felfedezőjeként köszönti Osvátot Halász Imre fia, Halász Gyula is, aki a háború éveiben a frontról írt leveleket publikált a *Nyugatban*. „1910 májusában adta kezembe apám első Nyugat-cikkének huszonnégy nagy ívlapra írt kéziratát, vigyem el a Mérleg-utcai szerkesztőségbe – írja Halász Gyula a *Nyugat* ünnepi kettős számában (1923. 11–12. szám). – *Útközben, a villamoson, olvastam el, és – büszke voltam rá, milyen fiatal, milyen erőteljes az én jó apám. »Fiatalságára« ő maga is büszke volt – jólesett neki, mikor hallotta, hogy a fiatalok kortársukat sejtették benne. »Látjátok, mégiscsak vittem valamire ötven év alatt« – beszélt mosolyogva. – »1865-ben, mikor első cikkem megjelent a Pesti Naplóban, ősz szakállú professzornak képzeltek.«*”

Ez az első cikk, a SZÉCHENYI NYOMDOKAIN a *Nyugat* 1910. évi 9. (május 1.) számában forma szerint még nem tartozott bele az EGY LETŰNT NEMZEDÉK című sorozatba. Bizonyosnak tetszik, hogy Halász Imre már a nyár folyamán dolgozott a portrékon, hiszen egyébként aligha lett volna képes egy és negyed év alatt közreadni a sorozat huszonhat részét. Maga a sorozat, amelyről Ignotus beszél, sorozatcímmel és a számozott közleményekkel, csak az 1910-es évfolyam 18. számában, szeptember 16-án indult meg. A közbeeső időben Halász Imre hat írást adott közre a *Nyugatban*, köztük két nagyobb, egymáshoz kapcsolódó tanulmányt Grünwald Béláról. Nyomban a Széchenyi-esszé megjelenése után, a folyóirat következő számában, Ignotus némileg lekezelő udvariasággal („Halász Imre régi deákparti publicista; még az a bölcs, nemes és jószemű táblabíró fajta, melyben a magyarság politikai vagyis alkalmazkodó képessége teljessédk művészetté”) vitába száll a szerzővel. Bár a terjedelmes jegyzet a Széchenyi-esszének csupán egy aktuális politikai megjegyzéséhez kapcsolódik, a főszerkesztő korszerűtlennek minősíti Halász megőrzött Deák-pártiságát, vagyis azt a történeti-politikai meggyőződést, amely a tervezett sorozat fundamentumát alkotja. Válaszában Halász – cáfolva Ignotus egyes állításait – kitér a vita elől. Ezt teszi a válaszhoz fűzött lábjegyzetben Ignotus is. (A vita érdemére később visszatérünk.) A kései olvasónak az a benyomása, hogy a szerzőnek és a szerkesztőnek kölcsönösen szüksége volt egymásra. A szerkesztő nem akarta elveszteni az ígéretes szerzőt, a szerző aggódott a publikálási lehetőségért, ezért kölcsönösen eltekintettek a vita folytatásától. De meglehet, kevésbe múltott, hogy az egész sorozat kútba nem esett.

Az EGY LETŰNT NEMZEDÉK – ahogy a *Nyugatban* megjelent – tíz politikus portréja. Ezek a megjelenés sorrendjében: Batthyány, Andrassy, Deák, Kossuth, Eötvös, Szilágyi Dezső, Lónyay Menyhért, Kerkapoly Károly, Sennyey Pál és Kállay Béni. Andrassyra, Deákra, Kossuthra öt-öt rész jut, Szilágyira három, Eötvösre és Lónyayra kettő-kettő, Batthyányra és Kerkapolyra egy-egy, Sennyeynek és Kállaynak pedig egy kétrészes íráson kell osztozniuk.

A koltai kúriától a várlejtői házig

A sorozat bevezetőjéből és a személyes megjegyzésekből kirajzolódik a szerző életrajza. Halász Imre 1841-ben született a Vas vármegyei Répcelakon. Az apja a megyében őshonos, evangélikus vallású birtokos nemes. Nemeskoltai birtoka „nem oly széles”, mint az ugyancsak Vas megyei Széchenyieké, de „éppen olyan mély”. De azért elég széles is ahhoz, hogy tisztos függetlenséget biztosítson a nem nagygényű családnak. „Apám royalista érzelmű volt – írja Halász Imre. – Ferdinánd király arcképe ott függött szobánk falán. Hogy ez a király császár is, azt akkor sohasem hallottam.” A nyolcéves kisfiú emlékezetébe belevésődnek a szabadságharc képei. 1848 őszén a falun át menekül Ausztria felé Jellasics szétvert csapatainak egy része. A nyomukban érkező nemzetőrök elfognak néhány lemaradót, és kegyetlenül elbánnak velük. „E borzalmasságokat nem menti, de né-

mileg magyarázza, hogy a horvátok is sok kihágást követtek el.” Alig egy évre rá álöltözetben honvédek menekülnek a falun át. Osztrák csendőrök bujdosókat keresnek. Újabb néhány év múlva a szomszédos Kőszegen síremléket állítanak a horvát áldozatok emlékére. A kisdiákokat kivezényelik az emlékmű avatására. Az ünnepségen huszártábornoki egyenruhában ott áll Jellasics is. Évszázadról évszázadra megismétlődő emlékei a letűnő nemzedékeknek.

Az 1860-as években Halász Imre joghallgató a pesti egyetemen. A hozzá hasonló családi hátterű jurátusok átlagától abban különbözik, hogy olyan modern tudományok is érdeklik, mint a nemzetgazdaság és a pénzügytan. Meg abban is, hogy az egyik egyetemi társával, az ugyancsak gazdasági érdeklődésű Széll Kálmánnal együtt angolul tanul. Első cikke a Deák-párt orgánumban, a Kemény Zsigmond szerkesztette *Pesti Napló*ban jelenik meg két részben, 1865. augusztus 31-én és szeptember 1-jén. A fiatal szerző a tekintélyes történésszel, a lap belső munkatársával, Salamon Ferencsel vitázik. Tétele, hogy – ellentétben Salamon álláspontjával – az állam szerepét a közoktatásban nem csökkenteni, hanem növelni kell. Egyrészt, fejtegeti, tényszerűen nem igaz, hogy Angliában és Amerikában az állam csekélyebb mértékben vállal szerepet az oktatásban; az angolszász országokban törvény szabályozza, hogy a közpénzek mekkora hányadát kell oktatási célokra fordítani. Ennél is fontosabb azonban, hogy a magyar viszonyok között az oktatás nagyrészt az egyházak, mindenekelőtt a katolikus egyház kezében van. Az állami szerepvállalásnak a felekezeti oktatás túlzott arányát kell visszaszorítani. *„Am lépjen a háttérbe az állam, de csak akkor [...], mikor a közoktatás szabadsága nemcsak proklamálva, hanem organizálva is lesz”* – zárja első publicisztikai írását a huszonéves szerző. (A cikket megjelenésének ötvenedik évfordulója alkalmából a *Nyugat* 1915. augusztus 1-jei számában újra közölte.)

A *Pesti Napló*ban megjelent cikk feltűnést keltett, szerzőjét hamarosan meghívták az *Új Korszak* című tudományos igényű és a közoktatás kérdésével kiemelten foglalkozó hetilap szerkesztőségébe. A lap vezetője, Schwarz Gyula Eötvös József politikai ellenfele volt, az *Új Korszak* rendszeresen vitázott az Eötvös lapjában, a *Politikai Hetilap*ban megjelent írásokkal; álláspontjuk szerint Eötvös és köre túlzottan nagy szerepet szánt elsősorban az alsófokú oktatásban az egyházaknak. Cikkeiben Halász *„a szabadelvű és nemzeti oktatás megteremtéséért, a német kultúra egyoldalú befolyásának ellensúlyozásáért, a francia és angol szellem befogadásáért szállt síkra”* – írja Antall József A MAGYAR SAJTÓ TÖRTÉNETE 1848–1867 című kötetben (Akadémiai Kiadó, 1985. 607. o.). A polémia emléke megjelenik az EGY LETŰNT NEMZEDÉK meglehetősen kritikus Eötvös-portréjában is.

A következő két évben Halász, többek közt Csengery Antal, Pákh Albert felkérésére rendszeresen ír a *Budapesti Szemlébe*, a *Vásárnapi Újságba*, a *Fővárosi Lapokba* és a *Magyarország Anyagi Érdekei* című közgazdasági hetilapba. 1867-től nagyszámú, részint közgazdasági tárgyú vezércikket publikál a *Magyarország* című napilapban. Adóstatistikai adatok alapján amellet érvel, hogy a közös pénzügyi terhek megosztásánál Magyarország kvótája mintegy 28 százalék lehet – szemben más elemzők 33 százalékos javaslatával. Ezekre a cikkekre figyel fel Lónyay Menyhért pénzügyminiszter. *„...egy szép augusztusi napon – írja Halász a Lónyayt bemutató portréjában (Nyugat, 1911. 19. szám) –, mikor javában írtam a másnapra való vezércikket, belépett hozzám a szerkesztőségbe Arany László kedves barátom s így szólt: hagyd abba a cikkírást, Lónyay kéret, hogy menj azonnal hozzá a pénzügyminisztériumba”*. A megbeszélés eredményeképpen Halász a miniszter sajtóreferense lett, kormánytisztviselőként is fenntartotta azonban a jogot, hogy a hivatalos jellegű kommunikék keretén kívül szabadon írhasson. Mint a miniszter közvetlen munkatársa, részese volt az 1867 augusztusában meginduló kvótatárgyalások-

nak. Szeptember 12-én ő vitte el a magyar küldöttség határozattervezetét Bécsből Pusztaszentlászlóra, Deák Ferenchez. (A magyar küldöttség 28 és fél százalékot javasolt, ez módosult végül 30 százalékra.) Munkája kapcsán a fiatal újságíró sorra megismerkedett az ország politikai vezetőivel: a negyven évvel később írt portréit a személyes emlékek teszik életszerűvé és olvasmányossá.

1867 őszén Falk Miksa, aki akkor vette át a tekintélyes német nyelvű lap, a *Pester Lloyd* szerkesztését, üzent Halásznak, szívesen venné, ha írna a lapjába. Írhat magyarul is, majd lefordíttatják. Halász azonban ezt a kedvezményt nem fogadta el. „*Még aznap* – írja a Lónyay-portréban – *küldtem neki egy vezércikket. Megpróbáltam – életemben először – németül írni. Eleinte úgy éreztem, mintha valami ólomsúly nehezedett volna tollamra, de a harmadik-negyedik cikknél már könnyen ment a dolog.*” 1868 februárjában Falk felkérte, hogy lépjen be a laphoz rendes munkatársnak. Lónyay megpróbálta marasztalni, végül megkérdezte, mennyi lenne a lapnál a jövedelme. „...*ezzel az állam nem versenyezhet*” – mondta a miniszter, amikor meghallotta Halász válaszát, és hozzájárult sajtóreferense távozásához.

A *Pester Lloyd* munkatársaként Halász – mint a terjedelmes Andrassy-esszé első részében (*Nyugat*, 1910. 19. szám) írja – tartózkodott attól, hogy részt vegyen a Deák-párt és a két ellenzéki balpárt „*meglehetősen sivár*” polémiáiban. Inkább olyan kérdésekkel foglalkozott, mint a horvát- és a határőrvidéki kérdés, továbbá társadalom- és kultúrpolitikai, pénzügyi, közgazdasági s egyházpolitikai problémákkal. Andrassy felfigyelt az újságíró cikkeire, amelyeknek iránya egybevágott az ő politikájával. A publicista erőteljesen támogatta a miniszterelnök törekvését, hogy a déli határőrvidék, amely a kiegyezés után is katonai irányítás alatt állt, térjen vissza a magyar állam, illetve Magyarország társult országa, Horvátország joghatósága alá. A bécsi katonai körök ellenezték ezt, Andrassynak azonban sikerült meggyőznie az uralkodót a maga igazáról. Hogy miképpen sikerült, azt pontosan Halász sem tudta, így a siker kulcsát mindenekelőtt Andrassy szuggesztív egyéniségében találta meg. A miniszterelnöki sajtóosztály főnöke, Ludassy Mór jelezte, hogy a miniszterelnök elégedett a lap H-val szignált cikkeivel. Ettől kezdve Halász rendszeresen meghívót kapott az Andrassy-palotában rendezett ezereffős fogadásokra. A sikerével való dicsekvés egyúttal alkalmat ad az agg gavallérnak, hogy negyven év távlatából hódoljon Andrassyné bája és kedvessége, valamint a miniszterelnök palotájában egy ízben megjelenő Erzsébet királyné fennkölt szépsége előtt. „*Előtűnt Erzsébet sugár alakja. Az elbűvölt férfisereg sorfalai közt végig lebegett inkább, mint lépdelt a száznaknak legszebb asszonya. Végig ment a terméken a férfinepség sorfalai közt, nyájas mosolyának napsugaras üdvözlését osztva jobbra-balra. Több volt ő nekünk, mint királynénk. [...] Soha királyné nem volt ennyire nő és soha nő nem volt ennyire királyné.*”

1867 februárjától a Monarchia politikájának és főképp külpolitikájának irányítója Friedrich Ferdinand Beust volt. Az egykori szász miniszterelnök a győztes poroszok elől menekült Ausztriába. Szabadelvű miniszterelnökként támogatta a Magyarországgal való kiegyezést, de főképp azért tartotta fontosnak a Monarchia megerősödését, hogy megvalósíthassa legfőbb tervét, *revanche*-ot vegyen a Poroszországtól elszenvedett megaláztatásért. Andrassy magyar miniszterelnökként ellenezte ezt a politikát. Úgy vélte, ha Ausztria, győzelme esetén, vezető országa lesz a német államszövetségnek, semmissé válik a kiegyezés legfőbb eredménye, a magyar állam önállósága a Monarchia keretén belül. A vereség viszont védtelenné tenné a Monarchiát és Magyarországot is Oroszországgal és a pánszláv törekvésekkel szemben.

A magyar közvélemény és főképp a sajtó jelentős része nem így látta a helyzetet: háborúpárti volt és poroszellenes. 1868 telén Danielik János, címzetes püspök és bo-

hém újságíró, Kemény Zsigmond cimborája két cikket közölt a *Pesti Napló*ban arról, hogy ha a porosz csapatok átlépnék a Majna vonalát, ezt a Monarchia *casus bellinek* fogja tekinteni, és megindítja a háborút Poroszország ellen. Az állításnak nem volt semmi alapja, de minthogy a Deák-párt lapjában jelent meg, Európa-szerte súlyos fenyegetésnek vélték. Pedig valószínű, hogy az akkor már súlyos beteg Kemény nem is olvasta el a cikket. Halász úgy véli, hogy az információ Beust körének mesterkedése révén jutott Danielikhez, aki készpénznek vette a mendemondát. Beust, írja Halász, sikerrel törekedett arra, hogy önmagát a béke védelmezőjének, Andrásyt viszont békebontónak állítsa be. Andrassy ragaszkodott hozzá, hogy a Deák-párt a Danielik-cikket nyilvánítsa magánvéleménynek, amelyhez a pártnak semmi köze, Falk Miksát pedig arra kérte, írjon vezércikket arról, miért képtelenség, hogy a Monarchia a Majna-vonal átlépése miatt háborút indítson Poroszország ellen. Mindez tetemesen hozzájárult Beust lejáratásához.

Ennek ellenére, állítja Halász, Beustról elmondható, hogy igen ügyesen kezelte a sajtót, Andrásyt ellenben, talán nagyúri gögből, nem érdekelte, mit írnak az újságok. Ennek a nemtörődömségnek volt a következménye, hogy a miniszterelnöki sajtóirodán több olyan fiatal újságíró dolgozott, aki névtelenül vitriolos poroszellenes és háborúpárti cikkeket írt különböző lapokba, főként Rákosi Jenő *Reform* című poroszfaló újságjába. A legjelesebb közülük Kaas Ivor báró volt, a dán eredetű családból származó „*dánusba oltott szittyá*”. „*Cikkeit soha sem írta alá, de rögtön rájuk lehetett ismerni írmodora eredetiségénél, gondolatmeneténél sajátos ötletességénél, antiteziseinek és paradoxonainak jellegzetességénél s a bennök liktető, szinte izzó szenvedélyességénél fogva*” – írta róla nekrológjában Halász Imre. „*Egy időben azt kezdtem észrevenni – mert gondosan olvastam cikkeit –, hogy ezek a cikkek az ő szaggatott modorában és majdnem egészen hibátlan jambusokban vannak írva. Mi lelhetette ezt a Kaast, hogy most már jambusokban ír?*” Hamarosan kiderült, hogy az újságíró drámát írt Francesca da Riminiről. „*Annyira beleélte akkor magát e tárgyába, hogy a vezércikkek is önkéntelenül csinos jambusokban gördültek tolla alól.*” (*Nyugat*, 1911. 3. szám.) Andrásynak fogalma sem volt róla, hogy a szenvedélyesen háborúpárti cikkeket az ő sajtóirodájának a munkatársa írja. A budapesti porosz konzulátus gondosan dolgozó sajtófigyelő szolgálata ellenben hamar kiderítette, ki a szerző. A Bismarckhoz is eljuttatott, mellékelte fordítással és jegyzetekkel ellátott újságkivágatok alapján a kancellár meg volt győződve róla, hogy Andrassy kétszínű politikát folytat. Meg sem fordult a fejében, hogy Andrassy Budapesten nem tudja, amit ő Berlinben tud.

1870. július 10-én Falk Miksa megkezdte két hónapos nyári szabadságát. Bár a helyzet Franciaország és Poroszország között rendkívül feszült volt, a szerkesztő meg volt győződve róla, hogy a nyár folyamán semmi sem fog történni. Távollétében Halász jegyezte felelős szerkesztőként a lapot. Július 15-én Gramont herceg, francia külügyminiszter hadüzenettel felérő nyilatkozatot tett. Aznap vezércikkében Halász a Monarchia tényleges semlegessége mellett foglalt állást. „*Csak egy esetben lépjünk ki a semlegességből – tette hozzá –, de akkor azután egész erőnkkel: ha Oroszország akcióba lépne.*” Ennek azonban nem volt semmiféle valószínűsége. A lap szeptérvári levelezője arról tudósította a szerkesztőseget, hogy az orosz hadsereg nincs felkészülve a háborúra. A továbbiakra nézve Halász ki akarta kérni Andrassy véleményét, de a miniszterelnök már elutazott Bécsbe. Így a súlyosan beteg Eötvöst kereste fel, aki mint a kormány legidősebb minisztere helyettesítette a távol lévő miniszterelnököt. „*Eötvös báró volt az egyetlen ember – írja Halász az Eötvösről szóló esszéjében (Nyugat, 1911. 13. szám) –, ki velem együtt egy nappal a francia hadüzenet után valószínűnek tartotta a németek győzelmét. Tökéletesen tisztában volt azzal is, hogy az ily módon alaposan átalakuló európai helyzet monarchi-*

ánkat a Németországgal való barátságos viszonyra utalja, valamint hogy egy percig sem kételkedett abban, hogy a franciák győzelme esetében nincs hatalom, mely meggátolhassa a bécsi katonapárt felülkerekedését, Ausztria beavatkozását a háborúba, ami hazánkra nézve kiszámíthatatlan rossz következményeket vont volna maga után.” A július 18-án tartott kétnapos koronatanácson Andrassy álláspontja győzött. A Monarchia semlegesnek nyilvánította magát.

Andrassy végre belátta, hogy hatékonyan működő sajtóosztályra van szüksége. 1870 telén felajánlotta Halásznak az osztály vezetését, Falk Miksát pedig személyesen kérte meg, hogy oldja fel a jövő sajtófőnököt szerződéses kötelezettsége alól. Ténykedését az új osztályvezető azzal kezdte, hogy elküldte a miniszterelnöki hivatalból kávéforrásbeli asztaltársát. Kaas „nyíltan és határozottan kimondta, hogy nem hajlandó támogatni Andrassy külügyi politikáját. Én pedig hasonló nyíltsággal és határozottsággal kimondottam, hogy ebben a hivatalban csak egy politika lehetséges, az Andrassy Gyuláé”.

Miniszterelnöki sajtófőnökként Halász Imre két területet tartott különösen fontosnak. Egyrészt a Monarchiában vagy a Monarchia közelében élő nemzetiségek sajtójának folyamatos nyomon követését, másrészt a külföldi közvélemény megfelelő tájékoztatását. Az előbbi vonatkozásban a horvát, a szerb és a cseh lapok szemlészését szervezte meg. Egyetértésben Andrassyval ugyanis úgy vélte, hogy a dualizmust – s ezzel a magyar államiság érdekeit – fenyegető veszély a trializmus, vagyis az, ha akár Csehország, akár Horvátország azt az önálló állami státust nyeri el a Monarchián belül, amellyel Magyarország, illetve a Monarchiának a Lajtán túli része rendelkezik. A sajtófőnökként meglátogatott Horvátországban hosszan beszélget Kvaternikkel, a nagyhorvát párt vezető publicistájával. A nagyhorvát törekvések – fejtegeti Halász talán némi iróniával – nem sértenek jelenős magyar érdekeket, hiszen a kis Muraköz kivételével a megszerzendő területek – Dalmácia, Bosznia, Krajina – nem Magyarországhoz, hanem a Török Birodalomhoz, illetve Ausztriához tartoznak. A magyar nemzet jóakarata nélkül a megálmódott délszláv államban ellenben nem a horvát, hanem a szerb elem, nem Zágráb, hanem Belgrád lenne az uralkodó tényező. Ezt az 1871-ben lezajlott beszélgetést, amely a messzi jövőt vetíti az olvasó szeme elé, az teszi szorongatóan bizarrá, hogy Halász elmondja, Kvaterniket nem sokkal később a részben általa szított ogulini lázadás során agyonlőtték.

Ami a távolabbi külföld tájékoztatását illeti, a gondot az okozza, hogy a nagy lapok levelezői mind Bécsben működnek, s így a magyarországi események bécsi torzítással jutnak el az európai közönséghez. Halász – mint írja – a legegyszerűbb megoldást választotta. A sajtóosztály vezetőjeként levelet írt a jelentősebb német lapok szerkesztőségének, és felajánlotta, hogy heti rendszerességgel tudósításokat küld nekik a magyarországi eseményekről. A megkeresett lapok jól fogadták az ajánlatot, és ettől kezdve a német sajtó sokkal hitelesebb képet adott Magyarországról, mint korábban.

1871 novemberében befejeződött Beust és Andrassy küzdelme. Ferenc József menesztette a bukott szász politikust, és Andrassyt kérte fel a közös külügyminisztérium vezetésére. Andrassy igent mondott, Halász ellenben nemet mondott Andrassynak arra a javaslatára, hogy tartson vele Bécsbe. Elhatározását egyebek közt az motiválta, hogy a közös külügyminisztérium sajtóosztályának a munkatársai mind Beust odaadó hívei voltak, és ellenségesen várták „Andrassy und sein Gepäck”, Andrassy és a pakkja érkezését.

Andrassyt Lónyay Menyhért követte a miniszterelnöki székben, Halásznak tehát ismét az az ember lett a főnöke, aki pénzügyminiszterként állami szolgálatba hívta. A Lónyay-portré az EGY LETŰNT NEMZEDÉK-nek talán legszomorúbb darabja. Egy, a szakterületén felkészült, szinte munkamániás politikus arcképe, akiből azonban hiányzik

mind az erély, mind a fantázia. Nem tud sem rendet teremteni, sem programot adni. Saját tevékenységével kapcsolatban Halász mindössze két miniszterelnöki megbízatásról számol be – mindkettő hamvába holt. A közelgő 1872-es választások előtt a belügy-miniszter, Tóth Vilmos törvényjavaslatot terjesztett be, amely az adóhátralékosokat megfosztotta volna a választójoguktól. Hatalmas obstrukció kezdődött. Lónyay felszólította Halászt, hogy írjon számára egy beszédet. Halász úgy vélte, hogy a törvényjavaslatot – tekintettel a Ház küszöbönálló feloszlására – a választások előtt már úgyszemint lehet keresztülvinni. Ezért inkább mozgósító beszédet írt, amelyben hevesen bírálta a parlamenti politizálás züllését; az volt a célja, hogy „felrázza közönyükből az obstrukciót elítélő hazafiakat”. (*Nyugat*, 1911. 20. szám.) Lónyay azonban nem merte vállalni a beszédet. Ehelyett a saját beszédét mondta el, „a maga száraz modorában, hosszan, lendület nélkül”.

A választások a Deák-párt győzelmével értek véget, Lónyay elutazott Wight szigetre üdülni. A választási veresége miatt elkeseredett ellenzék azonban hamarosan hatalmas sajtótámadást indított az amúgy is népszerűtlen miniszterelnök ellen. Tisztességtelen üzletekkel gyanúsították, azzal vádolták, hogy vagyonát csalárd eszközökkel gyarapította. A gyanúsításokat vissza lehetett volna verni, ehelyett Lónyay megszakította szabadságát, hazatért, és arra szólította fel Halászt, készítsen tervezetet a sajtótörvény megszigorítására. Halász ezt határozottan ellenezte. A miniszterelnököt a sajtószabadság ellenségének fogják kikiáltani, mondta, a támadásokat viszont nem lehet szigorítással kiküszöbölni. Annál is kevésbé, mert a támadások nagy része bécsi és más külföldi lapokban jelenik meg, ezeket nem befolyásolja a magyar törvény szigorítása. (A mai újságolvasó a dualizmus kori történetekben újra meg újra „áthallásokat” vél felfedezni: akárha ma történe, ami 140 évvel ezelőtt történt. Amikor az ellenzéki Csernátony Lajos képviselő a miniszterelnököt pénzügyi visszaélésekkel gyanúsítja, Lónyay nem azzal veri vissza a gyanúsítást, hogy a szóban forgó birtokot bankkölcsonból vásárolta, hanem arra tesz célzást, hogy az interpelláló képviselő az osztrák titkosrendőrség ügynöke volt.)

Az év végén Lónyaynak le kellett mondania. Ez jó alkalmat kínált Halász számára is, hogy visszatérjen eredeti foglalkozásához, az újságíráshoz. Falk Miksa hívta, hogy jöjjön újból a *Pester Lloyd*hoz, méghozzá évi 8000 forint fizetéssel. Halász azonban inkább azon gondolkodott, hogy konkurenciát kellene teremteni a magyarországi német nyelvű sajtópiacon egyeduralkodó *Lloyd*nak. Tárgyalásokat kezdett a franco-magyar bankcsoporttal, és hamarosan létrejött egy új hírlapvállalat terve, 500 000 forint alapítókével. Az 1873-as tőzsdekrach azonban magát a bankot is elsodorta. Bródy Zsigmond újságíró és lapvállalkozó kimentette a romok alól a *Neues Pester Journal*t. Halász Imre tizenennyolc éven át volt ennek a sikeres, élénk szellemű lapnak a munkatársa, amely Bródy Zsigmondot milliommossá tette.

Társadalmi háttere és kapcsolatai alapján Halász Imre valószínűleg bekerülhetett volna a parlamentbe, ahogy képviselő volt Kemény Zsigmond, Kaas Ivor, Falk Miksa és még több más újságíró, író. Halász azonban nem törekedett erre, a neki felajánlott erdélyi kerületet Kállay Béninek adta át. De újságíróként, egy politikai irány hirdetőjeként és alakítójaként, továbbá vezető politikuskok vitapartnerként a következő években is résztvevője volt a politikai életnek. Az 1872-es választások után a széteső Deák-párt Tisza Kálmán szabadelvű pártja felé kezdett közeledni. A Deák-párt kisebbsége konzervatív ellenzékét alkotott. Vezetőjük, báró Sennyey Pál azok közé az arisztokraták közé tartozott, akik a kiegyezés előtt kormányzati szerepet vállaltak. 1860-ban, az októberi diploma kihirdetése után a helytartótanács alelnöke lett, de már 1861 máju-

sában lemondott megbízatásáról. 1865-től tárnokmesterként (azaz belügyminiszterként) részt vett az új országgyűlés összehívásának előkészítésében, a konzervatív arisztokraták közül ő állt a legközelebb Deákhhoz. Ennek ellenére Andrassy – nem kívánta a kormányában látni olyan politikust, aki kormányzati pozíciót vállalt a nem alkotmányos rendszerben. Hat nappal a königgrätzi vereség után, 1866. július 9-én 'Sennyey hivatalosan megkérdezte Andrassyt, mi a programja ebben a vonatkozásban. Andrassy nyersen felelt: „*Ily körülmények közt programom nem lehet más, mint hogy menjetek.*” (Nyugat, 1912. 1. szám.) Bár Deák a mondottak ellenére rábízta volna a Belügyminisztériumot, Andrassy ezt határozottan ellenezte. 1867-ben tehát 'Sennyey visszavonult a politikától. 1872-ben azonban indult a választáson, és bekerült az országgyűlésbe.

Bár Halász következetesen Deák-párti vagy inkább Andrassy-párti volt, fokozódó ellenszenvvel szemlélte a túlméretezett, az obstrukcióban fulladozó és egyre inkább vármegyei szemléletű parlamentet. Mint sokan az országban, ő is új hangot érzett 'Sennyey 1872 októberében elmondott beszédében: „*Konzervatívnak vallom magamat a szó magasabb és nemesebb értelmében, de kijelentem, hogy az 1848-i átalakítás által előírt ösvényen nemcsak hátra nem, hanem következetesen előre akarok haladni.*” Beszédét ezzel a nagy visszhangot keltő mondattal zárta: „*A haladási eszméket a nemzet mindig lelkesen felkarolta, de a végrehajtás körül majdnem ázsiai állapotokkal találkozunk.*” Sokan úgy vélték, 'Sennyey a jövő embere, az ország jövőendő miniszterelnöke, írja Halász. Csak éppen pártja nem volt hozzá.

„...a sajtóanarchia csak egyik, kisebbik tünete beteg közállapotainknak” – fejtegette Halász 1872 augusztusában Lónyaynak, majd a közszolgálatból való távozása után, 1872 novemberétől az olvasóknak az *Ungarischer Lloyd* és a *Közérdek* vezércikkeiben. „*A baj gyökere mélyebben fekszik. Az igazi alapbetegség a parlamenti anarchia, ami alatt nem csak a forma szerinti obstrukciót kívántam értetni, hanem a hiábavaló szóáradatnak azt az országos csapását is, mely már állandóan meghüszít minden sikeres tevékenységet. Az obstrukció az akut, a szószátyárkodás a krónikus betegség. A parlamenti anarchiának fő oka pedig az, hogy a többségben nincs egység, nincs összetartás, a többségnek tulajdonképp nincs is programja. (A kisebbségi pártoknak sincs, de ezek ellehetnek nélküle, mert a negáció terén mozognak.)*”

Rekonstruálni a többséget, meggyógyítani a beteg parlamentet, ez a feladat. A klotúr [a parlamenti vita, különösen a költségvetési vita időbeli korlátozása – K. F.] okvetlenül kell, de nem elég. A Ház szellemi színvonalát kell emelni. A sok tehetségtelen és fecsegő teszi oly szármalasan lassúvá a parlamenti munkát. Túlságos nagy a képviselők száma. Elég volna minden 50.000 lakos után egy képviselő, ez 15 millió lakos után 300 képviselőt adna. Kevesebb képviselő mellett emelkednék a színvonal, kevesbednék a szószaporítás, gyorsulhatna a munka. Legfeljebb 4-5 hónap alatt bevégezhetné a parlament a maga penzumát, ez nagy pénzbeli megtakarítással is járna. Most majdnem egész éven át együtt ül, rengeteg pénzbe kerül, keveset dolgozik s nem hagyja dolgozni a minisztereket.

A parlamenti reformhoz csatlakoznék a közigazgatás reformja kimevezett tisztviselőkkel, a központi igazgatás egyszerűsítése, az egész államgépezet megtisztítása a sok protekciós ingyenélőtől. Kevesebb hivatalnok, de csak olyan, aki dolgozik. Jogos-e az, hogy három-négy órát dolgoznak a hivatalokban? Minden más szellemi munkás legalább kétszer annyi időn át dolgozik. A minisztériumok száma is kevesbíthető volna.

Ez a nagy átalakulás volna egyúttal egyik előfeltétele aggasztó pénzügyeink szanálásának. Ez az ország – a szó legmagasabb értelmében – nem kormányoztatik, csak botorkál a züllés útján, lomhán, tehetetlenül. Egy erős kéz, egy szervező nagy elme és akaraterő kell ide, mely rendre, fegyelemre, munkára nevelje ezt az országot. Óriási kihatása lenne ennek a társadalomra és a közgazdasági állapotra.” (Nyugat, 1911. 20. szám.)

1875 májusában tette közzé 'Sennyey zempléni 12 pontnak nevezett programját, amely sok tekintetben egybevágott azokkal a nézetekkel, amelyeket Halász vezércikkeiben fejtett ki. Időközben megtörtént a Deák-párt és a Szabadelvű Párt fúziója, Tisza Kálmán lett a miniszterelnök, 'Sennyey pártja az óriásira nőtt kormánypárt kis, jobbközép ellenzéke volt. A képviselő üzent az újságíróknak, hogy beszélni szeretne vele. 'Sennyey arra kérte Halász Imrét, hogy vállalja el egy új, pártközeli lap szerkesztését. Irányvonala a *Közérdekét* folytathatná. Halásznak egy kikötése volt. Ha Magyarországon is kitörne a kultúrharc, a háborúság az állam és az egyház között, ő az állam oldalán fog állni. A konzervatív arisztokrata ez ellen nem emelt kifogást. Következő találkozásaikra Halász egy oldalnyi címjavaslatot hozott magával. 'Sennyey a *Kelet Népet* választotta. Az újság vezetőjeként Kállay Béni neve szerepelt a lapon, de a volt belgrádi főkonzul (aki majd közös pénzügyminiszterként a megszállt Bosznia kormányzója lesz) csak néhány külpolitikai cikket írt a lapba, a hazai belpolitika nem érdekelt. Bár 'Sennyeynek nagy volt a tekintélye, sőt Tisza rövid ideig tartó lemondása idején a király neki is felajánlotta a miniszterelnökséget, maroknyi pártja nem játszhatott jelentős politikai szerepet, s be is olvadt a Mérsékelt Ellenzék nevű pártalakulatba, 'Sennyey pedig 1878. április 30-án lemondott a mandátumáról. Ezzel a *Kelet Népe* is betöltötte hivatását, 1878 őszén megszűnt.

Ettől kezdve Halász főként a *Neues Pester Journal*ba írt, itt volt kollégája Veigelsberg Leo, Ignotus édesapja, majd visszatért pályakezdése lapjához, a *Pesti Napló*hoz, amelynek akkor már Neményi Ambrus volt a főszerkesztője. Számítása szerint harminc év alatt mintegy négyezer vezércikket írt, felerészben németül, felerészben magyarul. Az 1890-es években felhagyott a napi újságírás robotjával, visszavonult Budára, a Várhegy lejtőjén álló házába, és közgazdasági folyóiratokban meg hetilapokban publikált. Több mint egy évtized telt el így. Aztán az új utakat kereső fiatalok felfedezték az apáik nemzedékéhez tartozó 69 éves urat, maguk közé hívták, és rávették, hogy írja meg az Egy LETŰNT NEMZEDÉK-et.

Egy régi Deák-párti

A politikusportrékat, történeti esszéket író Halász Imre világnézete, politikai eszmérendszere jól kirajzolódik az írásaiból. Felfogása pályakezdése és a *Nyugattal* való találkozása között eltelt negyvenöt év alatt nemigen változott. Bár a politika jelenét, mint fentebbi idézetekből látható, már 1872-ben élesen bírálta, és bírálata sorozata zárszavában (*Nyugat*, 1912. 2. szám) legfeljebb keserűbb, de tartalmát tekintve szinte azonos a negyven év előttivel, a bírált rendszer közjogi alapját, politikai kereteit jónak tartja. Magyarán Deák-párti publicistaként indult, és az is maradt egész életében, jóllehet a Deák-párt, amely a kiegyezés ügyét végigvitte, rég beolvadt Tisza Kálmán Szabadelvű Pártjába, amely eredetileg a kiegyezés bírálóinak a tömörülése volt. A Deák-párti felfogás, amelyet Halász az egyes politikusok arculatának megrajzolása során újra meg újra elismétel, néhány szinte közhelynek ható tételre épül. Magyarország – elvben – a Habsburg uralkodók alatt is saját alkotmánnyal, saját törvényekkel rendelkező önálló állam volt. Ezt az önállóságot azonban a Habsburg politika hol brutálisan, hol szelídebb eszközökkel folyamatosan megsértette. „...az udvari kancellária és helytartónács csak névleg voltak egy már-már pusztá fikcióvá halványodó ún. magyar »állam« középponti szervei. A valóságban a felelőtlen bécsi kormányhatalom parancsait végrehajtó közegek voltak.” (A KÖZIGAZGATÁSI ESZMÉK FEJLŐDÉSE MAGYARORSZÁGON. *Nyugat*, 1914. 13. szám.) Az állami önállóság feltétele a képviseleti rendszer és a parlamentnek felelős *ministerium* – értsd: kormány – megteremtése volt. Ez 1848-ban, az áprilisi törvények elfogadásával

megtörtént. A magyar államiság, az alkotmány helyreállításának tehát nem nélkülözhető feltétele a 48-as törvények érvényességének elismerése. Ugyanakkor a 48-as törvények, ha kifejtetlenül is, de magukban foglalták, hogy a Monarchia két részének, a „Lajtán túli” tartományoknak és Magyarországnak *vannak* közös ügyei. Ezt 1848-ban Kossuth is így látta. 1848 nyarán a magyar országgyűlésnek – a csekély számú radikális és Petőfi Sándor tiltakozása ellenére – meg kellett szavaznia a negyvenezer újoncot az olasz hadjárat számára. Annak ellenére, hogy az országgyűlés cseppet sem rokonszenvezett a császári hadsereg hadi céljaival. De ez következett a két ország közötti viszonyból. Más kérdés, hogy Kossuth és az egész országgyűlés pontosan tudta, hogy Magyarország egyelőre nem tudja kiállítani az újoncokat. Ennél tovább menni, minden köteléket megszakítani Ausztriával és a dinasztiaiával ellenben nem szabad. „*A monarchia felbomlása nem feküdt a magyar nemzet érdekében* – írja Halász a Deák-esszében (Nyugat, 1911. 2. szám). – *Az Ausztriával való »vegyes házasság« abban az alakban, ahogyan 1867-ben újra kialakult, sok bajjal jár, legkevésbé sem ideális állapot. De a mi földrajzi helyzetünkben, Európa e részének adott etnográfiai viszonyai mellett az elképzelhető kombinációk közt talán ez a megoldás volt a legkevésbé rossz.*” A kiegészítésben tehát – XX. század végi kifejezéssel élve nem az „amit akarunk, és amit lehet” dilemmája jelenik meg, hanem inkább annak a felismerése, hogy amit akarunk, az lehetséges is. A nemzetnek azok a nagy vezetői, akik ezt nem látták be, óhatatlanul elszakadtak a valóságtól, egyre fantasztikusabb álmokat kergettek. A Kossuth-esszében Halász a Duna-konföderáció tervét „kalandosnak” nevezi (Nyugat, 1911. 6. szám), később egyenesen „*posvány*nak”. 1914-ben védelmébe veszi Szekfű Gyula A SZÁMŪZÖTT RÁKÓCZI című könyvét, amelyet a dualizmus kurucái máglyára vetettek. A rodstói száműzetésben fejedelmi álmokat dédelgető Rákóczit Kossuthhoz hasonlítja, aki ugyancsak ragaszkodott hozzá, hogy kormányzónak tekinték. „*A hanyatlás és enyészet e néma borongását, mely Rákóczi Ferenc alakját körülveszi, még borúsabbá teszik a bujdosó életének egyes mellékepeződései, minők az archipelagus egyik szigetén tengeri kalózok bevonásával alakítandó fejedelemség, vagy a moldvai, livlandi, lotharingiai fejedelemség ködképeinek hajszolása.*” (Nyugat, 1914. 9. szám.) Halász szerint a magyar történelem a XVII. század óta kiegészések – a császári hatalom és a nemzet kiegészéseinek – története. „*Minden nagy erőmérkőzésnek kompromisszum volt az eredménye. Az 1606 és 1867 közti hosszú idő egész sorát mutatja a kiegészéseknek. Első nagy támadás a nemzet ellen Rudolf alatt. Bocskay szabadságharca. Bécsi békekötés. (1606.) Első kiegészés. Bethlen Gábor szabadságháborúja. Nikolsburgi béke. (1622.) Második kiegészés. Rákóczi György szabadságharcai. Linzi békekötés. (1645.) Harmadik kiegészés.*”

Ebben a sorban a szatmári béke (1711) és a belőle következő *Pragmatica Sanctio* is kiegészés: az ötödik a listában. E számítás alapján 1867 nem a kiegészés, csupán a *kilencedik* kiegészés. Remélhetőleg azonban az utolsó: a dinasztia és a nemzet megtanult békében élni egymással (BOCSKAYTÓL – DEÁK FERENCIG. Nyugat, 1910. 12. szám).

Az esszét, amelyből az idézet való, Halász Grünwald Béla A RÉGI MAGYARORSZÁG című könyve új kiadásának megjelenése alkalmából írta. Azon az ősi kérdésen vitázik egykori barátjával, hogy beteg-e a magyar történelem, s ha az, betegségét a magyar társadalom bűnei okozták-e (mint Kölcsy, Széchenyi vélte) vagy külső körülmények. Grünwald Béla a magyar társadalmat, a társadalom vezető osztályait vádolja, a rendiséget, az arisztokráciát, a nemességet, bár – mint Halász írja – az érveket és ellenérveket olyan dialektikával állítja szembe egymással, hogy művét szét lehetne választani két egymást cáfoló kötetre. Halász ebben a vitában – mint fentebb láttuk – az optimistább álláspontot képviselte: a drámai konfliktus a dinasztia önkénye és a nemzet önfenntartási törekvése között zajlott, s egy-egy szakasza kompromisszumokkal ért véget. Ez azonban

korántsem jelenti azt, hogy Halász ne lett volna kritikus a magyar társadalommal szemben. Politikusportréinak még a reformkorról szóló első részében vagy az 1832–36-os országgyűlés furcsaságairól szóló írásában (*Nyugat*, 1912. 11. szám) újra meg újra visszatér arra, miképpen állja útját nem csak a reformoknak, egyszerűen a döntéseknek, hol a megyék értetlensége, hol a főrendi ház ellenállása. A sajtó szabadabbá tételének sem csupán a kormány állta útját. A visszatérő vitában, hogy készüljenek-e tudósítások az országgyűlés üléseiről (tudjuk, Kossuthot az engedély nélkül terjesztett tudósításaiért ítélték börtönbüntetésre) Bereg megye követe 1833. január 10-én így érvelt: „*ha 800 esztendőig ősi alkotmányunk újság nélkül fönmaradhatott, az ilyen közönségessé tétel-lekkel [közvétételekkel], minő az újság lenne, melyeknek megbírálására még a nemzet megérve nincs, sirt ásunk ősi alkotmányunknak*”. (*Nyugat*, 1914. 1. szám.)

Ezeknél a régmúlt problémáknál, bár szellemiségük tovább élt a liberalizmus korszakában is, közvetlenebb problémát jelentett, hogy a maga idejében modern parlamenti és kormányzati rendszer alatt nem jött létre korszerű közigazgatás. A *Nyugat*-ban megjelent második cikkében (1910. 11. szám) Halász felidézi, hogy 1871 nyarán a miniszterelnökségi sajtóirodán felkereste egy fiatal ember: közigazgatási kérdésekről írott tanulmányát kívánta átadni neki. A vendég – Grünwald Béla –, akkor Zólyom megyei alispán, cikkei alapján eszmetársát fedezte fel Halász Imrében. A vármegyei önkormányzatra nagy szükség volt akkor, amikor a megye képviselte az ellenállást a bécsi önkénnyel szemben. De amikor az ország élén az országgyűlésnek felelős kormány áll, a megyének ez a funkciója értelmét veszítette. Az önkormányzatiság fontos, de annak a lényege, hogy az emberek valóságos kapcsolatban vannak azzal a területtel, amelynek ügyeiben választott képviselőik döntéseket hoznak. Ehhez a megye túl nagy terület (Bibó és Erdei hetven évvel később hangoztatott gondolatai jelennek itt meg). A megyei önönkormányzatnak a kiegyezés utáni években, sőt évtizedekben az a célja, hogy fenntartsa a helyi dzsentri uralmát; mindez „*a széttagoltságot, a földhöz kötöttséget, a családi klikkek monopóliumát tette a magyar közigazgatási rendszer sarkkövévé*”. A fennálló viszonyok ellenében Grünwald Béla a közigazgatás államosítását hirdette: a közigazgatásban szakképzett, kinevezett tisztviselőknek kell dolgozniuk, akik nem függenek a helyi érdekviszonyoktól. Grünwald elemzésének volt néhány ijesztően pragmatikus eleme is. Úgy vélte, a tisztviselői karban helyet kell biztosítani a nemzetiségek tehetséges fiatal képviselőinek is, „*természetesen oly vidékeken alkalmazva őket, ahol hiányzik az alkalom és kísértés arra, hogy állásukat nemzetiségi üzelmek támogatására használják fel*”. Halász mindezzel egyetértett, de figyelmeztette Grünwald Bélát, hogy eszméi megvalósítására aligha van esélye. 'Sennyei fentebb idézett nagy beszéde pusztába kiáltott szó maradt. Tisza Kálmán nem pártolta a közigazgatás reformját. Általában nem pártolta a változásokat. „...tizenöt évig erős kézzel, nagy taktikai ügyességgel vezette az ország kormányát. Ámde, ahol a Kormány hosszú tartama öncél, ott ki vannak zárva a mélyebbre ható reformok.” „Az állami közigazgatás nagy gondolata nemcsak meg nem valósult, de annak még tudata is mindinkább elhalványult a tizenöt éves Tisza-régime alatt, midőn a nagy elvi kérdések szüneteltek, elposványosodtak, vagy kicsinyes opportunizmussá torzultak.” Grünwald Béla ezt nem akarta belátni, nem bírta elfogadni. Képviselő lett, de hiába mondott meggyőző beszédeket, hiába írt könyveket, ügye csöppet sem haladt előre. Végül önmaga, a saját sikertelensége elől Párizsba menekült, ott lett öngyilkos 1891-ben. Róla szóló megemlékezésének Halász az EGY APOSTOL címet adta.

Az EGY LETŰNT NEMZEDÉK – mai szóval így mondhatnánk – egy rendszerváltás, egy „alkotmányos forradalom” sikertörténete. Az 1867 óta eltelt negyven év mégsem szívderítő. Sorozata VÉGSZAVÁ-ban (1912. 2. szám) a krónikás így vonja meg a korszak mérle-

gét: „Nem lehet tagadni, hogy az alkotmány helyreállítása óta haladtunk. De a nemzet nem dolgozott és nem alkotott annyit, amennyit dolgozhatott és alkothatott volna [...]. Igenis, haladtunk, de ideje végre, hogy tudomást vegyünk arról, hogy Ausztria legalább kétszer, Németország legalább háromszor annyit haladt, mint mi. Pedig ezek már negyvennégy évvel ezelőtt is sokkal előbbre voltak, mint mi akkor. [...]

Balga előítéletek és soha nem szűnő kicsinyes pártviszályok megbénították a vezető államférfiak tetterejét, meddőségre kárhoztatták a törvényhozást. Üres, haszon nélküli fecsegésekkel, erőfogyasztó huzavonával telt el a letűnt nemzedék életének legalább a fele. És most még rosszabbul állunk, mint régebben. A parlamentarizmus, amelytől az alkotmány helyreállítása idejében csudákat vártunk, nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket [...] Az ország legtekintélyesebb politikusai 1867 után azt a nézetet vallották, hogy húsz, huszonöt év elég lesz arra, hogy a magyar államot belterjesen kiépítsük, intézményeinket minden irányban az európai államok színvonalára emeljük. Legfőbb vágyunk az volt, hogy vajha 20-25 évi zavartalan béke jutna osztályrészül az országnak. Íme, a jó sors kétszer annyit nyújtott. Az alkotmány helyreállítása óta állandó békét élveztünk, s mily messze vagyunk még ma is a céltől! Ha mindenkor élt volna a nemzetben annak a tudata, hogy az időt lehetőleg ki kell használnunk, mert jöhetnek zivatarok, melyek a félig kész épültre végzetesek lehetnek, akkor talán nem engedtük volna felburjánzani a meddő párthuzavonát, talán serényebben dolgoztunk, kevesebbet torzsalkodtunk, többet alkotunk volna. De ehelyett ázsiai indolenciával pazaroltuk azt a kincset, mely a legbecesebb, s ha elfecséreltetett, örökre visszahozhatatlan: az időt.”

A régi publicista más volt, mint a mai, fejtegeti Schöpflin Aladár a Halász Imre ötvenéves újságírói jubileuma alkalmából írott cikkében (Nyugat, 1915. 15. szám): „...az akkori publicista elsősorban politikus volt, aki ezúttal nem a parlamenti szöszékből, hanem a papírlapról szól a nemzethez [...] Halász Imre utolsó képviselője a magyar sajtóban ennek a régi iskolának [...] A napilapot sebtiben, kíváncsiságból, a könnyű és gyors informálódás kívánságával olvassák, s ehhez kell alkalmaznia közleményeit. Aki többet is akar tudni, részletesebb, pontosabb, komolyabb okfejtést olvasni, az menjen a revuehöz. Nyilván ennek belátása vezette Halász Imrét ahhoz, hogy miután egy életen át napilapokból szólt az olvasóhoz, élete alkonyán folyóirat, a Nyugat munkatársává váljék. Itt jobban értékesíthette tudása és tapasztalata kincseit, s a publicista, aki addig névtelenül, saját személyét a hírlap papirosával elfedve dolgozott, egyszerre személyes érintkezésbe került olvasóival. Az olvasók tömege, ezt tapasztalhattuk, csak ekkor vette észre, kicsoda Halász Imre, – a Nyugatban megjelent első közleményei felfedezésszámba mentek”.

A nagy nemzedék – közlőről

„E letűnt nemzedék alakjai közül szeretném néhány legkiválóbbnak képét felidézni a most élők előtt, akik közül őket nagyon kevesen vagy nagyon kevésbé ismerték – írja Halász Imre sorozata bevezetőjében (Nyugat, 1910. 16. szám). – Szeretném felújítani emléküket, nem rendszeres élet- és jellemrajzokban, aminőkkel az akadémiai emlékbeszédekben találkozunk, hanem néhány jellegzetes egyéni vonással, mely részint a velük való személyes érintkezés nyomán megmaradt emlékezetemben, részint mint megannyi pillanatfelvétel, meg van rögzítve régi írásaimban.”

A sorozat portréi hiteles történeti tanulmányok, sok idézettel, főként levelekből, naplóból, kortársak emlékirataiból, olykor hivatalos dokumentumokból, szerződésekből, diplomáciai jelentésekből. Bőven állt anyag a rendelkezésére: akkoriban az államférfiak még szerették megírni az emlékeiket, nem újságírókkal írtatták meg őket, és talán kevesebbet hazudtak. De ha teheti, Halász Imre legszívesebben a saját emlékeit idézi fel. Néha úgy tetszik, felnagyítja a saját szerepét. Fentebb láttuk, hogy Lónyay, Andrassy azért bízzák rá sajtóirodájuk vezetését, mert cikkeiben a saját még ki sem

mondott politikai gondolataikat fedezik fel, 'Sennyeynek pedig mintha ő sugallta volna az 1871-es nagy visszhangot verő képviselőházi beszédét. A történeti összefoglalók nem igazolják vissza ezt a kiemelt szerepet. A MAGYAR SAJTÓ TÖRTÉNETE 1848–1892 című kétkötetes akadémiai kiadvány névmutatójában Halász Imre neve tízszer szerepel (és ebben benne vannak már az EGY LETŰNT NEMZEDÉK-re utaló lábjegyzetek is), Kaas Ivoré 16-szor, Falk Miksáé pedig 87-szer. Ez némi narcisztikus egocentrikusságot sugall. E gyengéjét ellensúlyozza viszont hetvenen túl is hibátlan emlékezete. Ha önnön szerepét felnagyítja is, amit hőseiről mond, az mindig megbízhatónak tetszik.

A történeti objektivitás azonban nem jelent semlegességet. A szerzőnek megvan a maga véleménye a hőseiről, mind a politikai teljesítményükről, mind az emberi milyenségükről. A portrékból jól kitapintható, kiről mit tart. Halász számára a nemzedék legfontosabb alakja Andrassy Gyula. Az EGY LETŰNT NEMZEDÉK-ben története lezárul külügyminiszteri kinevezésével. De alighogy befejezi portrészorozatát, 1912. július 1-jétől Halász új, nyolcrészes, utóbb könyv alakban is megjelent sorozatot indít el a magyar–német kapcsolatok, közelebbről Andrassy és Bismarck kapcsolata történetéről.

Bécsből hazafelé tartva Halász megkérdezi volt főnökét, a kettős monarchia új közös külügyminiszterét, hogyan kommentálja a miniszterelnöki sajtóiroda az eseményeket. Andrassy – írja Halász (*Nyugat*, 1910. 23. szám) – „szokása szerint végül most is egy erőteljes mondatba foglalta össze gondolatát: meg kell mondani az embereknek, hogy most a józan ész uralma kezdődik a külügyi politika vezetésében”. Ezt Halász is így látja. Beust érzelm motiválta, a *revanche* vágya által vezetett politikája után Andrassy az ésszerű érdekérvényesítés politikáját követte. Megértette Ferenc Józseffel, hogy a Poroszországgal folytatott versengés korszaka lezárult, a porosz vezetés alatt létrejött Német Birodalom nem riválisa, hanem szövetségese a Monarchiának – mindenekelőtt a pánszláv törekvésekkel szemben. És megerősítette Bismarckot abban az elhatározásában, hogy a rokona, Sándor cár rosszállásától tartó I. Vilmos császár ellenállását leküzdve, a francia–orosz közeledés veszélye ellenére szorosabbra fűzze Németország és a Monarchia szövetségét. „Egy orosz–francia szövetség ellen a természetes ellenhúzás egy német–osztrák–magyar szövetség” – mondta Andrassy Bismarcknak 1879 augusztusában. Az első világháború eseményei felől nézve persze már nem látszik bizonyosnak, hogy ez a politika helyes volt. 1912-ben azonban Halász joggal állíthatta, hogy Bismarck és Andrassy együttesen kialakított politikája harminchárom éve biztosítja a békét Közép-Európában. Valószínűleg elmondható, hogy Bethlen Gábor óta Andrassy volt az első – és egyúttal az utolsó – magyar politikus, aki jelentős mértékben képes volt befolyásolni az európai politikát.

Amikor Halász a portréit írta, az ország még nem esett bele a kötelező Széchenyi-ajulatra. „*Nem hősköltevény az ő életpályája, hanem megrázó tragédia*” – írja a SZÉCHENYI NYOMDOKAIN című esszében (*Nyugat*, 1910. 9. szám). Óvatosság nélkül érzékelteti „a legnagyobb magyar” politikai gondolkodásának ellentmondásait, érzelmei hullámzását, dühkitöréseit a magyar társadalom és önnön magyarsága ellen. 1829-ben Potsdamban ezt írta naplójába: „minden kilátásom eloszlott Magyarország leendő nagyságára”. Al-dunai útján (1830) pedig ezt: „jobb volna töröknek lennem, még abból is hamarabb válhatik valami, mint a mi szerencsétlen országunkból”. Nemcsak a nemzet jelenét, a múltját is elutasítja: „Kutyákat kellene temetni őseink mellé.” A megyei nemességet „pipázó, káposztaevő magyarok”-nak nevezi: „Kenyere, bora, sódara van – írja az alföldi parasztról. – Gatyá is nyáron, bunda télen, egy pár csizma és egy kalap, ólmos a kézben, néha egy szívrepesztő szomorú nóta, meg andalgó álmom, mennyi kell... Minek e fölibe munka?” „Széchenyi publicisztikai dolgozataiban egy dilettáns lángész ereje lüktet” – írja Halász. Ha olyan magas színvonalú politikai tanulmányokat írt volna, mint Eötvös, azok valószínűleg nem tesznek

ekkora hatást. Pedig Széchenyi nagyon óvatos volt a javasolataival. Szinte semmi olyat nem javasolt, ami szembefordította volna az országot a bécsi kormányzattal. Nem javasolt mélyreható társadalmi reformokat sem, nem követelt sem jogegyenlőséget, sem nemesi adózást. Amit javasolt, például az ősiség eltörlését, annak is csak egy töredéke valósult meg. A Kossuth ellen írt PROGRAMTÖREDÉKEK-et, amelyben a forradalmat és a forradalom véres leverését vizionálta, megjelenésekor, 1847-ben a közvélemény elutasította. 1860-ban azonban, amikor Széchenyi öngyilkos lett, erre már senki sem emlékezett. „Széchenyi 1847-ben meglátta 1848-at és 1849-et. Aki ilyesmire képes, az az emberek véleménye szerint több volt, mint bölcs. Az látnok volt. Széchenyi, a politikus meghalt, a próféta feltámadott.” A köztudatban ez a Széchenyi-kép maradt meg, a látnoké. Holott az abszolutizmus a forradalom nélkül is elkövetkezett volna, véli Halász. Az alkotmány helyreállítása ellenben 1848 nélkül, a 48-as törvények nélkül nem következhetett volna be.

Kossuthról Halász, a meggyőződéses Deák-párti azzal a tisztelettel ír, ami a nemzeti szabadságküzdelem vezérének a politikai véleménykülönbség ellenére is kijár. Szó sincs a Kossuth elleni szokásos vádakról, a zempléni árvák javainak sorsáról, a Zichy-kincsek eltűnéséről, de Kossuth és Görgey ellentétéről sem. Halász kizárólag Kossuth politikai szerepével foglalkozik. Állítása, hogy ellentétben Széchenyi és Kemény Zsigmond véleményével, akik szerint Kossuth forradalomra bujtogat, sem az országgyűlésen, sem cikkeiben semmit nem mondott, nem írt, ami túlmélt volna a mérsékelt szabadelvű állásponton. Sem a felelős kormányzás elve, sem az úrbéri terhek azonnali megszüntetésének gondolata nem jelenik meg Kossuth 1846 előtti írásaiban és beszédeiben. A felelős kormány kérdésével elsősorban a centralisták foglalkoztak, ez a kérdéskör azonban nem került az országgyűlés elé. Az 1847 novemberében megnyíló országgyűlésen – Kossuth mellőzésével – óvatos reformokban állapodott volna meg a kormány és az ellenzék. A jogegyenlőséget csak elvileg akarták volna kimondani. Az örökváltságnak felét vagy harmadát fizette volna a „közállomány”, a robotot fokozatosan számolták volna fel több év alatt. A királyi városok az addigi egy helyett 16 szavazatot kaptak volna.

Ez volt a helyzet Pozsonyban, amikor Párizsban kitört a forradalom.

„Jelentékeny volt a lökés, melyet a magyar közvélemény a párizsi forradalomtól nyert – írja Halász Imre (Nyugat, 1911. 7. szám) –, de ez a lökés kizárólag azoknak az eszméknek gyorsabb és bátrabb valószínűsítésére hatott, melyek már régóta a nemzeti reformtörekvések inventáriumához tartoztak. Az első lépés ebben az irányban Kossuth március 3-i nagy beszéde volt. Ez volt egyúttal ennek a tüneményes életpályának legnagyobb tette. Szabad föld, demokratikus alapon álló jogállam, felelős kormány – ezeket követelte Kossuth március 3-án, egy hajszálnyival se többet.”

Ezek az eszmék sokkal inkább a centralisták eszméi voltak, mint Kossuthéi. De Kossuth népszerűsége és szónoki tehetsége nélkül ezek a javaslatok aligha tettek volna különösebb hatást a pozsonyi diétán jelen lévő követekre. Kossuth beszéde nyomán Deák, Batthyány, Széchenyi részvételével megindult a fentieket jogszabályba foglaló törvények kidolgozása, és április 11-én sor került a szentesítésükre. Ha ez forradalom volt, tehetjük hozzá Halász leírásához, megint csak alkotmányos forradalom.

Száműzöttként Kossuth, bár jelentős szónoki és diplomáciai sikerei voltak, egyre távolabb került a politikai realitástól. Halász egy alkalommal, amikor Lausanne-ban járt a szabadság- és békeliga konferenciáján, amelyen Victor Hugo elnökölt, meglátogatta torinói otthonában. Elmondta, hogy Deák-párti újságíró. Kossuth ennek ellenére rendkívül szívélyesen fogadta. „Lehetetlen volt megindultság nélkül tekintenem tiszteletre méltó alakjára – írja Halász (Nyugat, 1911. 6. szám). – Victor Hugo után Kossuth Lajos! – a két legszebb öregember, akit életemben láttam.”

Deákot Halász nem pusztán pártja vezetőjének tekinti, hanem sziklakőnek, amely biztos tájékozódási pont számára. Meggyőződése, hogy Deák olykor önféjűnek tűnő, makacs ragaszkodása a 48-as törvényekhez, ha úgy tetszik, Deák intranzigenciája, tette lehetővé, hogy a kiegyezés létrejött, méghozzá Magyarország számára az adott pillanatban, a lehető legjobb formában. Deák az egyetlen politikus, akinek jellemét és pályáját Halász a magyar néplélekkel hozza összefüggésbe. Ebből vezeti le a hibáit is.

„Mikor a magyar ember – írja Halász (Nyugat, 1910. 24. szám) – a sors mostohasága vagy a saját hibája miatt nagy bajba kerül, akkor azt szoktuk mondani: no most vedd elő a jobbik eszedet!

Deák lelke a magyar népléleknek ebből a tartalékban levő jobbik eleméből fogantatott. A dolgokat nyugodtan latolgató józan ész mint egy király trónolt az ő értelmi és jellembeli tulajdonságai felett. Mellette a temperamentumnak és képzelőerőnek éppen akkora és nem nagyobb mértéke, hogy az a hatalmas úr mindig könnyen fegyelmezhesse. Nyugodt önértzet, mely nem kér senkitől semmit, de nem is akar adósa lenni senkinek semmivel.

Az emberi lélek a pozitívumok és negatívumok sorozatából áll, mint egy matematikai képlet. A magyar fajnak pozitív jó tulajdonságai mellett megvoltak Deákban ennek a fajnak negatív sajátosságai is: az apátiára való hajlandóság, a kényelem ama kedvelése, melynek mélyén – igénytelenség mezejé burkolva – a függetlenségnek szinte rajongó szeretete húzódik meg. Az a quietizmus, mely irtózik a nagy erőfeszítéssel és kockázattal járó cselekvéstől, még inkább a felelősségre vonathatásnak még a gondolatától is. A csendes kontemplációba való elmerülés, melynek a botjára támaszkodó mészáros alföldi juhász a népies megtestesülése. Mindezek a negatív tulajdonságok meggátolták a magyar fajt abban, hogy nagy expanzív erőt fejtsen ki, de talán van némi részök abban, hogy ezen a földön megmaradt. Mindezek a pozitív és negatív tulajdonságok együtt adják az igazi Deák Ferenc szellemi arcképét.”

Kossuthnak írott fiataalkori levelében (1836. január 10.) Deák arról számol be, hogy a reformeszmék ellenségei Zala megyében sziszegve emelik fel kigyófejüket. Ez neki „nemcsak ürügyet, de juss” ad, hogy visszavonuljon független magányba. Egy vezetésre predesztinált politikus, akit ellenfelei támadása nem harcra, hanem visszavonulásra készítet! Halász ebben látja Deák alkatának egyik alapvető problémáját. Az 1840-es országgyűlési részvétele után ismét visszavonul. A megyegyűléseken elmondott beszédei országosan ismertté válnak, ő szövegezi az 1847-es Ellenzéki Nyilatkozatot, de az országos nyilvánosság előtt nem szólal meg, az országgyűléseken nem vesz részt, pedig több megye is követte választatá. 1848-ban az első felelős kormánynak is csak azért lesz tagja, mert Batthyány csak azzal a feltétellel vállalja el a *ministerium* vezetését, ha Deák is vállalja a miniszterséget. Az októberi diploma kiadása után úgy véli, egyelőre tartózkodni kell a bírálatától, hadd lássák az emberek maguktól, mennyit ér. Kemény ekkor fellázad ellene, a *Pesti Napló*-ban a 48-as törvények helyreállítása mellett érvel. 1866 nyarán a császári csapatok königgrätzi veresége után Andrássy az országgyűlés összehívását, a magyar kormány azonnali kinevezését sürgette. Deák azt tanácsolta az uralkodónak, halassza ezt a békekötés utáni időre. Ez a kiegyezésre nézve majdnem végzetessé vált. A béke a poroszokkal kedvezőbb volt Ausztria számára, mint a bécsi kormány remélte, így a magyar kívánságokkal szemben álláspontjuk elutasítóbb lett. Az időközben miniszterelnöknek kinevezett Beustnak volt jelentős szerepe abban, hogy a kiegyezés 1867 februárjában mégis az 1866-os javaslatnak megfelelően jött létre. Deák nem vállalta a kormány vezetését, sőt a parlamenti munkában is csak kevésbé vett részt. Ugyanakkor napi szinten beleszólt a döntésekbe, a törvénytervezeteket, amelyeket az Angol Királynő Szállodában lévő lakásán bemutattak neki, nemegyszer

rossznak tartotta, és újat diktált helyettük. Mint korábban pártvezérként, továbbra is diktátori hatalmat gyakorolt. A diktátori hatalom pedig vonzza a fondorkodókat, írja Halász. Semmi sem bosszantotta Deákot jobban, mint ha azzal vádolták, hogy vele nem lehet vitatkozni. A hatalom felelősség nélkül nemcsak a közre, de a hatalom birtokára nézve is ártalmas. Ez még Deák Ferencre is igaz volt.

A 48-as generáció nagyjai közül Eötvös József kapja a legkeményebb bírálatot. Eötvös Halász ábrázolásában éppen az ellentéte a deáki alkatnak, akinél az érzelmek felett biztosan uralkodik az értelem. Eötvöst az édesanyja arra tanította: „*ne higgy oly gondolatban, melynek szíved ellentmond!*” Pedig – fűzi hozzá Halász (*Nyugat*, 1911. 13. szám) – „*aki gondolatait, mielőtt végrehajtásukhoz hozzáfogna, az érzelem szűri át, az rendszerint olyanokul látja a dolgokat, amilyeneknek látni szeretné őket. Ez a műtét az igazlátás és az illúziók egymás elleni harcában nagyon könnyen az utóbbiak javára billenti a mérleget.*”

Halász nem azt veszi rossz néven, hogy Eötvös 1848 szeptemberében lemond a miniszterségről, sőt már lemondása előtt megpróbál külföldre szökní, s ebben csak Pulszky akadályozza meg, aki lemondása előtt nem hajlandó útlevelet kiállítani számára. Még azt is megérti, hogy Eötvös mint centralista elfogadja a centralizált állam eszméjéből kiinduló olmtüzi oktrojált alkotmányt. Azt tartja súlyos tévedésnek, hogy nagy művében, A XIX. SZÁZAD URALKODÓ ESZMÉI-ben az állam túlzott hatalmával szemben nemcsak az önkormányzatiságnak szán fontos szerepet, de az egyház autonómiájának is.

Emiatt tartja Eötvös 1867-tel kezdődő második miniszterségét sok tekintetben elhibázottnak. Eötvös továbbra is morális ellensúlyt látott az egyházi autonómiában az autokratikus hatalommal szemben. Olyan időben, amikor már folytak a pápa csalhatatlanságáról szóló dogma elfogadásának előkészületei, és a katolikus egyház egyre inkább szigorúan centralizált, a társadalmi haladást lassító szervezetté vált. Csak Deák határozott fellépésén múltott, hogy a főpapság az autonómia címszava alatt nem jutott közhatalmi jogosítványokhoz. A protestáns ortodoxia, jegyzi meg Halász, Tisza Kálmán vezetésével teljes mértékben együttműködött a katolikus püspökökkel. Ez az engedékenység az egyházakkal nyomot hagyott Eötvös legjelentősebb politikai művén, a kötelező közoktatást megteremtő közoktatási törvényen is. Bár az állami szabályok – az egyház tiltakozása ellenére – az egyházi iskolák számára is kötelezővé váltak, a népoktatás nagyrészt felekezeti kézben maradt. Sajnálatos, hogy Halász nem említi az Eötvös-féle közoktatási törvény fontos, pozitív vonását. Azt tudniillik, hogy a törvény kimondta: az elemi oktatásban a tanítás nyelve a tanulók anyanyelve.

Vélhetően az eddigiekből is kiderült, hogy Halász Imre nemcsak történészként és politikai elemzőként alkotott jelentőset, de szépírói képességekkel is rendelkezett. Beust lemondatásának története néhány sorba sűrített dráma. A hiú ember pozíciója alaposan megrendült annak révén, hogy a Monarchia a porosz–francia háborúban az ő álláspontja ellenére semleges maradt. A porosz győzelem a semlegességet tanácsoló Andrassy álláspontját igazolta, Beust elvesztette miniszterelnöki pozícióját, de továbbra is közös külügyminiszter maradt. Az új miniszterelnök, Hohenwarth kísérletet tett arra, hogy Csehország államjogi helyzetének megváltoztatásával a dualizmust trializmussá alakítsa át. Ez beleütközött mind a német–osztrák szabadelvűek, mind pedig a magyar kormány, nevezetesen Andrassy ellenállásába. Beust a szabadelvű németek körében népszerű volt, pozíciója tehát – ha taktikusabban viselkedik – javulhatott volna. Ő azonban nem bírta elviselni, hogy a császár napokig nem hívatja, „*Hiába figyelmeztette Andrassy – írja Halász (Nyugat, 1910. 24. szám) –, hogy legyen óvatos, tartózkodjék minden elhamarkodástól, mert az adott viszonyok közt Hohenwarth után semmi esetre sem jöhet más, mint az osztrák alkotmány alapján álló minisztérium. De Beust már régen fejébe vette, hogy*

Andrássy az ő megbuktatására törekszik, állásának elvesztéséért pedig remegett. A félelem elvette józan belátását, s nem fogadta meg Andrássy okos tanácsát. Nem tudta elviselni azt a gondolatot, hogy ő felsége az új osztrák minisztériumot az ő tanácsának meghallgatása nélkül alakítsa meg. Hívatlanul elment a Burgba [...]. Az előterjesztést az uralkodó olyan közönnyel hallgatta, mely megfagyasztotta Beust ereiben a vért. Erre azt a kijelentést tette, hogy kész elhagyni helyét, ha ő felsége nélkülözhetni véli szolgálatait. A császár erre sem mondott semmit, hanem félrenézett. Most végre tudta Beust, hogy hányadán van. Braun államtanácsos, a kabinetiroda főnöke, november 4-én megjelent nála, s felszólította lemondási kérvényének benyújtására. Beust feldúlt kedéllyel ment ő felségéhez, hogy felajánlja visszalépését. Ő felsége hidegen felszólította, hogy várokozzék még néhány napig kérvénye benyújtásával, s hallgasson az egész dologról.”

Nem kevésbé drámai Bismarck lemondásának története. Ennek leírásában (*Nyugat*, 1912. 24. szám) persze Halász több forrásra támaszkodhatott, mindenekelőtt Bismarck emlékirataira: „I. Vilmos császár uralkodásának utolsó évei alatt kifejlődtek a Bismarck egyéniségében rejlő autokrata hajlamok, melyeket a vénség is természetserűleg előmozdított. Valamikor régen sokszor küzdelmei voltak a császárral. A kancellár egy nemével a terrornak, a kabinetkérdés sűrű fölvetésével érvényesítette akarataát. De, mint Bismarck maga elmondja, mióta a Nobiling-féle merénylet után vérében látta fekédni az uralkodót, soha többé a kabinetkérdést föl nem vetette. Bizonyára nem is szorult már erre az eszközre. Utolsó lemondó kérvényére a császár azt írta: niemals! Azóta Bismarck akarata majdnem korlátlanul érvényesült.

Ez a nagyon érthető hatalmi tudat, melyet nagy érdemeinek jogos öntudata fokozott, II. Vilmos trónralépte után gátolta Bismarckot a helyzet fölismerésében. Az a majdnem imperatori szerep, melyet az öreg császár utolsó éveiben ő maga játszott, nem engedte, hogy II. Vilmosban fölismerje az imperátort.”

Az EGY LETŰNT NEMZEDÉK irodalmi értékének része s talán sikerének is kulcsa, hogy Halász Imre ódon, szinte reformkori nyelven írt. Mint a régi írók, kedvelte a több soron átkígyózó epikus hasonlatokat. Gyakran használta a múlt időt a *vala* segédigével, ami a XX. század elején már nem volt szokás. Visszatérő szava a *felülrá* ('azonfelül', 'ráadásul' jelentésben) – jó lenne, ha ez a szellemes szó ismét meghonosodnék. E régiségnek különös zamata lehetett az induló *Nyugatban*, de jól illett az írások témájához és szemléletmódjához. Ódonága ellenére Halász prózája gördülékeny, a régies mondatfűzés soha nem akasztja meg az olvasót, szövege, ahogy ma mondják: olvas-tatja magát. Amikor az esszéesorozat könyv alakban is megjelent, 1912-ben az Akadémia Bródy Zsigmond-díjjal tüntette ki. A díjat Halász kollégája, a milliommossá lett újságíró és sajtóvállalkozó alapította publicisták jutalmazására. Rendkívüli esemény volt, hogy az Akadémia, amely acsarkodva támadta a *Nyugatot*, jutalommal ismert el egy művet, amely a *Nyugatban*, majd pedig a *Nyugat* kiadójánál jelent meg.

Ki látta előre?

A múltról szóló esszékben óhatatlanul felszínre törnek a jelen – az 1910-es évek – problémái. A *Nyugat* kiadója csak 1916-ban tette le az óvadékokat, amelyet a politikai lapoknak letétbe kellett helyezniük az esetleges sajtórendészeti bírságok fedezetéül, ezért addig a folyóirat napi politikával nem foglalkozhatott. Ennek ellenére a *Nyugatban* rendszeresen megjelentek politikai kommentárok, jegyzetek, elsősorban Ignotustól, de más szerzőktől is, például Szabó Dezsőtől, aki magával a miniszterelnökkel, Tisza Istvánnal keveredett vitába. Halász Imre kritikus véleményét a jelenkorról, arról, hogy a politikai elit elvesztegette a lehetőségeket, amelyeket az alkotmányos szabadság, a szabadelvű jogállam létrejötté megnyitott, fentebb már megismerhettük. A napirenden lévő súlyos politikai problémák közül egyre tér vissza több írásában is. Arra, ame-

lyik éveken át foglalkoztatta a közvéleményt, és zavargássá fajuló tüntetésekhez vezetett: az általános választójog kérdésére.

Németországban a szabadelvűnek aligha nevezhető Bismarck már 1866-ban bevezette az általános választójogot: attól kezdve minden 25. életévét betöltött német férfi szavazati joggal rendelkezett. A német választójogról Halász kétszer is írt a BISMARCK ÉS ANDRÁSSY-sorozat záróközleményében is, meg egy külön tanulmányban (*Nyugat*, 1912. 24. és 1913. 6. szám). Törvényt a választójogról eredetileg az 1848–49-es frankfurti parlament hozott, az azonban nem lépett hatályba. Tizenhét évvel később Bismarck azért vette elő a forradalmi parlament törvényét, hogy nyomást gyakoroljon a különálló német államok vonakodó vezetőire az ország egyesítése érdekében. Bismarck eredetileg nyílt szavazást akart (a bethleni mondás, hogy a titkos szavazás nem fér össze a magyar nép nyílt természetével, eredetileg Bismarcktól származik, csak ő német véralkatról beszélt). Ellenezte továbbá a képviselők napidíját, mert el akarta kerülni egy a képviselőseget iparszerűen űző réteg kialakulását. A tervezett választási törvénynek ez a két eleme hamarosan feledésbe merült. Az általános választójog következményei azonban nem feleltek meg Bismarck várakozásainak. Választásról választásra nőtt a Birodalmi Gyűlésben egyrészt az ultramontán, másrészt a szocialista képviselők száma, miközben a középpártok aránya csökkent. E tapasztalatok alapján Bismarck a választási törvény megváltoztatását tervezte, ezt azonban már nem tudta keresztülvinni. Ha a német történetnek van Magyarországnak szóló tanulsága, az az általános választójog ellen hat.

A hazai helyzettel Halász egy egészen más tanulságot hordozó kétrészes cikkben foglalkozik (A PARLAMENTI PROBLÉMA, *Nyugat*, 1912. 6. és 7. szám). Tanulmányának a jelenről szóló második részében radikálisan szabadelvű álláspontot képvisel. „Az általános szavazati jog tehát mindenestre meglesz. De legyünk tisztában azzal, hogy e reform magában még nem jelenti a mi beteg parlamentünk szanálásának befejezését.” Mert: „A magyar parlamenti problémának az általános szavazati joggal egészen egyenlő rangú együttthatói, a főrendiház reformja és az obstrukció kiküszöbölése.” Halász álláspontja szerint korlátozni kell a főrendi ház jogkörét, felül kell vizsgálni a passzív választójogot, mert „az egyházi fegyelem alatt álló egyének” tisztsége összeférhetetlen a képviselőséggel, és minden parlamenti vitára ki kell terjeszteni a klotúrt, a vita időbeli korlátozását. A legfőbb ellenérvet az általános választójog ellen, a nemzetiségek parlamenti súlyának növekedését Halász nem értékeli. Felveti viszont, hogy a fővárost harminc-negyven ember fogja képviselni, holott az ország anyagi és szellemi értékeinek mintegy fele itt halmozódik fel. Ez a megjegyzés jogos, de változtatni a helyzeten a jogegyenlőség sérelme nélkül, aligha lehet.

Jelen írás elején szó esett arról, hogy Halász a *Nyugatban* megjelent első írásának, Széchenyi-esszéjének (1910. 9. szám) egy mondata vitázó kommentárra készítette Ignotust, a folyóirat főszerkesztőjét. A mondat így hangzott: „Ismét aggódva gondolunk a jövő trónváltásra. Ismét megújul-e a reakció, mely Halley-féle üstökösként minden nemzedéknek egyszer meg szokott jelenni ez országnak égboltján?” Halász s vele együtt a magyar közvélemény jelentős része aggódott, hogy a trónörökös, Ferenc Ferdinánd, aki igen jó kapcsolatban állt a cseh arisztokráciával, felborítja a dualizmus rendszerét, megnyitja az utat az Andrássy által megvétózott trializmus vagy akár a kettős monarchia államszövetséggé való átalakítása felé. (Később Halász a Szent Korona tanáról írt cikkében – *Nyugat*, 1912. 8. szám – nagy aggodalommal ír arról, hogy az előbb-utóbb bekövetkező uralkodóváltás idején mekkora jelentősége lehet a koronázási diploma aláírásának és a koronázási eskü letételének: ezekkel a jelképes aktusokkal a király kötelezi magát, hogy megtartja a magyar törvényeket. Az államszerkezet átalakításához termé-

szetesen alapvető törvényeket kell megváltoztatni. Ha az új uralkodónak ez a szándéka, erről a koronázás előtt meg kell egyeznie a magyar törvényhozással. A szarajevói merénylet a problémát persze túlhaladottá tette.) Ignotus a *Nyugat* következő számában kimondja: a dualizmus a végét járja: „*Maga a dualizmus nem bírja, nem sokáig bírja. A változás vagy alakulás tehát két irányban történhetik. Vagy abban a centralista irányban, melytől Deák a nemzet életét féltette s amely ellen a dualizmus szerkezetét alkotta meg. Vagy tovább is abban az irányban, amelyben a dualizmus indult – de ez akkor a dualizmus felé visz.*” Ignotus a két rossz közül az előbbit látja a kisebbik rossznak: a birodalom központosítását, egy birodalmi parlament létrehozását, ahol „*a magyar legalább a németekre, a lengyelekre, az olaszokra, sokszor a ruténokra, sőt alkalomadtán az oláhokra számíthatna*”. Ignotus kérdéseire, amelyek voltaképpen az egész magyar politikai osztály kérdései, Halász Imre csak egy sóhajtással tud válaszolni: „*Ez ellen s a többi veszedelmek ellen, melyek a jövő méhében rejtőznek, nincs más mentő eszköz, mint: erősnek lenni.*” (1910. 11. szám.) Halász Imre esszéi a történelemlről szólnak, a múlttól. A jövő fenyegető kérdései zárójelbe vannak téve. Pedig az osztrák–magyar államszövetség szerkezetének kérdése a könnyebbik kérdés volt. A súlyosabbik, hogy a nemzetiségek törekvései a magyar állam kereteit is szétvetik, föl sem vetődik.

Nem csak Halász Imrénél nem, a *Nyugat* többi szerzőjénél sem, legalábbis a háború kitöréséig. Az irodalomtörténet a *Nyugatban*, a *Nyugat* révén diadalmaskodó irodalmi fordulattal foglalkozott, meg természetesen azokkal a nagy-nagy írókkal, akiket a *Nyugat* íróiként tartunk számon. Emellett érthető módon kevesebb figyelmet, de talán méltatlanul kevés figyelmet kapott az induló *Nyugat* politikája, „vonala”, a *Nyugatban* megjelenő publicisztikák üzenete. Ellenségei a *Nyugatot* a polgári radikalizmus irodalmi vetületének minősítették. Ez azonban nem volt igaz. Nemcsak azért nem, mert azt a sokszínű, hatalmas irodalmi anyagot, amelyet a *Nyugat* megjelentetett, nem lehet egyetlen politikai áramlattal azonosítani. Hanem azért sem, mert Ignotus a modern irodalom provinciális támadóival szemben harcos védelmezője volt az irodalom szabadságának, világnézetét tekintve azonban inkább liberális volt, mintsem polgári radikális. A háború kitörésekor így írt (*Nyugat*, 1914. 15. szám): „*S ha kérnem tovább: megint csak legridegebb, minden történetiségtől meghántott önzésemet: akarok-e, aki csakis magyar lehetek, inkább egy helyreállított nagyhatalmú Ausztria–Magyarországon lenni magyar, mint egy magában álló Kis-Magyarországon, mely Szegedtől Kassáig terjed, s Kanizsától Nyíregyházáig: akkor viszont nem nehéz szenvedélyes habsburgistának lennem.*”

Halász túlhaladottnak minősített Deák-pártiságával Ignotus a Monarchia központi parlamentjét szegezte szembe. Jászi valószínűleg egész Közép-Európa demokratikus átalakulását javasolta volna. Aligha hívta volna meg Halász Imrét a *Huszadik Század* állandó szerzői közé, Halász Imre pedig aligha publikálta volna történeti esszéit a *Huszadik Században*. Holott azt, hogy a történelmi magyar állam az utolsó óráit éli, Jászi még annyira sem érzekelte, mint Ignotus. Hevesen ellenezte a nemzetiségek erőszakos asszimilációját (ez a politika egyébként Deák és Eötvös hagyományával is ellentétes volt), de részint azért, mert úgy vélte, hogy a modern gazdasági fejlődés amúgy is magával hozza a nemzetiségek integrációját. A *MONARCHIA JÖVŐJE* című könyvében, amelyet 1918 tavaszán írt, de csak októberben publikált, öt országból (Ausztria, Magyarország, Csehország, Lengyelország, Illyria, azaz Jugoszlávia) álló államszövetség tervét vázolja fel. Ebben a demokratikus föderációban Magyarország a teljes államterületével vesz részt. A Felvidék Csehországhoz, a Délvidék Délszláviához csatolása „*csak teljes erőszak útján volna elérhető, mert a magyar nemzet többsége egy ezeréves állami kötelék ilyen erőszakos megcsonkítását magára nézve sérelmesnek tartaná*”. Az ebből következő háború

„olyan eszeveszettség volna, melyet még az sem tételezhet fel, aki a mai háború tapasztalatainak hatása alatt hajlandó az emberi természetet a lehető legpesszimisztikusabban megítélni”.

Ezt Halász Imre már nem érte meg. Neve a *Nyugat* főszerkesztőjének között a folyóirat 1918. március 16-i számának címlapján gyászkeretben jelent meg.

*

Személyes emlékekkel kezdtem, hadd végezzem is személyes emlékekkel. 1975-től 1979-ig az Európa Könyvkiadónál dolgoztam. Szobatársa voltam Katona Tamásnak, ketten alkottuk a szerkesztőség Helikon csoportját. Egy alkalommal szóba került Halász Imre neve, és kiderült, hogy a *Nyugat* egykori főszerkesztője Tamás dédapja volt. Most végigolvasva Halász Imrének a *Nyugatban* megjelent írásait, hőkkenve fedeztem fel, hogy Halász történelemszemlélete, egész gondolkodásmódja mennyire ismerős abból a sok-sok beszélgetésből, amelyet négy év alatt, részint a közös munkáink kapcsán, Katona Tamással folytattunk.

Akkoriban sokszor bosszantott, amit Tamás mondott, sokszor próbáltam vitázni vele, bár vitáinkban esélytelen voltam, lévén történelmi felkészültsége sokszorosa az enyémmnek. Berzenkedésem ellenére sokat tanultam tőle. Tőle tanultam meg (amit újra meg újra olvashatni Halász Imrénél is), hogy aki konzervatív, az nem feltétlenül reakciós. Hogy valóban létezik, Magyarországon is létezik konzervatív jobboldaliság, amelynek híve jobban megveti a jobboldali radikalizmust és a jobboldali populizmust, mint egy lelkes, szívbéli baloldali. A beszélgetéseinknek is része volt benne, hogy megértettem, nem a forradalmat kell szeretni *per se*, hanem a joguralmat meg az igazságosságot. A forradalom legfeljebb *ultima ratio*, ha más eszköz nincsen. Mindez hozzásegített ahhoz is, hogy felfogjam, mit ért Antall József (Katona Tamás egyetemi évfolyamtársa) *alkotmányos forradalmon*.

De hiszen valami ilyesmit tanultam a demokratikus ellenzékben is, amikor a *Beszélt* szerkesztettük, vagy a TÁRSADALMI SZERZŐDÉS-t írtuk. Amikor megpróbáltuk számon kérni a rendszeren a saját törvényeit. Amikor azon töprengtünk, mennyire és mi módon lehet szerződéses úton, megegyezések révén megváltoztatni a rendszert. De akkor vajon miért nem sikerült jobban megértetni magunkat Antall Józseffel? És miért nem sikerült Antall Józsefnek jobban megértetnie magát velünk?

Bolgár Dániel

GAZDASÁGI MESÉK A NYUGATBAN

Száz év alatt annyit beszéltek a *Nyugatról*, hogy meglepő állításokat ugyan meg lehet még fogalmazni róla, de egészen újszerű témákat felvetni már bajos. Ha mégis lehet valami szokatlanról szólni, akkor az a *Nyugat* és a közgazdasági gondolkodás viszonya. Várakozásunk ugyanis – gyanítom – az, hogy csupán a viszony hiányáról lehet beszámolni.

Pedig a *Nyugat* igenis foglalkozott gazdasági problémákkal (mindjárt az első számban olvashatunk A MODERN BANKÜZLETRŐL),¹ bár túlzás volna azt állítani, hogy bősége-

sen vagy rendszeresen. Írásommal e cikkek felfedezésére kívánom ösztönözni, felfedezésük közben pedig kalauzolni az olvasót.

Tévedésünk oka világos: a *Nyugat* az irodalomtörténeti kánonban betöltött szerepe miatt terpeszkedik emlékezetünkben, és – épp a kánonban elfoglalt pozíció sajátosságai miatt – a folyóiratnak legfeljebb politikai jelentést² tulajdonítunk a „szűk” szépirodalmin kívül. Így a *Nyugat* a köznapi emlékező tudatában egyértelműen a szellemi oldalra került, és eltávolodott az anyagitól, sőt az erről való gondolkodástól, az ökonómiától is.

Ennek ellenére nem kell feltétlenül úgy gondolnunk a vizsgálandó szövegekre, mint apró idegen testekre a folyóirat túlnyomó, irodalmi korpuszában. A *Nyugatban* publikált ökonómiai és irodalmi alkotások közötti távolság nemcsak lapozással küzdhető le, de nyelvileg, sőt tartalmilag is meglehetősen közel hozhatók egymáshoz.

Először is a XX. század első felének közgazdaságtudománya kevésbé hasonlít a maihoz. Az ökonometria csak a *Nyugat* megszűnése után vált mellékégből a tudomány szak főszórává.³ Addig a közgazdászok jóval egyszerűbb mérési módszereket alkalmaztak, illetve a kvantifikációval legalábbis egyenrangú szerepet játszottak a narratív eljárások. Sőt az elméletektől ódzkodó hazai kvantitatív társadalomtudomány – amint azt mindenekelőtt Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatalának különben nagyszerű kiadványaiban felfedezhetjük – a statisztikát nem a magyarázat, hanem pusztán a leírás eszközeként használta. Ennek megfelelően a *Nyugat* gazdasági cikkei is úgyszólván teljesen mellőzték a matematikát.

Másodszor: ha a gazdaságtudományi szövegekre irodalmi alkotásként tekintünk, vagy pontosabban relativizáljuk tudomány (valóság) és művészet (fikció) régimódi elkülönítését, akkor ma már nem kell félnünk attól, hogy magunkra maradunk. Hayden White még csak a történettudományi munkák fikciós és poétikus vonásaira hívta fel a figyelmet,⁴ a melleleg gazdaságtörténészként is magasan jegyzett D. McCloskey már a közgazdászatiakkal tette ugyanezt. McCloskey szerint az ökonómiai szövegek mint retorikai teljesítmények ugyanúgy építenek a metaforákra és az elbeszélésekre (tehát arra, amit irodalomnak szokás gondolni), mint a tényekre és a logikára (amit viszont rendszeren a tudománnyal hozunk összefüggésbe). Ráadásul e retorikai négyes egyidejű használata szerinte korántsem csak a közgazdászokra, de nem is csak a tudósokra jellemző: „a tudomány irodalmi [...], az irodalom pedig tudományos”.⁵

Harmadszor: a szövegek több esetben kifejezetten irodalom és gazdaság kapcsolódási pontjairól értekeznek. A *Nyugat* körül feltűnő alkotókat kiváltképpen foglalkoztatták a két szféra összekapcsolódásával keletkező távlatok, illetőleg erkölcsi buktatók.

Negyedszer és legfőképp: a *Nyugatban* rendszerint nem szigorú szakszerűséggel megírt tanulmányok jelentek meg. A gazdasági témájú cikkeket legtöbbször nem is közgazdászok, társadalomtudósok, hanem újságírók, üzletemberek, netán szépírók publikálták. Ennek megfelelően a megszólított közönség sem egy speciális képzettségű réteg volt, hanem a (viszonylag) széles nyilvánosság, és a *Nyugat* nem egy tudományos szemlével kiegészített irodalmi lap volt, hanem az értelmiségi disputák fóruma. Gyakran aktualitásokról tudósítanak az írások, amelyeket a távolságtartó megértés helyett a szenvedélyes vita jellemez. Nem gazdaságtudományi cikkek jelennek meg tehát a lapban, legfeljebb a szaktudományos eredmények és érvelésformák populáris változatainak használatáról van szó.

Márpedig, ha így állunk, akkor e munkákat az ökonómia tudománytörténetében elhelyezve tárgyalni nem érdemes, a XX. század első fele gazdaságtörténetének problé-

máit megfejteni belőlük pedig kilátástalan vállalkozás, ezért a továbbiakban azt kívánom megmutatni, hogy amit a gazdaságról a *Nyugatban* írnak, azt mihez képest kell (meg)érteni, vagyis igyekszem a kontextusokat felvázolni, miközben a meseszövegszerű módja és nem a mese tartalma érdekel.

A száznál több gazdasági témájú közlemény nem egyenletesen oszlik el a mintegy három tucat évfolyamban. A csomópontok nem szerkesztő- vagy szerzőegyeniségekhez kapcsolódnak, hanem a külvilág nagy gazdasági változásaihoz: sűrűsödnek a cikkek az első világháború kezdetétől egészen a háború utáni pénzügyi-gazdasági normalizálódásig, majd a gazdasági világválság éveiben.⁶ Korábbi kutatások híján, valamint az anyag roppant mérete és heterogenitása miatt nem lehet célom, hogy reprezentatív képet nyújtsak. Még nagyobb vakmerőség (és talán időpocsékolás) lenne abba az irányba indulni, hogy valamiféle egységes, nyugatos gazdasági koncepciót hámozzak ki a szövegekből. Az olvasónak meg kell elégednie néhány érdekesnek tűnő szöveg, néhány nevezetes probléma talán olykor újszerű feldolgozásával.

A föld

1931-ben Móricz Miklós, Móricz Zsigmond – többek közt – statisztikus öccse rövidke cikket közölt a *Figyelő* rovatban a Trianon óta végbement, de sokak szerint tovább folytatandó földosztási folyamat értékelése céljával,⁷ amely folyamat a mezőgazdasági keresők között a földbirtokosok arányát egyharmadról kétharmadra növelte. A földreform ügyében szakértőnek számító⁸ Móricz írásában örvendetesnek mondta a nagyarányú változást, mert véleménye szerint a föld eltartóképességének növekedése mindenkor a városi és az uradalmi területek szétparcellálásából adódott, és a továbbiakban is ebből fog adódni. A vágyott célhoz – a birtokosok számának növeléséhez – azonban két úton is el lehet jutni. Az egyik a Móricz által távolságtartóan kezelt, központilag irányított, direkt földosztás, a másik, a szerzőnek kedvesebb lehetőség a föld piaci árának ingadozása, amely jelentős áresés esetén tömegek előtt nyitja meg a tulajdonszerzés, vagyis a nemzetfenntartó (!) tényezővé válás lehetőségét. Sajnálatosnak tartotta azonban, hogy amikor éppen ez utóbbi, kívánatos irányba tartanak a piaci fejlemények, akkor az államhatalmak egész Európában minden eszközt megragadnak, hogy a föld árának ingadozását megakadályozzák. Pedig az állami beavatkozásnak nem erre, hanem a földművelő lakosság kultúrájának emelésére kellene koncentrálnia, hogy a birtokaprózódás ténylegesen a termelés intenzívebbé válását hozza magával.

Hazudnánk, ha Móricz Miklós felettébb szokatlan érvelését kristálytisztá logikája miatt dicsérnénk. Egyrészt a földhöz jutás/juttatás támogatásának egyetlen indoka nála az a pontatlanság, hogy a termelés intenzitását nem egyszerűen az üzemmérettel összefüggőnek látta, hanem megtoldja az üzemeltető tulajdonlásának kritériumával: szerinte az intenzíven termelő birtok nem csupán kicsiny méretű, de feltétlenül megművelőjének tulajdona is kell legyen. Másrészt az sem derül ki az írásból, miért gondolja a szerző azt, hogy azok az anyagi erők, melyek a párnacihából előhúzva lehetővé teszik az olcsó mezőgazdasági ingatlanok megvásárlását, éppen az addig földtelen vagy törpebirtokos agrárnépesség kezén vannak, minden más réteg vizont híján van ezeknek.

Ám azt is túlzás lenne állítani, hogy Móricz mondanivalója, úgy, ahogy van, badarság. Könnyedén kivehető, hogy miközben retorikailag a földosztókat is ki akarja elégíteni, és a gazdákat is meg kívánja nyugtatni, aközben épp mindkét érdekcsoporttal szembeszegülő programot hirdet. Móricz a reformerekhez csatlakozva nagy jót lát a

földtelen nép tulajdonhoz jutásában, ám – a birtokosok jogait megvédendő – ezt nem a tulajdonviszonyok kényszerű megváltoztatásával, nevezetesen a nagybirtok direkt felosztásával képzelel el, hanem a termőföld szabad piacának megteremtésével. Így kívánna a piacorkorlátozó reformer és konzerváló irányzat torkán egyszerre lenyomni az állam kivonulását a mezőgazdaságból.

Úgy hiszem azonban, hogy a cikk fő érdeme mégsem ez, hanem egy ugyan nem merőben új, de azért erősen háttérbe szorult beszédmód kialakítása, megerősítése a földkérdésről. Ha szabad elnagyoltan fogalmaznom: a birtokon belül lévők megnyilatkozásaiban az az implicit tartalom szól személyes céljaik közérdekűsége mellett, hogy a földosztás a megművelt területek csökkenéséhez vezet, és emiatt gazdasági recessziót okoz, míg a reformerek nyelvezetében az fogalmazódik meg burkoltan, hogy a földosztás a megművelt területek kiterjesztése révén hoz gazdasági növekedést, és így szolgálja a közjót. De ki az a 'köz'? A birtokosok ezt úgy mondták: a nemzetfenntartó elem és vele a nemzet szorulna vissza, ha elvesznének földjeik.⁹ A földosztást követelő népiek viszont úgy vélték: a nép és vele a nemzet juthat földhöz az őt fojtogató nagybirtok, kimondani is szörnyű: latifundium ellen támadásba lendülve.¹⁰ Az esetleges változást éppen ellentétesen értékeli a két felfogás, de abban megegyeznek, hogy valamiféle extenzív átalakulásról van szó: új földek szerzéséről vagy régiéik elvesztéséről. A földosztók győzelmes hódítást terveznek, a nagybirtokosok területvédelemre berendezkedett hazafiakként mutatják be magukat. Ezzel szemben Móricz Miklós a birtoktalanok földhöz jutását nem területi expanzióként értelmezi, hanem azt látja benne, hogy a föld, amely eddig a mieink közül valakié volt, most a mieink közül valaki másoké lesz, vagyis a földvagyon újraosztásáról beszél, nem új területek szerzéséről. Ennek logikus következménye, hogy ha pozitív gazdasági fejleményt akar látni a tulajdonviszonyok átrendezésében, akkor azt a termelékenységek javulásában kell meglelnie. A gondolatmenet jelentősége tehát abban áll, hogy a földreform problémáját nem a termelés kiterjedtségének, hanem intenzitásának keretében értelmezi, és így kísérli meg az uralkodó, földosztó diskurzust felváltani egy agrárfejlesztővel.

Közölt egy másik cikket is a *Nyugat*, ami ugyanezen az úton indult, de egészen más-hová ért. Egy mintagazdaság vezetője, a mezőgazdasági szakíróként is ténykedő Balkányi Béla 1917-ben kapcsolódott be a leszerelő frontkatonák földhöz juttatásáról szóló vitába.¹¹ Balkányi ilyen diagnózist állít fel a vitáról: „*Birtokpolitikánkat idáig az a gondolat még nem hatotta át, hogy a birtokpolitikának is mindeneelőtt a többtermelés érdekét kell szolgálni. Sem a kormánynak a birtokpolitikáját, sem azokét az ideális gondolkodású férfiakét, akik a létező állapoton változtatni kívántak. Az ő szemükben, politikai nézeteik szerint vagy az embertelepítés, a kisbirtokok szaporítása, vagy a közepes nagybirtokok konzerválása a jelszó, de elfelejtik azt, ami szerintünk a leglényegesebb, hogy mindeniütt a viszonyoknak leginkább megfelelő birtokformával tegyük a birtokos érdekévé a termések fokozását. Úgy a birtokpolitikának, mint a hitelpolitikának igazi feladata szerintünk nem lehet más, mint megszüntetni a ténylegesen fennálló ellentétet birtokos érdek és termelési érdek között...*” (Kiemelés tőlem – B. D.) Balkányi és Móricz felfogása a kialakult helyzetről tehát egybevágó, eltérőek viszont megoldási javaslataik. Utóbbi a termőföld szabad piacát óhajtja, előbbi szinte megfosztaná szabad akaratától a termelőt, és minden termelési döntést az állami bürokráciára bízna. Utóbbi finoman egyensúlyoz földosztók és konzerválók között, előbbi összeroppantaná a nagybirtokot és felszámolná a kisbirtokot is ott, ahol az a termelékenység szempontjából hátrányos. Balkányi végső soron egy olyan beszolgáltatási rendszert javasol, amely kísértetiesen emlékeztet az 1950-es években működő-

re, csak Balkányi szisztémája nem a dolgoztató osztályellenséget büntetné, és nem szövetkezetesítésre törekedne, hanem a többtermelésre képteleneket üldözné az ésszerűnek mondott birtoknagyság felé. Balkányi a gazdasági racionalitásra hivatkozva kívánta újrendezni a földtulajdon-viszonyokat, de nem vette észre, hogy olyan mindenható államot képzelt a láthatatlan kéz, a piac helyére, amely valójában nemhogy tulajdonhoz juttatna bizonyos rétegeket, de éppenséggel a teljes agrárnépességet megfosztaná tulajdonosi jogainak gyakorlásától, és lényegében állami alkalmazásban álló szakmányossá süllyesztené.

De miképp lehettek olyan ostobák a földosztó diskurzusba „szorultak”, vagyis a reformerek és a gazdák, hogy nem vették észre: a felosztandó ingatlanok mindig is ebben az országban feküdtek, és a felosztás előtt is műveltek voltak, illetve a kiosztott földterület a reform után is ugyanebben az országban maradt. Nos, egyáltalán nem voltak ostobák. Mindegyik álláspont mögött erős nemzeti elkötelezettség rejlik, ám a három irány három különféle nemzet(felfogás) felé köteleződik el, ami a nemzetgazdaság és ezzel a földreform három különféle interpretációját teremti meg. A vélemények tehát abban térnek el egymástól, hogy kik is azok a ’mieink’, kik tartoznak még bele a politikai közösségbe, és kik szorulnak már ki onnan. A reform ellenzői az egykori kiváltságosok leszármazottaiban különös értéket láttak a nemzet szempontjából, ezért az ő visszaszorulásukat a nemzet hanyatlásának vélték. A másik oldalon viszont ezt a réteget éppenséggel kizárták a nemzetből, amikor azt a néppel azonosították. E népi nemzetfogalomnak ugyanis csak egyik vonása az etnicizáltsága (tudniillik magyar). A másik az, hogy az úgymond egyszerű embereket érti bele a nemzetbe, kizárva a különben megkérdőjelezhetetlen magyarságú, tradicionális elitet is,¹² így a tőlük elvett birtokok voltaképp a népi nemzet területi gyarapodását képezik. Móricz Miklós a *Nyugatban* azonban egy olyan (úgy hiszem, a gazdasági realitásokhoz mindenképp közelebb álló) nemzet iránt kötelezte el magát, melynek mind a birtokosok, mind a földtelenek részei, sőt tagja az ország minden polgára. Ebben a felfogásban amennyi vagyongyarapodás keletkezik a nemzet tagjainak egy részénél mondjuk egy földosztás következtében, ugyanannyi vagyonvesztésnek kell bekövetkeznie egy másik részénél. Azaz a földreform csak akkor járulhat hozzá a nemzetgazdaság növekedéséhez, ha az a termelékenység növekedésével jár. Balkányi gondolkodásában viszont nincs olyan magasabb rendű közösség, amelynek szempontjából a tulajdonviszonyokat vagy a termelést mérlegre kellene tenni. Balkányi agrárpolitikája: l’art pour l’art többtermelés.

A vagyonos polgár

Egy közepesen fejlett, újkori közép-európai mindjárt háromféleképpen is el tudja beszélni a kapitalizmus egy (viszonylag) újonnan meggazdagodott nagyurának életmunkásságát. A legkevesebb fáradsága akkor van, ha kizsákmányoló, tőkés dolgoztatóként ábrázolja. E történet hősének nemhogy egyéniséget, de még nevet sem kell feltétlenül kapnia, a meseszövéshöz elegendő a tőke elvont fogalmának megszemélyesítése. Részleteket legfeljebb a tőkés ellen folyó osztályharcos szervezkedésről tudhatunk meg.

A második megoldás, a hősi változat – a szocialista korszakot leszámítva – talán még az előbbinél is sokkal népszerűbb, és felteszem, némiképp hasonlít a sikeres üzletemberek saját emlékezetében őrzött családtörténetekre. Ebben a mesében a szegény, öreg juhász (szeszfőző/tímársegéd/házaló stb.) lehetőség szerint legkisebb, ám feltétlenül csillagszemű fia elindul szerencsét próbálni a nagyvárosba, de ott immár nem a király leánya felől érdeklődik, hanem olyasféle aspirációi vannak, mint például cégalapítás,

többségi részvénytársaságok megszerzése, zseniális tőzsdei manőverek vagy vállalatok szervezeti modernizációja. Sikereit kitartásának, találékonyságának, gyakorlatiasságának és elmeélelnek köszönheti. Erkölcsi helytállása, közösségi szerepvállalása miatt pedig önérdékkövető ténykedése nemcsak saját erszényét dagasztja, hanem az egész nemzetet is gyarapítja. Ahogyan a gazdaságtörténész retorikájában a húzóágazat láncreakció-szerűen dinamizálja a többit, úgy gazdagítja ebben a mesetípusban a vagyonos polgár gyarapodása a nemzet minden tagját.

Az elbeszélés harmadik, rendkívül ellenséges és 1945-ig talán a legelterjedtebb¹³ változatát abban a pillanatban figyelhetjük meg, amikor a hősi történet érvényessége első alkalommal nyert igazán magas szintű szimbolikus elismerést olyan esetben, amelyben az elismert személy zsidó volt. A bankár és nagykereskedő Schosberger Zsigmond 1890. évi bárósítására gondolok. Az esemény kapcsán az országházban ellenzéki torkokból felhangzó „*Erger, Berger, Schosberger...*”¹⁴ kezdetű nóta – Kövér György által elvégzett – kontextualizálása ennek az elbeszélésnek szinte minden árnyalatára rámutat.¹⁵ Schosberger ügye miatt a függetlenségi Mészlányi Lajos alias Lulu akadémikusok körüli miniszternél, és az ő interpellációja apropóján gyűjtött rá az oppozíció az említett, méltatlanul híres nótára. Az affér kapcsán keletkezett szövegek (a nóta, a nóta eredeti változata, az interpelláció és a miniszteri válasz) a Schosberger névnek ’nagy vagyonú polgár’ jelentést adnak, aki a kormányzat kegyeltje, úgy aránylik a nemzethez, mint az elnyomó külhatalmat képviselő, utált Bach-huszár topikus alakja. Nem riad vissza a korrupciótól sem (Schosbergert ugyanis egy titkos pártfinanszírozási ügyben is meggyanúsította a szónok). Bankársága legelső sorban mégis idegenségével, jelesen zsidóságával asszociálódik. Ennek a zsidó nagypolgárnak az érdemtelenége onnan veszi eredetét, hogy az interpelláló a gazdagodást egy olyan játszma keretébe helyezi, amelynek összege zérus, vagyis az egyik (mondjuk, egy zsidó bankár) sikere a másik (mondjuk, egy keresztény, magyar földbirtokos) bukását jelenti. Ezért eleve kizárt ebben a gondolatrendszerben, hogy a vagyonos polgár gyarapodása az egész nemzet javát szolgálja. A Schosberger-féle történetből legfeljebb az az utalás hiányzik a teljességhez, hogy a meggazdagodott polgár kultúrfelfogása a homo novusok ízlésbeli melléfogásaival terhes, legalább az első milliója megszerzését titkok lengik körül, és különben is egy felfuvalkodott hólyag.

De hogyan emlékezik meg róluk a *Nyugat*? A Hatvany család és a lap között olyan szoros volt az összefonódás, és annyiszor szerepelt Hatvany Lajos szerzőként, hogy ki kell zárnunk Hatvanyékát a vizsgálatból. A Salgótarjáni Kőszénbánya Részvénytársaságot irányító Chorin familia ugyancsak közel állt a *Nyugathoz*. Ifjabb Chorin Ferenc a *Nyugat* Könyvkiadó Részvénytársaság részvényese, míg atyja, idősebb Chorin Ferenc a Gyáriparosok Országos Szövetségében Fenyő Miksa feljebbvalója volt. 1911-ben Ignotus emlékezett meg a *Nyugat* lapjain az apáról.¹⁶ A rövidke írás keletkezésének apropóját nehéz lenne meghatározni. Erősen nekrológszerű, azt állítja Chorinról, hogy „*szép és munkás életet élt*”, de biztosíthatom az olvasót: a főhős csak a méltatás publikálása után másfél évtizeddel boldogult meg. Annyi bizonyos, hogy Ignotus a hősi elbeszéléstípust tekintette elsődleges referenciájának, amikor megfestette Chorin alakját. Azt már tudjuk, hogy munkás életet élt. Most az is kiderül: tette ezt „*minden szentimentalizmus, szavalgatás és idealista póz nélkül*”. „*Minden haszon, mellyel ő maga vagy bármely vállalkozása emelkedett s meggyarapodott: nemzeti erőgyarapodással esik egybe. Ez az egészséges erkölcs, ez a gyakorlati hazafiság.*” De Ignotus ambíciója nagyobb egy ismert interpretáció felelevenítésénél: három lépésben mattot is ad az „*ergerbergeri*” meseszövegnek. A zsidó iparmágnásban Ignotus a táblabíró kedélyét fedezi fel, amivel mondhat-

ni átlép a szemben álló elbeszélésbe, és „összezavarja” annak logikáját, mert az ottani gonosznak, a vagyonos polgárnak adja a jó, a magyar birtokos nemes attribútumát.¹⁷ A második lépésben Ignotus megfordítja a szerepeket, és most már a birtokos nemes kerül a rossz oldalára. Amikor arról beszél, hogy milyen nem volt Chorin, akkor ezt a rosszat kritizálja Ignotus: „*neki mint táblabírónak nem ábrándjai voltak, hanem gondolatai, s ezeket nem álmodni akarja, hanem valóra váltani. Nem lármázza a független Magyarországot, hanem Ausztriától függetlenül építeni akar*”. A harmadik lépés pedig az ellentét temporalizálása: „*ez a gyakorlati Chorin az, aki az új Magyarországon olyan természetesen áll vezérlő helyen*”. Vagyis a vagyonos polgár képviseli a jövőt, mi több, már a jelent is, a birtokos nemes a múlthoz tartozik, történelmi feladatát elvégezte. Ignotus így sűríti végül össze koncepcióját: „*A nagy és örök magyar széchenyiségnek mintegy polgári ága és verziója válik programmá a Chorin közképében.*”

1925-ben már valóban emlékbeszédet közölt a *Nyugat* ugyanerről a Chorin Ferencről: Fenyő Miksa a GYOSZ közgyűlésén elevenítette fel a néhai elnök alakját.¹⁸ Látszólag Ignotusszal egyazon irányba indult, hiszen hőse vállalkozókedvét, újító szellemét éppúgy dicsérte, mint mindenben érvényesülő jogászai látásmódját, közérdek iránti elkötelezettségét. „*Amint egy Jókai-regény hőse.*” Míg azonban Ignotus hangsúlyozta Chorin vagyonosságát, és így állította az olvasó elé példaképnek, addig Fenyő szinte eltüntette alakjából az iparmágnást, és tisztán politikussá formálva magasztalta. Fenyő csak egyetlen alkalommal említette, hogy Chorin gazdag ember volt, de akkor is arra hívta fel a figyelmet, hogy lelkülete, érdeklődése nem a vagyonos emberé, hanem épp ellenkezőleg, egy valóságos államférfié: „*azért különös, hogy ez az ember, aki három évtizeden keresztül egy hatalmas iparvállalat élén állt [...] a teremtő munkának ezt az apostolát, legjobban [mégis] a közszabadságok kérdései érdekelték. Ő, akinek nem volt más szempontja, mint a közösség, nem ismert szentebbet, mint az egyén jogainak védelmét, a polgári jogok szabad gyakorlását, a közigazgatási hatalomnak a legszűkebb térre való szorítását*”. Amikor Fenyő Miksa főszereplőjét kizárólag politikussá alakította, kiszakította őt mindenféle vagyonos polgárról szóló diskurzusból, talán mert ezek az elbeszélési módok mind olyan kényes természetűek voltak, hogy fordulataikat használni egy emlékbeszédben könnyen az elhunytal szembeni tiszteletlenségnek hatott volna.

Kornfeld Móric, a Ganz Danubius Részvénytársaság igazgatója, Weiss Manfréd veje, ifjabb Chorin Ferenc sógora állítólag szintén támogatója volt a folyóiratnak,¹⁹ az viszont bizonyos, hogy egy ízben szerzőként is közreműködött. ÁLLAMI BEAVATKOZÁS című írásában (1918. szeptember) egy aktuális rendelet ürügyén magántőke és közérdek viszonyáról értekezett.²⁰ Kornfeld onnan indult, hogy a XIX. századot a teljes gazdasági szabadság és vele az individualizmus kártékony ideológiája hatotta át. Egy ideje azonban örvendetes lázadás bontakozik ez ellen egyrészt a kartell, másrészt a szocializmus bujtogatásával, de azért a gazdasági szabadság elve maradt az irányító, „*bármennyire felemelték szavukat a lelki és a külső organizáció hívei, a konzervatív és a szociáldemokrata pártok*”. A világháború végül mégis arra készítette a kormányokat, hogy a maguk kezébe vegyék a gazdaság irányítását, és maguk határozzák meg, mi a közérdek. Ez a helyzet már – Kornfeld reménye szerint – a békében sem fog megváltozni, bár nagyon is szükségesnek tartja, hogy a kormányok ne dönthessenek önkényesen a közérdekről, hanem azt a népképviselői szerv határozza meg, és a kormány csak hajtsa végre az országgyűlési akaratot.

Hogyan ábrázolja Kornfeld Móric magát, és hogyan a vagyonos polgárokat? Miközben Kornfeld e réteg állami korlátozása mellett kardoskodik, egyetlen esetben sem utal arra, hogy neki személy szerint valami köze volna hozzájuk. Elsőre úgy tetszhet, hogy

épp ő, a vagyonos polgár az egyetlen, aki a *Nyugatban* kizsákmányoló dolgoztatót lát bele a vagyonos polgárba, azaz saját magába: „nem véletlen, hanem az igazság erejével bír, hogy a szocializmus egész teóriája a tőke – s elsősorban a pénztőke uralmának korlátlanágán épül fel”. A marxizmus bizonyos tételei iránti szimpátiája tagadhatatlan, de Kornfeldet marxistának mondani azért tévedés lenne: gondolatmenete szerint nincsenek a társadalomban kibékíthetetlen ellentétek, mert igenis létezik az egész társadalmat átölelő közérdek. Sőt, akár egy tőkés önérdek-érvényesítése is vezethet a közjóra. Kornfeld nem a vagyonos polgárokkal, hanem a piaccal szemben bizalmatlan. Tagadja, hogy „az egyének érdekeinek automatikusan kiegyensúlyozott összege létrehozza a közérdeket”. A láthatatlan kéz egyetlen. Kornfeldnél a vagyonosság még nem kizsákmányolás (mint a marxista történettípusban), de nem is mások szegénysége (mint az „ergerbergeri” meseszövében). Kornfeld azt az elbeszélésmódot alkalmazza, amelyet hősinek neveztem, csak mivel az egyén gazdagodása nála nem hozza bizonyosan a nemzet gyarapodását, az elbeszélés homo oeconomicus főszereplőjének heroikus jellege elvész.²¹ Pontosabban a nagypolgárok helyett mások lesznek Kornfeld hőszai. A hősiességet a vagyonos polgárral egyáltalán nem, de a gátlástalan önérdek-érvényesítéssel igenis szembeállított (reformkori) köznemesi szellem hordozza. Ezt a rétegszellemet kell Kornfeld szerint „kellő nevelés mellett most már az egész népre kihatólag feltámasztani” (kiemelés tőlem – B. D.), és amikor ilyen szelleművé válnak a nagytőkések is, feltétlenül nemzetük javát fogják szolgálni.

Kornfeld Zsigmondról, Kornfeld Móric apjáról, a Magyar Általános Hitelbank elnök-vezérigazgatójáról biográfiája megjelenése kapcsán írt Móricz Zsigmond a *Nyugatban*.²² Az életút elbeszélése igen szorosan követi a hősi változatot: hányatott gyerekkor után a szegény, jelentéktelen fiatalember Pestre jön,²³ ahol erkölcsi és szellemi érdemeinek köszönhetően karriert csinál. Ez ebben az esetben a magyar állam adósságállományának rendezését jelenti, amivel eleve „nemzeti munkát vállalt és végzett”, „osztrák érdekekkel szállott szembe és harcolt meg”. De nem elégedett meg ennyivel, hanem a Franklin Társulat Irodalmi Intézet megvásárlásával közvetlenül is áldozott a magyar nyelvű kultúra emelésére. A képlet azonban nem ilyen egyszerű, mert Móricz több ízben átváltott az ergerbergerinek mondott meseszövére. Amikor azért dicsérte Kornfeld Zsigmondot, hogy az oroszországi antiszemita pogromok miatt nem fogadott el egy cári kitüntetést, e szavakkal jelezte a cselekedet sajátosságát: „Megdöböntő és felemelő nyilatkozat, egy olyan korban, mikor a zsidó bankárok Bécsben és Berlinben a legnagyobb nyugalommal vágják zsebre a hasonló kitüntetéseket.” Móricz különlegességként közli azt is, hogy „ennek a bankárnak lelki élete van”, és „felemelő, hogy éppen egy bankárról ilyen [magasztaló] sorokat merészelt az életrajz-író lejegyezni”. Azaz a (zsidó) bankároknak rendszerint nincs lelki életük, inkább csak anyagi van, és nehezen lehetne róluk felemelő leírást adni. Móricz Zsigmondnál a történettípusokkal folytatott játék következtében nem általában a vagyonos polgár, csakis Kornfeld dicsőül meg. Az ő nagyszerűsége épp abban áll, hogy miközben gazdag ember lett, nem vált hasonlatossá a többi vagyonos polgárhoz, képes volt egyénileg felülemelkedni azok hibáin, vagy ahogy Móricz mondja, zseni.

A Kornfeld Zsigmondról szóló írásnak azonban más tekintetben is újdonságértéke van: az a körülmény, hogy ő a Hitelbanknak nem tulajdonosa, hanem csupán irányítója volt, nem derül ki belőle. Móricz Kornfeldje kockázatvállaló, de racionálisan mérlegel, önmegtartóztató, a külsőleges üzleti siker neki nem a pénz miatt fontos, hanem azt benső megerősítésként értékeli. Ő a tökéletes vállalkozó polgár, aki saját tulajdo-

nát kockáztatja a haszon reményében. Móricz tehát úgy állítja be hősét, mintha Kornfeld mindig a sajátja felett rendelkezne, illetve mintha ő felelne az ügyfelek betéteiért, pedig nem így volt.²⁴ Még a Franklin Társulat is a bank kezébe került,²⁵ nem az övébe.²⁶ Miért kell eltüntetni a mások tőkéjét kockáztató menedzser vonásait a portréről, és miért kell tulajdonosivá alakítani az arcélet ahhoz, hogy heroizálni lehessen a modellt? A választ a *Nyugatban* változó intenzitással, de évtizedeken keresztül folyó bankokrácivítában lelhetjük meg.

A bank

A bankokról folyó közbeszéd mindenekelőtt a bankok hatalmáról folytatott eszmecsere-t jelentette a *Nyugatban* éppúgy, mint a XX. században legtöbb helyütt. A párbeszéd-be kapcsolódó kortárs megfigyelők jelentős hányada aggodalmasan nagynak találta a bankok, illetve a bankok vezetése mellett összefonódott bank- és ipari tőke hatalmi súlyát. Ám a kortársak pillanatnyi érzéseit az utólagos vizsgálódások nem támasztották alá. Az utóbbi években gazdaságtörténeteink igen meggyőzően érveltek amellel, hogy a finánc-tőke uralmának közkeletű képzete nehezen igazolható. Az empirikus vizsgálatok a pénzintézetek befolyását szerényebbnek, sokszor csupán formálisnak mutatták.²⁷

A *Nyugatban* a bankok túlhatalmáról folytatott diskurzus a lap első számával kezdődött. A közgazdász képzettségű publicista, a börzével úgyszólván együtt lélegző, de lustaságból a profitszerzés helyett mégis inkább kávéházi életvezetésre berendezkedő Greiner Jenő elemezte a banküzlet történiáját.²⁸ A Hilferding *DAS FINANZKAPITAL*-ja előtt publikált írás a bankokat tőke-összeterelő, majd a begyűjtött eszközöket hitelek formájában kihelyező intézményekként definiálja. Greiner a jó bankár legfőbb tulajdonságainak a megbízhatóságot és a kockázatmérlegelő készséget tartja. A megbízhatóság – amelyen az múlik, hogy a tőketulajdonosok hajlandók-e tőkéjüket a bankárnak adni – a fizetőképesség hosszú távú megtartásával igazolódik, illetve azzal, hogy a bankár a maga személyében is vagyonos, mert ebben az esetben valami szakértelme alighanem lehet a pénzügyekben. A kihelyezés már összetettebb művelet. A bank szempontjából a magas kamatot vállaló és mindig pontosan törlesztő adós lenne az ideális ügyfél, ám a dolgok rendjéből következően a magas kamat magas kockázattal jár, és fordítva. A hozam és a kockázat egyidejű mérlegelése – ebben látta a bankár művészetét Greiner. A kockázat fedezésének egyik legkézenfekvőbb módja az volt, hogy a kölcsönzött készpénz fejében lefoglalták, azaz zálogba vették az adós valamely vagyontárgyát a visszafizetés időpontjáig. Csakhogy ez erősen csökkentette az adós jövedelemtermelő, vagyis kamatfizető képességét, ezért idővel a közbülső veszélyforrás, tehát az adós személyének kiiktatása került a bankárok érdeklődésének középpontjába. A begyűjtött tőkét ettől fogva lehetőleg közvetlenül a termelésbe forgatták. Erre az iparosodáshoz kötődő ütemes növekedés kiváló lehetőséget nyújtott, úgyhogy a bankok nagyszámú iparvállalat tulajdonosai lettek. Ahhoz azonban, hogy a tőke a termelésben fialhasson, óriási induló beruházásokra volt szükség, azaz további tőkeforrásokat kellett összegyűjteni, ennek érdekében pedig szükségessé vált a bankok iránti bizalom növelése, amit a betevők kockázatait csökkentő, hatalmas, pénzintézetek közötti társulásokkal értek el. A bank „*így növeli jövedelmét, hatalmát, befolyását. Így válik hatalommá*”.

Milyen érzelmek fűzték a szerzót az általa leírt folyamathoz? Greiner gondolkozásától idegen volt az a finánc-tőketézissel együtt terjedő gyanú, hogy a bankuralom a kiszákmányolás egyik formája. Ellenkezőleg, Greiner kifejezett szimpátiát érzett a ban-

károk iránt, akiknek mindenkor „ *nagyon sok nehézséggel kellett megküzdeni*”. A kockázatmértékelés „*végtelen nehézségei*” miatt pedig egyenesen a szerző csodálatát vívják ki ezek a pénzemberek. Amint a finánctóke állítólagos kialakulása, úgy Greiner bankuralma is a világméretű haladás folyamatába illeszkedik. De Greinernél a haladás nem az osztály nélkülség felé tart osztályharcokon keresztül, hanem egyszerűen a régi, babonás sötétségből az egyre racionálisabb pénzügyi eljárások felé. A bankuralom az ésszerűség győzelme, ami a publikáció idejére Greiner véleménye szerint Magyarországon egy stabil, fizetőképességét őrző pénzügyi szisztémát teremtett. Az iparvállalatok banki alárendeltsége Greinernél nem korszakjelölő, amely a kapitalizmus egy szakaszának leglényegét képezi (mint a finánctóke-konceptióban), hanem csak az egyik izgalmas társadalmi-gazdasági jelenség sok másik mellett.

A következő hozzászólásra 1912-ig kellett várni, amikor a Magyar Távirati Irodát vezető Radó Sámuel cikkének címe ígerte a bankokrácia leleplezését a *Nyugat* hasábjain.²⁹ Ehhez képest meglepő, hogy Radó egyébként lehangoló prózája szinte a publicisztika legvégéig nem mond egyetlen szót sem a bankok hatalmáról. Greiner Jenő elbeszélésének bankára valahol a betétes és a kölcsönvevő közötti térben helyezkedik el, de a bankon belüli pozíciója nincsen tisztázva. Bizonyára úgy kell értenünk, hogy a bankár mindazok képviselője a történetben, akik hatással lehetnek a banki döntésekre, tehát a bank mikrotársadalmát homogénként tünteti fel a szerző. Radó cikke viszont másról sem szól, mint a bankon belüli hatalmi viszonyokról, nevezetesen a tulajdonosok bankigazgató általi elnyomásáról. A bankigazgató négyféleképpen károsítja a bank részvényeseit. Egyrészt óriási fizetésével, de ezt még nem tartja erkölcsi problémának a publicista. Másrészt az úgynevezett szindikátusi nyereség révén: például egy részvénykibocsátáskor a bank a kockázatok áthárítása vagy megosztása végett egy az igazgatóból és meghitt embereiből álló szindikátusnak adja át a részvénycsomagot olcsóbban, amit az drágábban ad tovább. A két ár közötti különbség a jogos szindikátusi nyereség lenne, ha a garanciavállalás nem lenne merő formalitás, és nem csak a banktulajdonosok megrövidítését, illetve a menedzsment gyarapodását szolgálná. Harmadrészt a bankigazgató a legváltozatosabb módszerekkel pénzzé teheti bennfentességét. Például mielőtt a börzei árfolyamokat felhajtó döntést hoz, részvényeket vásárol a maga számára, vagy álhíreket terjeszt a tőzsdén, amit neki mint igazgatónak mindenki elhisz, és kiaknázza az így keltett árfolyammozgást. Negyedrészttel visszatartja a különben indokolt osztalékokat, nehogy az igazgatóság mozgásterét szűkítse „csupán” a részvényesek gazdagodása kedvéért. Ott van azonban a közgyűlés, ahol a tulajdonosok érvényesíthetik akarataikat a menedzserekkel szemben is. De a közgyűlés tehetetlen, mert állíthat ugyan korlátokat az igazgató szabad tevékenységének, de nagy üzletet csak gyors cselekvéssel lehet kötni – azaz a részvényesek saját nyereségüket veszélyeztetnék a megkötésekkel. Leváltani ugyancsak nem érdemes a vezetőt, mert az önzésnek utat nyitó rések a banküzletnek strukturális tényezői, ezért egy másik igazgató is ugyanúgy viselkedne, mint a régi. Lehet választani persze kevésbé élelmes menedzsmentet is, ám akkor a részvényeseknek azért, hogy megspórolják a bankokratikus elit fortélyainak költségeit, meg kell fizetniük egy bankokrácia ostobaságának következményeit. Radó tehát egyelőre nem bankuralomról beszélt, hanem a bankon belüli menedzsmentet körvonalazta,³⁰ amit ő nem (közvetlenül) a tulajdonosok szétaprózottságából, hanem az igazgató akcióképességének parancsoló szükségéből eredeztet. Ezután már csak néhány példát kapunk a szerzőtől a bank és az ipar összefonódására, ami tehát voltaképp a bankmenedzserek ipar feletti uralmát takar-

ja. Ez pedig Radó szerint akkora hatalmat jelent, hogy a bankároknak immár a politikai befolyása is felmérhetetlen, amit jól jelez, hogy egy miniszterelnöki fizetés az ő jövedelmükhöz képest zsebpénz.

Összességében Radó cikkének újszerűsége az, hogy a bankokrácia tézise mögött rejlő bankellenességet átalakítja: az ellenség,³¹ a rabtartó most már csak a bankigazgató lesz, így a bank tulajdonosai átkerültek az elnyomott alattvalók sorába. Móricz Zsigmond talán e miatt az ördögi bankigazgató-képzet miatt vonakodott bevallani, hogy az ő ideális hőse, Kornfeld Zsigmond a Hitelbanknak nem tulajdonosa, hanem vezérigazgatója volt.³²

De ne engedjük, hogy Radó Sámuel a bolondját járassa velünk! Nem ilyen egyszerű összehasználni a bankuralom tézisének a menedzseruraloméval. Először is a publicista igen plasztikusan számol be azokról a lehetőségekről, amelyek egy részvénytársaságban módot adnak a menedzsernek a tulajdonosok megrövidítésére. Ebből azonban meglehetősen vakmerőség az igazgatók uralmára következtetni. Ahogy a zsebmetszőről sem gondolja senki, hogy áldozatain örökre uralkodik, úgy a bankvezetőnél is észre kellene vennünk, hogy a saját célra „félretett” tőkemorzsák miatt még nem válik a bank minden tőkéjének despotájává. Másodszor pedig a bankigazgatók bankrészesek feletti uralmának Radó ábrázolásában semmiféle banki sajátossága nincs. Minden másfajta részvénytársaság menedzsere előtt nyitva állnak ugyanezek a lehetőségek zsebe megtömésére.³³

Miért csupán a bankigazgatókat provokálta az újságíró? Azt csak találgatni lehetne, hogy mi mozgatta Radót, azt viszont ismerjük, hogyan értették sorait a cikkére válasz küldők. Székely Ferenc, a Belvárosi Takarékpénztár vezérigazgatója visszautasította Radó vádjait, majd megfenyegette egy JOURNALOKRÁCIA című publicisztika elkészítésével, végül igyekezett összekacsintani vitapartnerével, vagy pontosabban figyelmeztette, hogy ők egy „faluból” jöttek: *„Csak azon csudálkozom, hogy Ön ezen felháborodik, mintha gróf Radó Sámuelnek hívnák, akinek az ősei régen tízezer jobbágycsaládnak parancsoltak. Olyan mély és filozofikus elmének, mint az Öné, be kellene látnia, hogy mai modern és kapitalisztikus társadalmunk arisztokráciája nem áll csupán grófból és bárókból, hanem hogy teljes joggal helyet foglal benne a nagyiparos, a bankigazgató, a nagy feltaláló, a nagy lapkiadó, a világhírű költő és művész.”*³⁴ Ignotus viszont mindenben helyeselte Radó megközelítését, csak azt sajnálta, hogy Radó nem adott programot a tőkéletesen diagnosztizált bankuralom elleni küzdelemre. A menedzser és a banktulajdonos közötti relációt egy hasonlattal világította meg az igazgató markában lévő bank hitelnyújtási politikájáról szólva: *„mint ahogy a régi királyok bántak a zsidókkal, mondván: a zsidó: spongya; egy darabig hagyom, hogy megszítja magát, aztán kinyomom!”*³⁵

Hogyan jönnek a bankuralom témájához a „feudális” nagyurak, és miért lehetséges, hogy a bankvezetők uralmának kritikusa ilyen „feudális” nagyurat lát a bankigazgatóban, aki viszont tagadja a banki menedzseruralmat, az az urak és a menedzserek megkülönböztetésében érdekelt? A fináncsőke tézise, akár maga a marxizmus, mindenképpen kihívást jelentett annak a – mint láttuk, a Nyugatban gyakorta feltűnő – meseszövevény típusnak, amely pozitív hősként ábrázolta a vagyonos polgárt. Ennek az érdekes vagyonos polgárnak – az eredeti történet szerint – ambíciói megvalósításában a legnagyobb akadályt azok az érdemtelenek jelentik, akik csakis születésük előkelősége miatt élvezik a hatalmat, tekintélyt.³⁶ A jövőt képviselő vagyonos polgár tehát minden sikeressége ellenére a múlthoz tartozó uraságok által frusztrált tömegekhez sorolódik. Erre az összetartozásra hivatkozott Székely igazgató, és ez jelenik meg tiszt-

ta formájában a bankokráciavita előtt két évvel a *Nyugat* lapjain, amikor Ignotus és Radó levelezett utóbbi NÉPIES POLITIKA című kötetéről.³⁷ Ha viszont a bankok kezében összpontosul a tőke, és a tőke kizsákmányolással jár együtt, akkor a tőkét a bankokra bízó polgárság frusztráltból frusztrálóvá, a jövő reprezentánsából végképp eltörlendő múlttá alakul. Illetve csak alakulna, ha Radó nem kombinálná a bankuralom tézisé a menedzseruraloméval, aminek révén a tulajdonos polgárok is helyet „nyernek” a bank elnyomottjai között, a bankigazgató pedig a bűnbak szerepét kapja. A menedzseruralom bankokráciába olvasztásának lényege tehát nem az, hogy a bankigazgató – ahogy Ignotusnál láttuk – a „feudális” nagyurak mellé, a gonosz oldalra kerül (hisz ott volt már a bankuralom koncepciójában is), hanem az, hogy a tulajdonosok nem kerülnek oda.

Csakhogy ezzel mintha azt is állítanánk, hogy Radó, amikor válaszolni igyekezett a bankuralom teóriájának kihívására, elfogadta a marxizmust értelmezési keretnek, és azon csak egy apró újítást hajtott végre. Pedig viszonyulásában Radó Sámuel maga is hangsúlyozta, hogy nézetei „korántsem proletárok, hanem a középosztály és a politikusok körében találtak lelkes helyesléssel”.³⁸ Radóé valóban nem marxista koncepció volt, mert abban a bankmenedzser hatalma nem kizsákmányol, hanem megrontja a képviselő elvét, vagy ahogy ma mondanánk: demokráciadeficitet termel. A tulajdon képviselőtén alapuló részvénytársasági közgyűlés szerinte merő formalitássá válik az igazgató akciószabadsága mellett, így hát érthető, hogy még a közgyűlési részvétel részvényesi jussa is lassan elenyészik a szokásjogban. A bankvezetők roppant politikai befolyása, valamint az egész nemzetet képviselő politikusok bankárokhoz mért anyagi és erkölcsi alulbecsültsége pedig arra vezet, hogy a bankárok miatt nem érvényesülhet a népképviselői nyugvó hatalomgyakorlás sem, tehát még a népképviselői szervekben sem minden hatalom a népé.

A bankokrácia fogalmát, amit a *Nyugat* eddig elemzett cikkei építeni igyekeztek, 1931-ben Móricz Miklós már lebontani kívánta.³⁹ Greiner Jenő még a világosság terjedését látta a bankuralom kiépülésében, Móricz már azt a babonás ködöt akarta eloszlatni, ami egyre inkább akadályozta a tisztánlátást a bankokrácia ügyében. Móricznak végső soron logikai úton olyan képet sikerült alkotnia, amely egészen jól illeszthetőnek tűnik a recens gazdaságtörténeti kutatások eredményeihez. A szerző nem rögtön arra kérdez rá, hogy vajon tényleg uralkodnak-e a bankok. Ő onnan indul, hogy mik is azok a bankok. Érvéle szerint leegyszerűsítő az a megközelítés, hogy a banknak hitelezői és adósai vannak. A bank ügyfelei egymásnak hiteleznek, és egymásnak adósak, a bank csak könyvelő a köztük lévő (hatalmi) viszonyokat. Ezek a viszonyok azonban a bankok nélkül is létrejönnének, csak a banknak legfeljebb van némi tapasztalata abban, hogy gyorsabban összehozza a tőkét a tőkeigényekkel, és az összes saját tőkéje ez a szaktudás. Az egész bankhatalom, ha van, csupán arra a tárgyiasult illúzióra épülhet, hogy a banknál könyvelt tőke a bank saját tőkéje. Ám ez az illuzórikus megalapozottságú hatalom sem lehet korlátlan, mert a lakosság ama túlnyomó (bár nyilván szegényebb) részére, amely nem ügyfele a bankoknak, semmilyen befolyással nem lehet, ahogy a hitelezők sem alárendeltjei a pénzügynek, hanem inkább körüludvarolt partnerei. A bankok hatalma tehát csak a látszólag neki adós ügyfelekre terjedhet ki. Móricz azon töpreng, hogy a bankok kezükbe ragadhatják-e a politikai hatalmat ezeken az ügyfeleken keresztül. Esélyüket rögtön jelentősen csökkentik, hogy ahol a választás titkos, ott nemigen lehet befolyásolni a választók akaratát. De Móricz szerint a bank a vidéki választók befolyásolásával sem fog sokat bajlódni, mert a bank természeténél fogva kormánypárti abban az értelemben, hogy az nem ér-

dekli, melyik párt van kormányon, hanem csak az, hogy megfelelő kapcsolatai legyenek a végrehajtó hatalommal. Ám könnyebb kapcsolatokat kiépíteni néhány új politikussal, mint odahatni a választók tömegeire. Móricz végső következtetése az, hogy Bankária hatalma csak addig terjedhet, amíg a társadalom többi intézménye engedi: *„éppen olyan kevésbé törekedhetik teljes önállóságra, mint ahogy a könyvelés sem lehet soha független attól a vállalatától, amelynek történelmét írja”*. Ennyi marad a bankuralomból, ha nem veszünk tudomást a tézis varázserejéről.

Az ipar

A Nyugat-barátok Köre – olykor a Budapesti Nemzetközi Vásár vendégszeretetéét élvezve – ankétjait több ízben gazdasági problémák megvitatásának szentelte. Nem méréselném azt állítani, hogy az ilyen alkalmak forradalmasították a közgazdasági gondolkodást. Elsősorban azért érdekesek ezek az ülések, mert ilyenkor gazdasági szakemberek csatlakoztak a megszokott vendégkörhöz, a *Nyugat* irodalmáraihoz, és a vita hamar átment az irodalom és az üzleti élet viszonyának vizsgálatába.

1932 márciusában, a BNV keretében A MAGYAR IPARPÁRTOLÁS címmel rendezett ankétot a lap.⁴⁰ Móricz Zsigmond szerkesztői propozíciója szinte mindjárt le is zárta (vonna) a vitát, mert rámutatott a feltett kérdés (Melyek a magyar iparpártolás lelki feltételei?) képtelenségére. Móricz először vázolta a magyarországi gyáripar kifejlésének történeti folyamatát. Majd saját korának szomorú állapotát ecsetelte oly módon, hogy elemezte a mezőgazdasági népesség iparcikk-fogyasztási képességének rohamos csökkenését, mely visszaesés Móricz szavaiban már-már megszűnésnek tetszett. Ezután jogos a kétyel: *„a bevételétől megfosztott emberek tömege lelki segítséggel tud valamit lendíteni az iparon?”* Móricz tehát az iparpártolás kérdéskörét a gazdasági világválság aktuális diskurzusában helyezte el, és így logikusan jutott arra, hogy tápláljon a potenciális fogyasztó akár nagyon forró érzéseket az ipar iránt, fogyasztani akkor sem tud jövedelem híján, márpedig az iparon csakis ez segítené. A további megszólalók közül egyedül Hegedüs Lóránt, az egykori pénzügyminiszter⁴¹ értette Móriczhoz hasonlóan a kérdést, így ő is a világválság kontextusában kereste a pszichológiai választ, csak nem a fogyasztás, hanem a gazdaságpolitika környékén. A különben diplomatikusan homályos, de azért maróan gúnyos gondolatmenet szerint a válság megoldásának lelki akadálya mindenekelőtt két toposz (Hegedüs hol jelszavaknak, hol egyenesen cirkusznak nevezi őket), mely annyira rögződött a polgárok gondolkozásában, hogy mind a politikusok, mind a szavazók józan belátását lehetetlenné teszi. Az első közhely, amelyről meg kell mutatni, hogy csupán káprázat, így hangzik: *„mi vagyunk az összekötő Kelet és Nyugat között”*, ami az ország gazdasági fejlődésének mindenkor nagyszerű lehetőségeit sejteti, és ezzel altatja el a gazdaságpolitikusok éberségét. És valóban *„ez így is volt, míg rá nem jött a világ arra, hogy a föld gömbölyű. Azóta minden ország összekötő kapocs kelet és nyugat közt a föld bármely pontján”*. Másképpen fogalmazva: Nyugat-Európa immár elvesztette azt a különleges pozícióját, hogy a világgazdaság az ő szemüvegén keresztül értelmezze önmagát, és ezzel Magyarország kitüntetett, híd szerepe is megszűnt. A másik közhely az, hogy *„Magyarország agrárország”*, pedig ez csak látszat. A közterhek viselésében a városoké a főszerep, és a foglalkozási statisztika által kimutatott agrártúlsúly is csak annak tudható be, hogy *„nálunk akár suszter, akár báró valaki, valami régi babonából földet vesz”*. Vagyis az agrárnépesség jó része csupán mellékfoglalkozásként gazdálkodik, *„nem is számítva az álkisgazdákat, akik pl. a parlamentet megtöltik”*. A döntéshozók mégis egyre hajtogatják, hogy Magyarország agrárország, ezért ennek megfelelő gazdaságpolitikát igényel. Innen ered a kormánynek a világválság

hatásait enyhíteni célzó, agrártámogatónak mondott politikája, amely Hegedüs szerint csakis arra serkenti a gazdákat, hogy továbbra is eladhatatlan árukat termeljenek, miközben az ipar támogatására és különösen az emberi erőforrás fejlesztésére már nem jutnak eszközök.

A házigazda, Magyar Pál, a BNV alelnöke, a Rassay-féle Nemzeti Szabadelvű Párt országgyűlési képviselője viszont egész másként interpretálta az ankét témáját, és a magyar iparpártolásra inkább a magyar ipar pártolása felé terelte a felszólalók gondolatait. Magyar tehát nem az iránt érdeklődött, hogyan lehet az általános recesszióból kiemelni az iparüzést, hanem hogy miképp hódíthatna el a magyarországi (gyár)ipar pozíciókat a külhonitól, közelebről milyen eszközökkel vehető rá a hazai fogyasztó arra, hogy lelki meggyőződésből hazai terméket vásároljon. Ezzel Magyar a világválság diskurzusáról rögtön át is váltott a hazai ipar védelmének kossuthi hagyományokra hivatkozó diskurzusára. Az ankét közönsége jobbára őt követte. Ilovsky János, a Baross Szövetség vezetője szerint arról kell meggyőzni a fogyasztókat, különösképp a morálra fogékonyabb hölgyeket, hogy a hazai cikkek vásárlása erkölcsi kötelesség. A felszólaló nők viszont éppenséggel nem a kereslet, hanem a kínálat, egészen pontosan a hírverés oldalán vélték felfedezni a külhoni iparcikkek iránti hajlandóság okát. Nagy Margit szerint a reklámok minőségének terén kell behoznia lemaradását a magyar iparnak, és akkor a magyar nők bizalma sem lesz kétséges a honi termékek iránt. Hermann Alice reklámpszichológusi minőségében szállt szembe Ilovskyval. Szerinte a magyar ipar támogatását kötelességként propagálni csekély hatású. Ehelyett azt kell ígérnie a reklámnak, hogy a magyar termék megvásárlásával jobban jár a vevő. Például semmit sem segítene a budai iparon a „Pártoljátok a budai ipart!” jelszó. Más a helyzet viszont, ha azt állítjuk, hogy a budai cukrászdákban finomabb a sütemény. Megint mások az oktatásban vagy a sajtópropagandában látták a meggyőzés lehetőségét. Karinthy Frigyes pedig valamiféle szövetségi ajánlattal hozakodott elő: a szellemi elit magára vállalhatná a hazai gazdaság érdekeinek védelmét, cserébe viszont a honi cégeknek a mecenatúra területén kellene nagyobb „eréllyel” fellépniük még akkor is, ha ezeknek a befektetéseknek a közvetlen és azonnali megtérülése nem biztosított.

Kodolányi János és Kassák Lajos viszont az ipar kérdését nem „védegyletszerűen”, de nem is a világválsághoz képest tárgyalta. Épp ellenkezőleg: véleményüket úgy fogalmaznám meg náluk elvontabban, hogy mindkét fentebbi tárgyalásmód végső soron a befektetett tőke megtérülésének és profitabilitásának szempontjából foglalkozik az ipar problémájával ahelyett, hogy az állampolgárok jólétét tekintené vonatkoztatási pontnak. Az ő felfogásuk viszont abba az irányba mutatott, hogy a szociális jogok elidegeníthetetlen emberi jogokként tartassanak számon. Kodolányi eddig jutott el, Kassák azonban még tovább: a tőke az iparból már a bankokhoz került, és ebben a – Kassák szavával – finánckapitalizmusban már nemcsak a dolgozókat, de a dolgoztatók java részét is szorongatja a tőke, azaz – gondolhatjuk tovább mondanivalóját – az iparban mind a munkavállalók, mind a munkaadók azon az oldalon találják magukat, amelyiken nem a tőke hozama a vezérelv. A két művészen kívül egyetlen résztvevő tudott problémamentesen bekapcsolódni ebbe a gondolkozásmódba. Meglepő módon éppen Magyar képviselő úr, aki lényegében egy platformra került Kassákkal (bár kifejezetten indulatos lett mind Kodolányi, mind Kassák beszédétől): tagadta, hogy ők, az üzletemberek a profit növelése céljából óhajtják az ipar fellendülését, hisz őket csakis az izgatja, hogyan érhető el a lehető legnagyobb tömeg lehető legnagyobb boldogsága: „*mi is minden embernek munkát, kenyeret akarunk juttatni*”. Sőt Magyar ankétzáró szavaival is erre a beszédmódra tér át: „*az ankétot érdemes volt megtartani nemcsak kapitalis-*

ta szempontból, hanem a dolgozók jövője és boldogulása szempontjából is”. Most üssük csak fel Magyar Pál életrajzát az országgyűlési almanachban! Alig lehet elképzelni szédítőbben ívelő fináncnökös karriert az övénel.⁴²

A *Nyugat* ankétján tehát legalább három különböző diskurzusba foglalták bele az ipartámogatás témáját. Süket maradt-e a három csoportosulás egymás szavaira, eredménytelen volt-e az ankét? Természetesen süket maradt, és – amint az mindmáig szokás az efféle vitákon – az ipar egyetlen problémáját sem oldották meg. Ám miközben a szereplők látszólag az iparpártolás körül csatároztak, folytattak egy metadiskurzust is, melynek immár semmi köze sem volt Indusztriához, ellenben arról a beszédhelyzetről folyt, hogy az ankéton – jobbára – írók cserél(né)nek eszmét a gazdaság szakembereivel. Ebbe a párbeszédbe elég sokan bekapcsolódtak az ülésen felszólalók közül, de mégsem állítanám, hogy nagyon finom részletek derülnek ki a vitából az üzleti világ és irodalmi élet relációjáról. Magyar Pál már a felvezetőben úgy állította be az ankétot, mint egy író–üzletember találkozót, amit az utóbbi oldal azért kezdeményezett, hogy a gazdaság megoldhatatlannak tűnő csomóit a szellem kiválóságai, az írók vágják át. Karinthy már vádlólag lépett fel: a gazdasági élet csak támogatást, reklámot vár az irodalmároktól, de cserébe nem ad semmit, nem ismeri el kötelességének a művészetek pártolását. Kodolányi radikálisabb volt Karinthyénál. Mintha komolyan vette volna Magyar udvarias szavait, betört a másik világba: nem lelki gyógyírt keresett az ipar betegségének tüneteire, hanem a gazdasági okokat kutatta. Írói minőségéből eredeztette azt, hogy kioktathatja a gazdasági szakembereket, ráadásul Magyarinak replikázva nem áttalott a (gazdaság)tudományra hivatkozni. Kodolányi az irodalomhoz vonta a tudományt, miközben megtagadta a praxistól. Magyar se maradt el mögötte. Magáról így szólt: „fanatikus művelője vagyok a gazdaságtudományoknak”, és így hallgatatta el Kodolányit, majd hasonlóan Kassákot is a szaktudásra hivatkozva: „az íróknak igen érdekes impressziók vannak a gazdasági élet kérdéseiben, azonban nem szakemberek, és így jutnak téves megállapításokhoz”. A szövegekből összességében az tetszik ki, hogy a gazdasági élet szereplői valójában nem tanácsokat, főképp nem megoldásokat vártak az íróktól, hanem apró szolgáltatásokat a népszerűségben, a sajtóban, szóval a propagandában.⁴³ Ez a metadiskurzus bukott felszínre a bensőségesen csak reklámankét néven emlegetett rendezvényeken és a hozzájuk kapcsolódó vitacikkekben.

A reklám

1930 tavaszán Móricz Zsigmond szobájának ajtaján egy kétheti lap irodalmi rovatvezetője kopogtatott. Ajánlatot tett az írónak: lapja négyoldalnyi, őt a legkedvezőbb színben feltüntető „kritikai” méltatást közöl munkásságáról. Cserébe a kiadó csak két tárca és két vers átengedését kéri tőle a copyrightot is beleértve. Móricz – legalábbis így meséli a *Nyugatban*⁴⁴ – tiltakozott, veszekedett, aljasságnak nevezte az írókat kisemmiző és az olvasókat becsapó eljárást. Végül azzal fenyegette a szerkesztőt, hogy megírja az esetet. Ezt válaszolta a rovatvezető: „Ezt nagyon megköszönjük, mert ez nekünk a legjobb reklám, ezzel értesíteni tetszik irótársait arról, hogy lehetséges.” Így lett Móricznak az irodalmi reklám visszásságait feltáró dörgedelmeiből ezeknek hírverése.

Úgy látszik, aki a közszel oszítja meg gondolatait (aggódva mondom: mint például most én), nem menekülhet attól, hogy bizonyos dolgokat propagáljon, ezzel bizonyos tőkék hozamát növelje, más dolgoktól pedig esetleg elvegye a köz gusztusát, s a termék mögött álló tőkés profitját veszélyeztesse. A gazdaság és az író között a reklám közvetítésével, úgy tetszik, elkerülhetetlenül kapcsolat épül – ez volt a kiindulópontja azoknak a vitáknak, melyek kis túlzással elárasztották a *Nyugat* 1931. évi számaint.⁴⁵

A Nyugat-barátok Körének reklámankétjain a kérdés így hangzott: „*Nem volna-e lehetséges, hogy az irodalom munkásai is segítőleg bekapcsolódjanak a nemzet nagy gazdasági életébe valamiképpen?*” Szorosabban: „*Allhat-e a művészet a reklám szolgálatába, és hogy az irodalom a mai súlyos gazdasági viszonyok közt tehetne-e szolgálatot a gazdasági erők fellendítésére irányuló harcban?*” A vita alapszerkezetének felismerése gyerekjátéknak tűnik. Egyik oldalon azok voltak, akik igenlő választ adtak, és helyeselték is az irodalmi élet bekapcsolódását a reklámba, a másikon pedig azok, akik ugyancsak igennel feleltek, de egyúttal elszomorítónak tartották volna az írók részvételét a hírverésben. Akik üdvözölték a két fél közeledését, azok avítnak vélték az elzárkózást az üzlettől, és óvtak attól, hogy a szellem arisztokratái elkövessék ugyanazt a hibát, amit a termőföld nagyurai már elkövettek. A másik oldalról nézve viszont ott végződik a művészet, ahol a reklám kezdődik, hisz a művész ilyenkor pénzért adja el szent szolgálatait, azaz prostituálódik. Az ankét legfőbb törésvonala tehát (látszólag) az irodalmi érték és tekintély piacra vihetősége mentén alakult ki.

A felszólalók rendre ebbe a szerkezetbe illesztették a maguk véleményét, és ezért különösen meglepő, hogy Kodolányi János kivételével minden egyes nyilatkozó a „reklámozók” közé sorolta magát, ráadásul Kodolányi sem volt konzekvens. Egymásra talált volna gazdaság és irodalom, eredményre vezetett volna a metadiskurzus? Aligha. Egyfelől a realitásoktól nagyon messzi az a felfogás, hogy a szépírástól idegen az értékesítés. Az írók mindig is igyekeztek eladni műveiket, tekintélyüket,⁴⁶ és a XIX. század közepétől a tartós irodalmi közönségsiker – a technikai fejlődés gerjesztette beruházási igény miatt – elképzelhetetlen volt a keresleti oldal, tehát az olvasók kiadó által közvetített igényeinek figyelembevételé, azaz a felvevőpiac megkeresése nélkül.⁴⁷ Úgyhogy ennyiben az irodalmi és például az ipari termelés között semmi különbség nincs, és nem is volt, vagyis e tekintetben nem is találhattak egymásra. Másfelől az ankéton meglehetősen egységesen mutatkozott ugyan a reklám és irodalom összefűzésének helyeslése tekintetében, de élesen különbözött írók és gazdasági szakemberek véleménye arról, hogyan képzeli el az együttműködés gyakorlatát.

A gazdaság felől érkező felszólalók a reklámot a termelés és az értékesítés közé ékelődő tevékenységként értelmezték, vagyis a tét a profitszerzés, amiben az íróra hasznos mellékszereplőként számítottak volna,⁴⁸ olyanformán, mint egy alkalmazottra. Hogy pontosan mire lehetnének jók az írók, arról három elképzelés is forgalomban volt: (1) egyszerű nyelvi lektorálásra, (2) reklámszövegek írására (ami egyébiránt a többség szerint a szépírás külön reklámművészeti ágává fejlesztendő), (3) újságcikkek álcázott fizetett hirdetések elkészítésére. Az írók viszont irodalom és gazdaság közé ékelve értelmezték a reklámot, a művész az ő történetükben az egyik főszereplő, számukra a gazdaság növekedésével egyenrangú tét az, hogy az irodalom a maga ura maradjon. Egy sem akadt az irodalmárok között, aki egyáltalán hajlandó lett volna tudomást venni a gyakorlati szakemberek harmadikként említett elvárásáról.

Az írók a vitán azon fáradoztak, hogy olyan kikötéseket fogalmazzanak meg, amelyek megvédik az irodalmat a gazdaságtól. Móricz Zsigmond mindjárt bevezető felszólalásában kifejtette, hogy ő készséggel együttműködne a gazdasági élettel, de akkor elvárja, hogy a reklám törjön ki jelen szomorú állapotából: az értelemre hason, logikus érvekkel győzzön meg ahelyett, hogy a tudatalattit izgatná, és ad hominem érvekkel operálna. A vitakozók közül jóval többen gondolkodtak a magasabb és alacsonyabb rendű reklám, másképp fogalmazva propaganda és reklám közötti megkülönböztetésben, ahol az író csakis az előbbiben vesz részt. Az alacsonyabb rendű reklám egy bizonyos cég termékét hirdeti, tehát annak a cégnek egy sikerült hirdetés előnyös,

a versenytársakat ugyanakkor hátrányba hozza. Például: „*Royal bútor, Royal kaszni...*” A propaganda viszont az írók véleménye szerint nem tesz különbséget tőke és tőke közt, hanem általában serkenti egy vagy több terméktípus fogyasztását, és ezzel az összes vállalat hasznát növeli, vagyis az egész nemzetet gyarapítja. „*Cipőt a cipőboltból!*” Karinthy Frigyes tagadta, hogy a gyakorlatban alkalmazható lenne a propagandisztikus eljárás. Amikor ő az egész emberiségnek akart használni azzal, hogy a nagyszerű, új találmányt, a repülőgépet ünneplő írást publikált, önkéntelenül is kedvezett bizonyos tőkecsoportoknak, s ártott másoknak. Például Karinthy cikke bizonyára tetszést aratott a repülőgépgyártóknál, de kevésbé örvendeztette meg azokat, akik tőkájukat a Zeppelinek fejlesztésébe fektették. Ráadásul a cikknek elővigyázatlanul az OVOMALTINE címet adta, és másnap kapott is egy ládával a tápszerből, úgyhogy ez már Kodolányinál a legnyilvánvalóbb prostitúció. Karinthy ezért más megoldást javasol: az író teljes szellemi függetlenségét még anyagi függőség esetén is. Alkosson az író akár nagyregényt, akár pár soros reklámszöveget, mindig a meggyőződése irányítsa, és akkor „*aminek jó cégére van, az jó bor*” lesz. Ha az író saját meggyőződését képviseli, „*mondhassa [ezt] el... akkor is, ha azzal valakinek használ*”, úgy reklámozó tevékenysége nem lesz etikátlan.

Mire szolgálnak ezek a különféle megszorítások? Amikor a vita során az írók definiálták a szépirodalmat, akkor a meghatározásban mindig kulcsszerepet kapott az a kitétel, hogy az irodalom örök érvényű értékek, igazságok felmutatására törekszik, nem pedig a pillanatnyi haszonnal törődik. Ennek megfelelően Karinthy, Móricz vagy a „propagandisták” mind igazságkritériumokat igyekeztek megnevezni a reklámanként, tehát a művész akkor maradhat művész a reklám írása közben is, ha alkotása az igazság erejével bír. A szellem függetlenségére, az észre vagy a nemzeti érdekre hivatkozni egyaránt olyan stratégia, amely (esetleg) valóban igazolhatja az író mondanóját, még ha reklámversikét ír is. De miért érzéketlenek az igazságra a gazdasági szakemberek, nekik miért nincs szükségük igazságkritériumokra a reklám kapcsán? Én azt hiszem, szükségük van az igazságra, csak az a napi gyakorlat mögött álló ökonómiai elméletben és ennek szóképeiben már eleve adott, hiszen azokban a siker, az a bizonyos pillanatnyi haszon önmagát igazolja. Az észre apelláló hírverést követel Móricz az ankéton, mert akkor lesz a reklám igaz? De hiszen a piacon eleve racionálisan mérlegelő homo oeconomicusok vásárolnak, következésképp a sikeres, vagyis nagy nyereséget eredményező hirdetés feltétlenül az értelemre támaszkodik – válaszolnak a közgazdászok. Őszintén szóljon a reklám a hirdetett termékről – szabja feltételül Karinthy, mert szerinte így lesz igaz. Ám egy termék iránt megmutatkozó tartós fogyasztói érdeklődés, tehát a kereslet töretlensége úgyszemint csak akkor lehetséges, ha a reklám nem tartalmaz hamis állításokat – felelnék a másik oldalról. Kizárólag az egész nemzetet és ne csak bizonyos tőkéket gyarapító reklámozásban vállalna szerepet az írók nagyobb része? Csakhogy az önérvényesítő, haszonmaximalizáló cselekedetek eredője mindig a közjó irányába mutat, vagyis az egyesek haszna mindig a nemzet javára is válik az ökonómusoknál. Az irodalmi életből viszont – gyanítom – teljességgel hiányzik az a gondolat, hogy a piaci visszajelzések, egy végső soron mindent a helyes irányba terelő láthatatlan kéz döntene arról, vajon egy termék hordozza-e az igazságot. Az irodalmi diskurzusban az, hogy egy könyv bestseller, még nem igazolja a benne foglaltakat, sőt olykor ennek fordítottja tapasztalható. A piac erkölcsi tekintélyénél fogva megfelelőbbé tehető döntnök az egyik oldal szemével, viszont a pénz szofizmákkal operáló prókátora az irodalmi értékkel folytatott vitában a másikéval. Úgy látszik, a piacnál ágazik el a *Nyugat* és talán az egész irodalom útja a közgazdaszatétól.

Jegyzetek

1. Greiner Jenő: A MODERN BANKÜZLETRŐL. *Nyugat*, 1908/1.
2. Lásd Fenyő Mario: A NYUGAT HŐSKORA ÉS HÁTTERE. Gellén József (ford.), Csokonai, 2001. 86–115.; 130–194.
3. Bekker Zsuzsa: A MÉRÉS ÉS KORA. KELET-EURÓPAI REFLEXIÓK. In: RACIONALITÁS ÉS MÉLTÁNYOSSÁG. TANULMÁNYOK AUGUSZTINOVICS MÁRIÁNAK. Király Júlia–Simonovits András–Száz János (szerk.), Közgazdasági Szemle Alapítvány, 2000. 167–168.
4. Hayden White: A TÖRTÉNELMI SZÖVEG MINT IRODALMI ALKOTÁS. In: Hayden White: A TÖRTÉNELEM TERHE. Osiris–Gond, 1997. 68–102.
5. Donald N. McCloskey: A GAZDASÁGI SZAKÉRTÉLEM RETORIKÁJA. *Szociológiai Figyelő*, 1997/1–2. 167–175.
6. Minden írásnál a *Nyugat* digitalizált, internetes kiadását használom (<http://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm>).
7. Móríc Miklós: ÚJ GAZDÁK ÉS RÉGIEK. *Nyugat*, 1931/7.
8. Példának okáért a romániai reformról egész kötetet publikált: Móríc Miklós: AZ ERDÉLYI FÖLD SORSA. AZ 1921. ÉVI ROMÁN FÖLDREFORM. Erdélyi Férfiak Egyesülete, 1932.
9. Ezt a beszédmodot figyelhetjük meg az ifjú agrárius Bethlen Istvánnál. Az agráriusok vezérééről, Károlyi Sándorról tartott emlékszedésében hangzott el: „a mezőgazdasági osztály, tehát a magyarság”. 1901. évi marosvásárhelyi programbeszédéből pedig kiderül, hogy ezen a mezőgazdasági osztályon a birtokosokat kell érteni: „a gazdák nem osztályharcot, nem felekezeti villongást, hanem bajaiknak kellő mérvben való méltánylását és orvoslását kívánják és joggal kívánják, mert velük együtt virágzik vagy bukik a nemzet”. (Kiemelés tőlem – B. D.) – Bethlen István: VÁLOGATOTT POLITIKAI ÍRÁSOK ÉS BESZÉDEK. Romsics Ignác (szerk.), Osiris, 2000. 95.; 102. Ezt a retorikát persze sokkal hatásosabban lehetett az első világháború előtt zsidó hitelezők és nemzetiségi agrárproletárok, mintsem az első világháború után magyar szegényparaszatok ellenében alkalmazni. A gazdák alkupozíciójának romlását jelzi, hogy 1941-ben Teleki Pál a földkérdésről értekezve már veszélyeztetve látta a régi gazdák nemzetfenntartó voltának elismerését: „a nemzet megerősítése céljából szükségünk van a földnek olyan elosztására, hogy kiszélesítse és megerősítse a földhözkötteték társadalmát. Mások viszont meg kell értsék, hogy ehhez egyformán hozzátartozik a nemesség, a régi földbirtokosság is”. (Teleki Pál: VÁLOGATOTT POLITIKAI ÍRÁSOK ÉS BESZÉDEK. Ablonczy Balázs [szerk.], Osiris, 2000. 485.)
10. Magában a *Nyugatban* is találunk (nevezetes) példát az effajta beszédre: Illyés Gyula: A MAGYAROK MEGMENTÉSE. *Nyugat*, 1934/8.
11. Balkányi Béla: A MAGYAR FÖLDBIRTOK. *Nyugat*, 1917/2.
12. A birtokos elit és a nem magyarok kizárása a népi nemzetből egyaránt kivethető a *Nyugatból*: Illyés Gyula: i. m.
13. Erre utal a nagypolgárok zsidó származásának gyakori hangsúlyozása. – Klement Judit: NAGYPOLGÁRSÁG A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTTI MAGYARORSZÁGON? EGY TÁRSADALMI RÉTEG MEGHATÁROZÁSÁNAK LEHETŐSÉGEIRŐL. In: ZSOMBÉKOK. KÖZÉPOSZTÁLYOK ÉS ISKOLÁZTATÁS MAGYARORSZÁGON A 19. SZÁZAD ELEJÉTŐL A 20. SZÁZAD KÖZEPÉIG. TÁRSADALOMTÖRTÉNETI TANULMÁNYOK. Kövér György (szerk.), Századvég, 2006. 204.
14. A dalolásról tudósít Krausz Simon (ÉLETEM. Cserépfalvi, 1937. 36–37.) sajnos azt nem árulja el, hogyan folytatódott a szöveg, vajon már ekkor is az volt-e a következő sor, hogy „minden zsidó gazember”.
15. Kövér György: NAGY VAGYONOK LEGENDÁRIUMA. In: Kövér György: A FELHALMOZÁS ÍVE. TÁRSADALOM- ÉS GAZDASÁGTÖRTÉNETI TANULMÁNYOK. Új Mandátum, 2002. 159–163.; Kövér György: A SCHOSBERGER-KLÁN. In: Kövér György: i. m. 51.
16. Ignotus: CHORIN. *Nyugat*, 1911/13.
17. A táblabíró fogalma körüli küzdelmekre lásd Hudi József: TÁBLABÍRÁK A REFORMKORI VÁRMEGYEI KÖZÉLETBEN. In: ZSOMBÉKOK. KÖZÉPOSZTÁLYOK ÉS ISKOLÁZTATÁS... 39.
18. Fenyő Miksa: EMLÉKBESZÉD CHORIN FERENCZRŐL. *Nyugat*, 1925/12–13.
19. A bizonytalanságra lásd Széchenyi Ágnes: IPARBÁRÓ, MECÉNÁS, FILOZÓF. KORNFIELD MÓRIC. 1882–1967. In: Kornfeld Móric: TRIANONTÓL TRIANONIG. TANULMÁNYOK, DOKUMENTUMOK. Széchenyi Ágnes (szerk.), Corvina, 2006. 30–32.
20. Kornfeld Móric: ÁLLAMI BEAVATKOZÁS. A TŐKEEMELÉST KORLÁTOZÓ KORMÁNYRENDELETHEZ. *Nyugat*, 1918/18.
21. A deheroizálás szövegszerűen is megfogható: „Tegnap még a társadalmi elismerés tömjéne

s az életvezetnek virága tiéd volt, mert olcsóbban vettél, mint ahogy eladtál, s ebből vagyondod gyűlt? Mert gabonáddal, melyet összesel visszatartottál, s ezzel a megélhetést megdrágítottad, tavasszal jöttél csak piacra, mikor a szükség az árat még jobban felhajtotta, s okosnak tartottad magadat, s tartottak mások is? Tegnap még a fejed meghajoltak elismerésben, mert valamely nyersanyag lefoglalásával lehetetlenné tetted új vállalat létesítését, melyre mindenkinek szüksége volt, csupán neked nem? S íme, ma hirtelen mindaz, mi tegnap szabad volt és kitűnő volt, amíhez elismerés és tisztelt vagyonosodás fűződött, ma tilos és büntetendő és megvetett?” – Kornfeld Móric: ÁLLAMI BEAVATKOZÁS...

22. Móricz Zsigmond: KORNFIELD ZSIGMOND. *Nyugat*, 1931/17.

23. Hogy mennyire erőszakolt volt ilyen népmesei klisékbe szorítani Kornfeld pályafutását, azt jól jelzi, hogy mielőtt ez a szegény és jelentéktelen fiatalember Pestre érkezett, bizony a Creditanstalt prágai fiókjának igazgatóhelyetteseként működött. – Kövér György: BANKÁROK ÉS BÜROKRATÁK. A MAGYAR ÁLTALÁNOS HITELBANK IGAZGATÓSÁGI TANÁCSA ÉS IGAZGATÓSÁGA (1876–1905). *Aetas*, 2005/1–2. 98–99., 112.

24. Persze azért, amit Kornfeld Zsigmond jövedelmi viszonyairól tudunk, abból világos, hogy az igazgatót nem érdemes vagyontalannak képzelnünk. – Halmos Károly: KORNFIELD ZSIGMOND. AZ EMANCIPÁLT „ÁLLAMBANKÁR”. In: SOKSZÍNŰ KAPITALIZMUS. PÁLYAKÉPEK A MAGYAR TÖRÉS FEJLŐDÉS ARANYKORÁBÓL. Sebők Marcell (szerk.), HVG–KFKI Csoport, 2004. 159–161.; Kövér György: BANKÁROK ÉS BÜROKRATÁK... 99.

25. Rádadásul a terjeszkedés még azelőtt történt, hogy Kornfeld Budapestre érkezett.

26. Az azonban kétségtelen, hogy a századfordulóra a Kornfeld Zsigmond vezette menedzsment már egyre inkább a részvényesektől, tehát a tulajdonosoktól függetlenül intézkedte a Hitelbank ügyeit. – Kövér György: OSZTRÁK CREDIT – MAGYAR HITEL. AZ OSZTRÁK CREDITANSTALT ÉS A MAGYAR ÁLTALÁNOS HITELBANK KARTELLJE (1871–1900). *Századok*, 2005/5. 1279.

27. A kutatások rendszerint a dualista korszakra vonatkoznak, és a bank-ipar kapcsolatokra korlátozódnak, így például a politikai befolyást nem vizsgálják. – Például Tomka Béla: ÉRDEK ÉS ÉRDEKTELENSÉG. A BANK-IPAR VISZONY A SZÁZADFORDULÓ MAGYARORSZÁGÁN. 1892–1913. Multiplex Media–Debrecen U. P., 1999.; Kövér György: BANK ÉS IPAR MAGYARORSZÁGON 1914 ELŐTT. In: Kövér György: A FELHALMOZÁS ÍVE... 309–320.

28. Greiner Jenő: i. m.

29. Radó Sámuel: A BANKOKRÁCIA. *Nyugat*, 1912/8.

30. Ő maga a jóval későbbi menedzseruralom kifejezést nem használja.

31. Mert a bankigazgató kétségtelenül ellenség, hiszen Radó démoninak nevezi hatalmát, majd a bankigazgatót és az ördögöt rendeli egymás mellé.

32. Móricz Zsigmond: i. m.

33. Például a Rimamurány–Salgótarjáni Vasmű Részvénytársaság esetében Tomka Béla úgy találja, hogy a vállalat igazgatói kezében összpontosult a hatalom, akik akarataikat még a vállalathoz helyezett banki képviselőkkel szemben is érvényesíteni tudták. Tomka Béla: ÉRDEK ÉS ÉRDEKTELENSÉG... 140–141.

34. Székely Ferenc: „BANKOKRÁCIA”. LEVÉL RADÓ SÁMUELHEZ. *Nyugat*, 1912/22.

35. Ignótos: BANKOKRÁCIA. *Nyugat*, 1912/19.

36. Szemben a nemesség reformkori nemzedékével, amely önként lemondott előjogairól.

37. Radó Sámuel: Ignótos: JEGYZETEK A POLITIKA MÖGÜL. NÉPIES POLITIKA. *Nyugat*, 1910/19.; Radó Sámuel: NÉPIES POLITIKA. VÁLASZ IGNÓTOSNAK. *Nyugat*, 1910/20.

38. Radó Sámuel: VITA A BANKOKRÁCIA KÖRÜL. *Nyugat*, 1912/23.

39. Móricz Miklós: A BANKHATALOM HATÁRAL. *Nyugat*, 1931/13.

40. ANKÉT A MAGYAR IPARPÁRTOLÁSRÓL. *Nyugat*, 1932/8.

41. 1920 decembere és 1921 novembere közt Teleki Pál, majd Bethlen István kormányában.

42. MAGYAR ORSZÁGGYŰLÉSI ALMANACH. ÖTSZÁZ MAGYAR ÉLET. 1931–1936. Lengyel László–Vidor Gyula (szerk.), Globus [1932]. 197–199.

43. Néhány hónappal korábban az idegenforgalom felvirágoztatásáról tartott konferenciát a *Nyugat*. Ha lehet, még az iparpártolásnál is felületesebben taglalták e tárgykört, de az imént ismertetett metadiskurzus ezen az ülésen is folyt, csak ekkor még a kölcsönös udvariasság jegyében. Újdonságként legfeljebb az regisztrálható, hogy nemcsak elvontan elmélkedtek az irodalom és a gazdaság kapcsolatáról, hanem konkrétan a *Nyugat* önképét fogalmazták újra ebben a diskurzusban, azaz nemzetgazdasági nézőpontból. Nagy Endre szerint a *Nyugat* mint szellemi termék az egész ország nívóját növeli, amivel pedig idegenforgalmi vonzerejét fokozza. Gellért Oszkár pedig az idegenforgalom mintaképeül ajánlja a

folyóiratot, amely példát ad arra a nyitottságra a többi kultúra értékei felé, mely a turizmusban is elengedhetetlen. – IDEGENFORGALOM. (NYUGAT-KONFERENCIA, 1932. DECEMBER 7.) *Nyugat*, 1932/24.

44. Móricz Zsigmond: AMERIKAI REKLÁM MŰVÉSZEKNEK S ÍRÓKNAK. *Nyugat*, 1930/10.

45. A REKLÁM ÉS A MŰVÉSZET. (ANKÉT A BUDAPESTI NEMZETKÖZI VÁSÁR FELKÉRÉSÉRE A NYUGAT FÓRUMÁ ELŐTT). *Nyugat*, 1931/3.; Hallósy István: ÍRHAT-E ÍRÓ REKLÁMOT? *Nyugat*, 1931/4.; Faragó László: HOZZÁSZÓLÁS A NYUGAT REKLÁM-ANKÉTJÁHOZ. *Nyugat*, 1931/4.; Horvát Henrik: KORUNK SZÉGYENÉNEK EMLÉKMŰVE. *Nyugat*, 1931/4.; A REKLÁMSZÖVEG: ÚJ MŰFAJ. *Nyugat*, 1931/22.; Balogh József-

Beczkóy József: MÉG KÉT HOZZÁSZÓLÁS A REKLÁMHOZ. *Nyugat*, 1931/23.

46. A vita során csak Móricz Zsigmond és Kasák Lajos említette egy-két mondat erejéig, hogy az írók alkotásait is reklámozni szokás.

47. Halmos Károly: SZÉPIRODALOM – TÁRSADALOMTÖRTÉNET – KÖZGAZDASÁGTAN. In: ÉVEK ÉS SZÍNEK. TANULMÁNYOK FÁBRI ANNA TISZTELETÉRE HATVANADIK SZÜLETÉSNAPJA ALKALMÁBÓL. Steinert Ágota (szerk.), Kortárs, 2005. 404–406.

48. Kivéve Faragó Lászlót, akinek kételyei voltak abban a tekintetben, hogy az írók közbenjárása valóban javítaná a reklám hatékonyságát. – Faragó László: HOZZÁSZÓLÁS A NYUGAT REKLÁM-ANKÉTJÁHOZ. *Nyugat*, 1931/4.

Fráter Zoltán

OLVASNI, SOROK KÖZÖTT

A *Nyugat* utolsó száma

Amikor Illyés Gyula a *Nyugat* utolsó számát szervezte, még senki sem tudta, hogy az lesz a folyóirat utolsó száma. A lapengedély Babits nevére szólt – „*Felelős szerkesztő és felelős kiadó: Babits Mihály*” –, s az 1941. augusztus elsejei megjelenésekor Babits még élt. Halála nem érte váratlanul a *Nyugat* körét, de arra talán Illyés sem számított, hogy mestere távozása a folyóirat nevének megszűnésével jár majd. Babits hónapok – sőt évek – óta beteg volt, egyre súlyosabb állapotban. Illyés és társszerkesztője, Schöpflin Aladár rendszeresen látogatta a kórházban, ahol a *Nyugat* körüli teendőkről is szó volt. A BESZÉLGETŐFÜZETEK tanúsága szerint május 20-án Illyés Gellért Oszkárral ment az esztergomi kórházba, nyolc nap múlva Schöpflin, Gellért és Illés Endre társaságában. Június 11-én ugyancsak Gellérttel, valamint Szabó Zoltánnal együtt keresték fel Babitsot. Július 2-án a beteg már csak rövidebb ideig volt képes fogadni vendégeit, feleségének kellett őket elvinni az ágytól, mert Babits nagyon elfáradt.

Illyés Gyula a főmunkatársként feltüntetett Kosztolányi halála után, 1937 januárjától lett a *Nyugat* társszerkesztője Schöpflin Aladár mellett. A lapnak ekkor még két szerkesztője volt, Babits és Gellért Oszkár, akinek neve azonban 1939 októberétől elmarad a címlapról. Gellért emlékezései szerint az októberi szám megjelenése után a miniszterelnöki sajtóosztályon dolgozó Komjáthy Aladár megkérdezte tőle telefonon, hogy miért vette le a nevét, mert erre semmiféle törvény vagy rendelet nem kötelezte. „*Azt feleltem, hogy előrelátó vagyok, s megelégszem azzal, ha tovább is csak a Nyugat-könyveket szerkesztem; s a beteg Babitscsal ezentúl úgyis Illyés osztja meg a szerkesztés munkáját.*” A gyakorlati lépéseket követelő, tényleges szervezői-szerkesztői feladatok javát így Illyés végezte Schöpflin kritikusai közreműködésével és támogatásával, maga mögött

tudva Babits jóváhagyását. Ebben a nehéz helyzetben még fokozottabban merült föl az igény, hogy minden szám olyan legyen, mintha – legalábbis a felelős szerkesztő életében – valóban az utolsó volna. Babits augusztus 4-én bekövetkezett halála után a *Nyugat* gárdája külön Babits-számmal kívánt adózni a költő, a szerkesztő, az ember emlékének, de a tervből nem folyóiratszám, hanem – a *Nyugat* terjedelmét jóval meghaladó – kötet született, a Babits-émlékkönyv. Az utolsó szám az 1941. augusztus 1-jei keltezésű, de ebben semmi sem utal arra, hogy ténylegesen ez lesz a legutolsó. A szeptemberi már nem jelenhetett meg, mert a lapengedély Babits nevére szólt. Októbertől Illyés új folyóiratot indított *Magyar Csillag* címmel, de mindenki előtt nyilvánvaló volt, hogy a *Nyugatot* folytatja. A filológiai pontosság kedvéért említjük csak, hogy most azt a folyóiratszámot forgatjuk tüzetesebben, amely *Nyugat* néven utoljára jelent meg.

A harmincas évek végétől alapvetően megváltozott a *Nyugat* munkatársainak névsora. Az alapító nemzedék tagjainak nagy része halott – Ady, Csáth, Kaffka Margit korai halála után a húszas évek végén Tóth Árpád távozott – a harmincas években mások mellett Krúdy, Kosztolányi, Juhász Gyula, Karinthy. Közben újabb tehetségek nőttek fel, Déry, Szabó Lőrinc, Németh László, Halász Gábor, Szerb Antal, Illyés, József Attila nemzedéke, sőt a még fiatalabbak Radnóti-val, Vas Istvánnal, Weöres Sándorral. Ezek a fiatalok már nem csak a *Nyugatban* publikálnak, más fórumokat is keresnek. A *Nyugat* utolsó számában a „régiek” közül jelen van Szép Ernő és Reichard Piroska egy-egy prózával, Schöpflin Aladár több kritikával, de a folyóirat érdemi részét a második és harmadik nemzedék írásai töltik meg. Illyés prózája NAPLÓJEGYZETEK címmel nyitja a folyóiratot. Wass Albert, Ottlik Géza egy-egy novellát közöl, a versrovat Radnóti Miklós, Vas István, Mátyás Ferenc, Rába György költeményét hozza. (A közlés ténye nem azt bizonyítja, hogy a felsoroltak azonos formátumú alkotók, s az sem volt látható előre, miként alakul egy-egy szerző pályája.) A kritikában, a nagy elődnek és rutinos bírálónak számító Schöpflin és a képzőművészeti szemlélt író Farkas Zoltán mellett ott van a fiatalabbak jó szemű kritikusa, Örley István, aki a Márai-mű új állomásait vizsgálja, valamint Kádár Erzsébet három erdélyi íróról szóló értekezésével. A recenziókat többnyire fiatal tanárok, a közművelődésben dolgozó szakemberek (Kardos László, Joó Tibor, Honti János, Kelemen János, Lovass Gyula, Ortutay Gyula, Bóka László), költők, esszéisták (Radnóti, Rónay György, Jankovich Ferenc, Cs. Szabó László) írják. A *Disputa* rovatban Nagy Zoltán PONYVA ÉS IRODALOM címmel teszi közzé nézeteit, valamint Vas István rója meg a *Népszavát* a hatvanéves Zerkovitz Béla ünneplése miatt.

Illyés naplójegyzeteinek visszatérő gondolata valóság és irodalom kapcsolata, politika és irodalom, történelem és regényírás, regényíró és regényhős viszonya. Egy ön-életrajzi kötetéről szólva a tollforgató személyes felelősségét emeli ki. „Az író mindenkét megérthet, csak magát nem. Az írás ott kezdődik, hogy az ember elszánt ellensége lesz saját magának, és üngalmatlanul leleplezi.” Mindez természetesen felveti a nyelvhez való viszony problémáját is. Illyés szerint a legtöbb nyelvel szemben a magyar világos állásfoglalást, felelősségvállalást követel, a legegyszerűbb mondatunkban is állandóan szavunkat adjuk kijelentéseink komolyságára. „Ez a nyelv felelősségre, áldozatra kötelez.” A nyelv és irodalom kérdése morális kérdéssé válik Illyés feljegyzéseiben. Micsoda gazember – írja valakiről –, pedig olvasta a JÁNOS VITÉZ-t, AZ APOSTOL-t! A politikusokat – névtelesen csak „újabb kori” politikusként említi őket – munkájuk eredményessége igazolja, szemben a katona, a tudós, a művész kudarcban is példát adó működésével. Ha egy politikus elbukik, mert ténykedése eredménytelen, „úgy kell bánni vele, mint a felsült kalandorral, sőt sikkasztóval. (Hisz siker esetén ő is csak úgy viselkedik, mint a tétet-nyert kalandorral, sőt sikkasztóval.)

dor vagy sikkasztó.)” A gondolat – vagyis a nyelvi kifejezés – érvényessége meglehetősen mulandó, hiszen nem egy esetben fordult már elő, hogy a rá következő divatosabb lett, s a divatos „haladás” kedvéért elvetették a régit. Már ismert gondolatot pedig könnyedén reakciónak minősítenek – mondja Illyés –, csak azért, mert már hallottak róla. A vele történt eset említésével hasonló visszásságot példáz. Új kötete, a CSIZMA AZ ASZTALON kapcsán egy havilap nehezményezte, hogy a mű „eszmemenete” egyezik Giono egyik könyvének gondolataival. Illyés önironikus módon továbbviszi a vádat, míg eljut ahhoz a kérdéshez, hogy mi az író része a műben, ha százszor közkinccsé vált eszméket dolgoz is fel. Felelni nem tud rá, talán nem is lehet, de a kérdésfeltevés rávilágít a megoldás lehetetlenségére, megingatva ezzel a plágiumvád értelmét is – az élettel, a jelenkor feladataival szoros összeköttetést tartó irodalomeszmény jegyében. Mindezek után kissé meglepőnek tűnhet, hogy költészet és valóság összevetésében a költészet élménye diadalmaskodik abban az emlékidezésben, mely a NAPLÓJEGYZETEK-et zárja. A Jungfrau tetején, a szálloda olcsó kis szobájában Illyés a felemelő látvány mellett is inkább Berzsenyi verseit olvassa egy füzetes, rongyos kiadványból, „*ünnepien emelkedett lélekkel*”. Felbotorkál ugyan a csúcsra, hogy megnézzze a híres naplementét, de két-három perc után röstelkedve visszatér szobájába, és folytatja az olvasást. A vendégkönyvbe, ahová írnia kell, némi töprengés után lemásolja egy japán vagy kínai turista érthetetlen írásjeleit. Másnap úgy ereszkedett le a hegyről, mint aki semmit sem mulasztott. Békélt szívű élményét annak tulajdonítja, hogy egyensúlyt tartott, még a fenéséges tapasztalása közben is, nem várta, nem követelte a csodát, ezért lehetett benne része. A saját jelenével élénk együttműködést ápoló irodalom igényét csak akkor van értelme fenntartani, ha az irodalom mint irodalom létezhet, s művelői a literatúra eszközeivel, az irodalom érzékeny szempontjait felvetve járulnak hozzá a közös gondolkodáshoz. Nem mulasztja el, hogy helytelenítse, ha az írástudók „*prófétálásának*” politikai következményei lesznek: „*A költők nem váteszek.*”

Wass Albert novellája (HÁROM TALÁLKOZÁS A HALÁLLAL), mely Illyés naplófeljegyzései után következik, látszólag – sem műfajában, sem témájában – nem kapcsolódik az első közleményhez. (Csak alaposabb szemrevételezés után fog kiderülni, mégis, hogyan.) Ami viszont nyilvánvaló: Illyés írására műfajával és személyességével is Szép Ernő elmélkedő jegyzetsora rímél, az ESMÉLET. A jelen szörnyűségei és az annak szövevényeiben vergődő ember, hétköznapiok és művészet, pillanatnyi benyomások rögzítése és a véglegesség tudata, nyelv és világ érintkezési pontjai villannak fel egy-egy bekezdésnyi terjedelemben. Illyés Jungfrauja helyett Szép Ernő a pesti utca keresztelődésén kel át, miközben a világ megváltásának esélyein gondolkozik, jelesül azon, hogy mit tehetnének a költők az emberi butaság ellen. Lehetne például mindennap egy órájuk, amikor a járdán a lakosság között virágot osztogatnak, mulattató ígéket, epigrammákat szavalnak. (A javaslat persze enyhén ironikus – ha ettől sem javul meg a világ, akkor soha.) A szelíd poéta, éppen egy ilyen versikén töprengve, nagy ihletettségében nem figyel a közlekedési lámpa piros jelzésére, és tilosban megy át az úton. A túloldalon álló rendőr lefűleli, két pengőre bünteti, ezt az andalgó széplélek ott helyben ki is fizeti. „*Soha még ilyen enyhe büntetést nem szenvedett, aki a világot meg akarta váltani.*”

Az irodalom mint a túlélési stratégia része jelenik meg ezekben a szösszenetekben. Önmagához szóló, de másokat is biztató szavai szerint mindennap legalább egyszer körbe kell tekinteni a világon, nézni az eget, a fákat, szagolni virágot, inni egy pohár bort, diskurálni kedves ismerőssel, meglátni egy bájos lányt, lefekvéskor elolvasni pár kedvenc verset. Ebben az összefüggésben válik ismét fontossá, örökké csodált alkotás-

sá maga a nyelv, mely a költő számára szó szerint létkérdést jelent. Még az a tény is, hogy újabban mindent nagybetűvel írnak, „*Minisztériumot, Karácsonyt, Édesanyámat, Mindent*”. A helyesírási abszurditás tünetként jelzi a gondolkodás mélyrétegeinek ideológiai meghatározottságát. A német nyelvre jellemző nagy kezdőbetűs írásmód mintáját követők a manipulált tömeg tagjai, a fasizmus előretörésének csodálói. A helyesírási változás felmutatása nem okvetlenül azonosítja a német fasiszta eszmék kiszolgálóival azokat, akik nagybetűvel írnak egyre több szót. Még csak azt sem mondja, hogy fasisztává lesz, aki így cselekszik. Sokkal inkább a szolgálalkúség terjedésére és veszélyeire figyelmeztet, arra a veszélyre, hogy a divatos jelszavak majmolása, a meg nem gondolt gondolat végzetes következményekkel járhat, olyan irányba sodorhatja az önkéntes behódolót, melyet az eredetileg nem is akart, sőt esetleg ellenére lett volna, ha komolyan fontolóra veszi. A szolgálalkúség az igazi tárgya ennek a helyesírási sóhajnak, erkölcsi buktatók elkerülésére inti azt, aki továbbgondolja. Noha Szép Ernő még ennyit sem állít, csak a nagybetűs írásmód eluralkodását panaszolja. Tapasztalatához ennyit fűz csupán: „*Mikor a Hazát is meg az Istent is kisbetűvel írták, voltak a magyarok legalább oly jó hazafiak, mint ma, és talán több volt a vallás is a lelkekben.*” A kisbetűs korszakkal való összevetés már csak azért is szíven ütő, mert a mondat a származásuk miatt megalázottak nevében finom eleganciával *korhol* csupán, de éppen ezzel a lehetetlenni berzenkedéssel szégyeníti meg a fasizmus kiszolgálóit. Olyan korszakot élünk – utal rá Szép Ernő –, melyben a gyilkos helyett az áldozat szégyenkezik, s a halálra ítéltnek az önként vállalt büntetés nyújthat menedéket, általa fejthet ki néma ellenállást. „*Régen nem írok verset; úgy érzem, az az én számomra most tilalom.*” Helyzetét, a verset nem író költő abszurd helyzetét szintén indirekt módon érzékelteti. Nem a fennálló viszonyokat kárhóztatja, csak a vers nélküli szituációt jellemzi: „*Csúnya, nyomorult állapot ez a vers-nemírás.*” Keserves hiány, „*úr*” és „*szívbeli kárvallás*”, a magára rótt alkotói fogság, a végleges költői elhallgatástól való félelem jegyében. A vallomást, mely szerint semmi sem ér fel a verssel, Petőfi példája teljesíti ki. Csak a hajnalt, csak a tengert véli Petőfihez mérhetőnek. Megállapítása – ilyen költőcsoda nem volt és nem lesz soha, de soha – a költők kivételességét hangsúlyozza, költészetellenes idők közepette.

Hasonló gondolati, érzelmi tartalmat közvetít az utolsó szám négy verse is. Radnóti verse, az ESŐ ESIK, FÖLSZÁRAD című a világ apró rebbenéseinek sorába állítja a költői létezés jeleit. Az eső, a napsütés, a lónyertés, a macskanyávogás természetessége és örökérvényűsége villan meg a varrólányok, az illatszerárus és hitvese, valamint a költő mulandó létével szemben. Az emberi szféra lakóit a felejtés közössége kapcsolja egybe, részint az, hogy ők is felednek, másrészt pedig az, hogy haláluk után őket is elfeledik, s ami még tűrhetlenebb, van, akit már életében, talán nem véletlenül, éppen egy költőt. A lírai megszólalás értelme úgy kérdőjeleződik meg Radnóti soraiban („*Mit írjak még e versben?*”), hogy a reménytelen válasz („*Hisz úgysis elfelejtik. Semmi sem segít.*”) mégiscsak költészetté válik, s nemcsak a kétsoros szakaszok párrímeivel, hanem azzal is, hogy a világ maradandónak tudott apró rebbenéseit a halhatatlannak, öröknek hitt költészet törékenységével hozza párhuzamba.

Az apró rebbenések villanásszerű fellobbanását emeli ki – Radnóti verse után közvetlenül – Vas István disztichonokból építkező elégiája HIRTELEN NYÁR címmel. Tűz lobog a sorokban, a gyors lángolások pazar látványa határozza meg a vers kigyúló, felszikkasztó képeit. Több változatban, meghatározó számban térnek vissza az égés, lángolás, felgyulladás szavai (csak a láng szó önmagában hatszor fordul elő), s szövegszervező elemmé válik a tűzhez kapcsolódó mozzanatos igék halmozása (*gyullad, lobban,*

pattan), ám ugyanakkor, ahogy felsejlik a nyárra leselkedő ős veszélye, úgy keretezi és mossa el a nyár ragyogását a víz – egyáltalán a különböző eredetű nedvesség – alattomos jelenléte (*felhő, zápor, pocsolya, folyam, mocsár, nedv, vér, sör, eső*). A közelgő halál tudatában, halálközeli érzületben is az élet szépségét, a forró nyarat és a szerelem emléket idézi a költemény, a város égre lobogó tornyainak emlékével, melyben a diadalmas láng előtt „*a halál egy percre juházik*”. A legfőbb felismerés az élet parancsát visszhangozza ugyan: „*Most kezdődik a nyár, rövid éj jön, ölelni siessünk*”, magával vonva azonban az ócska koporsón beszívargó eső látomását, melyre a visszavonhatatlan elmúlás fenyegető árnya vetül.

Ezek után nem meglepő, ha Mátyás Ferenc ÉBREDÉS című verse hasonló szerkezetre épül, szinte motivikusan is követve Radnóti és Vas költeményét. A hajnal hagyományos lírai toposzát éneкли, a csendtől a fel-feltörő állathangokig, a szürkéségből a fényesség felé tartó folyamatot, a falusi élet kicsiny részleteinek kimerevítésével. A felkelő nap azonban itt sem sok reménnyel biztatja a táj lakóit: „*Félős parasztnak hajnala int / sárodujából mind kitekint...*” Hiába hatol a napkelte fénye „*a fázós, fekete semmibe*”, a változást konvencionálisan jelző hajnalhasadás ebben az ébredésben nem oldja fel az éjszaka nyomasztó némaságát, hiszen az új nap kezdete is csak azt jelenti, hogy újra van mitől félni. A tizenhét esztendő Rába György verse a természet izeit őrző motívumokkal kapcsolódik az előző költői megszólalásokhoz. A CSABA NYOMÁBAN SZÖVEGE azonban jóval bonyolultabbnak, mondhatni körmönfontabbnak hat az idősebbek lírája után. A vidéki Magyarország képzetét keltő attribútumok (*pipás, subája, baktatok, selymesszórú, ballagdáló, csibéit*) állandó összeköttetésben állnak az égbolt és az út metaforikus végtelenségével (*csillag, hold, országút*), miközben Csaba királyfi mondabeli alakját szólítva mindez a múlt történelmi kontextusát hívja elő (*hű utód, király apák jussa, bontott zászlók, szent Szabadság, magyar éj*), szembeítve a jelen vándorának kilátástalan helyzetével („*s mennek utánad még vagy ezer évig...*”). A szöveg összetettségére jellemző, hogy – talán nem egészen önkényesen – megengedi az ironikus olvasat lehetőségét is. A ma „hősei” rendületlenül várják a legendás királyfi visszatérését – de legalábbis még vagy ezer évig mennek utána –, ráadásul a vándorló álmodozását kellőképpen józanítja az őt övező „magyar éj” banalitása, mely nem tud mást, mint: „*nötteti / ballagdáló, kis, sárga csibéit*”. Ebben az összefüggésben a Csaba-mítoszról való gondolkodás a mítosz alkalmatlanságának, elégtelenségének tapasztalatát is magában rejti. A mondai hagyomány a jelen életében, a történelem tanulságai a mindennapokban, halálközelség – a versrovat négy darabja ekként illeszkedik az utolsó szám szerkesztési alapelvébe, amely arra a kérdésre keresi a választ, vajon mi az irodalom szerepe, helye egy életveszélyesé váló világban.

Az augusztusi szám három novellája is innen érthető teljesebben. Wass Albert, Reichard Piroska, Otlík Géza bármennyire különböző nézőpontú és színvonalú prózát ad is, egymáshoz rendeli munkájukat a halál problematikájának érintése és annak értelmezése, milyen szerepet tölt, tölthet be az élet megélésében az irodalom. Wass Albert elbeszélése már a címevel előlegezi a lap összeállításának egyik fő gondolatát: HÁROM TALÁLKOZÁS A HALÁLLAL. Az időrendben haladó történetmesélés egy gyerekkori emlék felidézésével kezdődik. Nyáron a falu szélén fürdőzőknek hazafelé menet át kellett lépdelniük egy rozoga pallón, mely alatt a tó vize zúgva örvénylett, s a habok közül gerendák és cölöpök csonkjai meredeztek. Itt, egy óvatlan pillanatban, az este nyugalmatól és szépségtől elbűvölt gyerek kis híján belezuhan a tátongó mélységbe. Ekkor érti meg a halál közönyösségét, az idegenség érzését, rájön ugyanis, hogy az általa cso-

dált este nélküle is létezik. Akkor is minden olyan szép maradt volna, ha ő leesik a semmibe. Ezáltal tudatosodott benne, hogy „utas” csak ebben a világban, „*égeszen magánosan vándorló utas*”, aki semmit el nem vihet innen. A legtöbb, amit tehet, hogy igyekszik kissé megszépíteni ezt az utazást. Másodsorra már nagyobb diákként találkozott a halállal. Éppen öngyilkos akart lenni, amikor egy jólelkű lány, hogy megmentse, azt hazudja, szereti. Ekkor derül ki számára az érzések, hangulatok fontossága. Az, hogy a világ mégis megváltozik, ha valaki elmegy belőle. Vele megy a világ, melyet csak ő látott, saját hangulatainak keresztülszűrődve. Harmadízben kislány koporsójánál szembe-sül a halál tényével. (Miközben odakint „*a felszabadulás mámorát ünnepelte Erdély*”). A temetéskor azonban ráébred, hogy a halál mindig ott áll valamennyiünk között, az elmúlás idegensége mindig megmarad a legszorosabban összetartozó két ember között is. „*A meghalás az ember nagy magánügye, személyes ügy, senkire át nem ruházható, sem család, sem nemzet, sem mozgalom, semmiféle csoport nem vállalhatja el, sem az én részemet, sem a másét.*” Így jut az emlékező arra a belátásra, hogy közös úton jár a halállal. Bár a meghalás személyessége vitathatatlan, a novellába rejtett eszmefuttatás mégsem teljes. Mindenre érvényes, általános igazságot mond ki, csak éppen mellőzi a korszak egyik égető problémáját, mások életének kioltását, az erőszakos halál kérdését. Csupán a felvetéssel – de azzal valóban – csatlakozik a közelítő halál köreit vizsgáló utolsó szám tematikájához.

Reichard Piroska szinte a *Nyugat* alapítói közé tartozott, évekig Osvát bizalmasa volt. Versekkel jelentkezett már a folyóirat első évében, prózát csak később kezdett írni. *NAPOK, NAPOK...* című novellája külső nézőpontból, egyes szám harmadik személyű elbeszéléssel avat be egy megözvegyült családanya napi gondjaiba. A gyereknevelés, háztartás és a tanári munka részletezése a megkötő, lehúzó mindennapok monotoniját érzékelteti, de ebből a szempontból keresi az irodalom helyét is. Főszereplője ugyanis irodalmat tanít a gimnáziumban, s Kemény Zsigmond műveiről kell beszélnie nyolcadikosainak a mozi, jazz és sportok uralta, megváltozott világban. Ha a lapozgatás a regényekben és Péterfy Jenő tanulmánykötetében még a hivatáshoz tartozó készülés volt, késő este, amikor az elcsendesedett lakásban az özvegy ágyba kerül, az olvasás igénye lelki szükségletként jelentkezik. „*A nap legjobb órája következett. Éjjeli szekrényén egy könyv várta.*” De az elmosódó betűk és sorok közé csakhamar a fáradt asszony emlékei tolnakodnak, a regény főalakja az elvesztett férjjel azonosul, mígnem a hirtelen jött álom egyszerre véget vet a kusza ábrándoknak múltból és jövőből. Az irodalom a személyes sors megértésének eszközévé módosul ezzel a fordulattal, pótlékká és vágyteljesítővé, de a fuldokló segélykiáltását idéző ájult álomba zuhanás felerősíti a halál képzetét itt is.

A legfiatalabb elbeszélő most a folyóiratban Ottlik Géza, akinek *HAMISJÁTÉKOSOK* című novelláját közli a *Nyugat* utolsó száma. Irodalom és élet több szálon fonódik össze ebben az írásban. Már az a tény, hogy a férfi főszereplő foglalkozása író, erre irányítja figyelmünket. De nemcsak az író, hanem a hamiskártyás hírében álló Hanna is játszik, mintegy kiemelkedve az átlagéletből, eloldódva a köznapiságtól. Az életet játszószák, hamisan élnek, hazugságokkal teszik elviselhetővé a sivár valót, de az este folyamán kiderül, még ezt sem csinálják jól. Nemcsak színlelve, hanem valóban egymásba szeretnek, csakhogy az író megtorpan, ott hagyja a lányt a szobája előtt. Halott felesége emléke erősebben hat rá, mint a közvetlen élmény. Saját szobájában egy mondatot firkant az üres papírlapra, egy novella első mondatát. Némi habozás után, nem törődve a lánnyal, írni kezd, alkotássá formálva azokat a mondatokat, amelyekkel magában

nem sokkal előbb elmúlt életére emlékezett. Az emlék mint örök mementó, mely meghatározza sorsunkat, a változásra képtelenség jelképévé nő. Az irodalom, mely művi voltában a hazugság rokona, győz a valós lehetőségek felett. Ebben van Ottlik novellájának jelentősége. A HAMISJÁTÉKOSOK története szerint az írás már nem az élet elviselésének záloga, nem afféle modus vivendi vagy érzékeny lelkek menedéke, hanem kudarc, pótcselekvés, amely már csak a szétesett, reménytelen személyiség halványuló nyomait rajzolja.

A szépirodalmi törzshöz szervesen illeszkedik Örley István tanulmányértékű áttekintése a Márai-mű új állomásairól. Örley, aki szintén irodalom és élet egymásra hatását firtatja, a KASSAI ŐRJÁRAT kapcsán szól arról, hogy a mű, melyben Márai a katona és az író mesterségének hasonlóságáról beszél, „*legalább annyira emberi, mint művészi megnyilatkozás*”. A „*népi iskola*” és a „*polgári megbélyegzettek*” közti szakadék áthidalhatóságának legjobb példájaként Illyés CSIZMA AZ ASZTALON című könyvét említi, azt a kötetet, melynek fogadtatásával a szám élén közölt naplójegyzeteiben Illyés is foglalkozott. Kádár Erzsébet kritikai összegzése három erdélyi író pályájáról Nyírő József, Tamási Áron, Wass Albert prózáját jellemzi. Rámutat, hogy Nyírő a közönségre sandítva alkot, sikere az olvasók által kedvelt anekdotikus előadásmódban, a székely góbságok felhasználásában rejlik, ám épp ezért hibázatható: „*a valóság elé olcsó függönyöket von*”. Tamási regénye olyan költői elbeszélés, melynek valósága a világ fölött lebeg, ezért a jelen ellentmondásaiból táplálkozó alkotás, „*a mesébe hágó székely kaland furcsa, kedves társadalmi utópia is*”. A szám első novelláját adó Wass Albertet nagyon komoly, felelősségteljes írónak nevezi, tiszta hangra törekvő szerzőnek, aki „*apró zörejekre érzékeny hallással figyeli a világot*”.

Irodalmi alkotás és történelmi valóság egymásra utaltságát döntő érvnek tekinti Schöpflin Aladár bírálata (a RÓZSA SÁNDOR A LOVÁT UGRATJA megjelenése alkalmából) a Figyelő rovat élén. Bár Schöpflin elégedetlen a regény befejezésével, mégis Móricz legjobb műveihez méltónak tartja, mert írás közben „*a tájkép és a korkép lett számára fontossá*”, ezt pedig „*tökéletesen megcsinálta*”. A Móricz-kritika után Sík Sándor összes verseiről ír Rónay György, Gyóni Géza összeséről Bóka László. A fiatalabb költőket nemzedéktársaik bírálják: Radnóti Toldalagi Pált, Kelemen János Takáts Gyulát. A recenziések között Schöpflin, Cs. Szabó, Ortutay, Bóka neve ismétlődik. Az irodalmi beszámolóik sokaságából két következetes vonulat is kirajzolódik: az ismertetett olvasmányok egy része az erdélyi irodalommal, máskor kifejezetten a magyar néprajzzal, magyar nyelvvel kapcsolatban. Kádár Erzsébet erdélyi kisportréit Cs. Szabó László a líra felől árnyalja a VERSEKBE TÜNDÖKLŐ ERDÉLY antológiájáról készített cikkel. Kardos László Berde Mária regényét veszi szemügyre, a fáradhatatlan Schöpflin az Erdélyi Helikont szerkesztő Kovács László tanulmánykötetét méltatja. Ortutay Gyula egy eredeti székely mesegyűjteményt tesz mérlegre. A magyar történelem, a magyarság és a magyar nyelv kutatásának állapotáról szóló könyveket szemlél Joó Tibor, Ortutay és Bóka (Ferdinandy Mihály: MI MAGYAROK, Ignác Rózsa: KELETI MAGYAROK NYOMÁBAN, Kálmán Kata fényképek-könyve, Hevesy Iván fényképei, Bárczi Géza: MAGYAR SZÓFEJTŐ SZÓTÁR). S talán az sem véletlen, hogy a külföldi irodalmáról tudósító négy kis írás közül az egyik éppen Huizinga esszéjével, a PATRIOTIZMUS ÉS NACIONALIZMUS magyar kiadásával foglalkozik.

Az utolsó szám szerkesztése az egymásra rímelő szövegek közlésében a hullámszerű váltakozás gyakorlatát követi. Nem tömbösen csoportosít valamely szempont szerint, hanem lüktetéshez hasonlatosan, késleltetve-visszatérve nem helyezi szorosan egymás mellé a kissé eltérő, mégis összefüggő írásokat. Három nagy egység különül el a fo-

lyóiratban, a szépirodalom, az abba iktatott komolyabb értekező prózával együtt, majd a *Figyelő* címmel egyberántott kritikák, recenziók sora s utoljára a lap végi *Disputa* rovat, mely aktuális kérdésekhez fűz megjegyzéseket, ezúttal Nagy Zoltán és Vas István tollából. Legváltozatosabb műformákkal és legszínesebb módon a próza szerepel. Napló, novella, tanulmány, jegyzet, kisesszé követi egymást. A narratív sokféleség érvényesítése a szám összeállításának egyik meghatározó gondolata. Nemcsak a prózai publikációk között, hanem az egész szépirodalmi rész középpontjában Ottlik Géza novellája áll. Ez az írás az augusztusi szám lehangsúlyosabb közleménye.

Az a szerzőgárda, mely utoljára még nyugatosként itt szerepel, valóban reprezentatív mintavételt jelent a kor magyar irodalmi életéből. Négy nemzedék szólal meg, Szép Ernőtől, Illyésen, Radnóti át Rába Györgyig. A munkatársak zöme nem is Illyés korosztályából való, többnyire még fiatalabbak. Az utolsó szám gerincét a Radnóti–Vas–Mátyás–Ottlik–Örley–Bóka–Ortutay névsor adja, a szerkesztői munka elsősorban az ő kézírataikra épül.

A halál problémája alapjaiban határozza meg az utolsó szám összeállítását. Mindez – a háborús időket figyelembe véve – nem is meglepő, de a halál fenyegetését a felelős szerkesztő közelgő halálának tudata is erősíti, noha 1941 nyarán, a folyóirat szerkesztése közben nemcsak azt nem lehetett tudni, hogy *Nyugat* néven az augusztusi szám lesz az utolsó, hanem azt sem, hogy augusztus 4-én, hosszú szenvedés után meghal Babits Mihály. Illyés nem kapott engedélyt a *Nyugat* továbbvitelére, de az irodalmi folytonosság nem tört meg ezzel: a *Nyugat* méltó utódja lett a *Magyar Csillag*. Babits halála kikövetelte a szembetűnő változtatást, egyértelmű helyzetet teremtett. Illyés folyóirata, a *Magyar Csillag* ezután még csaknem három évig szolgálta a magyar irodalom ügyét.

Szép Ernő

NATÁLIA* (I)

Közéteszi Vida Lajos

Csaknem ötven éve, hogy a NATÁLIA két egymástól eltérő gépelésű, de lényegében azonos szövegű kézírata Szép Ernő saját kezű javításával a költő hagyatékából – nővérei kívánsága szerint – az Országos Széchényi Könyvtárba került. A regényről Réz Pál adott hírt egy tanulmányában, majd említi Márványi Judit is; Purcsi Barna Gyula bővebben foglalkozik vele monográfiájában, életrajzi adatokat is merít belőle.

A megírás idejét Szép Ernő nem jegyezte fel a kézíratra, de a szövegből kikövetkeztethető, hogy az 1945 után keletkezett (utcanevek, utalás a második világháborúra), vélhetően az EMBERSZAG után, ám mire elkészült, a szigorodó, egyre szűkebb irodalompolitika szorításában megjelenésére már nem kerülhetett sor – de ha mégis átcsúszik a cenzúrán, a perzekútor kritika alighanem polgári léha-

* Ebben a számunkban csak ízelítőt adunk a NATÁLIA-ból – következő számainkban közöljük a teljes regényt.

ságnak minősíti. (Szép Ernő novelláiban, a HORTOBÁGY ÉS FELNŐTTEKNEK című könyveiben, kéziratföredékeiben, a 40-es évek végén megjelent karcolataiban rokon motívumokat találhatunk, amelyeket kisebb változtatásokkal beépített a NATÁLIA-ba – mindez arra enged következtetni, hogy Budapestre kerülésének első éveit már régebben összefüggő történetben, önéletrajzi regényben kívánta megírni.)

Szép Ernő prózaművészetét Kosztolányi már 1922-ben érzékenyen és pontosan jellemezte: „...Mert ezekben az írásaiban, akár följegyzéseknek, karcolatoknak, novelláknak, elbeszéléseknek vagy regényeknek kereszteli el, mindig csak egyet ad: emlékeket, amelyek azáltal lesznek jelentősek, hogy emlékek.” A NATÁLIA szervesen illeszkedik ezeknek a műveknek a láncolatába: ugyanaz a visszaemlékező, emlékmesélő technika, mint a korai novellákban vagy a LILA ÁKÁC-ban, a DALI DALI DAL-ban, az EMBERSZAG-ban (az ÁDÁMCsutka kompozíciója szorosabb, ez a regény jobban megfelel a *roman bien fait* követelményeinek).

Ezekből a szövegekből mintegy nyomon követhető a költő élete a gyerekkortól a második világháború végéig. A NATÁLIA hidat épít a DALI DALI DAL és a LILA ÁKÁC közé: a pályakezdő év, 1905 történéseinek emlékképe, a Budapestre felköltöző fiatalember nyomorúságos mindennapjainak, groteszk kalandjainak és robbanásig feszülő vágyainak olykor talán kis sé bőbeszédű, az ismétlésektől sem visszariadó, de mindvégig gazdag anyagú, plasztikus, rejtett humorú, önironikus, lírai története. Mert ez a lírikus egyszerűsmind remek megfigyelő, realista prózaíró: a lazán összefűzött részletekből fokozatosan kibontakozik a századelő pesti életének egy jellegzetes közege, az olcsó kifőzdék, poloskás albérletek, csillogó kávéházak (köztük a New York!), a harmincfilléres pacaladag és a reménytelenül áhított tizennégy filléres Britannika

szivar, az éhenkórász fiatal költőönjeltek világa.

A NATÁLIA egyszersmind perditaregény. Shakespeare Téli Regé-jében Leontes király és Hermione királyné leányának, Perditanak beszélő neve még csak arra utal, hogy a királylány elveszett, eltűnt. A XIX. század második felében a perdita már bukott lányt jelent, kéjnőt – ahogy akkor mondták –, mai szóval prostituáltat. (Mondták *árvalánynak* is. A gyönyörűszomorú-költői szó Móricz Zsigmond kisregényében él tovább – egyébként Móricz éppen Szép Ernő tanácsára választotta ezt a címet.) A XIX. század második felében valóságos perditakultusz virágzott az európai irodalomban, főként a francia és az orosz prózában (Maupassant, ifjabb Dumas, Zola, Dosztojevszkij stb.). Nálunk a téma klasszikus példái inkább a költészetben találhatók, így Reviczky emlékezetes ciklusában, Ady néhány versében. Szép Ernő perditaszemlélete a XIX. századi nagy orosz elbeszélők részvétvallásának szelídebb, önironikusabb, játékosabb rokona, de nem idegen tőle Ady kihívó gesztusa sem, aki egy korai, nagyváradi versében „*az én menyasszonyom*”-nak nevezi a perditát: „*Mit bánom én, ha utcasarkok rongya, / De elkísérjen egész a síromba... Legyen kirugdalt, kitagadott, céda, / Csak a szívébe láthassak be néha... Kifestett arcát angyalarnak látom: / A lelkem lenne: életem, halálom.*” Natália története az a központi téma Szép Ernő regényében, amelynek segítségével egységbe tudja szervezni emlékeit, hogy azok tovább sugározzák az első világháború előtti idők nagy búsulásait és könnyű, mulandó boldogságait. Abban a jellegzetes Szép Ernő-i stílusban persze, amelyről beszélve Kosztolányi Dezső mintha csak úgy érezte volna, hogy egyetlen szóval nem tudja méltóképpen jellemezni, sorolta hát, halmozta, tornyozta a kifogyhatatlan jelzőket: *bájos, finom, vásott, kellemes, mulattató, megható, mély.*

Vida Lajos

Kedvem kerekedett elszámolni fiatalságomnak egy esztendejéről, a legelsőről, amelyet Pesten töltöttem. Az 1905. évet írtuk; körülbelül 19 éves voltam, mikor feljöttem Pestre, a gimnázium nyolcadik osztályába beiratkozni. Tavasz felé azután kimaradtam a gimnáziumból, untam az iskolát feneketlenül. Félig-meddig már akkor firkálásból éltem; egyelőre az élclapoknak szállítottam politikai versecskéket. Esztendő múlva kerültem be a Budapesti Napló című, rég elenyészett napilap szerkesztőségébe. Az addig való időt mesélem el a könyvemben; persze, nemcsak a magam vergődése lesz benne, benne lesz sok minden az akkori Pest életéből, hadd remélem, hogy nem leszek unalmas.

Ott kezdem, apám tanító volt Hajdúszoboszlón, sok gyerek, én a legidősebb. Tízéves koromban apám bevitt Debrecenbe, beíratott a piaristák gimnáziumába. Az csak algimnázium volt, négy osztály. Azért oda, mert a híres debreceni kollégiumban nem kaphatott tandíjmentességet, aki nem református gyerek. A református szoboszlói fiúk mind a kollégiumba jártak. Sokat látogattam azután az otthoni pajtásaimat a kollégiumban, a cétusaikban. Ez a cétus kis diákszoba, négyen lakják; ingyen adtak kosztot-kvártélyt nekik. A más vallású gyerek 80 forint tandíjat fizetett egy évre; olyan nagy pénz volt ez, katolikus meg zsidó szegény gyerek nem járhatott a kollégiumba. A piarista gimnáziumba tandíjmentesen vettek föl. A debreceni fő zsidó tanító, Kuti Zsigmond, a hét minden napjára szerzett nekem reggelit, ebédet, vacsorát; ezt az emberséges dolgot, ami a zsidók közt országos divat volt, úgy hitták: napokat enni. Szállást apám egy kis suszternél vett nekem; a szennyesemet minden héten kivittem az állomásra, mindig volt ott szoboszlai jó ember, aki hazavitte, és odaadta anyámnak. Ugyanígy került vissza kéthetenként a tiszta ruhám, szívességből. Volt harmadiktól kezdve egy kis tanítványom Debrecenben, a Kisúj utcán, ahol laktam; egy özvegy ezredesné nyolcéves leánykáját kellett leckére előkészíteni. Szerencsére jó feje volt a számtanhoz annak a kis Ottiliának, abban nem kellett néki segítenem. Nekem magamnak már a kivonás is nehezen ment. Otthon apám elébe jártam, borzasztó sokat vert szegény a számtan miatt, azt hitte, csak lusta vagyok. Az egész Debrecen csak azért hoztam szóba, hogy referáljak afelől, hogy ott kezdtem verset írni, negyedikben. Az osztályban is mindig verset írtam algebra- és geometriaórákon; könyvet tettem a térdemre, arra a papirost. Muszáj volt ilyen tolvaj módra írnom, mert az első padban ültem mint kicsi fiú. Jobbról meg balról a két Blanár gyerek volt a két szomszédom; tanítóórák voltak, benn laktak a katolikus tanítói árvaházban. Szürke darócruhában jártak, szürke katonasipkában, mondhatom, nagyon irigyeltem ezért őket. Nahát egyszer mi jut eszébe Blanár Jancsinak, az, kérem, hogy litografáló gép van az árvaházban, ő meg Sanyi, a fivére, le fogják egy füzetre való versemet litografálni (nagyon tetszetek a Blanároknak a verseim), azután majd árulni fogják a füzetet Debrecen-szerte. Egykettő meglett a füzet, valami címe is volt. Iskola után, déli tizenkettőkor kezdték árulni a Blanár gyerekek a füzetet, minden diákot megtámadtak velem, aki jött azon a széles Piac utcán a reálból meg a kollégiumból meg a kereskedelmiből, sőt még a jogászoknak is ajánlgatták szemtelenül, akik ott korzóznak ilyenkor. Tíz fillér volt a verseim ára. Fele haszonra egyeztünk meg a két Blanárral. (Megjegyzem, a papírt is ők vették, vajjon miből, nekik se volt zsebpénzüik.) Na most egy jogász meg találta venni a füzetet. Felvitte a Debreceni Ellenőr szerkesztőségébe, dr. Király Péter szerkesztő úrhoz (nagy negyvennyolcas volt az). A szerkesztő úr egész oldalt szentelt a füzetemnek. Roppant feldicsérte a „zsenge korú poétát”, és vagy tíz verset nyomtatott le a füzetből. Gondolhatni, micsonda nagy esemény volt ez a mi gimnáziumunkban. Szörnyen megijedtem, mit szólnak

majd ehhez a főtisztelendő tanár urak. Semmi baj nem lett. A verseket több példányban adták el a Blanár gyerekek másnapról fogva. Dúskáltunk mind a hárman a szentjánoskenyérben, fűgében, törökmézben, csokoládében, nem is szólva arról a ropogós debreceni perecről (azt meg is verseltem), azt ott árulták a kofák a Csapó utcai piacon. Mindennap elszámoltak az én Blanárjaim a bevétellel, lelkemre merem mondani, ezeknél becsületesebb kiadók nem voltak a világon. Igaz: az a jogász, aki megvette a füzetet, másnap egy tízpercben bejött az iskola udvarára, irántam érdeklődött. Oda vittek hozzá. Meg kellett mondanom, hová való vagyok, ki fia vagyok. Úgy ment azután a jogász a laphoz.

Év végén megbuktam algebrából, javítóvizsgát kellett tennem szeptember elsején. A javítón se tudtam megmukkanni, de átengedett a főtisztelendő tanár úr, beírta a bizonyítványomba, hogy: felsőbb osztályba felléphet.

Így mentem azután Mezőtúrra, ötödikbe. Apám levelet írt a mezőtúri zsidó tanítónak, Török Ignácnak. Kérte, hogy szerezzen a fiának koszt napokat. Az a derék túri tanító megtette apám kérését, két nap alatt megvolt mind a hét család. Lakni pedig bizonyos Kati nénihez mentem másik szoboszlai gyerekekkel, avval együtt jöttem Túrra, az ő rábeszélésére. Kati néni narancsos kofa volt, teli volt mindig narancsillattal az egész lakás, egy szobájában óriási halom narancs emelkedett. Két gyerek volt, két kisleány. Együtt háltunk egy szobában a családdal, egy ágyat kaptunk ketten a másik szoboszlai fiúval. Özvegyasszony volt Kati néni, ő mosott is ránk. A debreceni szekunda dacára tandíjmentes lettem Túron is. Persze vittem szegénységi bizonyítványt. Algebrából hatökör maradtam, ellenben mint ötödikes, már járhattam az önképzőkörbe; minden szombatra volt friss felolvasni való versem. Egyszer egy versemet (hatodikban) a vezető tanár úr beírta az intézet „aranykönyvébe”.

Török tanító úr leckét is szerzett nekem; minden délután két óra hosszat csücsültem egy második osztályos mellett, aki roppant buta gyerek volt. Kaptam egy hónapra két forintot (négy koronát), az körülbelül elég volt zsebpénznek, pedig már cigarettázni is elkezdtem. Tél felé elmaradoztam a reggeliről, azután lassankint a vacsoráimról is, olyan messzire kellett azokhoz a jótékony családokhoz menni. Végre lemondtam mindenütt a reggeliről, vacsoráról, csak ebédelni jártam el. Egy darabig sült tökmagot reggeliztem, este meg tököt sütöttünk Kati néninél a boglyakemencében a lakótársammal, az is elég szegény gyerek volt, az apja csak ebédkosztot bérelt neki. De ő kapott reggelenként egy findza tejet, karéj kenyérral Kati néninél, az meg volt fizetve. Télen azután egy nap az utcán megszólított az a tanár úr, a magyartanár, aki az önképzőkört vezette, megkérdezte, hol lakom, hol étkezem. Elárultam a tanár úr előtt a reggeli- és vacsoránélküliséget. Jól van, harmadnap magyaróra végén azt mondja: Szép, jöjjön ki utánam. A folyosón azután tudtomra adta, hogy elintézte az igazgató úrral, hogy a konviktusban (ahol csak református fiúk étkezhetek, akik bennlakók is voltak) minden este vacsorát kapok majd. Az igazgató úr ezt azért engedélyezi, holott nem vagyok éppen jó tanuló, mert ő, a magyartanár úr, elmesélte már néki, hogy szép költeményeket írok. Beküldött rögtön az igazgatói szobába, hogy megköszönjem a jótéteményt. Attól az estétől fogva azután ott ültem a hosszú asztalnál a bennlakó fiúkkal; mindig jó vacsora volt, valami hús vagy kolbász főzelékkel és két karéj kenyér. Sőt rögtön első este a felügyelő nyolcadikos diák adott papírba göngyölve egy szép szelet szalonnát két karéj kenyérral. Früstökre. Ezt megkaptam minden este. Olyan nagy darab szalonna volt, mindig adtam a lakótársamnak is egy becsületes hasítást.

Túron is megbuktam algebrából mind a három tanév végén, ameddig ott jártam, de a javítón itt is átengedtek mindig; ezt a magyartanáromnak köszönhettem, ő könnyörgött érettem avval, hogy úgylis patikus vagy vasutas leszek, szóval nem megyek majd olyan pályára, ahol matematikára is szükség lehet.

Elmesélem, hogy mulattassam az olvasót velem, micsoda viccet űztek a diákok a délutáni korzón, a Széchenyi utcán (az volt a főutca). Őt és hét közt korzózott a túri intelligencia. Jöttek a lányok; a süldő lánynak még nem volt hosszú szoknyája, annak még látni lehetett bokán felül is a lába szárát. Nahát a fiúk, akik szembesétifikáltak, ha jött egy bakfis, odaszólott egyik a másiknak:

– Nézd, milyen szép a bal lába!

Vagy hogy:

– Tyű, mesés jobb lába van!

Erre az egyik bakfis elvihogta magát, a másik gőgösen felvágta a fejét, a harmadik dühösen sziszegett a fiúk elé:

– Ssszemtelen!

Beadni ezért nemigen lehetett a diákokat, hiszen tulajdonképpen bókot adtak azoknak a lányoknak: dicsérték a lábukat (igaz, hogy csak az egyiket).

Fadgyas Idácska volt a legszebb leány Mezőtúron; az már nagylány volt. Híre volt az ő gyönyörű lábikrájának. Amit persze látni nem lehetett, mert hisz a cipellő sarkáig ért le a szoknyája. Strandnak abban az időben még hírére se hallottuk. Napos délutánokon mindig ott tekergett egy csapat diák a Berettyó-parton; tanultunk is, megkergetőztünk, birkóztunk, vagy a Berettyó hátán a Tiszára igyekező szálfákon ugráltunk. Közel volt oda a Fadgyas-kúria, az első utcában, öt-hat percre a parttól. Mindig lesbe állott egy fiú, akit őrszemnek nevezünk, az utca elején: jelentenie kellett, ha a Fadgyasék kapuján kigördült a hintó. Szép időben a család délután, úgy négy óra körül, kikocsizott a szőlőbe. A jó hírré felkerekedtünk, mentünk abba a Nehéz Pál utcába; feltűnést nem keltettünk, hiszen csak sétálgattunk. Elvártunk ott némely nap 15-20 percet is, míg Fadgyas Idácska kijött apjával-anyjával a kisebbik kapuajtón. Először a mama szállott fel, ez minket nem érdekelt, utána a papa, utoljára lépett fel a hintó lépcsőjére Idácska. Visszafojtott lélegzettel meredtünk arrafelé. Ez volt a szent perc, mikor látható a Fadgyas Idácska lába; tudniillik a kocsira való fellépéskor a szoknya felhúzódik, és majdnem térdig engedi látni a lábat, mind a kettőt. Pillanatokig tartott csak a bűvölet, de nem, tovább is, míg csak bámultunk némán a hintó után, amely tovaragadta a Fadgyas Idácska csoda lábait.

Nem szenvedhettem azokat a fiúkat, akik az algebrához értettek. Úgy néztem rájuk, mintha ezeket nem is földi anya szülte volna, mintha marslakók volnának, akik lepottyantak ide a Földre. Csudáltam, hogy ezek is nevetnek és fütyölnek, mint mi, hogy fájnak télen ők is, és hogy a tornaórán ők is úgy gyakorlatoznak a nyújtón meg a korláton, akárcsak mi, normális fiúk. Sose szóltam hozzájuk, csak feleltem, ha ők beszéltek énhozzám. Az utcán nem mentem volna egy algebraértő fiú mellett, mintha ragályos beteg volna az a fiú! Afelől álmodoztam, hogy az algebra ellen világszerte fellázad majd a diákság; először felvonulnak nagy táblák alatt, azokra rá lesz írva: Vesszen az algebra! Azután pedig fütykösökkel meg nyitott bicskákkal megrohanják mindenütt a tanári kart; a végén biztos kimarad a tantárgyak közül az algebra.

Érdekes, egyszer elnyögtem a mi világhírű matematikusunk, Fehér Lipót professzor előtt, hogy mennyire nem konyítottam életemben a számokhoz. Elnevette magát a professzor:

– Elhinnéd, hogy én nem tudok egy közönséges szorzást elvégezni?

Megfenyegtettem, hogy leleplezem az egész világ előtt, amit most meg is cselekedtem!

Az utolsó esztendőben, amit Túron töltöttem mint hetedikes, év végén három pályadíjat kaptam: eredeti költeménnyel nyertem 20 koronát, összesen ötvenet. Gallérokat, zsebkendőket, zoknikat, sőt egy szép nyakkendőt is vásároltam, a Szoboszlóig szülő III. osztályú vasúti jegy megvétele után még mindig haza tudtam apámnak vinni 25 koronát. Megjegyzem, pályadíjakat ötödik vagy hatodik végén is nyertem; és még valamit árulok el, ami nagyon nagy dicsősége volt túri diákidőmnek: a magyartanárom, pártfogóm előfizetést gyűjtetett a versesfüzetemre, mikor a hatodikat voltam végzendő. A legtakarosabb kisasszonykák járták a várost az előfizetőívekkel a tanár úr felkérésére. Mezőtúron világhírű voltam. A füzet megjelent májusban, június végére elfogyott majdnem a teljes 200 példány, a tanár úr átadott nekem, mielőtt hazamentem vakációra, 185 koronát, annyi maradt a nyomda kifizetése után. A pénzen elküldtük betegeskedő anyámat Bártfa-fürdőre.

Azt az áldott, kedves tanár urat, azt hiszem, még nem mondtam meg: Kolosvári Aladárnak hitták. Ma is meghatódom, ha eszembe jutott. És nem szabad elfelejtenem két túri diákpajtásomat, Csillag Jenőt meg Mészáros Zoltánt. Jómódú fiúk voltak. Csillag Jenőtől a három esztendőn által öltönyöket kaptam, meg kalapot is egyszer, a fejünk egyforma volt; Mészáros Zoli pedig télikabátot adott, finomat, kicsi lett néki.

Otthon a vakációban megismerkedtem egy pesti fiúval, éppen akkor érettségizett, Szoboszlón nyaralt a nagybátyjáéknál. Azt is Ernőnek hitták. Elolvasta a versesfüzetemet, azt mondta, Pesten a helyem; addig biztatott, feljöttem Pestre nyolcadikba. Budán iratkoztam be, az Attila utcai gimnáziumba, a pesti diák is ott végzett. Beszélt az érdekemben Lasz Samu tanár úrral (aki két földrajzi tankönyvet írt); ez a tanár úr mindig járt leckéhez juttatott, egy budai kávémérés gazdájának a házánál, onnét a gimnáziumhoz fordultak korrepetítorért. Ebédet kaptam a leckéért a kávémérésben (ebédkosztot is lehetett ott kapni). Lakni pedig egy darabig pesti nagybátyámnál, Feri bácsinál laktam, a Keleti pályaudvar mellett a Szászház utcában. Ott volt Szép Ferenc fűszeres boltja. Feri bácsi tanító volt, mint apám, de olyan természetkedvelő lélek, egész fiatal tanító korában elszegődött nevelőnek egy birtokoshoz. A birtokos gyerekei mellett elkezdte annak a pusztának a béresgyerekeit is írni-olvasni tanítani; az iskoláztatás akkor még nem volt kötelező, és az ilyen pusztai gyerekek még negyven év múlva se jártak be a községbe az iskolába. Malacot őriztek a kicsi fiúk, a lányokkák libapásztorokodtak, ezért is kapott a család egy kis komenciót. Feri bácsi a végén összekürtölte a szomszéd gazdaságokból is a cselédek gyerekeit, kapott a birtokostól a magtárban egy tiszta sarkot, oda padokat csináltatott, táblát is, mint az iskolában, magának széket tétetett a tábla elé. Itt tanított vagy két óra hosszat mindennap. A gyerekeknek a maga pénzén vett a községben palatáblát meg vesszőt, és azután irkákat, plajbászokat. Azon a birtokon Feri bácsi a felnőtteket is iskoláztatta, akit csak rá tudott venni, embert, asszonyt; azok a béresek, béresnék is szinte mind analfabéták voltak. Ezt én mind magától Feri bácsitól tudom; egyszer látogatóba jött hozzánk, elmesélte az ő iskoláját. Megvan néki, azt mondta, minden elemi iskolai tankönyve, a leckéket leírhatja a gyerekekkel; és van néki kis földgömbje, növénygyűjteménye s vonalzója, sőt körzője is van néki, meg vagy ötven csodaszép ásványa, mind a tanítást szolgálja. Apám bort hozatott vacsorához; olyan jó hangulatba jött Feri bácsi, órák hosszat elnótázott, kísérvé magát az apám hegedűjén, ő maga is szépen tudott muzsikálni. Nahát, negyvenesz-

tendős korában Feri bácsi megismerkedett egy takaros fiatal özvegyasszonnyal, elvette. Az asszony kedvéért Pestre jött Feri bácsi, megvették ezt a kis fűszerüzletet. Nem volt se segéd, se inas, ők ketten dolgoztak. Volt egy szép nagy szobájuk, azt kiadták két vasutasnak, ők maguk egy kicsi lánykájukkal az üzlet mögötti sötét kis szobában laktak. Soha Feri bácsi meg az asszony együtt nem reggeliztek, nem ebédelték, nem vacsoráztak, mert a bolt örökösen nyitva van, mindig jöhetnek; az egyiknek ott kell lennie. Ha senki nincs a boltban, belémárol a diós vagy mogyorós zsákba, aki bejön, vagy kikap egy-két rusznit a nagy rusznis üvegből. Az is megtörtént, hogy lábujjhegyen jött be valaki, kihúzta a pultnak a pénzes fiókját, jó marék aprót zsebre dugott; a zsebre dugó mozdulatát még látta Feri bácsi, mikor belépett, és a nyitott fiókot látta, de nem üthetett lármát: nincs tanú, ha az eset a rendőrség elé kerül, őt büntetik meg rágalmazásért. Reggel hattól késő estig talpon voltak mind a ketten. Folyton-folyvást jöttek a vevők, csupa szegények, csak egy-két napra valót vásároltak, reggel meg estefelé munka után munkások, napszámosok, kocsisok jöttek egy kupica pálinkát bekapni. Feri bácsi úgy esett le, mint egy zsák, este a díványára, aludni; sokszor nem is evett este semmit, olyan fáradt volt, olyan álmos. Nem győzött előttem keseregni, micsoda szép és boldog életet kellett otthagyni néki ezért a bűdös fűszerüzletért; Pesten ő soha még a múzeumba nem ment el, se a Várban nem volt, se nem látta a Margitszigetet, sőt egy újságot se lát soha: az egész vasárnapját átalussza vagy legalábbis elheveri, hogy az elmúlt hetet kipihenje.

Az a két vasutas, akik a nagy szobát bérelték, mozdonyvezető volt mind a kettő; 24 órás volt a szolgálatuk; úgy intézték, hogy mind a ketten ugyanazon éjjel, azaz ugyanazon napon át legyenek szolgálatban; azután pihentek 24 órát. Ha este jöttek, lefeküdtek, másnap azután estig ittak, örökösen csak sört, este hazajöttek, levetköztek, paskolták hideg vízzel a testüket, azután úgy pucéron birkóztak jó darabig; így józanodtak ki. Ha meg reggel jöttek haza, délig aludtak, ebéd utántól másnap reggelig söröztek, megint nem mentek a pályaudvarra, míg a kijózanodást el nem végezték. Egyik nagy, vastag volt, vékony a másik; úgy festettek egymás mellett, mint Stan és Pan a moziban. Ha éjszaka aludtak, vége volt az én álmomnak, úgy hortyogott az a vastag Stan, hörögve, sípolva; felültem sokszor ijedtemben, olyat hördült; azt hittem, meghal. Elcsaltak egy este sörözni; éjjel 3 órakor tudtam csak megszökni, iszonyatos fejfájással.

Abban a budai kávémérésben, ahol ebédet kaptam, mámorosan olvastam a napimeg hetilapokat; a hetilapok másodhetesek voltak; tüzesen tanulmányoztam a vicclapokat, Borsszem Jankót, Kakas Márton, Mátyás Diákot, el kellett tanulnom a politikai versecskéek csinálását. Egyszer aztán vittem a Kakas Mártonhoz két kis verset, egyik tetszett, a másikat visszaadta a szerkesztő úr. Négy koronát utalt az elfogadott versecskéért. Minden hónapban eladtam a Kakas Mártonnak vagy két verset. Később a Borsszem Jankót is meghódítottam; itt is négy koronát kaptam egy-egy rigmusért, legfeljebb kettőt vetek ott is havonkint, többre nem reflektált a szerkesztő, Ágai Adolf (híres humorista volt), azt mondta: sok a költő, fiam, mindnek élni kell. A Borsszem Jankóba kormánypárti rigmusokat kellett írni, a Kakas Mártonba ellenzékieket. Ez cseppet se zavart, mondanom se kell.

Csak két hónapig laktam Feri bácsiéknál; nagyon terhes volt a Keleti mellől átkelnem Budára, ezért muszáj volt már 6 óra előtt fölkelni (persze gyalog mentem), sok éjszaka alig aludtam a Stan fergeteges hortyogása miatt. Fölfedeztem ott Budán, a Gellérthegy utcában (nagyon közel az iskolához) egy kiadó szobát. Földszintes házban volt az, amelynek két szárnya közt kapu volt; Óbudán még ma is eleget látni ilyen ketté-

osztott vén házikót. A háziúr, dunai hajóskapitány, csak hálni járt haza, a pápaszemes feleségtől vettem ki a szobát 10 korona havi bérért. Ez aztán bizonytalanná tette a legszerényebb vacsorát is; Feri bácsiéktól röstelltem volna mindennap a potyavacsorát elfogadni, hát vettem tepertőt, szafaládét, rusznit, liptai túrót, karéj kenyeret, így vacsorálgattam; a reggeliről meg szoktam feledkezni. A házigazdámék gyermektelenek voltak. A ház, az udvar meg még az utca is olyan csendes volt egész nap, mint a temető. Abban a félházban, ahol az én szobám volt, abban még egy szoba volt, az utcára; ott is lakott valaki, azaz ketten laktak, egy péksegéd a feleségével. A péksegéd éjszaka dolgozott. Az asszony, ugyancsak gyermektelen, benn kuksolt mindig a szobában; mit csinált vajjon egész nap? Télen egyszer beszélgettem kicsit a nénivel (a hajóskapitánynéval), mert csak este jött be takarítani, mikor már otthon voltam. Megtudtam a nénitől, hogy a péksegédnek a nő nem felesége, ők „csak úgy összecúsztak”. Egy délután nyitva volt az ajtó, beláttam a pékék szobájába; ott ült a nő az ablaknál kis kerek asztal előtt. Kártyát vetett. Egyszer meg, késő őszön, este tíz óra tájt, javában olvastam (petróleumlámpánál), kopogtatnak; bejött a nő, gyufát kért. Hosszú, sovány volt, a képe sűrű himlőhely. Pongyola volt a testén, az is nyitva; ha lebbent, láthattam a combjait is, bugyogóban. Lehetett harmincöt éves vagy harminc, de negyven is. Biztos, hogy nem csak a gyufa kellett néki. Nem kértem ebből a szerencséből, nem mintha a péktől félttem volna, eszembe se jutott akkor a pék. Hanem félttem volna a nővel elkezdeni, mellettem lakik, sose hágy majd békét. Kicsit irtóztam is tőle, oly idegen valami volt ő, nem tudom megmagyarázni. Gyufát rántottam néki, mert a kezében volt a cigaretta. Rám mosolygott, kérdezte, tetszik-e a szobám, nem sötét-e nagyon (az volt bizony), és hogy nem fázom-e meg. Igennel vagy nemmel feleltem. Csend lett. Odaadtam néki az egész skatulya gyufámat; megköszönte, kiment. A péksegédet soha nem láttam; eszembe jutott ő is egyszer életemben, felelősséget éreztem érte: egy fedél alatt laktam valakivel, akinek az arcát nem ismertem, akinek egyszer se mondtam, hogy jó napot. Mintha ezért is megszámlaltatnának majd valahol, a világokon túl, hideg ködök között.

Jött a tél; fűtést nem kaptam, cudar hideg lett a szobám, nem tudtam a házi feladataimat megírni, úgy megmerevedtek az ujjaim. Én nem tudtam otthon verset írni; sok verset írtam, komolyakat. Volt egy nagyon kedves jó gyerek az osztályban, Dobozy Gábor, építész volt az apja; eljárhattam Gáborhoz késő délután tanulni (én a fele tankönyvet se vettem meg), megírni a feladatokat, és félrevonulva verset írni. Nem mondhatnám, hogy papa-mama jó szemmel nézték volna a szegényes külsejű vendéget. Ez a Gábor is utálta az algebrát, gondolom, ez indította el köztünk a barátkozást. Mikor engem szólított ki a táblához az algebratanár, mindjárt elkezdtek a fiúk nevetni. A felelésem úgy folyt le, hogy miután megírtam a diktált példát, rögtön elfordultam a táblától, valami fali ábrát kezdtem nézni, azt néztem makacsul, míg csak a tanár úr be nem írta a szekundát, és a helyemre nem mehettek. A tanár úr is nevetgélt, míg a táblánál állottam. A fiúk (a legtöbb) annál hangosabban nevettek. Egyszer a tanár úr kivette a nadrágzsebből a lakáskulcsát, elkezdte avval a homlokomat kopogtatni, az osztály felé fordulva:

– Hallják, hogy kong? Hallják, hogy kong? Még egy birkának is több ész van a koponyájában.

A hangos közröhej közepett elkezdtem sírni, nem bírtam visszatartani.

A tanár úr mintha kicsit megbánta volna a viccelődését, leült, köhintett, a fiúk közé szólott:

– Eleget nevettek, kérem, legyenek már csendben.

Sőt egyszer meg is dicsért az osztály előtt. A házi algebrafeladatot tudniillik nem másoltam le óra előtt a füzetembe valaki másnak a füzetéből, amint azt a gyöngébb algebraisták cselekszik, úgy hagytam a beírt példa alatt az egész lapot üresen. Egyszer a következő órán, mikor a füzetek szétosztódtak, a tanár úr ott tartotta maga előtt az én füzetemet, fölemelte, mutatta azt az üres oldalt az osztálynak:

– Tessék idenézni, nem lopja el a másét, nem próbál engem becsapni. Ez mindenestre becsületes dolog.

A kávémérés gazdájának (ahol tanítottam) három kis leánya volt, a legidősebb második polgárista, a másik kettő negyedik és második elemisták. A legkisebbikkel még valahogy át tudtam venni a számtant, de mikor a másik kettőnél jött a számtani feladat, felállottam, fel-alá jártam, vagy kinéztem az ablakon; a gyerekeknek azt mondtam, kíváncsi vagyok, mennyire mennek egyedül. Kicsit szurkoltam néha, ebből baj lehet. Lett bizony. Egy nap a papa hazajött ebéd után, fájta a feje. Lefeküdt, aludt, kijött azután a mi szobánkba:

– Na, hogy megy a tanulás?

Sétáltam az asztal körül; persze megállottam; éppen a számtani feladványaikkal harcoltak a gyerekek.

A papa az asztalhoz lépett, megnézte az irkákat. Odszólt hozzám:

– Magát, kérem, ez nem érdekli?

– Azt akarom – mondom –, hogy a gyerekek önállóságra szokjanak. (És vert a szívem, de nagyon.) Lenézett a papa a polgárista irkájába, nézett belé egy hosszú percig. Azt mondja akkor:

– A Juci elrontotta a feladványt. Tessék csak idejönni.

A láncszabállyal kínlódott Juci.

– Na? Látja a hibát?

– Igenis látom. (Dehogyan láttam.)

– Tessék a gyerekeknek megmagyarázni!

Ki se tudtam nyitni a számat.

Az lett a vége, nagyot kacagott a papa, azután tudtomra adta, hogy többé nem kell hozzájuk felfáradnom. Ami persze azt jelentette, hogy az ebédemnek befellegzett.

Azt is hadd mesélem el, hogy ez a Juci, aki tizenegy éves volt, mikor már vagy két hete jártam oda, kikísért az előszobába, felölelt a nyakamba, nekem szorult, és azt súgta:

– Tessék engem megcsókolni.

Elég nagy, testes leányka volt a Juci. Le akartam magamról hántani, de olyan erővel feszült nekem, hogy nem boldogultam; míg birkóztunk, elérte a számat, ágaskodva, s megcsókolt. Alig tudtam lerázni magamról. Még öt-hat nap ostromolt így meg, míg elértem, hogy békén el enged menni. Heteken átál duzogott azután; nem köszönt, mikor benyitottam, és míg ott voltam, nem nézett a szemembe, de rugdalta az asztal alatt a lábamat. Hallottam életemben sok kislány felől, tizenkét, tizenegy meg még kilenc-tíz éves felől is, akik ugyanígy viselkedtek, akikben ilyen erőszakosan jelentkezett a nő.

Elmentem ahhoz a pesti Ernőhöz, aki Szoboszlón nyaralt (filozopter volt már), elpanaszoltam, hogy a leckém elveszett. László tanár úrnál szégyelltem volna jelentkezni. Ez a derék fiú már másnap elvitt a Német utcába; diákmenza volt ott, 32 fillérért adtak szegény egyetemistáknak ebédet. Kivételesen fölvettek, oda jártam azután ebédre, azokat a napokat kivéve, mikor a 32 fillért nem tudtam összehozni. Ilyenkor legfeljebb egy zsemlyét ha vehettem, néha még azt se. Akkor tanultam meg, hogy az éh-

ségtől megfájdul az ember feje. Ez így ment addig, míg egy vasárnap délelőtt, átrándulván Pestre, egyedül a séta végett, mert szép napos idő volt, az Andrássy úton a Miramare kávéház ablakán át megláttam odabenn egy szoboszlai fiút, Lővy Móricot, az már lehetett 21-22 esztendő; az apja fiákeres; a fiú kereskedelmit végzett Debrecenben, és Pesten volt bankhivatalnok, ezt tudtam felőle. Megállottam, ő is észrevett, intett, hogy menjek be. Hozatott nekem habos kávé, vaj, dzsemet. Ilyen finom früstököt még nem ettem. A Hermes bankban dolgozott ő; megígérte, hogy elintézi ott, hogy fölvegyenek engem a címírók közé. Szörnyű propagandát csináltak akkor a sorsjegyáru bankok. Az egész várost ilyen plakátok lázították:

*Kiss szerencséje nagy,
Török szerencséje örök,
Benkő sorsjegye bankó,
Hecht nem ismeri a pecht.*

A bankok az egész országba szétküldözték az első osztályra szóló sorsjegyeket, a községet csábítani. Ezek borítékának a címzéséről volt szó. Kedden aztán levlapot kaptam a szoboszlai protektoromtól: jelentkezhetem a Hermes bankban, Gébics úrnál. Ez a Gébics úr másnap délután 2 órára rendelt be. Kettőtől este nyolcig írom majd a címekeket, ezer boríték után kapok egy koronát, és minden héten friss tollhegyet is adnak. Nagy, sötét udvari szobába ültettek be, ott az asztalok körül körmölt nagy buzgón vagy ötven hajótörött, fukar fényű gázlámpák alatt. Első nap kaptam egy óriási nagy könyvet, a Magy. Kir. Csendőrség Név- és Cím-tárát. Így szólott egy csendőrségi cím: T. Kérégyártó Dániel címz. csendőrőrmester úrnak Mező-Sas, u.p. Berekböszörmény. Képzhetni, milyen lassan jött így össze az ezer megírt cím. Odáig vittem mégis, veszett gyors írással, hogy egy délután meg tudtam vagy hatszáz borítékot címezni. Fájt a szemem utána, nem tudtam otthon este olvasni. Roppant szerettem olvasni; a gimnáziumi könyvtárból minden héten kihoztam két könyvet; Mikszáthot, míg csak tartott benne, azután ami Tolsztojt, Csehovot, Dickenst, Anatole France-t, Balzacot kaptam a könyvtárunkban. Amellett az antiquariumokban tucatjával vettem a használt Olcsó Magyar Könyvtár-füzeteket 10, 8, 6 fillérékért; az osztályban is olvastam; szerencsére mint *esz* betűs, jó hátul ültem.

Az a szoboszlai fiú meghívott volt az elegáns Miramare kávéházba minden vasárnapra reggelizni. Egy vasárnap a Pesti Hírlapban olyan apróhirdetést olvastam, amelyikben világtalan úr mellé felolvasót keresnek. Újságot kell felolvasni, délután 5-től. Német nyelvtudás megkívántatik. Jelentkeztem másnap délután, megszökvén a címírás elől, a megadott címen, az a Váci körúton volt (ma Bajcsy-Zsilinszky út) egy udvarba, szállítmányozási iroda. Ötvenévesforma, kövérkés úrhoz vittek, olyan kopasz volt, mint a köröm. Fekete pápaszem volt rajta. Én voltam a legelső jelentkező, fölvettem a világtalan úr, a szállítványozási iroda gazdája, vagyis speditőr. Délután ötkor kell majd érte jönnöm, konflissal; megyünk a lakására, hatig felolvasok, hétig pedig sétálunk. Fizet ezért havonként 30 koronát, és ozsonnát is kapok. Hű, örültem! Otthagyhatom azt a gyűlölt címírást. Másnap megkezdtem a felolvasást. A vak úr agglegény volt, özvegy édesanyjával lakott. Először németül kellett felolvasni, a Pester Lloyd vezércikkét, azt a legtöbbször Vészi József írta, őérte a vak úr rajongott. Ha nem Vészi írta a vezércikket, nem kellett néki; akkor, ha volt, színbírálatot olvastam fel. Legelső nap a vezércikkben azt a szót, hogy gehorsam, úgy ejtettem, *g*ehorsam, az én debreceni németségemmel.

– *Gehorsam?* – azt mondja a vak úr –, így tud maga németül? *Az, drágám, gehorsam.*

Megmondta, ezelőtt egy német szakos végzett tanárjelölt olvasott fel neki, azt most kinevezték valahova vidékre.

De azután nevetett a botlásaimon, jó kedélyű ember volt. A Lloyd után a Pesti Hírlap vezércikke jött, ha annak Vázsonyi Vilmos volt az írója. Ha nem, az Országgyűléssel kellett kezdeni. A viták, a botrányok, az az egész buta lárma roppant érdekelte a vak urat.

Pompás volt az oszonna, fölös kávét kaptam, mint otthon valaha, nem habosat, és hozzá kuglófot. Hat órákor sétálni vittem a vakot az Andrassy útra. A lakás a Bulyovszky utcában volt. Hat után sok volt a járdán a nő; akkor jöttek, zárás után, az üzletekből, irodákból. A magas sarkú cipellő kopogása jelezte, hogy nő jön szembe. Ilyenkor a vak megkönyökölt:

– Szép? Fess?

A *fess* azt jelentette, hogy melles, combos a nő, az olyat kedvelték az urak. Volt, aki szép is volt, fess is volt, de jöttek olyanok, akik nem voltak ezekre a hízelgő jelzőkre méltók; azt mondtam akkor: *nno, ez osztán nem szép.* Vagy: *dehogy, girhes és csúnyácska.* Azt is mondtam: *ez direkt pocsek.* Ilyen esetekben lehangolódott a vak; nem szerette az igazságot; azt a szokást vette föl, hogy mikor kopogott a cipellő, kihívó mód szólt:

– Ez is csúnya? Mi?

Rá kellett eszmélnem, hogy nem helyes őszintének lennem; azután osztán dicsértem a nőket, a legtöbbet; mindet nem mondhattam szépnek és fessnek, elvesztettem volna a hitelemet. Ha szép, fess nőt jeleztem, azt is megkérdezte a vak, *szőke volt-é* (mert ezt szerette jobban), és hogy a szeme *kék-e* vagy *fekete*, s még azt is, hogy *elegáns volt-é* a nő, milyen ruhája volt, milyen köpenykéje?

Minden héten, szombati nap, a séta helyett el kellett vinnem a vakomat a Lovag utcába bizonyos asszonysághoz, akinél ebéd utántól késő estig csinos fiatal nők tanyáztak, az a hölgy, akit meg a hozzá hasonlókat Pesten az *aufführfrau* névvel tiszteltek, az beküldött a vakhoz három-négy nőt; a vak sorba simogatta őket, én megmondtam, *szőke-é* vagy *barna*; egyet aztán kiválasztott a vak, a többi elhagyhatta a szobát, én is. Ott vártam meg a közös leányszobában, míg a vak kiédelgi magát. Eltartott óra hosszat. A nők kártyáztak, de mindig volt egy, aki regényt olvasott. Ha valamelyik lányért bejött az asszonyság, abbamaradt a kártyaparti; akkor a lányok diskuráltak egy kicsit velem. A légyottért tíz koronát kellett fizetni. Egyetlenegyszer se jutott a vaknak eszébe, hogy engem is meghívjon egy ilyen drága nőre. Ezért bizony megvettem a vak urat; én az ő helyében lennék olyan gavallér; hogy azt a szegény ifjú hímet, akivel ennyire bizalmas vagyok, azt is megkínáljam az életnek egy kis örömeivel. Mi neki az a tíz korona, a gazdag speditőrnek.

Magam nagy ritkán elmentem a Conti utcába vagy a Bástya utcába, meg a Valero utcában is voltam, ezekbe az utcákba jártak a szerényebb sorsú fiatalok az egykoronás házakba. Akadt mindenütt egy-két jóképű lány is, nem mondom; de a mai szememmel kimázolt bohócoknak és kísérteteknek látom az egykoronás nyilvánosházi lányokat. A Kazár utcán meg az Ó utcában, Új utcában (Zichy Jenő u.), Vadász utcában is sétáltak estétől reggelig a nők, akiket tréfából *péripatéticienne*-eknek mondanak Párisban, emlékeztetvén azokra az ógörög bölcselőkre, kik együtt sétálva elmélkedtek. Ezek is egy koronáért mérték a gyönyört.

A jobb módú hímek a Vármegye utcai 6 koronás házba jártak, a legjobb módúak legfeljebb a Magyar meg a Hímező (ma Királyi Pál) utcai 10 koronás házakba; a gavalérok ott szokták hagyni az unalmas bálakat, oda mentek a lányokkal táncolni.

Szerencse volt bizony Pesten betegséget nem kapnom akkor a nőktől. A statisztika szerint minden kéjő fertőzött; aki kicsit jobban inklinál, beteg lesz tőlük. Persze fogalmam se volt efelől; megeskettem a nyilvánosházbeli vagy utcai lányt, hogy semmi baja, úgy aztán nem féltem. Áttestem külömben már Mezőtúron, hetedikben, azon a hathetes bajon, amit alig van (vagy volt) fiú, aki elkerült volna. Most jut eszembe, azok a túri diákok, akik a Piros lámpában vagy a Zöld lámpában (én is ott kaptam) megkapták a bajt, milyen büszkék voltak, akár az valami kitüntetés lett volna. Örültek, hogy suspensoriumot kell felkötniök, mindenkinek mutogatták. Aki nem volt szegény gyerek, Salvator-vizet ivott (húgyhajtót). Lenézték azokat a fiúkat, akik még nem voltak betegek. Az is szép dolog, igen, hogy a tanáraink nem figyelmeztettek bennünket erre a veszedelemre, nem ajánlották az óvszert, se a doktort meg a tisztaságot vagy az önmegtartóztatást. Mintha nem is tudnák, hogy mi éppen olyan fiúk vagyunk, amilyenek ők voltak, és ugyanazt műveljük, amit ők műveltek.

(Folytatása következik.)

SZÖLLŐSY ANDRÁS

(1921–2007)

Jól ismerte, de nem szerette ezt a várost. Nem érezte jól magát benne – mint annyi minden másban, ebben is zavarta a szabályosság álcáját öltő rendezetlenség, a hamisság, az ízlés hiánya, a gondatlanság és a gondozatlanság. Inkább szomorúan, mint dühödten beszélt ilyesmiről. Nem ország ez, nem város ez, szokta volt mondani, meggyőződéssel és őszinte fölindulással – nem lehet itt élni. Nem bírta elviselni minden számára fontos érték visszavonhatatlan pusztulását. Mégis itt maradt – bár otthonának sosem érezte igazán. Csak éppen nem lehet *kétszer* emigrálni. Persze Kolozsváron sem maradhatt – de az életét meghatározó döntés következményei elől nem menekülhetett. Talán Itália lett volna az egyedüli hely, ahol valóban élni szeretett volna; bizonyára megteremthette volna hozzá ottani egzisztenciáját, de mégis Budapestet választotta: a francia, olasz, német, román kultúrához kötődve is, nem engedte el az anyanyelve, a gyűlölve szeretett magyar kultúra. Hiába tudta könyv nélkül a magyar költészetet, több ezer, több tízezer verssort (ugyanígy persze franciát, olaszt, román, latint is...), s bár e tudás ugyanígy, mindig vele maradt volna, bárhol lett volna is, bármilyen körülmények között (mint utolsó éveiben, depressziósan álmatlan éjszakákon, mikor órákon át vég nélkül mondta magában legkedvesebb költőinek költeményeit), nem tudott elszakadni innen: ragaszkodott a környezethez, a maguk köré teremtett, könyvekkel bélelt-védett világhoz, amely végül valóban élhető világot jelentett számára, albumokkal s lemezekkel, szótárakkal s lexikonok hosszú sorával. De talán több volt nosztalgiánál, mikor zeneakadémiai órára behozta valamelyik olasz kisváros utcáit s főleg tereit ábrázoló képeit: nézzük meg, igen, ez város, mert itt minden szervesen illeszkedik egymáshoz – mert *él*.

Azt hiszem, kevesen gyűlölték nála jobban a műemlékvédelmet, álságos rekonstrukcióját valami elmúlnak, pláne valami soha-úgy-nem-voltak – pedig ha valaki, ő igazán szerette a valódi művészetet, tárgyiasult formáiban. De csak akkor, ha valamiképp az élet részévé vált, az egyén életének vagy bármilyen kisebb-nagyobb közösség életének részévé. Ahogy Róma is épült, évezredek át – *abban* nincs hiba; a múltat s a megemésztett kultúrákat csak úgy szabad használni, ahogy a Bernini rajza nyomán faragott elefántos obeliszka a Piazza della Minerván.

Pesszimista volt, talán rosszkedvű – de sohasem kedvetlen; soha nem veszítette el az érdeklődését semmi új iránt. Még akkor sem, ha úgy érezte: valami nem az ő világa már, nem zárkózott el tőle, megpróbálta megismerni és megérteni akkor is, ha úgy gondolta, hogy foglalkoznia egy újabb generációnak kell már vele. Minőségérzéke

tévedhetetlen volt, akkor is tisztában volt valaminek az értékével, ha nem tudta megszeretni, s akkor is, ha a benne lakozó szeretet valaki vagy valami iránt nem engedte, hogy kíméletlen kritikáját mindenkor ki is mondja.

Kíméletlen csak önmagával szemben volt. Saját műveit csaknem mindig kritikával szemlélte – egy időben megadatott ugyan számára az igazi siker, s ha tudott is ennek örülni, mintha önvédelemből igyekezett volna független maradni tőle. Túlságosan jól ismerte és szerette a zenetörténetet ahhoz, hogy meg ne tanulja és alkalmazza magára nézve is a mértéket; ő nem ennél vagy annál akart jobb lenni, hanem létrehozott művét *szerényen* csak a legnagyobbakhoz mérte, mondván, egy sincs köztük olyan, amelyeneket Mozart írt. Nyilván tisztában volt valódi értékükkel, s bízott abban, hogy nem az ő dolga lévén megítélni őket, mások csak kijelölik majd helyüket az egyetemes zenetörténetben. Tudnia kellett, hogy jó és fontos, amit ír, még akkor is, ha voltaképpen daczból és dühből lett nagy zeneszerző. Sikerült kihozni a sodrából, szinte belekényszeríteni abba, hogy a kor magyar zeneszerzésének egyik meghatározó alakja legyen: kollégái cinikusan megfosztották volna jogvédős *pontjaitól* s így megélhetésétől, mondván, hogy már évek óta csak alkalmazott zenét ír; erre mérgében megírta III. CONCERTÓ-ját, amely egyszerre a legjobbkat egyikévé tette, s meghozta számára a világhírt. Azt szokta volt mondani, hogy (legutolsó két darabja kivételével) nem írt művet jószántából, belső késztetését követve, hanem csak megrendelésre, felkérésre, penzumot teljesítve. Neki nincs „mondanivalója” vagy „üzenete” – ő megtanult s tud darabokat írni, s ha szükség van rá, nem csinál mást, mint teszi a dolgát. Öncsalás? – meglehet: az is.

Meglehetően kerek mégis a már évekkal ezelőtt lezárt életmű. Nem lezárult, hanem ő vetett véget neki: utolsó darabjába már úgy fogott bele, hogy megmondta, ez után már nem komponál többé. Igaz, rosszul látott, nehezen tudta a szisztémába írni a hangjegyeket; de még inkább igaz lehet, hogy végiggondolva zeneszerzői munkáját, úgy érezte, elvégezte mindazt, amit akart és tudott, az a problematika pedig, ami külső megbízatásoktól stimulálva ugyan, mégis folytonosan foglalkoztatta, végérvényesen egy másik korszakhoz tartozik. Úgy értelmezte, hogy olyan helyzetben találja magát, mintha egy „második emigráció” előtt lenne; kiszabadulva a Kodály-iskola zenei hatása alól, s megeremtve saját világát, nem érzett már kedvet és energiát ahhoz, hogy egy újabb váltáson munkálkodjék. Ritka következetességgel dolgozott, bámulatosan tiszták a darabjai – összeteveszethetetlenek és eredetiek. Nincs bennük felesleges mozzanat, s kimondható, hogy egyetlen darabja sem melléktermék, nem másodlagos, és nem lehet elsiklani felettük.

Bizonyára bántotta, hogy keveset játsszák – s boldog volt, ha (ritkán) jó, neki tetsző előadásban hallotta egy-egy kompozícióját. De egyetlen lépést sem tett azért, hogy valamelyiket másorra tűzesse bárkivel is. És bántotta persze, hogy neve kikopóban van a Bartók-

kutatás közkeletűvé vált rövidítései közül; még ha tudta is, hogy minden tudományos munka sorsa végső soron az avulás, a lecserelődés; ideig-óráig a BÖI-t üti majd még föl az érdeklődő, s az Sz.-számokra hivatkozik, hogy majd azután egy darabig a BBI és a BB-számok utasítsák filológiai munkásságának eredményeit a tudománytörténet lapjaira – míg azokat is elemészti a következő generációs feledés.

*

Mindig volt kutyájuk. Korábban németjuhász, majd amikor úgy érezték, nincs már erejük egy farkaskutyakölyök neveléséhez, egymást követték az újfundlandik és a skót juhászok. Felváltva mindig: Juli vagy Cili. Egyéniség mindegyikük – még ha az eggyel korábbi kutya nevét kapták is. Mikor valamelyik elpusztult, szinte már aznap kiválasztották az új kutyakölyköt, aki azonnal megkapta azt a szeretetet, amely addig fenntartás nélkül az elődé volt. S szóval is kimondatott a folytonosság e fura megőrzésének oka (amit lehet, hogy kevesen osztanának, de számukra valamiért a továbbélésben segített): egy kutya – talán – *pótolható*, az ember nem. Az évek óta magányosan élő Szöllősy András utolsó kutyáját pár héttel halála előtt kellett eltatni. Pótolható-e valami – egyáltalán?

Wilheim András

A folyóirat a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma,
a Nemzeti Kulturális Alapprogram
és a Tiara Rt. támogatásával jelenik meg

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

nka

Nemzeti Kulturális Alap

TIARA